Sezgi Durgun

Memalik-i Şahane'den Vatan'a



İletişim

SEZGİ DURGUN 1974'te İzmir'de doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden lisans ve yüksek lisans derecesi aldı. Bir süre Yeditepe Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdikten sonra akademik ilgisini siyaset bilimi alanına yöneltti. 2003-2004 yılında aldığı burs ile Central European Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'ne girdi; "Milliyetçilik Çalışmaları" programında *Nationalism, Nietzsche and Ressentiment* başlıklı çalışmasıyla ikinci yüksek lisansını tamamladı. 2010'da Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yaptığı çalışma ile doktora derecesi aldı. Siyaset felsefesi, bilgi kuramları ve yöntembilim dersleri vermektedir. İdeolojiler, mekân felsefesi, coğrafya ve milliyetçilik konularında araştırmalarını sürdürmektedir.

İletişim Yayınları 1604 • Araştırma-İnceleme Dizisi 263
ISBN-13: 978-975-05-0895-0
© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2011, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI *Akbaba* dergisi
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Ayten Koçal
DİZİN Özgür Yıldız
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SEZGİ DURGUN

Memalik-i Şahane'den Vatan'a

İletişim

...İnsan yaşadığı yere benzer
O yerin suyuna, o yerin toprağına benzer
Suyunda yüzen balığa
Toprağını iten çiçeğe
Dağlarının, tepelerinin dumanlı eğimine
Konyanın beyaz
Antebin kırmızı düzlüğüne benzer
Göğüne benzer ki gözyaşları mavidir
Denize benzer ki dalgalıdır bakışları
Evlerine, sokaklarına, köşebaşlarına
Öylesine benzer ki
Ve avlularına
(Bir kuyu halkasıyla sıkıştırılmıştır kalbi)...

EDİP CANSEVER
Mendilimde Kan Sesleri

İçindekiler

Teşekkür ... *11*

Giriş ... *13*

BİRİNCİ BÖLÜM

Siyaset, Coğrafya ve Ulus-Devlet ... *21*

Siyasi coğrafyanın felsefi temelleri:
J. G. Herder (1724-1804) ... *25*

Fragmenter bir ulusun coğrafyası: Almanya ... *30*

Ratzel: Lebensraum, ulus ve devlet ... *32*

"Tarih doğanın yanında değil, doğa'nın içindedir" ... *36*

Merkeziyetçi bir ulusun coğrafyası: Fransa ... *39*

"Tarih ilk önce coğrafyadır": Michelet ... *40*

"Bölge" ve "ülke" coğrafyası: Paul Vidal de la Blache ... *41*

Ratzel ve Blache ekollerinin karşılaştırılması ... *44*

İKİNCİ BÖLÜM

Ulusçuluk Kuramları,
Modernleşme ve Coğrafi Bağlam ... *49*

Modernleşme ve ulusçuluk tartışması: Türkiye bağlamı ... *53*

Hayali cemaatler ve mekân ... *61*

Etnik zemin ... *64*

İnşa edilen etnik zemin olarak Türkiye ... *67*

"Vatan" ve "anavatan" ayrımı ... *69*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Memalik-i Şahane'den Vatana ... *75*
Osmanlı Devleti'nin son döneminde "vatan" ... *76*
Mülk devlet olarak patrimonium ... *84*
Türkiye ve Türk terimlerinin ortaya çıkışı ... *86*
"Lisan-i Türkî"nin haznesi: Genç Osmanlılar'da ve Jön Türkler'de vatan ... *90*
"Asker-millet" ve "ordugâh olarak vatan" ... *94*
"Tevhid-i etrak": Yusuf Akçura ... *104*
"Şeref'ül-mekân bi'l mekin": Ziya Gökalp ... *107*
Ulus bilinci mekânını ararken: Büyük-küçük Türkçülük tartışması ... *111*
"Kendi evimize bakalım" ... *112*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Milli Mücadele: Çarpışan Vatan İmgeleri ... *115*
Mini yurt: "İç Anadolu devleti" olarak Türkiye ... *117*
Osmanlı birliği olarak geniş bir ülke ... *118*
Kongreler: Mahalli vatancılık, vatan-ı azizimiz ... *119*
Teleolojik sav: Mahalli vatancılıktan vatan bilincine ... *120*
Mikro perspektif: "Mahalli bilince yakından bakmak" ... *126*
Kartografik bir mücadele alanı olarak Misak-ı Milli ... *129*
Musul meselesi: "Turani ırk birliği" ... *145*

BEŞİNCİ BÖLÜM

Etnik-Zaman ve Zemin: Ulus ve Vatan ... *153*
Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde ulus ve vatan ... *156*
Türk Tarih Tezi (1932): "Tarih dışı bir koridor"dan geçerken ... *163*
İnşa edilen etnik zaman-zemin ve Türk Tarih Tezi ... *169*
Hatay'ın iç mekâna dahil edilmesi ... *174*
Tarihsel ve sosyal arka plan ... *175*
Resmî söylemde Hatay meselesi ... *177*
"Eti Türkleri" ... *191*

ALTINCI BÖLÜM
İnşa Döneminde Alternatif Ulusçuluk Anlayışları ve Vatan ... 203
İnsani vatanseverlik ... 203
Anadoluculuk akımları ... 207

YEDİNCİ BÖLÜM
İç Mekânın Vatanlaşması ... 211
Söylemsel mekân ... 212
Ulusun toponomisi (yer adları) ... 213
Mekânın iskânı ... 217
İlk coğrafya kongresi (1941) ... 223
Program ve Ders Kitapları Komisyonu üyeleri ... 224
Terim Komisyonu üyeleri ... 224
Türkiye Coğrafyası Komisyonu üyeleri ... 225
Vatanın bölgelere ayrılması ... 225
Coğrafi terimler ve yer adları ... 226
Coğrafya eğitimi ... 226
Vatanın bölgelere ayrılması ... 226
Kongrede coğrafi terimler ve yer adları tartışması ... 232
Türkiye'ye ait coğrafi isimler ... 235
Latin alfabesi kullanan yabancı milletlere ait coğrafi isimler ... 238
Kongre'de coğrafya eğitimi tartışması ... 238

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri ... 241
Coğrafi bilginin ulusallaşması ... 242
Ulusal sınır kavramını oluşturmak ... 246
Gelecek kuşaklara vatandaşlık bilinci aşılamak ... 246
İktidarın ürettiği "meşru ve kolektif" bilgiyi yaygınlaştırmak ... 246
Türkiye'de okul coğrafyasının kurumsallaşması ... 249
Türkiye'de coğrafya müfredatı ... 251
Okul kitaplarında ulus kimliği ve vatan ... 255
Analiz edilen kitaplar ve dönemleştirme ... 255
1928-1941 dönemi arka plan ... 256
1941-1950 dönemi arka plan ... 262
Okul söyleminde etnik zeminin inşası ... 264

1928-1941 arası okul kitapları *264*
Türklüğün coğrafi sınırları *264*
Medeniyet vurgusu *272*
Orta Asya ve Küçük Asya'nın fiziki ve beşeri coğrafya bakımından sürekliliği *276*
Türkiye'nin komşuları: "Kartografik endişe" *279*
1941-1950 arası okul kitapları *284*
Nüfus ve ulus *284*
Ekonomik coğrafya *286*
Yeryüzünde Türkler *287*
Jeopolitik konum *289*

DOKUZUNCU BÖLÜM

Sonuç *297*

Ek söz: Günümüzde vatanı düşünmek *303*

KAYNAKÇA *311*

DİZİN *326*

Teşekkür

Bu araştırmanın oluşum sürecinde danışmanım Prof. Dr. Günay Göksu Özdoğan'ın verdiği emek, gösterdiği titizlik, samimi ilgi ve destek benim için çok değerlidir, kendisine müteşekkirim. Saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ayhan Aktar, Prof. Dr. Sema Erder, Doç. Dr. Ahmet Demirel, Doç. Dr. Yüksel Taşkın, bana sadece araştırmamı yazma konusunda değil, zihnimdeki soruları şekillendirmemde de yardımcı oldular, ilham verdiler, ufkumu genişlettiler, kendilerine çok teşekkür ederim.

Araştırmanın gerçekleşmesinde TÜBİTAK - Bideb'den 2214 Doktora Araştırması Programı kapsamında aldığım yurtdışı bursunun katkısı büyüktür, TÜBİTAK'a sağladığı bu olanaktan dolayı teşekkür ederim. Bu burs sayesinde EUI (*European University Institute*) - Siyaset Bilimi Bölümü'nde Prof. Dr. Michael Keating ile çalışma olanağı buldum, kendisine gösterdiği ilgiden dolayı minnet borçluyum.

Ayrıca Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde birlikte çalıştığımız ofis ve mesai arkadaşlarıma, değerli hocalarıma, benimle fikirlerini, samimiyetlerini, kitaplarını paylaştıkları için müteşekkirim. Doktora programının başından beri birlikte olduğum dönem arkadaşlarım Cangül Örnek ve Biriz Karaçay'a yakın dostlukları ve içtenlikleri için teşekkür ederim.

Araştırma konularımızın yakınlığı nedeniyle değerli tez çalışmasını benimle içtenlikle paylaşan ve tartışan Özkan Akpınar'a, çalışmama gösterdiği ilgi ve destek için Neslişah Başaran'a, çalışmama duyduğu yakın ilgi ve hayalgücü ile bana ilham veren Umut Demirci'ye çok teşekkür ediyorum.

Bunların yanında Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde verdiğim Siyaset Felsefesi dersimi alan öğrencilerime, gösterdikleri merak ve çabadan ötürü şükran doluyum, onların sayesinde yeni perspektifler kazandığımı düşünüyorum.

Son olarak, sevgili aileme, Suna, Ali ve Duygu Durgun'a, kalpten verdikleri destek için minnet ve şükran dolu olduğumu belirtmek isterim.

Giriş

Latince *terra*, yani "toprak" kökünden gelen *territorium*,[1] belirli bir coğrafi bağlama (*territoriality*) işaret etmektedir; coğrafi bağlam, mekânı kuran en önemli öğenin "sınır" olduğunu göstermektedir. Beşeri anlamda coğrafi bağlam "bir grup veya kişi tarafından olayları, ilişkileri, insanları etkilemek, kontrol etmek, yönlendirmek üzere belirli bir sahayı sınırlama ve denetleme çabası" olarak tanımlanmaktadır.[2] Bazı yaklaşımlar ise coğrafi bağlamı "mekânın farklı kesitlere bölünerek düzenlenmesi ve yönetilmesi"[3] olarak ele almaktadır. Bu konuda özgün önermeler sunan Henri Lefebvre'e (1974) göre modern anlamda mekân, sadece siyasal yapının zemini değil, siyasal ve sosyal olanın bizzat kendisidir;[4] politika mekân üzerinden yapılır,

---

1 Ülke (*Territory*) kavramının etimolojik bağlamı *territorium* "içine girilmesi izne tabi olan bölge" anlamını da içerdiği için yabancıları korkutan (*terrify* v.) uyaran, dışlayan bir sinyali de içinde taşımaktadır, bu yoruma göre Latince *terrere* fiilinden gelen *terror* ve *territory* ortak bir kökten gelmektedir. Yabancı-yerleşik ayrımı da belirli bir coğrafi bölgenin işaretlenmesi ile kurgulanmaktadır. Bkz. Stuart Elden, "Terror and Territory", *Antipode: A Radical Journal of Geography*, 2007.

2 Robert David Sack, *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

3 Edward Soja, "The Socio-spatial Dialectic", *Annual Association of American Geographers*, c. 70, sayı 2, 1980.

4 H. Lefebvre, *La production de l'espace*, Paris: Anthropos 1974, Ingilizce edis-

çünkü mekânın bizzat sosyal kurgulanışı politik bir süreçtir. Politik süreç içinde devlet "fiziksel ve söylemsel mekânı" (*discursive space*) inşa etmektedir.[5]

Yukarıdaki yaklaşım ve tanımlarda ortak olan nokta, mekânın iktidar ve sınırlama süreçleri ile olan kaçınılmaz bağıntısıdır. Böylelikle modern devletin iktidarını, belirli bir fiziki ve beşeri coğrafya üzerinden gösterdiğini, idari taksimat, doğal kaynakların tasarrufu, kimlik üretimi üzerinde kontrol mekanizmalarını çalıştırdığını söyleyebiliriz. Bu kontrol mekanizmaları aynı zamanda güvenlik ve koruma işlevi de görmektedir. Güvenlik, sadece sınırların güvenliği değil, toplumun zaman ve mekân içindeki sürekliliğinin (kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması) garanti altına alınmasıdır. Bu çerçevede mekân ve siyaset üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda mekânın pasif değil dinamik bir boyutu olduğunu, siyasi bir örgütlenme biçimini yansıttığını görmekteyiz.

21. yüzyılda disiplinlerarası çalışmaların sosyal bilimlere kattığı en büyük farklılık, "zaman" ve "kolektif bellek" araştırmalarının yanında "mekân" ve coğrafyaya dair araştırmaların ağırlık kazanması olmuştur (Jameson,[6] Harvey,[7] Massey).[8] Dolayısıyla günümüzdeki tartışmalar mekânın tıpkı bellek gibi kurgusal bir fenomen olarak ele alınmasını gerektiğini, coğrafyanın sabit, hareketsiz ve pasif bir sahne olmadığını savunmaktadır. Mekânsallığa dair bu perspektif, siyasi ve toplumsal anlamda tarihi ve coğrafyayı şekillendiren ulus inşası örneklerine mekân üzerinden yeniden bakmayı teşvik etmektedir.

18. ve 19. yüzyıllarda gelişen ve yükselen ulus-devlet ideolo-

---

yonu için bkz. *The Production of Space*, çev. D.Nicholson Smith, Oxford: Blackwell, 1991. Ayrıca bkz. Elden S. *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*, Londra: Continuum, 2004.

5 *Discursive space* terimi için bkz. Joost Jongerden, "Crafting Space Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey", *European Journal of Turkish Studies* (online), (Erişim tarihi 03.03.2010).

6 Fredric Jameson, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham: Duke University Press, 1991.

7 David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford: Blackwell, 1990.

8 Doreen Massey, *Space, Place and Gender*, Cambridge: Polity Press, 1994.

jisi coğrafi bağlamı sınırlamakla kalmamış, beşeri ve fiziki zemin üzerinde homojenleştirici bir rol oynamıştır. Mekân, kolektif aidiyetin ortak zemini haline gelmiştir. Bu çerçevede ulusal tarih ve coğrafya anlatıları kurgulanmış, sadece fiziksel anlamda değil, toplumsal kimlik anlamında da "içerisi" ve "dışarısı" tanımlanmıştır. Nerenin içerisi nerenin dışarısı olacağını belirleyen faktörler (etnisite, kültür, din, dil, ırk, coğrafya gibi), farklı ulusçuluklarda farklı özellikler göstermektedir.

Biz bu çalışmada, Kemalist ulusçuluk söyleminde vatan kavramını analiz etmeyi hedefledik. Vatan kavramına inşa edilen bir öğe olarak yaklaşarak, Tek Parti dönemini kapsayan 1920-1950 dönemine odaklanmayı seçtik. Vatan inşasını 3 ana süreç olarak düşündük: Dış mekânın belirlenmesi, iç mekânın vatanlaştırılması (*internal territorialization*)[9] ve vatan kavramının genç kuşaklara aktarımı. Bu çerçevede iç içe geçen üç ana semantik boyut belirledik: *Coğrafya*, *Mekân*, *Vatan*.

1. Fiziki bir veri olarak *coğrafya* (iklim, jeoloji, yer şekilleri, doğal sınırlar),

2. Tarihsel bellek çerçevesi olarak *mekân* (atalardan kalan miras),

3. Ulusun mekânı olarak *vatan* (siyasi sınır, kimlik, vatan sevgisi ve bilgisi).

Dolayısıyla Kemalist ulusçuluğun mekân ile kurduğu ilişkiyi yukarıda belirttiğimiz 3 boyutu da kapsayan, "coğrafyanın vatanlaşması" süreci olarak adlandırdık. Çalışmamız birçok araştırma sorusunun rehberliğinde gerçekleşti: Mekânın inşası ne demektir? Dış mekânın belirlenmesi – iç mekânın vatanlaşması ne demektir? Coğrafya ne zaman vatan olur? Vatanın sınırlarını belirleyen öğeler nelerdir? Ulus inşa sürecinde ulus mu mekânsallık kazanmaktadır yoksa mekân mı uluslaşmaktadır? Vatan kavramının oluşumunda iktidarın söylemi nasıl ve ne şekilde üretilmektedir? Vatandaşların zihninde vatan imgesi hangi normlar üzerinden kurulmaktadır?

Vatan inşası elbette sadece Türkiye'ye özgü bir süreç değil-

9 Peter Vandergeest and Nancy Lee Peluso, "Territorialization and State Power in Thailand," *Theory and Society*, c. 24, no. 3, 1995, s. 385.

dir. Araştırmamızda da kısaca değineceğimiz gibi vatan ve anavatan kavramları Estonya'daki, İran'daki, Polonya'daki farklı ulusçuluklarda farklı şekillerde kurgulanmıştır. Farklı örnekler arasındaki paralelliği kuran, ulus-devlete geçiş sürecinde birçok gerilim ve çatışmanın (iktisadi ve stratejik faktörlerin yanında) ulusal kimlik sorunsalına ilişkin olmasıdır. Bu süreç aynı zamanda imparatorluk mantığından yani kralın ya da sultanın mülkü olan toprak (*Patrimonium*) algısından yeni bir kimlik ve meşruiyet anlayışına (ulus-devlet) geçiştir.

Türkiye örneğinin ilgi çekici yanı, imparatorluktan ulus-devlete geçerken vatan kavramının kaygan ve giderek daralan bir zemine oturtulmaya çalışılmasıdır. Vatan kavramı, travmatik ve gerilimli süreçlerin sonucunda anlamlandırılmıştır. Balkanlar'daki askerî yenilgilerle başlayan toprak kayıpları sonucu coğrafya ve nüfus dengesi değişmiştir.[10] 1913'ten itibaren Osmanlı devleti Avrupa'daki topraklarının %83'ünü ve nüfusun %69'unu kaybetmiş, Doğu Trakya'dan İstanbul'a ve Anadolu'ya yaşanan kitlesel göçler, 1915'te yaşanan Ermeni tehciri, 1922-23'teki Türk- Yunan nüfus mübadelesi[11] ile beşeri coğrafya büyük mekânsal kaymalar ve göçler yaşamıştır.[12] Dolayısıyla coğrafi bağlam "tarihsel vatan" olarak görülen toprakların kaybedilmesi sürecinde meydana çıkmış, toprak merkezli değil, devlet odaklı bir yaklaşım üzerinden kurulmuştur. Bu durum Türk ulusçuluğu söyleminde devletin konumunu daha belirleyici kılmıştır.

Araştırmamızı sekiz bölüme ayırdık. Birinci ve İkinci Bölüm'de coğrafya ve siyaset ilişkisine dair kuramsal tartışmalara ve ulusçuluk kuramlarına yer verdik. Birinci Bölüm'de siyasi coğrafya ve mekân ile ilgili güncel tartışmaları tanıtmaya ça-

---

10 Günay Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 43.

11 Bkz. Ayhan Aktar, "Conversion of a 'Country' into a Fatherland': The Case of Turkification Examined, 1922-1932", *Nationalism in the Troubled Triangle*, Palgrave, 2010.

12 Bkz. Sema Erder, "Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç Ve İskân Politikaları", Yayımlanmamış TÜBİTAK Araştırma Projesi Raporu, İstanbul: 2009.

lıştık. Daha sonra siyasi coğrafyanın kurucu metinlerini üreten J. G. Herder'in fikriyatını inceledik. J. G. Herder'den etkilenen biri Alman (Friedrich Ratzel) diğeri Fransız (Vidal de la Blache) ekollerine ait iki coğrafyacının, coğrafya ve ulusal kimlik modellerini anlamayı ve karşılaştırmayı denedik. Burada altını çizmemiz gereken nokta her iki ekolün temsilcilerine de tabi oldukları devlet tarafından siyasi ve ulusal bir misyon atfedilmiş olduğu ve bu coğrafyacıların ülkelerinde siyasi coğrafyanın kurucusu olarak anılmış olmalarıdır. Dolayısıyla Fransız ve Alman coğrafya ekollerinin hangi ulusçuluk anlayışı ile geliştirildiği önem taşımakta, bize ulusçuluk ve coğrafya bağının güçlü olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızda ulusçuluk tartışmalarından esinlenerek Benedict Anderson'un inşacı yaklaşımını ve "hayali cemaatler" argümanını[13] kullandık; ama şunu da belirtmek gerekir ki "hayali cemaatler" mekânın ulus için anlamını sorgulamaya yetecek kavramsal araçlar sunmamaktadır. Bunun için etnosembolist yaklaşımı temsil eden Anthony Smith'in *ethnoscape* (etnik zemin)[14] kavramına başvurduk, bu kavram üzerinde çalışarak mekânsal yaklaşımı ve temel tartışmaları Türkiye üzerinden nasıl ele alacağımızı düşündük. İki farklı yaklaşımı (Anderson-Smith) da irdeleyerek ve hatta sentezleyerek Türkiye örneği için "inşa edilen etnik zemin" kavramını ürettik.

Kurduğumuz kavramsal çerçeveden bakarak, Üçüncü Bölüm'de vatan kavramının nasıl bir tarihsel zemine oturduğunu görmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ülke anlayışına bakmak istedik. Osmanlı devletinde toprak ile kurulan ilişkiyi görmeye çalıştık. Osmanlı'daki siyasi meşruiyet algısını inceleyen eser ve yorumları, coğrafya okul kitapları hakkında yazılmış tezleri, coğrafi taksimat hakkında yazılmış makale ve kitapları inceledik. Vatan kavramını Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulus-devlete geçiş sürecindeki Türkçü akımlarda,

13 Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Londra: Verso, 1983. Türkçesi için bkz. *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Semih Sökmen (yay. haz.), Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s. 21-22.

14 Anthony D. Smith, *Myths And Memories Of Nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999.

"Turan" fikrinde ve bu fikri farklı şekillerde anlamlandıran ideolog ve yazarlarda (Namık Kemal, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura) izlemeye çalıştık.

Dördüncü Bölüm'de Milli Mücadele döneminde çarpışan vatan imgelerini analiz etmeye çalıştık. Türkiye'nin sınırlarının oluşma sürecini takip ettik. Milli Mücadele dönemindeki vatan kavramını incelemek için yerel direnişin örgütlendiği kongre iktidarları dönemine bakmaya çalıştık. Anadolu'nun birçok yerinde mahalli düzeyde örgütlenen kongrelerin metinlerinde vatan bilincinin nasıl şekillendiğine dair ipuçları aradık. 1923'e dek yaşanan sürece baktığımızda dış mekânın belirlenmesi konusunda yaşanan aşamaları gördük. Bu döneme hükmeden soru "Ülkenin sınırları neresidir?" sorusudur. Bunu belirleyecek olan içerisinin ve dışarısının kime ve neye göre tanımlandığıdır. Bu konuda özellikle sınır ve toprak antlaşmalarına ve Meclis zabıtlarına baktık. Lozan, Sevr, Misak-ı Milli, Musul Tartışması odaklandığımız ana metinler oldu.

Beşinci ve Altıncı Bölüm'lerde Cumhuriyet'in kuruluş döneminde iç mekânın kuruluşunu ve buna hizmet eden kurumları incelemeye çalıştık. Kemalist söylemin "ulusu kimliklendirme" ve "coğrafyayı vatanlaştırma" amacıyla ürettiği ana tezlere ve argümanlara bakarken ana malzememiz Türk Tarih Tezi'nin yer aldığı 1. Tarih Kongresi metinleri oldu. Cumhuriyet ile birlikte iç mekânın vatanlaşma sürecinin başladığını söyleyebiliriz. Türk Tarih Tezi bu çerçevede köken anlatısını "mevcut tarihin dışına kaçarak" Türklerin zamanını mitik bir coğrafyadan başlatmaktadır. Bu bağlamda Türk Tarih Tezi'nin ürettiği köken anlatısının dış politika söylemindeki yansımasını Hatay meselesinde gördük. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına dair basında yer alan tartışmalara baktık ve "Eti Türkleri" gibi kavramların üretildiği söylemi incelemeye çalıştık.

Yedinci Bölüm'de iç mekânın vatanlaşması sürecinin bir parçası olarak devletin iskân siyasetine baktık, mekânı yeniden isimlendirme (*toponomi*) politikasını anlamaya çalıştık. Bu dönemde özellikle yer adlarının değiştirilmesi bakımından hem yeni mekânın inşasını hem de eski mekânın izlerinin yok edil-

mesi süreçlerini eşzamanlı olarak görmekteyiz. Araştırmanın bu bölümünde özellikle Türkiye'de iskân ve göç konusunda yapılmış çalışmalar, raporlar, yer adları ile ilgili tarihsel çalışmalar ve araştırmalardan faydalandık. 1940'ların sonrasına gelindiğinde iç siyasetin ürünü olarak homojenleştirme ve standartlaştırma çabası dikkatimizi çekti. Ülkenin tahayyülü (haritalar, coğrafya kurumları, kongreler) ve sınırları (Hatay'ın ilhakı) fiziki anlamda vatanlaştırma sürecinin belirli bir olgunluğa ulaştığını göstermekteydi. Bu dönemde vatanlaştırma sürecinin daha çok beşeri coğrafyaya dönük merkeziyetçi bir aidiyet ve kimlik siyaseti ürettiğini gördük. Coğrafyanın resmî anlamda kurumsallaşmasını simgeleyen ve şimdiye dek üzerinde herhangi bir analiz yapılmamış olan 1. Coğrafya Kongresi (1941) metinlerine ve kongre tartışmalarına baktık. 1. Coğrafya Kongresi (1941) ile ülke topraklarının bölgelere ayrılması, ders programı müfredat ve kitapların merkezi bir noktadan belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye'deki coğrafya disiplininin kurumsallaşması tarih disiplinine kıyasla çok daha geç gerçekleşmiştir. 1. Coğrafya Kongresi bize coğrafya bilgisinin yönetim ve siyasi idare bakımından işlevselleştiğini anlatmaktadır; bu bağlamda istatistikler, haritalar ve "milli atlas"ın hazırlanması, ulusal coğrafyanın kurumsallaştığını göstermektedir. Kongredeki tartışmaların içinde özellikle yer adları, ülkenin bölgelere ayrılması ve coğrafya eğitimine odaklanmayı seçtik. Çünkü ilk iki nokta iç mekânın vatanlaşması ile ilgiliydi, üçüncü nokta ise vatan bilincinin gelecek kuşaklara aktarılması ve yeniden üretilmesine dair önemli ipuçları barındırmaktaydı.

Bu çerçevede "Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri" başlığı adını verdiğimiz Sekizinci Bölüm'de devlet söyleminin oluşturduğu vatan imgesinin okul kitaplarındaki yansımalarına bakmaya çalıştık. Bu bölümde malzememizin bir kısmını Milli Kütüphane ve Milli Eğitim Bakanlığı arşivleri, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Bölümü arşivlerinden faydalanarak oluşturduk, bir kısmını ise kişisel çabalarla Ankara ve İstanbul'da-

ki eski kitapçılardan toplamaya çalıştık. Son bölümde özellikle vurguladığımız nokta devlet tekelinde üretilen coğrafi bilginin ve coğrafya eğitiminin ulusal kimlik kalıplarını yansıtmasıdır. Bu nedenle coğrafya eğitiminin ulus inşasında önemli bir rolü olduğu açıktır. Kitaplarda vatanın topraklarının nasıl konumlandırıldığı, dost ve düşman ülke tanımlarının yapılması, jeopolitik konum ve sınır gibi konuların işlenmesinin güvenlik ve kimlik algısının bütünleşmesine hizmet ettiğini gördük. Bu bağlamda Michel Foucault'nun[15] "bilginin bir iktidar ilişkisinin ürünü olduğu" ve "coğrafi bilginin de bu güç ilişkilerine dahil olduğu" önermesinden hareket ettik. Foucaultcu söylem analizini kullanarak okul söyleminin genç vatandaşların ve öğrencilerin zihnine zerk ettiği kalıpları ve vatan imgesini görmeye çalıştık.

15 Michel, Foucault, The History of Sexuality, c. 1, Harmondsworth, Penguin, 1981; Foucault, *The Archaeology of Knowledge & The Discourse on Language*, New York: Tavistock, 1972.

Siyaset, Coğrafya ve Ulus-Devlet

Siyasal düşünceyi kabaca geleneksel ve modern olarak ikiye ayıracak olursak, modern dönem ile geleneksel dönem arasında zaman ve mekâna dair belirgin bir zihniyet farkı olduğunu görürüz. Geleneksel yapılarda "mülk-hâkimiyet" anlayışı egemen iken modern düşüncede sınırları çizilmiş bir ülkenin toprağında yaşayan bir ulusun "kamusal mekânı" söz konusudur. Her iki düşüncenin kendine özgü *meşruiyet* anlayışları olduğu gibi "toprak" ya da "ülke coğrafyası"nı değerlendirme biçimleri farklıdır. Çünkü modern öncesi dönemde toplumlar küçük çaplı nüfus ve toprak parçaları ile tanımlanıyordu.[1] Akrabalık ilişkileri, kabile-aşiret, ya da köy-tarla ve cemaatle birlikte tarif edilmekteydi. Belirli bir topluluğun üyesi olma ilişkisi dolaylı ve hiyerarşik idi, yaşanan alanın sınırları esnek ve akışkandı. Latince bir terim olan *natio*, ulus anlamında siyasallaşmamıştı, sözlük anlamı ile doğulan ve yaşanılan *yer* anlamında idi.

Ulusçuluk akımı ile birlikte kamu hizmetleri, yurttaşlık ödevleri ve modern bir ekonomide söz konusu olan işbölümü, bir coğrafi bağlama oturmaktadır. Dolayısıyla modernleşmenin

1 Benedict Anderson, 1996: 140-1, John Gerard Ruggie, "Territoriality and beyond: Problematizing modernity in international relations" *International Organization*, 47 (1), 1993: 150).

getirdiği yeniliklerden en önemlisi mekânın sadece coğrafi bir konum olmaktan çıkması ve grup ve birey aidiyetinin temellerinden biri haline gelmesidir. Modern anlamı ile vatan ile vatandaş ilişkisi, devlet ile ulus ilişkisinin tanımlanmasında baş aktörlerden biri haline gelmiştir. Modern ulus-devlet yapısı ile birlikte coğrafya farklı bir önem kazanmıştır çünkü ülkenin sınırları meşru iktidarın sınırlarını da göstermektedir.

Geleneksel anlayışa göre siyasi meşruiyet, altınçağda, yani hatırlanamayacak bir mitolojik zamanda, ilk kuruluşta belirlenmiş olana katkıda bulunmak, onu bugünde sürdürmek anlamına gelmektedir. Bir anlamda ihya etme, kurucuların kural ve davranışlarını şimdiki zamanda uygulayarak meşruiyet kazanmaktır. Geleneksel meşruiyet anlayışında zaman ve mekân, homojen değildir, belirli dilimler diğerlerine göre üstündür, "ilk kuruluş zamanı" (altınçağ) kutsaldır.[2] Yaşanan şimdiki zamanın önemi yoktur, "şimdi ", yani güncel olan altınçağı sürekli aşındıran bir unsurdur. Meşruiyet bu aşındırmaya karşı durmak üzerine kuruludur, aşınan yerleri düzeltmek yeniden süslemekten ibarettir. Mitik anlayışa göre zaman ve mekân rasyonel anlayışın tersi yönde işler. Sıradan zaman ve mekân, kutsal olanı yinelediği sürece anlam ifade eder. Söz konusu kutsal düzende birey, cemaate ve cemaatin ileri gelenlerine bir tür "emanettir".[3]

Ulusçuluk anlayışı ulusların tarih sahnesine çıktığı "altınçağ"ı "ulusun zamanı" olarak kodlar; ulusların "tarih yazması" terimi ile çoğunlukla kastedilen tarihsel bir aktör olarak ulusun "ortaya çıkışı", "uyanışı", "şahlanışıdır". Ulusal topluluğu organik bir birim olarak romantize etme ihtiyacı söz konusu olduğunda geçmiş olaylar mantıklı bir araştırma ve takdirin ötesine geçen bir yaklaşımla, abartılarak "tarihselleştirilir".[4] Tari-

---

2 Altınçağ ve ulusçuluk bağı üzerine yetkin bir çalışma için bkz. Elçin Türken, "Golden Age Discourse and Nationalism Through the Ages", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, Modern Türk Tarihi Atatürk Enstitüsü, 2003.

3 Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003, s. 24.

4 "Tarihselleştirmek" terimini kullanırken Erich Auerbach'ın *Mimesis* adlı eserindeki (1946) gerçekliğin temsili ve tarihsellik tartışmasına referans veriyo-

hin destansı bir üslup ile aktarılması milli duyguları canlandırır, aidiyeti ayakta tutar ve en temelde ulusal topluluğa özgüven aşılar.[5] İşte tam da bu noktada, ortaya çıkan boşlukları dolduracak edebi temsil olanakları devreye girmeye hazırdır. Bu nedenle milli tarih yazımı ve tarihsel belgelerin yorumu, zaman içinde, kaçınılmaz biçimde eğilip bükülebilme olanağı taşıyan çeşitli kurgu ve perspektifler ile donatılmıştır. Bir ulusun kahramanlık anlatısı üzerinden tarihselleştirilmesi, o topluluğun "nev-i şahsına münhasır" olarak tasarlanmasına yol açmaktadır, çünkü emsalsizlik, milli duygunun en önemli doyum noktalarından biridir.

Siyaset ve coğrafya ilişkisini önemli kılan boyut, daha önce de belirttiğimiz gibi ulusçuluk düşüncesidir. Bu boyutun önemi, devletin doğal ve beşeri kaynakları kontrol etme çabasından ileri gelmektedir. Başka deyişle yönetici aktörler, yetkilerinin meşruiyetini coğrafi bağlam üzerinde kontrol ve güvenlik sahası oluşturarak tesis etmektedirler. Max Weber'in ünlü modern devlet tanımı da bu ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "Devlet bir toprak parçası üzerinde meşru şiddet tekelini elinde tutan siyasi örgütlenmedir."[6]

Fakat devletin egemenlik ve hâkimiyet ilanı sadece yerkürenin üzerinde bir toprağın sınırlarını çizip bir güvenlik sahası oluşturmak değil, o sınırlar içinde kalan mekânı da sosyal olarak dönüştürmek demektir. Bu bağlamda ulus-devlet inşası sürekli dönüşen dinamik bir süreçtir. Bu süreçte iki parametre önem kazanmaktadır: Toprakların işaretlenmesi (kartografik mekân) ve sosyal gruplar arasında sınır konulması (toplumsal

---

rum. Bu tartışmaya göre Histoire kelimesi "geçmiş olanı" [vergangene Geschichte] imlemek zorunda değildir, tersine şimdiki zamanda, tarihte olup bitendir. Buradan yola çıkarak belirli bir dünya algısının, örneğin milliyetçi perspektifin, geçmişte olup bitenleri bugünden bakarak yeniden tarihselleştirdiğini söylemek mümkün.

5 Bu konuya örnek olarak Alman milliyetçiliği ve Nietzsche hakkında daha geniş bir tartışma için bkz. Sezgi Durgun," Nationalism, Nietzsche and Ressentiment", 2004, yayımlanmamış yüksek lisans çalışması, Central European University, Budapeşte, http://www.ceu.hu/nation/teaching.html#selectedthes.

6 Max Weber, *Economy and Society*, Günther Ross ve Claus Wittich (ed.), Berkeley: University of California Pres, 1978, s. 54.

mekân). Ernest Gellner'in de ifade ettiği gibi "ulus-devlet ideali siyasi zemin ile kültürel zeminin birbiriyle örtüşmesidir",[7] yani kartografik mekân ile toplumsal mekânın birbirine denk gelecek şekilde idealize edilmesidir. Ulusçuluk ideolojisini analiz eden yaklaşımlar ulus-devlet-mekân ilişkisinin sorunsallaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.[8]

Mekânın "doğal" bir olgu değil de uzun yıllar içinde insan deneyimi ile oluşan bir olgu olarak tanımlanması ulus inşası süreci bakımından önem taşır. Yer ve insan ilişkisi coğrafya disiplininde (1970'lerde coğrafyada egemenlik kazanan hümanizm ekolüne göre) bir yaşam dünyasıdır (*life-world*). Yi Fu Tuan'ın *topophilia*[9] olarak adlandırdığı *yer sevgisi* kavramında *yer* (Yun. *topos*) insani, sembolik ve maddi öğelerden oluşan bütün olarak görülür ve sevgi (Yun. *philia*) bütüne duyulan varoluşsal bağlılıkla açıklanır. Tuan bu kavramla beraber aynı zamanda yer sevgisinin karşıtı olarak, bir yerin kurulması ve bir çevrenin yaratılmasında bir etken olarak "korku"yu ele almış ve *Topophobia*'dan da söz etmiştir.[10] Bu yaklaşım bize mekân hissinin insan deneyimi ile oluştuğunu ve anlam kazandığını ifade eder. Mekâna dair his sevgi ya da korku ile tanımlanabilir.

Tuan'ın kullandığı *topophilia-topophobia* kavramlarına dayanarak şunu iddia edebiliriz: Mekân üzerindeki her türlü kontrol ve müdahale yer ile kurulan insani bağa yapılan bir müda-

---

7 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983. s. 1. Eserin Türkçe çevirisi için bkz: Günay Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul: Hil Yayınları, 2008.

8 Bkz. Robert Kaiser "Homeland Making and The Territorialization of National Identity", D. Conversi (ed.) *Ethnonationalism in The Contemporary World: Walker Connor And The Study Of Nationalism*, Londra Routledge, 2002; Jan Penrose "Nations, States and Homelands in Nationalist Thought", *Nations & Nationalism*, c. 8, bölüm 3, July, Oxford: Blackwell, 2002; Biray Kolluoğlu-Kırlı, "The Play of Memory, Counter- Memory. Building İzmir on Smyrna's Ashes", *New Perspectives in Turkey*, no. 26, Istanbul: Tarih Vakfı, 2002; Oğuz Işık, "Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması", *Toplum ve Bilim*, 1994, s. 64-65, Hande Özkan, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Coğrafya Ve Mekân Anlayışları: Yatay Bir Dönemlendirme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, sayı 94, Güz, İstanbul: Birikim Yayınları, 2002.

9 Yi Fu Tuan, *Topophilia*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1974.

10 Yi Fu Tuan, *Landscapes of Fear*, Oxford: Blackwell, 1978.

haledir. Dolayısıyla ulus-devletin mekân üzerinde kurmak istediği otorite aynı zamanda mekânı kategorize etmek değil insanların yaşam dünyalarına da müdahale edip onu yeniden tanımlamak anlamına gelmektedir.

Siyasi coğrafyanın bir disiplin olarak kuruluşunda ilk tarihi adımları Johann Gottfried Herder (1744-1803) atmıştır. Herder'in 18. yüzyılda kurduğu "ulus-coğrafya-dil-kültür" ilişkisi 19. yüzyıl fikriyatına birçok açıdan ilham vermiştir. Herder'den ilham alan coğrafyacılar farklı biçimlerde ulusal kimlik ve coğrafya ilişkisinin metafiziğini yazmaya çalışmıştır. Herder, Avrupa'da –özellikle Fransa'da ve Almanya'da– birçok tarihçi ve coğrafyacının yaklaşımını biçimlendirmiştir.

Herder'in fikirleri Avrupa'daki ana ekollere esin kaynağı olmuştur. Örneğin Herder'deki organisizmi Almanya'nın coğrafya, toprak ve ırk bağlantısında görürüz; yine Herder'den beslenerek farklı bir coğrafi kimlik üreten Fransız coğrafi kimliği siyasal anlamda yerel kimlikleri merkeze eklemlerken Herder'in "çoğulluktaki bütünlük" fikrinden esinlenmiştir. Herder'in kaynaklık ettiği farklı coğrafi kimlik okumaları Türkiye'yi analiz etmek için de önem taşımaktadır. Çünkü Türkiye hem etnik hem siyasal temelli ulusçuluklardan beslenen bir karışımı barındırmaktadır.[11] Türkiye analizine gelmeden önce Herder'in siyasi coğrafya yaklaşımına ve bu yaklaşımdan feyz alan Almanya ve Fransa'daki coğrafya ekollerine bakacağız.

Siyasi coğrafyanın felsefi temelleri: J. G. Herder (1724-1804)

Fiziki coğrafi ve sosyokültürel yapılar arasında kurulan bağlar öncelikle "dil ailesi" biçiminde ortaya çıkan ulusçulukları etki-

11 Bkz. Günay Göksu Özdoğan ve Gül Tokay (ed.) "Civic Versus Ethnic Nation: Transcending the Dual Model?", *Redefining the Nation State and Citizen*, Istanbul: Eren Yayınları, 2000. Ayrıca Türkiye örneği ile ilgili analiz için bkz. Günay Göksu Özdoğan "Turkish Nationalism Reconsidered: The 'Heaviness' of Statist Patriotism in Nation Building", Ayhan Aktar, Niyazi Kızılyürek ve Umut Özkırımlı (ed.), *Nationalism in the Troubled Triangle: Cyprus, Greece and Turkey*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010, s. 49.

lemiştir.[12] Johann Gottfried Herder'in fikirleri[13] bu konuda birçok ulusçu harekete ivme vermiş, Almanya'da ve Fransa'daki coğrafya fikriyatınca yorumlanmıştır. "Toplum ve toprak arasındaki bağın organik olduğu savı" etnik-kültürel ulusçuluğa, "her farklı katmanın ve her renk kültürün topluma kendine özgü bir değer kattığı" savı ise siyasal ulusçuluğa ilham vermiştir. Bu fikri antik Yunan geleneğine dek geri götürebiliriz. İnsanı evrenin temsili (makro-mikrokozmos) olarak gören antik anlayışa göre, yaşanılan yer, insan varlığının doğa ile dengesini kurmakta ve ontolojik zeminini oluşturmaktaydı. İnsan ve coğrafya arasındaki ilk paralellikleri kuran MÖ 460-370 yılları arasında yaşamış ünlü İyonyalı hekim Hippokrates'tir. Hippokrates, *On Airs, Waters, and Places*[14] adlı eserinde coğrafyanın iklimin ve su kaynaklarının insan üzerindeki etkilerini incelemiş, toprak, hava, su ve ateşten oluşan dört elementin insan vücudunda ve evrende doğru yerlerde ve miktarda bulunmasını sağlık ve denge olarak adlandırmıştır.

Herder'e göre birey-ulus-aile-insanlık birbirini kapsayan halkalar şeklinde bir dizge oluşturur. Bu dizgede coğrafya, insan ve dil arasında *doğal* bağlar vardır. "İnsanlığı meydana getiren toplulukların tarihi" hakkındaki fikirleri belirli bir "parça ve bütün" ilişkisini yansıtır.[15]

---

12 Örneğin Montesquieu'nün (1689-1755) *De l'Esprit des Lois* (1748) adlı eserinin farklı dillere çevrilmesi ve "kültürel uyanış" fikriyatını savunanlar tarafından yorumlanması, dünyadaki her halkın yaşadıkları coğrafya ile tanımlanmasına yol açmıştır.

13 Herder, ünlü bir Aydınlanma filozofu olmasının yanında coğrafya öğretmeni olarak da tanınan Immanuel Kant'ın (1724-1804) ve Aydınlanma felsefesini eleştiren Johann Georg Hamann'ın (1730-1788) öğrencisidir. Dolayısıyla Aydınlanma felsefesine hem pozitif hem negatif açıdan bakabilmiş ve felsefi seçimini Kant değil de Hamann yönünde yapmıştır. Herder genellikle "Alman milliyetçisi" (hatta kimi yerde ırkçı) bir düşünür olarak hatalı bir şekilde yaftalanmış olsa da hiçbir metninde Almanların ve Almanya'nın veya herhangi bir ırkın üstünlüğü gibi bir düşünceye rastlanmaz.

14 Hippocrates, *Ancient Medicine. Airs, Waters, Places*, çev. W. H. S. Jones, Loeb Classics, Harvard University Press, 1923.

15 J. G. Herder'in orijinal metinleri için bkz. *Werke in zehn Bänden: Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (1772); *Auch Eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* (1774); *Ideen zur Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* (1784-1791); Martin Bollacher (ed) [et al.]Frankfurt am

Herder linguistik toplulukların yaşadıkları yer ile doğal bir ilişki içinde olduğunu savunur. Böylelikle *volk* (halk) kavramını dil üzerinden geleneğe, kolektif geçmişe ve mekânsal kökene bağlar. Ulus, ona göre coğrafi ve tarihsel koşullarla belirli bir dil-kültür evreni yaratmış insan topluluklarıdır. Herder ulusal gruplardan yola çıkarak belirli bir kozmopolit "insanlık ideali" tanımlamış, insan topluluklarının ayrışmasını ve çeşitlenmesini "ahlaki bir varoluş meselesi" ve "kendini gerçekleştirme" süreci olarak ortaya koymuştur. Bu yüzden ulusal toplulukların mümkün olduğunca birbirinden farklılaşması ve kendi varlığını koruması, pekiştirmesi desteklenmelidir. Herder'in ulus, kültür ve coğrafya ile ilgili düşüncelerini şöyle gruplandırabiliriz:

(1) Yeryüzünde her ulus belirli bir yer/bölgenin tarihsel koşulları içinde gelişir ve kök salar; ulusların kendine has nitelikleri geliştirmesi *onurunu* korumasının bir parçasıdır.

(2) "Ulus" ırka dayalı değildir, linguistik ve kültürel bir yapıdır.

(3) Ulusların arasında kültürel ve linguistik etkileşimlerin olması doğaldır. Ama hiçbir kültürel grup başka bir grubun kültürüne asimile edilemez.

(4) Ulus olmak için merkezi, militer bir devlete ihtiyaç yoktur, hatta minimum güç/baskı kullanan federatif yerel yönetimler insanlık ideali için daha uygun bir yönetim şekli arz eder.

Herder'in felsefesinin merkezinde belirli bir *insanlık* kavramı ve *yeryüzü kültürü* kavrayışı görüyoruz. Metaforik olarak Herder insanlığı büyük bir *bahçe,* toplulukları da bahçenin çeşitli yerlerinde yetişen bitkiler gibi tasarlamıştır. Özellikle metinlerinde *ağaç* metaforu öne çıkmaktadır:

> Doğa aile ile başlar. Aileler birbiriyle birleşir, gövdesi, dalları ve kökleriyle bir ağaç oluştururlar. Her kök yeraltında kendi yolunu çizer ve toprakta kendi suyunu arar. Tıpkı her dalın gökyüzüne uzanarak kendi yolunu çizmesi gibi. Birbirlerinden kopmazlar; birbirlerinin üstüne çökmezler.

Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1985. Ayrıca bkz. Michael Forster (çev. ve ed.) *Herder: Philosophical Writings*, Cambridge Texts in History of Philosophy, Cambridge University Press, 2002.

> Doğa insanları dil, etik, gelenek bakımından çoğunlukla dağlar, denizler, nehirler ve çöllerle birbirinden ayırmıştır; birbirlerinden uzaklaşsınlar ve kendilerini oluşturup köklerini salsınlar diye...[16]

Herder bu noktada İncil'de *Genesis* 10-11.bölümde geçen *Nimrod* adlı Mezopotamya Kralı'na, Babil Kulesi'ne ve ulusların diller üzerinden ayrışmasına gönderme yapmaktadır. Dil, yaşam biçimi ve örflerin çeşitliliği insanların birbiriyle ilişki halinde olmasına engel teşkil etmekte, farklılık, yabancı akınlara karşı filtre görevi görmektedir. Her bir parçanın kendi karakterinin ve çeşitliliğinin korunması için topluluklar yan yana yaşamalı ama birbiri ile karışmamalıdır veya birbirinin altında ya da üstünde hiyerarşik olarak konumlanmamalıdır.

Ulus, Herder'e göre ancak kök saldığı mekânda kendini gerçekleştirebilir ve kendine has özellikleri koruyabilir. Dolayısıyla insan-ulus ve yer/coğrafi konum arasında özel bir ilişki vardır. Ulus, doğa gereği konumlandığı noktanın özelliklerini taşıyan bir karakteristiğe, *habitus* olarak adlandırabileceğimiz yaşam kültürüne sahiptir. Bu nedenle her ulusal kimlik dünyada bulunduğu yer üzerinden coğrafi ve kültürel bağlamı içinde varlığını ortaya koyacaktır. Örneğin Avrupa kültürlerini ve uluslarını analiz ederken Herder, nehirlerin, kıyıdan denize doğru uzanan dağlık çıkıntıların bol olduğu, koylarla çevrili ılıman bir bölge tasvir etmektedir; Baltık bölgesi Akdeniz'e göre oldukça farklılık göstermektedir. Bu bölgede farklı koşullar altında gelişen ve kök salan farklı dil ve kültür yapıları farklı gelenek ve âdetleri izleyecektir.[17]

Herder'in ulus tanımı organik, kültürel ve linguistik bir insan topluluğu olarak düşünülebilir. Ulusçuluk siyasi olarak yaratılmaz, doğal olarak gelişir; bu noktada Herder'in *doğal* teriminden ne anladığını soracak olursak *doğal* olan topluluğun "birlik ve ortaklık" kaynağı olan "anadildir". Hatta Herder anadili "do-

16 Forster, *a.g.e.*, s. 384.

17 Herder, *Outlines Of A Philosophy Of The History Of Man*, çev. T. Churchill, Londra: Luke Hanfard, 1803, c. XVI, s. 352-357.

ğanın saf sedası" olarak yorumlamaktadır.[18] Dil, farklı yerlerde yaşayan, farklı fiziksel ve sosyal yaşam koşullarına tabi olan toplulukların *özünü* taşımaktadır. İnsanlar belirli bir yaşam kültürünü dil üzerinden paylaşarak doğal gruplar kurmaktadır.

Özetle Herder'in mirası hem etnik ulusçuluk anlayışa hem de siyasal ulusçuluk anlayışa ilham veren önemli kavramlar içermektedir. Dolayısıyla Herder'deki coğrafya ve siyaset temasının iki farklı okunma biçimini hem etnik hem de siyasal ulusçuluklarda görmekteyiz.

Özellikle etnik bakışın Herder'den devşirdiği önemli bir kavram vardır: Halk (*volk*). Burada özellikle dikkat çekilmesi gereken şey Herder'in toprak ve insan arasındaki bağı birey üzerinden değil *halk* yani bir "dil ailesi" üzerinden kurulmasıdır. Herder'in metinlerinde kozmopolit insanlık görüşünü görmezden gelen bakış, Herder'i etnokültürel milliyetçiliğe dayanak yapmaktadır. Bu yüzden ulusçuluk çağında ulusu "dil ailesi" olarak tanımlayanlar ulusal kimlik ve coğrafya arasındaki "doğal" ya da "yapısal" bağları kurarken Herder'i referans vermişlerdir. Bu açıdan, Herder'in coğrafi kimlik anlayışı "ırk ve toprak bütünlüğü" şeklinde okunmuş, insan topluluklarının özsel olarak coğrafi koşullar tarafından belirlendiğini savunan organik ve etnik ulusçuluklara dayanak olmuştur. Etnik anlayışa göre yaşanan yer halk için özsel bir noktadır. Etnik ulusçuluklarda gördüğümüz toprak ve ırkın birbirinin uzantısı olma düşüncesi, toprak ile halk arasındaki kurulan ilkçi (*primordial*) bağ da aynı şekilde Herder'den beslenmektedir. Halkın kendi içinde özerk ve bütün bir değer olarak algılanması aynı zamanda dışlayıcı ve tecrit edici bir taraf barındırmaktadır. Ama burada dikkat edilmesi gereken nokta Herder'in *ırk*'tan değil (*stamm*) kökenden söz etmesidir.[19] Etnik yaklaşımlar Herder'in kurduğu bu bağı *ırk* olarak okumayı tercih etmiştir.

---

18 Herder, *Yet Another Philosophy of History*, [1774], çev. Ioannis Evrigenis ve Daniel Pelerin, Indianapolis: Hacket, 2004, s. 109-118. Ayrıca bkz. F. M. Barnard, *J. G. Herder on Social and Political Culture*, Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

19 Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menscheit*, M. Bollacher (haz.), Frankfurt: Deutscher Klassiker Verlag, 1989, s. 255-56.

Herder insanlığı ve yeryüzü kültürünü farklı, çeşitli ama akraba öğelerden oluşan bir *aile* olarak tanımlamıştır. Bu tanım etnisite merkezli ulusçuluk tarafından uyarlanmıştır. Herder'in tanımladığı evrensel insanlık idealini bir kenara atan etnik ulusçuluk perspektifi ulusun tarihsel coğrafyası ile dili ve kültürü arasında organik bağlantılar kurmuştur. Herder'in *halk* kavramı bu noktada insanlık idealinden uzaklaştırılmış ve kültürler "öteki"ni dışlayıcı bir öze indirgenmiştir.

Herder aslında kültürlerin özerkliğini vurgulamıştır ve bunu kültürlerin siyasal yaptırımlar yoluyla asimile olmasına karşı bir tavır alarak yapmıştır. Herder'in insanlık idealinde yatan düşünce aslında Avrupa merkezli dünya ve ulus görüşünün dünyanın geri kalanına dayatılmaması gerektiğidir. Herder'in çok kültürlülükten anladığı kültürel görecelilik değil, çoğulculuktur. Bu yüzden halkların kendine ait olan değerleri kendi lehine korumasının yaşamsal ve onursal önem taşıdığını savunmuştur.[20]

Bir sonraki bölümde Herder'in kurduğu siyaset ve coğrafya bağının etnik ulusçuluğa vardığı Almanya örneğine bakacağız. Daha sonra yine aynı bağın siyasal ulusçuluğa esin kaynağı olduğu Fransa örneği ile devam edeceğiz.

Fragmenter bir ulusun coğrafyası: Almanya

Coğrafyanın ulusal kimlik inşasındaki rolü bakımından Almanya önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanya'daki coğrafya çalışmalarının kurumsal bir kimlik kazanması bu dönemin siyasi konjonktürü ile oldukça bağlantılıdır. Alman ulusçuluğunda ve emperyalizmin gelişmesinde coğrafyanın işlevi 1871-1910 arasındaki dönemde artmış, bu dönemde okullardaki coğrafya eğitimi, coğrafi araştırmalar kurumsal yapılara bağlanmıştır.[21]

20 Robert Bernasconi, *Irk Kavramını Kim Icat Etti?*, "Herder'in Avrupa Merkezcilik Eleştirisi", haz. Zeynep Direk, çev. İsmail Esiner, Tendü Meriç, Nazlı Öktem, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s. 112-113.

21 G. Sandner, "In Search for German Identity", D. Hooson (ed.), *Geography and National Identity*, Oxford: Institute of British Geographers, 1994.

Alman ulusçuluğunun yapısal özellikleri Alman devletinin kuruluş sürecindeki problemleri miras olarak barındırmaktadır. Ana problemlerden biri Fransa'nın temsil ettiği toprak temelli ulus anlayışının yani "teritoryal devlet" anlayışının Almanya'ya uygulanamamasıdır. Bismarck bu soruna "Küçük Almanya" (*Kleindeutschland)* çözümü ile yaklaşmış; bütünsel ve ulusal bir Almanya fikrini geliştirmiş, komşu ülkelerdeki milyonlarca Alman'ı sınırların dışında bırakmıştır.

1871'deki Avrupa haritasına ve etnik olarak Almanların demografik dağılımına bakıldığında Avrupa'daki Almanların dörtte biri yeni kurulan ülke sınırları dışında kalmıştır. 9 milyon Alman Avusturya-Macaristan İmparatorluğu topraklarında, 1,5 milyon Alman Rusya topraklarında yaşamaktadır. Bu dağılıma göre ulusun vatandaşlık tanımını toprak temelli bir ölçüte göre belirlemek güçleşmektedir. Ülke sınırları içinde etnik olarak Alman olmayan Lutherci gruplar, Yahudiler, Çekler, Litvanyalılar ve en büyük azınlık grubu olarak 2,5 milyon etnik Polonyalı vardır. Ele geçirilen Alsace Lorraine'in 1,5 milyonluk nüfusu etnik olarak Alman olsa da siyasi olarak Fransa ile özdeşleşen bir topluluktur. Hemen hemen bütün bu azınlık grupları 1871'de vatandaş sayılmışlardır; ilk aşamada bu durum toprak temelli vatandaşlık anlayışını çağrıştırsa da aslında bu geçici bir çözüm olmuş, devlet daha sonraki uygulamalarla bu azınlıkları kimliklerinden vazgeçmeye veya ülke dışına atmaya yönelmiştir. Kaybedilen iki dünya savaşı sonunda ise etnik ulusçuluk ve etnisite daha da güçlenerek vatandaşlık ölçütü haline gelmiştir.[22] Kimi yorumlara göre[23] bunun ana nedeni ulus ve devlet ikilisinin toprak bütünlüğü taşımaması ve fragmenter bir yapıya sahip olmasıdır. Alman ulusçuluğunun etnisite odaklı oluşunun sebepleri de bu fragmenter yapı ile ilişkili görünmektedir. Özetle, Almanya'da kültürel kimlik –dilin de ötesinde– ortak gelenekler ve görenekler kümesini referans alan karmaşık ve fragmenter bir yapı olarak gelişmiştir.

22 E. Nathans, *The Politics of Citizenship in Germany*, Oxford: Berg, 2004, s. 2.

23 Sandner, *a.g.e.*, s. 72.

Coğrafya, vatan, devlet ve ulus ilişkisine baktığımızda Alman ulus kimliğinde somut/nesnel/pozitif bir referans arayışının bir tür *biyolojizm* ve *organisizm* ile sonuçlandığını görüyoruz. Dönemin siyasi coğrafya ekolüne damgasını vuran Friedrich Ratzel'in (1844-1904) geliştirdiği, *Lebensraum* kavramı kısmen bu arayışa cevap vermiştir. Bu yaklaşıma göre ülke coğrafyası ve ulusal aidiyet arasındaki ilişki organik temellerle birbirine tutunan bir bütündür, sınırlar belirsizdir ve (hatta) önemsizdir, çünkü devlet canlı bir organizma gibi büyüyerek güçlendiği ölçüde ülke sınırlarını yeniden tanımlayabilecektir.

Ratzel: Lebensraum, *ulus ve devlet*

Friedrich Ratzel'in[24] geliştirdiği *Lebensraum* kavramı 1871'den itibaren gelişen ve Alman ekolü olarak adlandırabileceğimiz coğrafya okulunun kurucularından sayılan Carl Ritter'in[25] düşüncesinin devamıdır. Ritter dünyayı kozmik bir bireye ve organizmaya benzetmiş, bu organik görüşü devlet kuramına da taşımıştır. "Organik devlet" kavramı, egemenliğin ancak topraklar üzerinde yayılarak hükmünü devam ettireceği düşüncesini getirmiştir. Carl Ritter'in yazılarında öne sürdüğü organik devlet kuramına göre esas olan devletin büyümesi ve fiziksel olarak genişlemesidir. Coğrafi olarak büyümek, devletin varlığını sürdürmesi için *biyolojik* bir gereksinim olarak görülmektedir.

---

24 Harriet Wanklyn, *Friedrich Ratzel: A Biographical Memoir and Bibliography*, Cambridge: Cambridge University Press, 1961. Ayrıca bkz. Woodruff Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 1986.

25 Carl Ritter, arkasında 19 ciltlik bir coğrafya külliyatı bırakmıştır: *Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen* (1817-1859). Ritter'e göre coğrafya bilimi dünyanın fizyolojisini ve karşılaştırmalı anatomisini inceler: Dağlar, nehirler, vb. bir çeşit organlar gibidir, her birinin farklı işlevleri vardır, her ülkenin yapısı ulusun tarihsel gelişiminde başrol oynar. Bkz. Fritz L Kramer, "A Note on Carl Ritter" *Geographical Review*, New York: The American Geographical Society; no. 49, 1959, s. 406-409; ayrıca bkz. Max Linke, "Carl Ritter", *Geographers Bibliographical Studies* 5, 1981, s. 99-108; Max Linke, *Ritters Leben und Werk: ein Leben für die Geographie*, Quedlinburg: Verlag Janos Stekovics, 2000.

Lebensraum, insan topluluğunun ikamet ettiği, onun varlığı için gerekli olan yaşam koşullarını veren coğrafi alandır.[26] Bu alan devlet kavramı ile sıkı bir ilişki içindedir. Basitçe ifade edecek olursak *Lebensraum* devletin egemenliğinin uzandığı her yerde oluşturduğu yaşam alanıdır; ne kadar çok yere uzanırsa devletin o kadar beslenip güçleneceği varsayılmaktadır. 19. yüzyıl da devletin yayılmacı ve kolonyal politikalarını meşrulaştırmak için sıkça başvurulan bir kavram olmuştur.

Lebensraum yaklaşımına göre eğer insanın işlevini ve kaderini anlamak istiyorsak "yaşadığı yere yani eylem sahasına" bakmamız gerekir. İnsan, diğer canlılar gibi bir *Lebensraum*'a yani yaşam alanına sahiptir; Ratzel, *Lebensraum* ilkesine dayanarak belirli grupların belirli bir toprakta meskûn olmasını "insan ve kapladığı alan" arasında kurulan biyolojik ilişkiye bağlamıştır. Bu yaklaşıma göre ilkel zamanlarda insan grupları kendilerine yetecek bir yaşam alan ile sınırlı kalmış, donanımın ve çeşitliliğin olmamasından dolayı da her grup kendi kapasitesine göre bir bölge içinde homojenleşmeye gitmiştir. Dolayısıyla insanlar düşük bir medeniyet düzeyinde doğal olarak daha küçük ölçekli siyasi yapılar kurmuşlardır. Bu yüzden Ratzel'e göre azgelişmiş topluluklar "*doğal* bir birlik içinde *sınırlı* bir alanda egemenlik kurarlar".[27] Medeniyetler gelişme aşamasında iken "coğrafi egemenlik", sınırlı bir alana sahiptir, tamamen doğal koşullara tabidir ve bu yüzden gelişme aşamasında topluluklar küçük ölçekli ve izole yapılardır. Her topluluğun bir gelişme kapasitesi vardır; "gelişme kapasitesi düşük olan topluluklar kendilerine en uygun yer olarak sınırlı bölgeleri seçerler. Siyasal gelişimin ilk aşamasındaki bir grup kendini diğer gruplardan ayırır ve kendi içinde küçük gruplar teşkil eder-bu aşamada fiziki coğrafya (dağlar, nehirler, ormanlar) izolasyonu ve sınır oluşumunu teşvik eden unsurlardır-."[28]

---

26 Woodruff D. Smith, Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum", *German Studies Review*, c. 3, no. 1, German Studies Association, 1980, s. 51-68.

27 Friedrich Ratzel, bkz. 1896b, s. 352; 1903, s. 107, 1898a, s. 371, 1899, s. 314.

28 F. Ratzel, "Studies in Political Areas III", çev. Ellen C. Semple, *The American Journal of Sociology*, c. 4, no. 3, 1898, s. 366-379.

İnsan topluluklarının eylem sahasında coğrafi konumun etkisi birincildir, insan öğesi belirli bir yere uyum sağlar, o yer ile başarılı bir şekilde bütünleşirse sonra farklı alanlara doğru yayılma eğilimi gösterecektir. Bölgeler arasında etkileşim, doğal kaynakların ortak kullanımı ve kontrolü komşu bölgede yaşayanları birbirine yaklaştıracaktır. Bölgeler arası iletişim ve yakınlaşma, farklı bölgelerden gelen ve aralarında dil ya da köken akrabalığı olmayan bireyleri kitlesel bütünleşmeye sevk edecek ve "ulusal hissiyat"ın oluşmasına kaynaklık edecektir. Ratzel'e göre bu sayede insanlar –farklılıklarına rağmen– bölgesel (mekânsal) anlamda birbirine bağlı olduklarını anlar ve "ortak çıkarlar"ın bilincine varırlar. Bu noktada Ratzel'in deyişiyle "birlikte yaşamanın *kalıtsal* bir alışkanlığa dönüştüğü, belirli bir işbölümü ve ortak güvenlik duygusunun oluştuğu bir topluluktan söz edilebilir."[29]

Ratzel'in düşüncesine göre, "devlet"in kurulması insan yerleşiminin istikrar kazanmasıyla gelişen evrimsel ve teleolojik bir süreçtir, böylelikle birçok bölge birleşerek tek bir siyasi bütüne evrilmektedir. Devlet kurulduktan sonra, mekânsal farklılaşmaları yok etmez, ama onlar üzerinde bir egemenlik tesis eder. Siyasi yapı, mekânsal işbölümünü düzenleyerek etkileşimi ve alışverişi dolayısıyla bölgesel farklılıkları teşvik ederek gelişir. Farklı bölgelerin bir siyasi yapı altında tanımlanması ve işbölümü üzerinden bölgelerarası bağların kurulmasıyla içsel halkalar oluşur; söz konusu iç halkalar bütünselliği güçlendirir ve devletin birliğine hizmet eder. Bu yapı teleolojiktir, yani ereksel bir biçimde ilkelden karmaşık olana doğru gider; başka deyişle ilkel mekânsal farklılaşma kendi içinde bir siyasi birlik oluştursa da sonunda farklılıklar belirli bir yapıda bütünlenir.

Ratzel'in sunduğu çerçeve bize yeryüzünün farklı bölgelerinde doğa-insan toplulukları arasındaki ilişki tiplerinin farklı gelişim seyirleri, düzeyleri izleyebileceğini söyler. Bu çerçeveye

29 F. Ratzel, "Man as a Life Phenomenon on the Earth", *The History of the World. A Survey of Man's Record: Pre-history – America and Pacific Ocean*, c. 1, New York: Dodd, Mead and Company, 1902, s. 61-106.

göre doğanın sunduğu potansiyeli işlemek ve kullanmak, farklı topraklarda farklı tekniklerin geliştirilmesi insan aklı ve iradesi ile gerçekleşmiştir. İnsanoğluna has bir özellik olan teknik ve yeni buluşlar, göçler ile dünyanın çok farklı bölgelerine yayılmıştır. İnsanlar arasında etkileşim ve iletişim Ratzel'e göre "ülkeler arası yakınlık, ülke coğrafyaları arasında kurulan iletişim biçimi belirlemiştir; ülke ve toprakları hiçbir zaman birbirinden yalıtılmış bir şekilde düşünülemez."

İşte ulusların ve insanlığın gelişimi tam da bu noktadan beslenir. Ratzel bu gelişim noktasını temel alarak Doğa Halkları ve Kültür Halkları (*Naturvölker-Kulturvölker*) arasında antropolojik bir ayırım yapmıştır. Kültür Halkları, doğa ile ilişkilerinde teknik bakımdan daha gelişmiştir, Doğa Halkları gibi doğanın sunduğu koşullarla yetinmemiş onu biçimlendirmiştir. Dolayısıyla teknik olarak ileri olan halkların kurduğu devlet doğaya tabi olarak yaşayanlar üzerinde egemenlik kurar, onları kendine tabi kılar.[30] Ratzel'in yaptığı "Doğa ve Kültür halkları" ayırımı Gustav Klemm'in (1802-1867) eserlerinden ilham almıştır.[31] Bu ayırıma göre haklar kültür üreten ve kültüre boyun eğen doğal halklar olarak ikiye ayrılırlar. Aynı mantığa göre insanlar aktif ve pasif olarak ikiye ayrılır, kültür aktiviteyi doğa ise pasifliği simgelemektedir. Bu semboller aynı zamanda cinsiyetçi bir ayırıma da giderek kadını doğa ve pasiflik ile erkeği ise kültür ve aktiflikle özdeşleştirirler. Bu durumda pasif olan aktif olana boyun eğmek durumundadır. Klemm'in 10 ciltlik *İnsanlığın Genel Kültür Tarihi* adlı eseri bu ayırımları temellendirmek için "kültür" kavramına özellikle önem vermiştir, bu eser kültür kavramının ilk antropolojik açıklaması olarak tanınmaktadır. Romantik akımın biyoloji ile buluşması olarak da görülen bu yaklaşımlar "ulus" kavramını basitten karmaşığa doğru giden yaşam evriminin zirvesi şeklinde algı-

30 Friedrich Ratzel, "Studies in Political Areas: The Political Territory in Relation to Earth and Continent", *The American Journal of Sociology*, c. 3, no. 3, 1897a s. 297-313.

31 Gabriel Finkelstein, "Romanticism, Race and Recapitulation", *Essays on Science and Society*, *Sciencemag*, c. 294. no. 5549, Washington D.C: American Association for the Advancement of Science (AAAS), 2001, s. 2101-2102.

lamışlardır.[32] Daha sonra bu perspektif Alman ekolünde sosyogenetik ırkçı paradigmaya yön vermiştir.

"Tarih doğanın yanında değil, doğa'nın içindedir"[33]

1871-80 döneminde, Alman devletinin inşa süreci sonrasında ultra şovenist Pan-Cermen hareketler devreye girmiş ve kamuoyunu etkileme yönünde yoğun faaliyet göstermiştir. Tam da bu dönemde üniversitelerdeki coğrafya disiplininin Almanya'nın güttüğü "dünya siyasetinin" hizmetine girdiğini ve ulusal anlamda kurumsallaştığını görüyoruz. Özellikle 1871-1906 arasındaki dönemde coğrafyadaki kurumsallaşma ve okul coğrafyasına verilen önem oldukça büyük aşamalar kaydetmiştir. Bu dönemde devlet tarafından güdülen belirli bir siyasetin uzantısı olarak coğrafya, bir "okul söylemi" olarak hocaların eğitiminde ve halk eğitiminde politik ve pedagojik bir rol sahibiydi.[34] Coğrafyanın yurt bilgisi olarak popülerleşmesi isteniyordu ama üniversite düzeyinde sofistike araştırmalara destek verilmemekteydi. Bunun sebeplerinden biri ulusçuluk ve yurtseverlik çerçevesinde coğrafya disiplinine enstrümantal bakılması, pratik işleve indirgenmesi olabilir, bu yolla devlet nezdinde eğitim değeri, (*Bildungswert*) coğrafyanın devlet gözetiminde kurumsallaşmasını getirmiştir.

Coğrafya eğitiminin devlet tarafından toprağı "vatanlaştırma" pratiği olarak kullanılması önemli bir noktadır. Haritalar, komşu devletler, doğal kaynaklar, siyasi sınırlar konusunda gelecek kuşaklara dönük kalıpların yayılmasına hizmet eden bu pratik ulusal kimlik oluşturmada başat rol oynar. Bu nedenle ileriki bölümlerde Türkiye örneğine bakarken özellikle Cum-

---

32 Suavi Aydın, "Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 347.

33 Ratzel'in *Antropogeographie*, adlı 3 ciltlik *Beşeri Coğrafya* kitabı (Stutgart: Engelhorn 1885-1888) Carl Ritter'den yaptığı bu alıntı ile başlar.

34 P. Sedlacek (ed.), *Zur Situation der Deutschen Geographie zehn Jahre nach Kiel*, Osnabrück: Fachbereich 2, 1983, s. 16.

huriyet dönemi coğrafya kitaplarında aktarılan "ulusal coğrafya bilgisi"ne odaklanacağız.

Ratzel, "Yurt Bilgisi" hakkındaki çalışmasının önsözünde coğrafyanın amaçlarını şöyle sıralamaktadır:

> Ilk önce Almanlar ülkelerini tanımalıdır. Bu da ancak toprak ve halkın (*Boden und Volk*) birbirine ait bir bütün olduğunu gösterebilmekle olur. Bu kitabın söz konusu amaca hizmet etmesini ve Yurt Bilgisi (*Vaterlandskunde*) dersi için faydalı olmasını diliyorum.[35]

Dönemin ünlü coğrafyacılarından Alfred Hettner (1859-1941), 1907'de basılan *Bölgeler Coğrafyası* kitabında ise kitabının kamusal işlevini ve "eğitim değerini" şöyle tanımlamaktadır:

> Bu kitap okullarda bir okuma kitabı olma amacını taşımıyor, başvuru kitabı da değil; kitabın amacı coğrafya konusunda bilimsel bilgi arayan, coğrafya ve yakın disiplinlerden gelen öğretmenler ve öğrenciler için bölgeler coğrafyası hakkında bilimsel bir çerçeve çizmek.[36]

Dolayısıyla hem okul coğrafyasında hem de bilimsel disiplin olarak coğrafyada işlevsellik "yurt bilgisi"ni ulusçu terminolojinin diline çevirmeyi öngörüyordu. Alfred Hettner'e göre coğrafi bilginin vatandaşın zihninde coğrafi kimliğe dönüşmesi sürecinde bilime çok büyük *ulusal* görevler düşmekte idi. Çünkü Hettner'e göre "coğrafya bize anavatanımızı öğretir, onu daha çok sevmemizi sağlar. Yabancı ülkeleri öğrenmemize ve anlamamıza yardımcı olmakla kalmaz aynı zamanda yabancı ülkelerden nasıl muamele görmemiz gerektiğini" de aktarır.[37]

Benzer bir şekilde 1926'da basılan okul kitabı serisi de *Väter-*

---

35 F. Ratzel, *Deutschland. Einführung in die Heimatkunde*, Leipzig: E. De Gruyter, 1907.

36 Alfred Hettner, *Grunzüge der Laenderkunde 1: Europa,* Leipzig: Otto Spanner, 1907.

37 Alfred Hettner, "Die Einheit der Geographie in Wissenschaft und Unterricht", *Geographische Abende im Zentralinsitut für Erziehung und Unterricht* 1, Berlin: Mitler, 1919.

landische Erdkunde (Yurt ve Coğrafya Bilgisi, 17. basım) "ulusal bilinci güçlendirme"ye adanmıştır. Aynı kaygı ile 1881'deki Berlin Kongresi'nde, coğrafya profesörü Kirschoff okullarda okutulan coğrafyanın vatanseverliğe, vatan (*Heimat*) fikrine vurgu yapması gerektiğini söylemekte ve coğrafyayı bütün bilimlerin "en Alman olanı" olarak tarif etmektedir.[38]

Vatanseverlik propagandasına yer vermek, coğrafyanın milli anlamda işlevsel konumunu korumak amacıyla 1901'de Breslau'da bir *Merkezi Coğrafya Eğitimi Komisyonu* kurulmuştur.[39] Aynı zamanda sınırların dışında yaşayan Almanların kültürlerini koruyabilmeleri için yurtdışında okullar açılmış ve "Alliance Française" benzeri bir okul yapısı tasarlanmıştır. 1908 yılında *Verein für Deutschtum im Ausland* ismiyle kurulan dernek "Almanların üstünlüğü ile ilgili" kültürel propaganda yapmaya başlamıştır ve 1915 yılında eğitimli burjuva sınıfından 57.000 üyeye ulaşmıştır.[40]

Kısaca özetlersek, Alman coğrafi ekolüne baktığımızda Bismarck döneminde coğrafya disiplininin kurumsallaşmasında ilk adımların atıldığını görüyoruz. Özellikle 1890 döneminde artan bir yurtseverlik söylemi, bir vatan güzellemesi vardır. Öte yandan pre-endüstriyel bir ulus olmanın yanında dünya piyasasına girme, ulusal piyasayı kurma, ekonomik modernleşme süreçleri de işlemektedir. Bu yapı Ratzel'in iki eseri, "Almanya" (*Deutschland)* ve "Beşeri Coğrafya" (*Antropogeographie)* adı ile çıkan kitaplarında açıkça temsil edilmektedir. Özellikle Bismarck döneminde Almanya Avrupa'daki rolüne yoğunlaşırken Bismarck sonrası dönemde sosyal darvinizm, kültürel kolonyalizm ve militan ulusçuluğa doğru adımlar atmaya başlamıştır.

Ratzel'in fikriyatında etno-milliyetçi tavrın devlet merkezli bir coğrafi anlayışla buluşmasını görürüz. Ratzel'in temsil ettiği "devlet: halk: toprak" eksenli coğrafya görüşünde devlet kavra-

38 A. Kirschoff, "Einleitung zu den Verhandlungen über Schulgeographie", *Verhandlungen des 1. Deutschen Geographentages zu Berlin*, Berlin: D. Reimer, 1881, s. 91-103.

39 Sandner, *a.g.e.*, s. 77.

40 Kurt Düwell, "Deutschlands Auswaertige Kulturpolitik, 1918-1932", *Grundlinien Und Dokumente*, Köln Üniversitesi, 1976.

mını tanımlayan üç anahtar kavram öne çıkar: *Egemenlik, Siyasi Bilinç ve Organik Gelişim.* Yani devleti meydana getiren unsurlardan biri belirli bir toprak parçasının "kontrol" edilmesi, diğeri "topluluğun siyasi bilince ulaşmış olması", bir diğeri ise o topluluğun kurduğu organik ilişkiler ağıdır.[41] *Habitat* ya da "yaşam alanı" olarak adlandırabileceğimiz *Lebensraum* teriminin Pan-Cermenizm ve kolonyalizm bakımından siyasi anlamı burada yatar. "Yaşam alanı" kavramı Almanya'nın Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin sömürgeci siyasetlerine benzer bir siyaset izlemesi için bir ideolojik zemin hazırlamıştır. 1871-1885 arası 1,5 milyon Alman'ın denizaşırı topraklara göçmesi, Pan-Cermen akımların dışarıdaki Almanları bütünleştirmek gibi kaygıları da bu ideolojinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.[42]

Merkeziyetçi bir ulusun coğrafyası: Fransa

1789 sonrasında Fransız Devrimi bölgesel aidiyetleri kırma ve bütünsel bir kimlik kurmanın ilk adımlarını atmıştı. Ama devrimle birlikte farklı gelenek, lehçeler ve mimari başta olmak üzere bölgesel farklılıklar yok olmadı. Fransa'da ulusal kimlik kurgusunun Viyana Kongresi'nden sonra (Eylül 1814-Haziran 1815), yani ülkenin sınırları hakkında genel bir uzlaşmaya varılmasıyla ortaya çıkmaya başladığını söyleyebiliriz.

19. yüzyılda Fransız entelektüelleri "Fransız" olmanın ne anlama geldiğini anlama ve tanımlama kaygısını yansıtan eserler vermiştir. Zaten 19. yüzyılın üçüncü yarısında ulusçuluk, kimlik ve vatan kavramları Avrupa'da düşünce hayatının odak noktasıdır. Özellikle 1870 yılında Prusya tarafından yenilgiye uğratılan Fransa'da bu konu akut bir hale gelmiştir. Ülke kendi parçası saydığı bazı bölgeleri kaybetmiş, özellikle de Alsace ve Lorraine'in Almanca konuşan kısmının (*Metz*) kaybedilmiş olması mevcut problemleri pekiştirmiştir.

Dönemin ünlü kuramcılarından Ernest Renan (1823-1892)

41 F. Ratzel, "Studies in Political...", s. 449.

42 W. D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 1986, s. 99-100.

1882'de Sorbonne'da yaptığı ünlü "Ulus Nedir?" (*Qu'est-ce qu'une nation*?) başlıklı konuşmasında Alsace-Lorraine meselesine gönderme yaparak ulus olmanın anlamını insanların *birlikte yaşama iradesi* ve *arzusu* olarak tanımlar. Ulusun varoluşunu ve devam gücünü insanlardan aldığını vurgulayarak, "Ulus her gün yapılan bir halkoylamasıdır," diyerek halk iradesine vurgu yapar. Renan bu söylevinde Alman organisist ekolünün tersine ulusun varlığını herhangi bir maddi kıstasa bağlamaktansa (dil, ırk gibi) spritüel bir ilkeye (birlikte yaşama iradesine) bağlamayı tercih etmiştir. Bu yüzden Renan'ın fikriyatındaki "vatan" kavramı maddi koşullarla ve insan topluluklarının ortak çıkarı ile açıklanabilen bir şey değildir. Birlikte yaşama iradesi olmadan mesela Almanya'daki gibi *zollverein*[43] (gümrük birliği) olması bir coğrafyayı vatan yapmaz. Ulus bir *nesne* olmadığı için varlığı *nesnel* kıstaslarla (ırk, etnisite, ekonomi vs.) ölçülemez. Ulus sadece coğrafya ile de tanımlanamaz. Coğrafya doğal sınırlarla ulusları birbirinden ayırır. İnsanların mücadele ve emek verdiği maddi zemini oluşturur. Bu yüzden ulus insanlardan oluşan bir soyutlamadır; "ulus spritüel bir ilkedir". Biyolojik, coğrafi, ekonomik herhangi bir nesnel ölçüt ile tanımlanamaz. Renan'ın düşünceleri direkt olarak Alman ulusçuluğunun yayılmacı emellerine (*Lebensraum*) ve nesnel ölçüt arayışına karşı bir tepkidir.

"Tarih ilk önce coğrafyadır": Michelet[44]

Fransız tarihçileri arasında dil ulus ve coğrafya arasında bağ kuran önemli figürlerden biri Jules Michelet'dir (1798-1874). Herder gibi o da ulusal tarihi yaşadığı, yerleştiği yer, hüküm

---

43 Almanya'nın tarihinde gümrük birliği olarak anılan, Alman devletlerinden oluşan konfederasyon içinde gümrük sınırlarının kalkması anlamındadır. Alman ekonomist Friedrich List (1789-1846) tarafından adlandırılmıştır.

44 "Tarih en başta coğrafyadır," deyimi Michelet'ye aittir. Akt. Thomas Da Costa Kaufman, *Toward a Geography of Art*, Chicago: University of Chicago Press, 2004, s. 52; ayrıca bkz. P. Claval, France: "From Michelet to Braudel", David Hooson (ed.), *Geography and National Identity*, Institute of British Geographers, Oxford: Blackwell, 1994.

sürdüğü yöre ile birlikte ele almak gereğini vurgulamış, insanların kaderi ve yaşadıkları mekân arasındaki ilişki üzerinden Fransa'nın coğrafi kimliğine bakmıştır. Michelet'nin "Tarih ilk önce coğrafyadır," deyimi Fransa'nın coğrafi kimlik kurgusunu oldukça iyi özetleyen bir deyimdir. Fransız modelinde toprak temelli bir aidiyet olduğu için ülkenin tarihi yazılırken mevcut ülke ve coğrafya esas alınmaktadır. Ülkenin tarihi üzerinde yaşanmış ve yaşanmakta olan toprakların tarihidir. Daha sonra Alman modeli ile birlikte kıyas yaparak değineceğimiz gibi bu model bize "mekânın uluslaşması" olarak adlandırabileceğimiz süreci tarif etmektedir.

Mekânı uluslaştırmak bir anlamda coğrafyadan yola çıkarak yurttaşlık temelinde bir ortaklık zemini oluşturmak anlamına gelmektedir. Michelet'e göre Fransa coğrafyası çeşitliliğin birliğidir, çeşitlilik merkezden çevreye dağılan bir özellik göstermiştir. Bu dönemde Fransız kimliği iki düzeyde tanımlanmıştır: Bölgesel ve ulusal. Bu tarz bir ulusal aidiyet hem yerel hem de genel düzeyi içinde barındırabiliyordu. Parçaların bütüne eklemlenmesi farklı bir bakışla değerlendirilmiştir. Ratzel ekolündeki Doğa-Kültür ayırımında olduğu gibi teleolojik ve evrimsel tarzda ele alınmamıştır. Dolayısıyla Fransız modelinde ulusal kimliğin yerel olana yer açmasından ve onu merkeze bağlayan bir çerçeve çizmesinden söz edilebilir.

"Bölge" ve "ülke" coğrafyası: Paul Vidal de la Blache

Vidal de la Blache'ın[45] geliştirdiği bakış açısından bakıldığında Fransa, bir bölgeler bütünüdür, bu yüzden de bölgeler coğrafyası şeklinde incelenir.[46] Blache, *Etats et nations d'Europe* (1886) adlı çalışmasında Fransız kimliğini oluşturan parça-bü-

45 Blache hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Paul Vidal de La Blache" *Encyclopædia Britannica*, 2010, Encyclopædia Britannica Online: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/627886/Paul-Vidal-de-la-Blache.

46 R. J. Harrison-Church, "The French School of Geography", *Geography in the Twentieth Century*, G. Taylor (ed.), New York: Philosophical Library, 1951, s. 70-90.

tün ilişkisinin tek boyutlu olmadığının altını çizer.[47] Bu noktada Blache'ın merkez ve bölgeler arasında kurduğu "çoklukların birliği" ya da "çoğulluktaki birlik" diyebileceğimiz ilişki Herder'in "çoğulluk" fikri ile paralel gitmektedir. Herder'de yerellik korunması gereken ve asimile edilmemesi gereken bir kültür evrenini temsil eder. Blache'ın sunduğu bölgeler coğrafyası fikri bu tema ile uyum içindedir. Vidal de la Blache'e göre coğrafya, alan-arazi etütleri ve sosyal yaşam arasındaki mekânsal diyalektiğin disiplinidir.[48] Belirli bir yöre ele alınırken toprak cinsi, doğa koşulları ile birlikte tarihî ve kültürel farklılığı, bölgelerarası ulaşım ve iletişim noktaları kısaca insan ve toprak ilişkisi birlikte irdelenir. Vidal de la Blache her bölgeyi insan coğrafyası ve fiziki öğelerden oluşan bir bütün olarak ele almaktadır.[49] Kent ve kırsal yaşam toplulukları arasındaki değişiklikler bu noktada önem kazanmaktadır. Bölgelerden oluşan bütünü "çevre" olarak adlandırmaktadır. Vidal de la Blache hammadde, nüfus, kültürel gelişim, yerleşim biçimleri, ulaşım vb. gibi öğeleri çevresel faktörler olarak tanımlamakta ve insan-toprak ilişkisindeki rollerini incelemektedir, dolayısıyla Alman ekolünün "çevresel belirlenim"(*environmental determinism*) perspektifine bir alternatif getirerek olasılıkçılık (*possibilism*) yaklaşımını geliştirmiştir. Blache'a göre Fransız kimliği tarihsel bir oluşum ve etkileşim sürecidir. Burada dikka-

47 Fransa'nın kimliği konusunda tarihçi ve coğrafyacılardan (Ernest Lavisse ile Vidal de la Blache'den) bir çalışma yapmaları istenir ve Ernest Lavisse, ünlü *Histoire de France* kitabında bir coğrafyacının önsözüne yer vermek ister. Bu çalışmanın Fransızca orijinali için bkz. Ernst Lavisse, *Histoire De France Depuis Les Origines Jusqu'a La Revolution, Tome Premier I, Tableau De La Geographie De La France Par P. Vidal de la Blache*, Paris: Librairie Hachette et Cie (1911), Söz konusu esere önsöz yazan Vidal de la Blache, kendi fikriyatını ayrıca *Tableau de la geographie de la France* [1903], Paris, Hachette, Tallandier (1979), adlı kitapta toplamıştır. Akt. Claval, *a.g.e.*, s. 45. Ayrıca Vidal de la Blache'ın İngilizce olarak basılmış bir kitabı da mevcuttur: *Personality of France*, Christophers Yayınları, 1928 (çevirmeni bilinmiyor).

48 Claval, *a.g.e.*, s. 47.

49 Vidal de la Blache ve P Emmanuel de Martonne, *Principles of Human Geography*, Bingham, M.T., Londra: Constable Publishers, 1926. Vidal de la Blache bu kitabı yazarken vefat ettiği için öğrencisi Martonne kitabı bitirmiş ve editörlüğünü yapmıştır. Bkz. Baker, S. J. K., "Paul Vidal de la Blache: 1845-1917", *Geographers: Bibliographic Studies*, 12, 1988, s. 189-201.

ti çeken önemli nokta (Alman ekolünden farklı olarak) Vidal de la Blache'in, tıpkı Renan'ın yaptığı gibi, herhangi bir (etnik ya da tanımlanabilir bir maddi) nesnel kritere referans vermemesidir.

Fransa üzerine, farklılık ve birlik temaları üzerinde yoğunlaşarak hem yerel ölçekte hem de ulusal ölçekte coğrafi incelemeler yapmıştır. Ulus ona göre homojen bir yapı değil "eklemlenmiş bütün" (*articulated wholes*) şeklindedir. Vidal de la Blache ve Michelet'in çalışmalarında göze çarpan en önemli ortak fikir, Fransa'nın coğrafi kimliğinin (etnisite, dil gibi) tek bir nesnel ölçüt ile açıklanamayacağıdır. Fransa'nın uzun tarihsel bir sürecin ve birikimin sonunda inşa edildiği sıkça vurgulanmaktadır. Fransa'nın yer, "bir şahıs", hatta "bir şahsiyet olarak" tarif edilmesi bir ülke olarak içinde taşıdığı toprak ve insan unsurlarının ahengine işaret etmektedir. Bu "ahenk" fikrine binaen coğrafi özelliklerin hem çeşitli hem de bir arada ve uyumlu oluşu, sık tekrarlanan bir tema haline gelmiştir. Ülke ulusal coğrafya söylemi ile çeşitlilik ve ahenk temaları üzerinden romantize edilirken var olan ulusal bütünlük rasyonel ve tarihsel birikiminin sonucunda oluşmuş bir sentez biçiminde algılanmaktadır, yani Fransa "belirli bir irade ve akıl ürünü" olarak tarif edilmektedir.

Renan'ın "Ulus nedir?" sorusuna verdiği yanıtın "spritüel ilke ve birlikte yaşama iradesi" olduğunu anımsarsak aslında neden Fransız entelektüellerinin ve coğrafyacılarının Fransız kimliğini tek bir unsura indirgemek istemediklerini görürüz. Ülke, Michelet tarafından bir yandan "bütünsellik" içinde, bir yandan da bir "çeşitlilik" manzumesi olarak tarif edilmektedir. Renan'ın *ulus bir spritüel ilkedir* sözü ve Vidal de la Blache'in *Fransa bir şahsiyettir* şiarı, parçaların birliğini sağlayan esasın, soyut, akılcı ve siyasi Fransız kimliği olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Fransız ekolünde ülke bütünlüğünün dayanakları sorunsalı hep baskındır; "İnsanları ve toprağı ulus yapan, bir arada tutan nedir?" sorusu temel kimlik problematiğini oluşturur. Alman ekolünde ise vurgu etnisiteye dönüktür; Almanların yaşadıkları her yer gerektiğinde "Almanların

ülkesi" olabileceği fikri hâkimdir. Bu yüzden ülke için esas ölçüt coğrafi sınırlar değil, Alman soyunun ve yayılmacı devletinin uzandığı yerlerdir.

Ratzel ve Blache ekollerinin karşılaştırılması

Fransa ve Almanya'da tıpkı ulusal kimlik tanımlaması gibi, belirli ülke ve vatan tanımları görüyoruz. Fransız ekolünde ülke toprakları siyasal bir aidiyet mekânı olarak görülmektedir. Alman ekolünde ise etnisite, devlet ve toprak birbirinin organik parçaları gibi görülmektedir. Özellikle coğrafya, ulus ve kimlik söz konusu olduğunda "beşeri coğrafya"nın zemini "doğa ve insan" arasında kurulan paralelliklere dayandırılmaktadır.

Vidal de la Blache ve Friedrich Ratzel'in ciddi biçimde birbirinden farklılaştığı nokta "doğa-çevre-insan" ilişkisinin tanımlanma biçimidir. Alman ekolünde "çevresel belirlenim" görüşü, Fransız ekolünde ise Vidal de la Blache'in geliştirdiği "olasılık" perspektifi baskın çıkmıştır. Doğa, insana bazı kaynaklar sunar, ama bunlar sınırlıdır, belirli tür kullanımlar için uygundur; doğa bereketlidir ama aynı zamanda kısıtlayıcıdır, bu yüzden doğal kaynaklar insana ancak rehberlik edebilir. İnsan belirli amaca yönelik davrandığında doğadaki olasılıklarla hareket eder, alet yaptığında, silahlar ve araçlar geliştirdiğinde de doğadan ve yaşama güdüsünden yola çıkar. Bütün bunların yanında, coğrafi kimlik sadece jeoloji, iklim, doğa ve çevre demek değildir. Aynı zamanda doğa tarafından verilen bir potansiyelin ve birikimin kendi tarihselliği içinde insan iradesi tarafından yoğrulması söz konusudur.

Blache'a göre esas olarak insan ve doğa birbirine zıt değildir. İnsan, yaradılışın en dinamik, en canlı aktörüdür, bu yüzden de insan doğa ile birlikte doğaya dair, doğadan yola çıkarak davranır. İnsanın doğal çevresinden bağımsız varolduğunu düşünmek mümkün değildir.[50] Doğa-çevre-insan ilişkisi doğa koşulları ve insan coğrafyası ve fiziki coğrafya arasındaki ku-

50 Claval, *a.g.e.*, s. 39-57.

rulan ilişkidir, ama bu bağ belirlenmiş, organik ve zorunlu bir bağ değildir. İnsan ihtiyaçlarının ve donanımının bilincinde bir varlıktır, doğadan faydalanma potansiyeline sahiptir.

Vidal de la Blache coğrafi vatan kavramını bu etkileşim üzerinden kurmaktadır. Vatan, doğada saklı tohumun içindeki potansiyeldir. Bu potansiyelin nasıl kullanılacağı ve açığa çıkacağı insana bağlıdır. İnsan, bu noktada dağınık olanı toparlayan, tutarlılaştıran, sistematize eden bir düzen kurar. İşte o zaman coğrafya vatanlaşır, ayırt edilmeye başlar ve siyasi kimlik giderek beşeri coğrafya ile etkileşime girer. Bu anlayış bir bakıma bize insan coğrafyasının nasıl bir mantık üzerine oturduğunu anlatıyor. Vidal de la Blache'ın "insan coğrafyası" doğa ile karşılıklı etkileşim şeklinde ortaya çıkıyor. Bu perspektiften, yani olasılıkçı yaklaşımdan bakıldığında doğa-insan ilişkisi ülke topraklarının ve insan coğrafyasının birbiri ile araçsal bir şekilde etkileşmesi demektir. Siyaset de bu ilişkinin yönetilmesidir.

Blache olasılıkçı perspektifi inşa ederken ulus coğrafyası üzerine yaptığı çalışmalarda Michelet'nin uğraştığı sorunla karşılaşmaktadır: *Fransa'ya kimliğini veren nedir? Fransa'yı bir şahıs yapan, ona şahsiyet veren nedir?* Fransa, sadece karşılıklı ilişki içinde olan parçaların organik bir toplamı değildir. Birbirini bütünleyen parçaların ötesinde onu kişileştiren bir etkileşim vardır. Blache bölgelere bakarken öncelikle çeşitlilik ve farklılık içeren noktalara ve farklılık yelpazesinin genişliğine dikkat ediyor. Örneğin Kuzey Fransa belirli bir ekonomik düzeyi yakalamıştır, sosyal hayat yoğunluğunun fazla olduğu bir bölgedir. Alpler-Atlantik Okyanusu arasındaki bölgede yerleşim az ve sosyal hayat düşük seviyededir. Batı Fransa'da sınırlı bir sosyal hayat vardır ve Güney Fransa bölgesinde ise iklim yumuşak, kendine özgü bir dokusu vardır.

Ulusçuluk bakımından ele alındığında görülüyor ki ülkenin kendine özgülüğü, otantikliği coğrafi alanda da meşruiyet kazanmak arzusu taşıyor. Fransa, Vidal de la Blache'a göre farklılıkların birliğine en güzel örnektir. Blache doğanın da Fransa'nın birliğine adeta yardımcı olduğu fikrini taşımaktadır, buna göre, Fransa şu anda geldiği olgun çağa diğer ülkelerden ön-

ce ulaşmıştır. Vatanın bütününde coğrafya ve doğa, bu birleşimin zaman içinde oluşmasına zemin hazırlamıştır:

> Vatan ulusa bereketini ve sıhhatini veren bir cevherdir, bu cevher bölgesel farklılıkların üstündedir, farklılıkları dengeleyerek onları kendinde kaynaştırır, ama farklılıkları bu bütünde erimez yine de canlı bir şekilde yaşamaya devam eder.[51]

Bu noktada Blache'ın coğrafi kimlik tanımı, insan-çevre ilişkisine bakışı Herderci bir teleolojik çizgiden uzaklaşmaktadır. Doğa Fransa'yı determinist olarak baştan belirli bir yöne, yazgısal çizgiye itmemiştir. Ulusun varlığının ortak ve genel iradenin zaferi olduğunu düşünmektedir. Doğanın rolünü daha geriye atmak açısından Herderci çizgiden uzaklaşsa da bölge ve merkezi kimlik ilişkisini kurarken Herderci çoğulculuk perspektifine yakınlaşmaktadır. Bu bakışa göre Fransız olmak hem ulusal bir alana hem bölgesel bir alana ait olmak anlamındadır. Adeta yerel kimliği taşımak ulusal aidiyeti taşımanın bir parçası haline gelmiştir. Yerel kimlik ve ulusal kimlik arasında besleyici bir ilişkinin varsayılması, yerel aidiyetin ulus kimliğine engel olarak görülmemesi önemli bir nokta olarak öne çıkmaktadır.

Özetle, her ikisi de Herder'den beslense de Ratzel ve Blache ekolleri "çevre ve insan ilişkisi" ve "etnisite algısı" bakımından ciddi farklılıklar gösterir; çünkü farklı perspektiflerden bakmaktadırlar. Bu perspektiflerin oluşumunda tarihsel ve siyasal koşulların da önemli rolü vardır. Ulusal kimlik tartışmalarının yapıldığı dönemde Fransa için sınırlar az çok yerine oturmuştur. Fransa'nın mevcut sınırlar ötesinde, –sömürgecilik meselesini askıya alırsak– Avrupa'da bir siyasal genişleme amacı yoktu. Bu yüzden Fransız coğrafyacılara düşen görev mevcut sınırlar içindeki ulusu kategorize etmek ve tanımlamaya yönelik olmuştur. Bu yüzden temel nokta hep "Mevcut coğrafi yapıya bütünlüğünü veren nedir?" sorusudur. Michelet ve Vidal de la Blache bu bakımdan Fransız coğrafyasında bir *kişi* veya *kişilik* aramışlar ve bunu tanımlamaya çalışmışlardır.

Ratzel ekolünün coğrafi kimlik tanımında çok açık bir bi-

51 Claval, *a.g.e.*, s. 39-52.

çimde etnisitenin öne çıktığını görüyoruz. Blache'ın da ifade ettiği gibi "Almanya *Almanlık* üzerinden tarif edilmektedir," bu da etnisiteyi öne çıkaran bir yaklaşım biçimidir."[52] Dolayısıyla Almanya'daki coğrafyacılara düşen ödev ulusal sınırların nerede başlayıp bittiğini belirleyebilmektir. Esas odak noktası toprak ve ulusun organik bütünlüğü olmuştur. Fransa için Fransa'daki ahenk ve bütünlük ilkesinin coğrafi temelleri araştırılırken Almanya için önemli olan, Alman varlığına göre ülkenin sınırlarının nerede bittiği/biteceğidir.

Özetle Ratzel ve Blache ekollerini kabaca karşılaştıracak olursak şöyle bir tablo elde edebiliriz:

TABLO 1
Ratzel ve Blache Ekollerinin Karşılaştırılması

Coğrafi kimlik modeli	*Ratzel*	*Blache*
Mekân-ulus ilişkisi	Ulusun mekânsallaşması	Mekânın uluslaşması
Merkez alınan öğe	Etnisite	Siyasi sınırlar
Siyasi coğrafya	Çok parçalılık Çevresel belirlenim	Bölge-merkez diyalektiği Olasılıkçılık
İktidar-mekân ilişkisi	Dissimilasyonist-organik	Assimilasyonist-sentetik

Yukarıdaki tabloda özetlemeye çalıştığımız gibi Ratzel ekolü, etnisite odaklı bakışı temsil etmektedir; tarihsel süreklilik ile etnik süreklilik arasında zorunlu bir bağ varsaymaktadır. Dolayısıyla ulusu meydana getiren asli özelliklerin bulunduğu her yer o ulusa vatan olabilir, coğrafi sınırlar bağımlı bir değişken gibidir. Ulusun mekânsallaşması süreci bu zeminde gerçekleşir. Burada mekânı tesis eden etnisitedir. Toprak ve etnik köken organik bütünlük içinde algılanmaktadır. Kendinden olmayanı kendine benzetmek gibi bir çabası yoktur, özcü ve dışlayıcıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu ekol çok parçalı dağınık bir yapıdan ulus-devlete doğru giden yolda Almanya'nın uluslaşma hikâyesini yansıtmaktadır. Blache ekolünde ise mekânı tesis eden unsurlar siyasi sınırlar ve birlikte yaşama

52 *A.g.e.*, s. 50.

iradesidir. Merkezi bir modele oturan Fransa'nın bütünlüğü, bölge ve merkezin etkileşiminden doğmaktadır.

Coğrafi kimlik ile ulusçuluk modellerini ilişkilendirecek olursak Fransa'nın resmî coğrafi kimliğini "bölge ve merkez" uyumuna dayandırması çoğulluğu, farklılığı ve azınlıkta kalan unsurları siyasi yapı içinde eritebilme gayesini yansıtmaktadır. Almanya ise fragmenter coğrafi yapısını bütünleştirmek için bir etnisite algısına ihtiyaç duymakta ve organik bağları esas almaktadır. İki farklı coğrafi kimlik tasarımı ulusçuluk kuramlarına yansımış, Almanya'nın etnik ve Fransa'nın ise siyasal ulusçuluğu temsil ettiği düşüncesi bir dönem ulusçuluk literatüründe temel analiz modeli olarak kullanılmıştır.

Sıradaki bölümde, yukarıda Almanya ve Fransa örnekleri ile sunmaya çalıştığımız mekân ve ulus ilişkisinin ulusçuluk kuramcıları tarafından nasıl tartışıldığına odaklanacağız.

Ulusçuluk Kuramları, Modernleşme ve Coğrafi Bağlam

Ulus, mekân ve coğrafi bağlam ilişkisini sorunsallaştıran kapsayıcı bir kuramdan söz etmek güçtür. Genel anlamda ulusçuluk teorilerinin coğrafi perspektiften ulusçuluğa bakmadığı, toprak, yurt, vatan, anavatan kavramlarını verili kabul ettiği ve bu konuyu detaylı bir biçimde sorunsallaştırmadığı görülüyor. Ulusçuluk literatüründe mekân konusu daha çok ulusal kimlik tartışması içinde erimiştir.

İlk ulusçuluk kuramları ve analizleri içinde Hans Kohn (1939) etnik-siyasal ulusçuluklar olarak iki ulusçuluk biçiminden söz etmiştir. Kohn, Fransız Devrimi'nin yarattığı etki ile ortaya çıkan ulusçulukları ekonomik ve siyasal dönüşümler (örn. Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Britanya, Hollanda, İsviçre) olarak görmüştür. Kültürel uyanış ve "anadil" bilincinin gelişmesi (örn. Slav halkları, Almanya, İtalya) sonucunda çıkan uluslaşma süreçlerini siyasal süreçlerden ayırmıştır.[1] Bu iki farklı uluslaşma süreci "siyasal ve etnik" ulusçuluklar, "Doğu-Batı" ulusçulukları gibi paradigmatik kalıplar üretmiştir.[2] Bu çerçevede Fransa siya-

1 Hans Kohn, "Nature of Nationalism", *American Political Science Review*, c. 33, no. 6., 1939, s. 1002. Ayrıca bkz. H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York: Macmillan, 1944.

2 Kohn, *The Idea of Nationalism*, s. 10-11.

sal modelin Almanya ise etnik modelin temsilcisi olarak anılmaya başlanmıştır. Fransız Devrimi'nin insanlığı giderek daha çok etkisi altına alan bir ulus bilinci ürettiği, bu modelin de liberal Batı modeline karşılık geldiği, karşıt modelin ise liberal olmayan ve etnisite merkezli Doğulu ulus anlayışı olduğu düşünülmektedir.[3] Etnik model ulus kimliğini doğuştan gelen özelliklere (soy, ırk, dil gibi özsel ve sabit unsurlara) dayandırmıştır, bu yüzden tarih ve coğrafya anlayışı kolektif geçmişin özgüllüğüne dayanır. Siyasal ulusçulukta ise ulus kimliği ülke odaklıdır, sonradan tesis edilmiş hukuki bir siyasal kimliğe dayanmaktadır.

Kohn'un başlattığı etnik-siyasal ulusçuluk ayırımı daha sonra Batı-Doğu modeli tartışmasına[4] yol açmıştır. Batı-Doğu ayırımının özellikle Batı'nın *iyi*, Doğu'nun ise *ehveni şer* ulusçuluklar ürettiği şeklinde normatif bir yaklaşım üretmesi söz konusudur. Batı-Doğu tartışması modernleşme ve Batılılaşma sorunsalını beraberinde getirmiştir. Modernizm, ortak bir kimlik üretmesiyle ulusçuluk ve ulusal kimlik inşası tartışmasının merkezinde durmaktadır. 1980'li yıllar, uzunca bir süre modernistler ve etnosembolistler arasındaki bu tartışmaya sahne olmuştur. Modernleşme dinamikleri, pre-modern toplum yapısı, devletin ve seçkinlerin ulusal kimlikleri nasıl inşa ettiği bu tartışmanın temel sorularını oluşturmuştur. Benedict Anderson, Ernest Gellner, Eric Hobsbawn gibi ünlü analistler bu konudaki klasik eserlerini 1980'lerde yazmışlardır.

Ernest Gellner'in (1983) temsil ettiği modernist yaklaşıma göre "ulus, ulusçuluğun icadıdır". Ulusçuluk, endüstrileşme ve şehirleşme sürecine paralel olarak ülkeyi, insanları, kültürü ve toprağı devlet egemenliği ile bütünleştirme çabasıdır.[5] Etnosembolist yaklaşım ise ulusun modern öncesi tarihsel etnik kö-

---

3 Hans Kohn, *Prelude to Nation-States, The French and German Experience-1789-1815*, New Jersey: D.Van Nostrand Company, 1967. s. 561-572.

4 Kohn'un yaklaşımı ile ilgili yorum için bkz. Anthony Smith, *National Identity*, Harmondsworth: Penguin, 1991, s. 81-83.

5 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1983. Modernist ve inşacı yaklaşımın diğer ünlü isimleri arasında Benedict Anderson (*Imagined Communities*, Londra: Verso, 1983) ve Eric Hobsbawn (*Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983) öne çıkmaktadır.

kenlerini araştırırken ulus öncesi semboller ve ortak mitik anlatıların ulus inşasındaki rolünü vurgulamaktadır.[6]

Ulusal kimlik sorunsalı 1990'lara gelindiğinde oldukça farklı algılanmaya başlanmıştır. Örneğin Rogers Brubaker, ulus-devletin sadece etnodemografik bir fenomen değil aynı zamanda "sosyal ve siyasi bir aidiyet kurma süreci" olduğunu ve sürekli değişkenlik gösterdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle ulusal kimlikler statik olgular olarak ele alınamaz.[7] Buna dayanarak denebilir ki ulusçuluklar Kohn'un ortaya koyduğu etnik-siyasal ulusçuluklar olarak sabitlenemez. Nitekim bu konuda farklı uluslaşma örneklerine bakan araştırmacılar, iki ayrı kategori gibi duran etnik ve siyasal ulusçulukların iç içe geçtiğini gözlemlemektedir.[8] Ulusçuluğun "sosyal zemin ile siyasal zemini örtüştürme ideali" hep bir ideal olarak kalacağına göre[9] uluslaştırmaya bir süreç olarak bakmak daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Bu süreçte sabit olan bir soru vardır: Modernleşme ulusçuluğun nedeni mi yoksa sonucu mudur? Bu sorunun yanıtı her ulusçuluğun kendi tarihsel bağlamı içinde değişebilir. Çünkü modernleşme ve uluslaşma ilişkisi farklı coğrafyalarda farklı şekillerde işlemiştir. Örneğin Liah Greenfeld ulusal kimlik arayışında "kıyaslama"nın önemine dikkat çeker.[10] Greenfeld'e göre ulusal kimlik inşa etme ya da ithal etme süreci, model alınan bir nesneyi ve onu model almaya çalışan bir özneyi gerektirir. Bu durumda ister istemez bir model esas alınacaktır; dolayısıyla model daha üstün, daha orijinal kabul edilecektir. Modele bakılarak şekillendirilen şey de "taklit" olacaktır. Liah Greenfeld ulusçulukları çözümlerken modernleşme sü-

6 Bu yaklaşımın başlıca temsilcisi Anthony D. Smith'tir. Bkz. Smith, *Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell, 1986. Ayrıca bkz. "Culture, Community and Territory", *International Affairs*, 1996, s. 72-73.

7 Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 168-173.

8 Türkiye örneği hakkında tartışma için Günay Göksu Özdoğan ve Gül Tokay (ed.) 2000. Ayrıca bkz. Taras Kuzio, "The Myth of Civic State", *Ethnic and Racial Studies*, c. 25, no. 1. 2002, s. 20-39.

9 Gellner, *a.g.e.*, s. 1.

10 Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University, Press, 1992, s. 14.

reçlerine ve ulus anlayışlarına bakarak üç farklı ulusçuluk biçimi saptamıştır.

TABLO 2
Liah Greenfeld'in Analizine Göre Ulusçuluklar

	Kolektivist / otoriter	*Bireysel / liberter*
Etnik	Rusya Almanya	X
Vatandaşlık esasına dayalı (Civic)	Fransa	İngiltere, ABD

Greenfeld'e göre ulusun özerkliği, belirli bir kolektiviteye ait olan üyelerin özerkliğinden devşirilir. Bunun yanında üyeleri birbirine bağlayan ortak bir irade ve dayanışma zemini vardır. Yani ulus özerklik bakımından hem bireysel hem kolektif zeminde tanımlanabilir. Eğer ulusçuluk ve ulusal kimlik geniş bir kitlenin çıkarlarına hizmet ediyor, her bir birey kendini ortak bir mekânda ve siyasal kimliğin içinde tanımlayabiliyorsa bireysel özellik gösterir. Bu tarz bir ulusal kimlik İngiltere'de, Fransa'da, Amerika'da görülür, bu örneklerde ulusçuluğun taşıyıcıları toplumdaki sosyoekonomik merdiveni yukarıya doğru tırmanan etkili gruplardır. Kolektivist ulusçulukta ise sosyal taban daha dardır. Ulusçuluk ideolojisi geleneksel dar bir elit sınıfın elinde biçimlenir, bu grup kendi imtiyazlı konumunu muhafaza etmek ister. Kolektivist ulusçuluk aynı zamanda geleneksel elitin bir parçası olmak isteyen dinamik ve değişime açık gruplar tarafından da temsil edilebilir. Buna örnek olarak Almanya'da kendi kendini yetiştirmiş ve statüsünü yükseltme arzusunda olan *Bildungsbürger*[11] tipini gösterebiliriz.

Liah Greenfeld'in çizdiği (Tablo 2) tablodan yola çıkarak Türkiye örneğini inceleyen Ayhan Aktar, Türkiye'yi yukarıda sunulan üç farklı ulusçuluk tipi içinde konumlandırmıştır. Ak-

11 *Bildungsbürger*, 18. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan, ebebiyat, bilim ve kültür alanında emek veren, soylarından gelen bir gelenek üzerinden değil de kendi başarıları ile güncel siyasette nüfuz edinen bir sosyal tabaka anlamındadır.

tar'a göre Cumhuriyet öncesi Türk ulusçuluğunun en önemli ideologlarından Ziya Gökalp'in "hars"/kültür odaklı ulusçuluğu, Greenfeld'in tablosunda Fransa'nın temsil ettiği 2. tip ulusçuluğa yakındır. Ama Türk ulusçuluğunda "ırk" vurgusu da var olduğundan tam olarak bu kategori içinde de sayılamaz. Aktar'a göre Greenfeld'in tablosundaki etnik ve kolektivist 3. tip, 1920'lerde gelişen ve 1930'larda ise kurumsal ve hukukî altyapılarla iyice şekillenen Kemalist Türk ulusçuluğuna uymaktadır.[12] Bir sonraki altbölümde bu noktaların ışığında Türkiye bağlamına daha yakından bakmaya çalışacağız.

Modernleşme ve ulusçuluk tartışması: Türkiye bağlamı

Türk modernleşmesinin tarihine baktığımızda modernleşme sürecinin merkezinde devlet iradesini görürüz. Greenfeld'in sözünü ettiği bireysel aidiyet ve vatandaşlık temelli anlayış, hukuki söylemde var olsa da, pratik uygulamalarda geri plana itilmiştir. Ulusçuluk ilkesi devlet eliyle tanımlanmış ve tepeden öğretilen kolektif hedefler ile belirlenmiştir. Batı ile kurulan ilişki bakımından "savunmacı modernleşme" diyebileceğimiz bir tavır içinde kolektif aidiyet ve bütünlük (birlik ve beraberlik) vurgulanmaktadır.

Modernleşme 18. yüzyılda Osmanlı ve Avrupa ordu sistemleri arasındaki farkı anlamaya yönelik çabalarla başlamıştır. 19. yüzyılın başlarında modernleşme askeriye dışındaki alanlara da yayılmıştır. Türk modernleşmesi Genç Osmanlılar'dan Cumhuriyet'e miras kalan devletçi bir tavır barındırmaktadır, bu tavır Avrupa'daki gibi kitleleri mobilize etmek, "milleti uyandırmak" zaruretinin yanında temel olarak devleti parçalanmaktan kurtarma ve kalkındırma amacındadır.[13] "Devlet"i dönüştürme ve kurtarma gerekliliği konusunda üç farklı yaklaşım (Batılılaşma, İslamlaşma, Türkleşme) uzlaşır. Şöyle ki; Batılılaşma

12 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

13 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 101.

görüşüne göre devlet, din ölçülerinden arınmış çağdaş bir devlet olmalıdır, İslamlaşma görüşüne göre gerçek bir İslam devleti olmalıdır, Türkleşme akımına göre ulusal bir devlet olmalıdır. Aslında, 1700'lerde başlamış olan modernleşme bunalımının çözümlenecek bütün sorunları sanki 1908-1918 arasındaki on yıldaki devlet problematiğine sıkıştırılmıştır.[14]

Bu noktada Kemalist ulusçuluğun ayırt edici özelliği Batılılaşma anlayışı ve medeniyet vurgusuyla toplumun modernleşmesini devlet ile bağlantılı gören bir siyasal modernite anlayışına sahip olmasıdır. Gellner'in yorumuyla[15] Kemalizmin iki paradoksu vardır, ilk paradoks Kemalist geleneğin Batılılaşmaya ilişkin derin bir bağlılık taşıması ve Batılılaşmayı 19. yüzyıldaki anlamıyla kavramasıdır. Yani, Kemalizm Batı'nın ekonomik ve askerî gücünün ardındaki değer ve kurumların inşa edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu değerler tehdide maruz kaldığında ise bekçi ve garantör olarak ordu müdahalesi söz konusu olmuştur. İkinci paradoks Türk modernleşme ideolojisinin ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemiş olmasıdır. Bu durumun hem avantaj hem dezavantaj yarattığını söyleyebiliriz. Avantajı, ideolojik anlamda görecelilik taşıyarak ve doktriner zincirlere bağlı kalmadan, pragmatizmin açtığı alandaki siyasi manevraları mümkün kılmasıdır. Dezavantajı ise yukarıdan aşağıya gelişen modernleşme sonucu modernite, inanç ve folklorik gelenek arasında sıkışan hastalıklı bir çatışma ve kopukluğa yol açmasıdır.[16] Gellner, Kemalizmin modernleşme mantığını şöyle özetliyor: "Batı seküler ve demokratiktir. Batı güçlüdür. Biz de güçlü olmalıyız. Öyleyse biz de seküler ve demokratik olmalıyız. Yani güçlü olmak için demokratik olmalıyız. Bundan ötürü, ulusal gücün bekçisi ve garantörü olan ordu bu gücün önkoşullarını gözetmelidir".[17]

---

14 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 419.

15 Ernest Gellner, *Encounters with Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1994. Türkçesi: *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarık, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998. s. 115-117.

16 Gellner, *Encounters with Nationalism*.

17 *A.g.e.*, s. 117.

Bu çerçevede ulusal bir modernleşme sürecinden çok kitlelerin moderniteye yönlendirilmesinden söz edilebilir. Bu yüzden ulusal kimlik sorunsalı olgular (mevcut olan durumlar) değil normlar (uyulması gereken değerler) üzerine inşa edilmiştir. Ulusal bilinç "Türkler kimdir?" problemi üzerinden değil, "Türkler kim olmalıdır?" problemi üzerinden sorulmaktadır.[18] Nitekim modernleşme çerçevesinde yapılan kimi yorumlara göre Cumhuriyet üst sınıfları, devleti, ideolojik kurumları ve entelektüelleri dönüştürmüş ama köylü kitleye bakmamıştır. Bunun sebeplerinden biri olgusal gerçekliğe değil normatif (olması gereken) olana odaklanmaktır. Nüfusun kırsal kesiminin modernleşmeden payını alması için kırsal alanlardan kente göç etmesi gerekmiştir.[19]

Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşme sivil anlamıyla Fransız ekolünün tanımladığı "medeniyet" anlayışına ulaşmaktır. Öte yandan kültürel değerlerin kaynağı olan "millet"in kendi varlığını koruması kaygısı vardır. Ziya Gökalp'in ünlü "hars-medeniyet" ayrımı bu kaygıyı dile getirmektedir; Romantizm ve Aydınlanma hareketlerinin her ikisinden de esinlenen "modern millet" düşüncesi de bu şekilde doğmuştur.[20] Millet düşüncesi Fransız ulusçuluğunda görülen evrenselci medeniyet anlayışının ve Alman ulusçuluğunda görülen romantik tarihselciliğin karışımını barındırmaktadır. Tanzimat'tan itibaren gördüğümüz medeniyet ile harsı yaklaştırma ve sentezleme çabası daha sonra Cumhuriyet döneminde "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada modernleşme Batı'nın maddiliği ve Doğu'nun maneviliği arasında dengeyi kurmak, değişmek ama yine de "kendisi gibi kalmak" gerilimine denk gelmektedir. Öte

---

18 Ayşe Kadıoğlu, "Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları", *75. Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Artun Ünsal (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1998a.

19 Paul Stirling, *Cumhuriyet Türkiyesinde Toplumsal Değişim ve Kontrol*, Türkiye İş Bankası, Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 1981.

20 Bkz. Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Ankara: Devlet Kitapları. 1976. Gökalp hakkındaki yorum için bkz. Ayşe Kadıoğlu, *Cumhuriyet İradesi, Demokrasi Muhakemesi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 42.

yandan "İslam'ın veya Türklüğün altınçağı ile Batı uygarlığı arasında paralellikler ve benzerlikler görme eğilimi" Genç Osmanlılar'dan başlayarak Cumhuriyet'e uzanarak varlığını korumaktadır. Bir yandan Batılılaşma projesi benimsenirken öte yandan kültürel özelliklerin muhafaza edilmesi elbette bazı sancılar ve çözümsüzlükler üretmiştir.[21]

Türkiye'nin "savunmacı modernleşme" süreci hakkında son bir parantez açarak Nazi Almanya'sından kaçarak 1933 üniversite reformu kapsamında Türkiye'ye gelen 1934-1940 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde ders veren Erich Auerbach'ın gözlemlerine bakmak aydınlatıcı olabilir. Auerbach, Walter Benjamin'e yazdığı 3 Ocak 1937 tarihli mektupta Atatürk'ten söz ederek Türkiye'deki siyasi durumu şöyle özetliyor:

> Büyük Şef sempatik bir otokrat, zeki, cömert, esprili biri. Avrupalı meslektaşlarından tamamıyla farklı: Bu toprağı bizzat bir ülke haline getirmiş olması, ayrıca da kesinlikle uzun söze kaçmaması itibariyle; anıları şu cümleyle başlıyor: "19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım. O zaman durum şöyle idi [...]" Fakat bütün yaptıklarını bir yandan Avrupa demokrasileri ile diğer yandan ise eski Müslüman-Panislamist saray ekonomisine karşı savaşarak gerçekleştirmek zorunda kalmış; sonuçta ortaya çıkan da fanatik, gelenek karşıtı milliyetçilik olmuş: Var olan İslam kültürü mirasının reddi, hayal ürünü bir kadim Türklük [*Urtürkentum*] ile bağlantı kurma, kendisine karşı nefretle karışık bir hayranlık duyulan Avrupa'yı kendi silahları ile vurmak için teknik anlamda Avrupa zihniyeti ile modernleşme, Avrupa'da yetişmiş göçmenlerin öğretmen olarak tercih edilmesi de bu yüzden, bu kişilerden yabancı propagandasından korkmadan eğitim alınabileceği düşüncesi. Sonuç: Had safhada milliyetçilik ve aynı zamanda tarihsel milli karakterin tahribatı. İtalya ve Almanya ve muhtemelen Rusya gibi öteki ülkelerde henüz herkesin gözüne çarpmayan bu tablo burada bütün çıplaklığı ile ortada. Bir yandan hayal ürünü bir kadim Türkçeye dayanan (Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtulma)

21 Kadıoğlu, *a.g.e.*, s. 44.

öte yandan da modern-teknik bir özellik gösteren dil reformu, 25 yaş altındakilerin on yıldan eski hiçbir dini edebi ya da felsefi metni anlayamamasını ve dilin kendine has özelliklerinin bundan birkaç yıl önce zorla kabul ettirilen Latin alfabesinin zoruyla hızla yıpranmasını becermiş durumda.

[...] giderek daha açık bir şekilde görüyorum ki dünyanın şimdiki hali, kaderin bizi kan ve acı dolu yollar üzerinden bir bayağılık Enternasyonali ve Esperanto kültürüne doğru götürmek için oynadığı bir oyundan başka bir şey değil. Bundan daha önce Almanya ve İtalya'daki korkunç "kan ve toprak" siyasetinin sahteciliğini gördüğümde şüphelenmiştim, ama ancak burada neredeyse kesin olarak emin oldum.[22]

Auerbach'ın ifadesinde dikkat çekici olan Türkiye'de Batı ile kurulan ilişkinin Almanya ve İtalya örnekleriyle birlikte düşünülmesi ve Türkiye tarafından Batı'nın hem bir model hem de sakınılması gereken bir tehdit olarak algılanmasıdır. Bu ikircikli durum Greenfeld'in sunduğu tabloda da karşımıza çıkmaktadır. Greenfeld'e göre etnik ve siyasal ulusçuluk arasındaki farkı belirleyen noktalardan biri ulusçulukların "Batı modeli" ile kurdukları ilişkidir. Greenfeld'e göre etnik ulusçuluğun gelişiminde (Almanya ve Rusya örneğinde) Batı karşıtı bir ideoloji bulmak mümkündür. Batı karşıtı ulusçu ideoloji, özsel olarak (kan bağı, dil, toprak, ruh-maneviyat, kültür, dil özelliklerine vurgu yaparak) Batı modelinden farklılaşmak ister, tepkisel olarak kendi özsel varlığını yüceltir. Belki Kemalist ulusçulukta Greenfeld'in sözünü ettiği gibi bir Batı karşıtlığına rastlamıyoruz ama yukarıdaki alıntıda Auerbach'ın da işaret ettiği gibi Türkiye Cumhuriyet'nin Batı'ya rağmen ve cevaben, Batılı dünyanın bir parçası, hatta kurucusu olduğunu ispatlama gayreti de patolojik bir durum üretmektedir. Greenfeld'in "savunmacı modernleşme" olarak tanımladığı bu tarihsel süreç, –daha

22 *Erich Auerbach: Yabanın Tuzlu Ekmeği*, çev. Haluk Barışcan, Sezgi Durgun, Metis Yayınları, 2010, s. 301-302. Ayrıca bkz. Karlheinz Barck and Anthony Reynolds "Walter Benjamin and Erich Auerbach: Fragments of a Correspondence", *Diacritics*, c. 22, no. 3/4; *Commemorating Walter Benjamin*, 1992, s. 81-83. Ayrıca bkz. Martin Vialon, "The Scars of Exile", *Yeditepe'de Felsefe* 2, c. 1, 2003, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları, s. 191-246.

sonraki bölümlerde ele alacağımız gibi– 1930'ların Türkiye'sinde tarih yazımında gözlenmektedir.[23]

Özetle, Türk ulusçuluğu modernleşme ve uluslaşmanın ürettiği paradoksların içinde söylemde ve pratikte etnik ve siyasal bağları beraber vurgulayan bir yapı geliştirmiştir. Yani, hem ulusu medeni ve siyasal sınırlarla tarif eden Fransız ekolünden izler görülür hem de Alman ekolündeki tarihselci romantizmin izlerini taşır. Fakat burada vurgulanması gereken nokta Almanya'daki uluslaşmanın Türkiye örneğinden çok önemli farkları olduğudur. En başta Alman ulusçuluğu devletin kurulmasından önce ortaya çıkmıştır, dolayısıyla Ratzel ekolünde tartıştığımız "Tarih doğanın içindedir," şiarı ulusal birliğin siyasal değil, biyolojik ve kültürel zeminde tanımlandığını göstermektedir. Almanların organik ve tarihsel birliği somut anlamda ele alınmıştır. Ama Kemalist siyasette sınır ötesi bir Türk birliği arayışı yoktur. Dünyada Türk "ırk"ından pek çok insan olmasına rağmen bunların arasında (eşzamanlı ve sınırların genişlemesine yönelik) organik ve tarihsel bir bağ kurulmamıştır. Bu yüzden Kemalizm Anadolu merkezli, normatif ve (modernist-Batıcı) zeminden kalkınarak bir dönüşümü hedeflemiştir.

---

23 Örneğin Çağlar Keyder'in yorumuna göre Türk tarih yazımının özelliği, "Türkiye Cumhuriyeti haline gelen coğrafyada yaşamış Türk olmayan nüfusun varlığını yok sayma çabasının büyüklüğüdür". Yine aynı yoruma göre etnik milliyetçilikte Türklük kavramı, geri kalan nüfusu homojen göstermeye yönelik olarak geliştirilmişti ve nüfus içindeki her türlü çeşitliliği gizleme işlevi görüyordu"; Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkan diğer ulusçulukların yaptığı gibi, Türk ulusçuluğu da, mitik bir geçmişe uzanan etnik tarih inşasını kullanmıştı. Eğer her milletin tarihinde unutmak için aktif çaba gösterilen sessizlik noktaları olduğunu kabul edersek Türk Tarih Tezi bu unutma gayretinin açık bir ifadesidir. Fakat Türk milliyetçiliğinin dikkat çekici tarafı bu etnik tarihin Anadolu'dan değil de, "mitolojik bir coğrafyadan" yani Orta Asya'dan başlatılmasıdır. Bkz. Çağlar Keyder'le Esra Okutan tarafından Boğaziçi Dergisi için yapılan söyleşi: "Toplumun Terapiye İhtiyacı Var" http://www.acikradyo.com.tr/default.aspx?_mv=a&aid=17766 (Erişim tarihi: 07.12.2009). Türkiye'de resmî tarih çalışmasının oluşumunu inceleyen Büşra Ersanlı'ya göre Türkiye'deki tarihyazımı Alman tarihselciliğinden etkilenmiş, Avrupa merkezli yaklaşımlar karşısında kendi özgün değerinin alını çizmek istemiştir. Alman tarihselciliğinin ve romantik akımının etkisiyle ulus destanı ve mitolojik bir boyuta taşınmış siyasi iradeden bağımsız olarak varlığını çağlar boyu sürdüren bir *Urvolk* varsayılmıştır. Bkz. Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, 1992, İstanbul: Afa Yayınları, s. 34.

Fransa'da ve Almanya'da gelişen ulusçulukları iki ideal tip olarak ele alan Kadıoğlu'na göre,[24] Türkiye örneğinde ulusçuluk ve ulus-devlet arasındaki sıralama Almanya'dakinin tersine tezahür etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tepeden belletilen ulusçuluk anlayışıyla milletini arayan bir devlettir. Bu durum siyasal birliğin kurucu oluşturucu faktör olarak öne çıkmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda sanki ulusal bütünlüğün tarifi Fransa ekolündeki gibi siyasal bağlar üzerinden yapılmış gibidir. Ama burada esas olan devletin sınırları ile bölünmez bütünlüğüdür. "Devlet", bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının temel taşı olmuştur. Fransa ve Almanya'nın temsil ettiği etnik ve siyasal ulusçulukların Türk ulusçuluğundaki izlerine bakan ve "Devlet"in Türk ulusçuluğundaki merkezi rolünü vurgulayan Günay Göksu Özdoğan'ın yorumuna göre Kemalist ulusçuluk taşıdığı açmazları her iki modelin bazı özelliklerinin eklektik bir şekilde birleştirilmesiyle aşmaya çalışmış, tarihsel ve coğrafi kökler birlikte vurgulanmıştır.[25] Başka deyişle Kemalist devlet, etnik modelin ve siyasal modelin her birinde üstünlükler ve sakıncalar görmüş ve kendisine uygun pragmatik okumalar yapmıştır. Özellikle 1930'larda pekiştirilmiş olan Kemalist devlet ideolojisi bu pragmatik alanı genişleterek Osmanlı mirasına tamamen sırtını dönmüş, Türk kimliğinin "altınçağı"nı yeniden yazmış ve ulus kimliğini tepeden öğretmeye soyunmuştur.

Benedict Anderson'un inşacı yaklaşımı ve "hayali cemaatler" argümanı Türkiye örneğinde bize yardımcı araçlar sunabilmektedir. Anderson'a göre uluslar tarihsel kategoriler olarak inşa edilmiştir ve bu inşa ulusun "belirli bir biçimde" zamansal ve uzamsal olarak hayal edilmesini gerektirmektedir. "Hayal" derken burada kastedilen gerçeklikten kopuk bir yanılsama dünyası değildir. Siyasi olarak kendi gerçekliğini üreten ve meşrulaştıran bir ulus tasavvuru söz konusudur. Zaten Anderson'un argümanında dikkat çekici olan nokta hayal edilenin *kurmaca* olmaması, yani belirli bir kolektif gerçeklik taşı-

24 Kadıoğlu, *a.g.e.*, s. 202.

25 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 82.

masıdır. Anderson'un da belirttiği gibi esas önemli olanın ulusun hayal edilmiş olması değil, "hayal edilme biçimi"dir. Belki de Anderson'u modernist argümantasyonda farklı bir noktaya taşıyan da budur.[26] Büyük olasılıkla bu yüzden Anthony Smith ulusal tarihin kolektif bellekte mekânsallaştığını iddia ederken zaman zaman Anderson'un argümantasyonu ile hesaplaşmakta ve onu yorumlamaktadır. Bize göre etnosembolist yaklaşımın sunduğu toprak ve insan ilişkisine dair kavramların –etnik-zemin– çözümlenmesi ve Türkiye örneği üzerinden tartışılması önem taşımaktadır. Etnisitenin mazisinin üretilen değil tarihsel bir gerçeklik olduğunu söyleyen Smith, ulus olmaya giden yolun yapıtaşlarının mevcut etnik bağlar olduğunu savunur.[27] Smith, etnik grubun (*ethnie*) kolektif bir isim kazanma sürecinde şu öğelere vurgu yapmaktadır:

- Ortak ayırt edici bir özelliğin bulunması,
- Ortak köken mitolojisi,
- Tarihsel bellek,
- Mekân ile kurulan bağ,
- Nüfusun çoğunluğuna yayılmış bir dayanışma hissi.

Smith bu çerçevede vatan anlatısının bir tür mitos üretimi olduğunu savunsa da bu mitolojinin reel bir temel üzerinde yükseldiğini ifade etmektedir.[28] Anderson ise daha önce de vurguladığımız gibi Smith'ten farklı olarak ulusun hayal edilmiş bir siyasi cemaat olduğunu söylemekte ve hayal edilen grubun sınırlı ve egemen oluşuna dikkat çekmektedir. Anderson'un savında "hayal" inşa edilen bir kolektif gerçekliğe, Smith'in savında ise tarihsel bir sürece karşılık gelmektedir. Smith bu gerçekliği halkların (*ethnos*) tarihsel kökenine taşımayı, Anderson ise bu gerçekliği antropolojik zemine taşımayı tercih etmiş, ulusun "yatay ve derin bir kardeşlik dayanışması içinde" imgelendiğini savunmuştur.[29]

26 Duncan S. A. Bell, "Mythscapes: memory, mythology and national identity", *British Journal Of Sociology*, c. 54, sayı 1, 2003, s. 68.

27 Anthony Smith, *National Identity*, Penguin Books, 1991, s. 40.

28 Bkz. John Hutchinson ve Anthony Smith (ed.), *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, c. 4, Routledge, 2000.

29 Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Londra: Verso, 1983.

Smith'in ve Anderson'un argümanlarına daha yakından bakabilmek için öncelikle Anderson'un "hayali cemaatler" argümanını anımsayalım.

Hayali cemaatler ve mekân

Ulusal coğrafya, haritadan bilinen soyut bir mekânı vatan olarak tahayyül etmeyi gerektirir. Dolayısıyla ulus-devlet ideali, soyut ve sınırlı bir mekânda kültürel değerlerin ve siyasi sınırların bütünleştirilmesidir. Bu yüzden bürokratik ve ideolojik boyutun yanında devletin belirli bir coğrafyada varlığını ve hâkimiyet alanını ulusal sembollerle ve imgelerle donattığını görürüz.

Benedict Anderson ünlü *Hayali Cemaatler* (1991) adlı kitabının "Nüfus Sayımı, Harita ve Müze"[30] adlı onuncu bölümünde iktidarın kurumlarından söz ederken "hayal etme"nin ulusal kimlikleri bütünleştirici, soyutlayıcı ve sembolleştirici etkisine değinir. Özellikle kuşbakışı çizilmiş siyasi harita nereli olduğunuzu, kökeninizi, hangi topraklara ait olduğunuzu hayal etmenize yardımcı olmaktadır. Anderson'a göre büyük bir ülkeye yayılmış insan topluluklarının kendilerini aynı ve tek bir grubun üyesi olarak düşünmeleri –birbirlerini bizatihi tanıma olanağı olmadığına göre– ancak imgeler yoluyla olabilir. Anderson'a göre ulus yatay bir kardeşlik imgesine dayanmaktadır:

> [...] bir topluluk, bir cemaat olarak hayal edilir çünkü her millette fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, millet daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüzyıl boyunca bunca milyon insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede bu kardeşlikti.

Argümanını Aydınlanma dönemindeki matbuat kapitalizminin gelişmesine bağlayan Anderson'a göre hayal edilen cemaat egemen ve sınırlıdır:

---

30 Anderson, *a.g.e.*, s. 15-22.

> Millet sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile ötesinde başka milletlere mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. Hiçbir millet kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez. En mesihçi milliyetçiler bile, sözgelimi bazı çağlarda Hıristiyanların baştan aşağı Hıristiyan bir gezegen düşleyebildikleri gibi, insan ırkının bütün üyelerinin millette buluşacağı bir günün hayalini kuramazlar.

Sınırlı hayal edilen cemaatin ötesinde başka bir dünya vardır. Bir bakıma topluluğun belli bir alan ile sınırlanması onu hem özel ve ayrıksı, hem de bütünlüklü kılan şeydir. Sınır, içerisi-dışarısı ayırımının yapılmasında aktif bir rol oynamaktadır; mekânı, dünya coğrafyasından ayırarak ulusa has bir alan haline getirmektedir. Dolayısıyla içerideki mekân hayal edilirken ulusal aidiyetleri daim kılmak için simgeler (bayrak, dil, harita) bütüne ilişkin bir imgelem kurmaktadır. "Bütünlük" ile "sınırlılık" birbirini besleyen kavramlar haline dönüşmektedir. Sınırlı bir toprak parçasında yaşayan ulusun üyeleri bu iki kavram sayesinde, ortak imgeler ve simgeler yoluyla hiçbir zaman görmedikleri ve belki de temas etmeyecekleri diğer üyelerle ortak bir kimlik bağı kurmaktadır. Her bir üye böylelikle tek bir sınırlı bütünün parçası haline gelmektedir. Anderson buna "toplamların hayali" diyor:

> [Ulus] hayal edilmiştir çünkü en küçük milletin üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder.
>
> Topluluklar birbirlerinden hakikilik/sahtelik boyutu üzerinde değil hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılmalı. Cavalı köylüler, hep hayatta hiç görmedikleri insanlarla kendileri arasında bağlar bulunduğunu biliyorlardı ama bu bağlar eskiden sınırsızca uzatılabilecek tikel akrabalık ve himaye ağları olarak hayal ediliyordu.

Görüldüğü gibi Benedict Anderson, ulusçuluğu toplumsal dönüşümle birlikte analiz etmektedir. Ulusların doğuşu-

nu, dinsel cemaatler ve hanedanların çöküşü, kapitalizm ve yayıncılığın gelişmesi, resmî devlet dillerinin oluşumu ve belki de en önemlisi "zaman" kavrayışının değişmesi ile ilişkilendirmektedir. Ulusu, (akrabalık bağı ve din gibi) eski tip cemaatlerin yerini alan hayal edilmiş bir topluluk olarak ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre ulusçuluk ilk kez Amerika'da ortaya çıktıktan sonra, önce Avrupa'daki halk hareketleri İngiltere ve Fransa'daki ulusçuluklar ve nihayet Üçüncü Dünya'nın antiemperyalist mücadeleleri tarafından kopyalanıp çoğaltılabilir bir model haline gelmiştir. Anderson'a göre, –Greenfeld'in de belirttiği gibi– ulus, Batı Aydınlanması modeline dayanmakta, özerk ve egemen olarak hayal edilmektedir:

> Egemen olarak hayal edilir çünkü Aydınlanma ve Devrim'in, ilahi olarak buyurulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştur. Evrensel dinlerin en sofu taraftarlarının bile böylesi dinlerin canlı çoğulluğu ve her imanın ontolojik iddiaları ile bölgesel (teritoryal) kapsamı arasındaki *alopmorphism*'le yüz yüze kalmaktan kaçınamadığı bir çağda rüştüne eren milletler, Tanrı'ya tabi olacaklarsa bile bu tabiyetin doğrudan O'na olduğu bir özgürlüğün rüyasını görürler. Bu özgürlüğün amblemi ve mihenk taşı egemen devlettir.

Anderson'un sunduğu kavramsal çerçeve ulusun kendini ait hissettiği topraklar konusunda bir kavramsallaştırmaya gitmemekte ve ulusçuluk literatüründe de bu konuda dikkat çekici bir tartışmaya rastlanmamaktadır. Muhayyellik fikri genişletilerek şu iddia edilebilir: Aslında ulus hayal edilirken bir toprak parçası da hayal edilir. Yani ulus-devlet düşüncesinde toplumsal zaman kavrayışı kadar toplumsal mekân kavrayışını da dönüştüren bir tasavvur söz konusudur. Ülke bütünlüklü ve anlamlı olabilmek için hayal edilmek zorundadır.[31] Toprak parçaları ve bölgeler her ne kadar birbirinden farklı olsa da belirli bir bütünlük içinde hayal edilmektedir. Fakat daha önce de

31 Mark Purcell, "A Place for the Copts: Imagined Territory and Spatial Conflict in Egypt", *Ecumene*, 5 (4)1998, s. 433.

vurguladığımız gibi ülkeyi hayal etmek, Anderson'un "hayali cemaat" ifadesinde vurguladığı gibi gerçekdışı bir kurgu üretmek değildir. Hayal edilen topraklar maddi gerçeklik düzleminde hayal edildikleri gibi olmayabilirler ama önemli olan hayal etme biçiminin değişik tarihsel ve siyasi koşullar içinde gerçekleşmesidir; bu yüzden vatan muhayyilesinin farklı koşullar altında farklı biçimlere bürüneceğini, muhayyel toprakları inşa etme işinin hiç bitmeyeceğini düşünmek gerekir. Harita bu bakımdan hem bütünlüklü bir fiziki temsil hem de siyasi bir imge sunmaktadır. Daha sonraki bölümde değineceğimiz vatan ve anavatan kavramları da bu hayalin farklı aşamaları olarak görülebilir.

Ulusallık, semboller ve tarihsellik ilişkisini analiz etmek konusunda Anthony Smith'in yaklaşımı bize daha geniş bir çerçeve sunmaktadır. Şimdi kısaca Smith'in etnosembolik bakışına yer verelim, "etnik-zemin" kavramını irdeleyelim.

Etnik zemin

Anthony Smith'e göre ulus-devlet belirli bir mekân aidiyeti üretmektedir. Bu hissiyat "kuşaklar boyunca bizim olagelmiş bir toprağa" dönük bir aidiyet hissidir. İçinde şiirsel, romantik bir yurt güzellemesi barındırır; dolayısıyla ulusal toprakların hikâyesi kahramanlıklarla dolu bir etnosembolik geçmişin hikâyesidir.[32] Bu hikâye kuşaktan kuşağa geçerek belirli bir toplumsal hafıza oluşturur.

Smith'e göre ulusal mekân bazı toplumsal hatıraların belirli mekânlarla bütünleşmesidir. Yani toprak ve ulus ilişkisi, "toplumsal hafızanın mekânsallaşması" ile kurulur. Bizim burada kısaca "etnik zemin" olarak Türkçeleştirebileceğimiz bu kavram esas olarak ulusal tarihin coğrafi bir çerçeve kazanması anlamını taşır.

Etnik zemin, toplumsal hafıza ve fiziki coğrafyanın arasında oluşan bağa işaret etmektedir. Bu anlayışa göre insanın geçmişte coğrafya ile kurduğu manevi ilişki ve deneyimler etnik bağ-

32 Smith, *National Identity*, s. 455.

lara tutunarak var olmaya devam etmektedir. Başka deyişle bu bakış bize "mekân" ile tarih, bellek ve mitoloji arasında güçlü bağların ulusçuluk bilinci ile yeniden canlandırıldığını söylemektedir.

Etnik zemin aynı zamanda bir mitik mekândır. Mitlerin de toplumsal hafızada bir gerçekliği vardır.[33] Kolektif belleğin mekâna yansıtıldığı bu süreçte her toplum kendi zihinsel haritasını çizmekte ve kendi varlığını konumlandırmaktadır.

Smith modernist yaklaşımı eleştirirken, özellikle ulusal kimlik inşasının sadece elit manipülasyonu ile açıklanmasına karşı çıkar. Modernistler ulusçuluğun ana motorunun siyasetçilerin ve seçkinlerin çıkar ve gereksinimleri olduğunu iddia ederek yukarıdan aşağıya doğru şekillenen bir ulusçuluk hareketi tarif ederler.[34] Modernist argüman Smith'e göre bir noktaya kadar aydınlatıcı olsa da yine de sınırlı bir açıklayıcılığa sahiptir.[35] Ulusçuluk en temelde bir toprak üzerinde egemenlik kurmaktır. Ama sadece egemenliğin ve iktidarın analiz edilmesi toprağın ulus için ne anlama geldiğini çözemez. Dolayısıyla modernist argüman, toprağın "vatan" olarak kolektif aidiyet için taşıdığı anlam katmanlarını (mitolojik, dinî, sembolik) göz ardı eder. Bu yüzden aşağıdan yukarıya doğru yükselen ulusçuluk hareketlerini (Doğu Avrupa'da, Kafkaslar'da, Orta Asya'daki ulusçulukları, etnik ve ayrılıkçı hareketleri) açıklamakta ye-

33 Bkz. Anthony D. Smith,"National Identity and Myths of Ethnic Descent", *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, John Hutchinson and Smith (ed.), c. 4, Londra: Routledge, 2000.

34 Örneğin Benedict Anderson'un analiz ettiği Güneydoğu Asya'daki sömürgeci devletler "toprak ulusçuluğu" (*territorial patriotism*) politikası güderek yeni ulusal kimlikler yaratmışlardır. Sömürgeci iktidar yönetimsel pratiklerle (harita çizimi, nüfus sayımı ve müzecilik) sınırları çizmiş ve kimlikleri tanımlamıştır. Bu dayatma sonucu örneğin Endonezya'daki Sumatralılar etnik köken ve dil bakımından Malezya'ya daha çok benzerlik göstermelerine rağmen "Endonezyalı" kimliğini benimsemişlerdir. Bu açıdan baktığımızda aslında ülkenin isminin bile sömürgeciler tarafından belirlendiğini görmekteyiz: Endonezya adını, Hindistan'ın Latince ismi (Indus) ve Yunanca'da ada kelimesinin (nesos) birleşiminden almıştır. Daha önce "Doğu Hint Adaları" olarak adlandırılan Endonezya topraklarının tamamı yaklaşık 450 yıl Hollanda'nın sömürgesi olmuştur ve Hollanda'da ve diğer Avrupa ülkelerinde bu Yunan-Latin tabiri ile adlandırılmıştır.

35 Smith, *Myths and Memories of Nation*, s. 13-14.

tersiz kalır. Modernistler siyasi seçkinlerin maniple ettiği bir ulusal geçmişten söz etse de söz konusu manipülasyon bir şekilde topluluklara nüfuz etmek için mevcut sembol ve mitlerden yola çıkmaktadır.

Smith'e göre, ortak "vatan hissi" toplumsal hafızanın mekânsallaşmasıdır ve bu süreç modernistlerin savunduğu gibi yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir süreçtir. Ulusal aidiyetlerin toplumsal hissiyat olarak derinlere nüfuz edebiliyor olması, vatan savunması için insanların canlarını feda etmeyi göze alması, modernist yaklaşımla açıklanamaz. Ulus-öncesi kültürel bağlar ve tarihsel miras dikkate alınması gereken bir gerçeklik olarak ortada durmaktadır. Bu nedenle Smith, etnik zemin kavramını kullanarak toprak ve insan bağının "belleğin mekânsallaşması" üzerinden gerçekleştiğini görmüştür. Toprak, tarihsel anlamda etnik maziyi ve kültürel değerleri taşıyan bir haznedir. Bu hazne sadece fiziki coğrafya parçalarının toplamı veya haritadaki sınır çizgilerinin belirlediği basit bir alan değildir; bu mekân "atalarımızın" işlediği, nehirlerin "topraklarımızı" suladığı, dağlarında ve ovalarında ecdadımızın gömülü olduğu, etnik geçmişimizle yüklü bir "yer"dir (*scape*).

Toplumsal hafızanın mekânsallaşması sürecinde toprak, dinsel olandan farklı bir ulusal kutsiyet kazanmıştır. Ekonomik, askerî, siyasi faktörlerle çizilen ülke sınırları sadece bir siyasi çizgi değil, ortak çekilen acıların, zaferlerin ve kahramanlıklarla dolu bir mekânın hafızasıdır. "Toprağa ait olma" ulusal coğrafya ile bütünleştirmektedir. Böylelikle içerisi-dışarısı ayırımı doğallaşır, hem nesnel hem de sembolik anlamda ulusal kimlik belirli bir coğrafya ile sınırlanır.

Smith'in sunduğu etnosembolik bakışın önemli eksikleri olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Smith "etnik zemin" argümanını kurarken toplumsal hafıza kavramına çok büyük bir rol vermektedir. Hafıza konusunda Smith bireysel hafızadan toplumsal hafızaya soyut bir sıçrama yaparak bireysel düzlemi toplumsal alana taşımıştır. Kültürel kimliklerin paylaşılan ortak deneyim ve toplumsal olaylara dayandığını ve birbirini takip eden

kuşaklar boyunca taşındığını ileri sürerken Smith'in tek dayanağı birey-toplum analojisidir.[36] Smith'in açıklamadığı noktalardan biri toplumsal hafızanın ve kültürel kimliğin tek ve nihai bir anlatı olarak kuşaklar boyunca nasıl aktarıldığı ve muhafaza edildiğidir. Ayrıca böyle "özsel, tekil ve zamana direnen bir ulusal anlatı varsaymak zorunda mıyız?", bu da ayrı bir tartışma konusudur. Burada esas dikkat çekici olan bireysel hafıza ile toplumsal hafıza arasında kurulan analojinin yeterince tatmin edici olmamasıdır. Hafıza öznel alandan toplumsal alana aktarılabilir olsa bile ortak deneyim ve olayların kuşaklara aktarımında zaman içinde anlatısal farklılıkların, çeşitliliklerin çıkması doğaldır ki bu da zaten Smith'in varsaydığı kuşaklar boyu aynı kalabilen "tekil ve nihai ulusal anlatı" varsayımına ters düşmektedir.[37] Dolayısıyla ortak mitler ve anlatılar ulusları birleştirici rol oynasa da bunların yıllar boyu sabit kaldığını düşünmek tatmin edici değildir. Ama Smith'in vurguladığı önemli bir nokta var; o da uluslaşmanın elit manipülasyonunun güdümünde bir kurgu olsa bile en azından bu kurgunun içinde halkın benimseyeceği, insanlarda belirli rezonans yaratacak kavramların kullanılmasıdır.

İnşa edilen etnik zemin olarak Türkiye

Yukarıda sunduğumuz çerçeveden Türkiye örneğine bakarsak Smith'in etnik zemin kavramının Türkiye örneği için bire bir geçerli olmadığını, çünkü Türk ulusçuluğunun –daha önce de modernleşme konusunda söz ettiğimiz gibi– yukarıdan aşağıya doğru, devlet iradesi ile uyandırılan bir ulus bilinciyle harekete geçtiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla gücünü topraklardaki antik geçmişten alan, aşağıdan yukarıya doğru hareketlenen bir ulusçu belleğin mekânsallaşmasından söz edemeyiz. Daha çok Osmanlı'nın son döneminde uyanan Türklük bilincinin devlet

36 *Y.a.g.e.*, s. 262.

37 Ulusal kimlik ve toplumsal hafıza ile ilgili tartışma için ilham verici bir çalışma için bkz. Duncan S. A. Bell, "Mythscapes: Memory, Mythology and National Identity", *British Journal of Sociology*, c. 54, no. 1, Routledge, Taylor & Francis, 2003.

ve seçkinler tarafından siyasallaştırılması söz konusudur. Daha ileriki bölümlerde ele alacağımız gibi devletin mekânsal politikası (Osmanlı Devleti'nin nüfusu karıştırarak yönetme politikası ve Türkiye Cumhuriyeti'nin zorunlu göç, yer adlarının değiştirilmesi,[38] nüfus mübadelesi[39] ve iskân politikaları) sonucunda coğrafya ve insan toplulukları arasındaki tarihsel ve coğrafi bağın zedelendiği açıktır. Bu zedelenme hem fiziksel hem de sembolik mekân üzerinde devletin coğrafyayı tarihsizleştirmesiyle ve bir bakıma tersinden bir hayali etnik mekân yaratmasıyla gerçekleşmiştir. Anthony Smith'in *etnik zemin* kavramını baş aşağı çevirerek baktığımızda, devlet eliyle ama yine de halkta belirli bir titreşim yaratacak şekilde kurgulandığını görmekteyiz. Türklüğün vatan coğrafyası (tıpkı "Türk ne olmalıdır?" sorusundan türetilen Türk kimliği gibi) "Türklerin çağlar boyu yaşamış olduğu kadim yurt nasıl bir yer olmalıdır?" sorusundan normatif ve tarih dışı bir şekilde türetilmiştir.

Burada Türklük, Anadolu ve Orta Asya ilişkisinin Kemalist zihniyetin birdenbire icat ettiği bir ilişki olmadığını anımsamakta fayda var.[40] Osmanlı'nın son dönemindeki Türkçü ve romantik akım bu tasarımının ilk tohumlarını atmıştır. Daha sonra Kemalist söylem tarafından, içsel paradokslar üzerine bina edilen "vatan ve anavatan" anlayışı bize Smith ve Anderson'un argümanlarını "inşa edilen etnik zemin" olarak buluşturma imkânı vermektedir.

Vatan kavramının ulusçuluk söylemindeki yerini araştırırken yeni kavramsal çerçevelere ihtiyacımız olduğu açıktır. Örneğin mekânın ulusçuluktaki yerine baktığımızda iki temel kavram görüyoruz: Vatan ve anavatan. Bu iki kavram yer yer örtüşmekte ama kimi zaman da farklılık göstermektedir. Vatan daha çok sınırları belli somut bir ülkeye gönderme yaparken,

---

38 Bkz. Harun Tunçel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 10, sayı 2, Elazığ, 2000, s. 23-34.

39 Başlı başına bir araştırma konusu olan Nüfus Mübadelesi konusunu bu çalışmanın sınırlı kapsamına alamadık. Mübadele süreci ve vatanlaşma ilişkisi hakkında detaylı bir tartışma ve analiz için bkz. Ayhan Aktar, 2010.

40 David Kushner, The *Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*, Londra: Frans Cass, 1977.

anavatan daha çok ulusun kökenine dair bir sembolik mekâna işaret etmektedir. Bir sonraki bölümde bu iki kavrama daha yakından bakmaya çalışacağız.

"Vatan" ve "anavatan" ayrımı

Vatan ve anavatan ayırımı özellikle kültürel ve siyasi sınırların büyük farklılıklar ve kaymalar gösterdiği tarihsel ve siyasi süreçlerde belirginleşmektedir. Örneğin imparatorluktan ulus-devlete geçiş döneminde Avrupa'daki Fransa kimliği kültürel ve siyasi bakımından büyük bir kayma geçirmemiştir.[41] Ama imparatorluk düzeninden ulus-devlete geçişte daralma ve büyük mekânsal kayma yaşayan örneklerde (Türkiye, Almanya, Polonya gibi) soyun kökleri ile tarihî-coğrafi bağlam arasında yaşanan kopukluklar vardır. Bu konudaki bazı analizlere dayanarak mekânsal kayma olmayan ulus kimliklerde vatan kavramının fiziksel anlamının ağır bastığını, mekânsal kaymaların yoğun ve travmatik yaşandığı ulusçuluklarda romantik bir anavatan anlayışının geliştiğini söyleyebiliriz. Özellikle Türkiye örneğinde yeni kurulan Cumhuriyet'in Osmanlı geleneğine sırt çevirmesi bu kopukluğu derinleştirmiştir. Kopukluğu aşmak için belirli Türkleri Anadolu'da kadim bir tarihe bağlayan bir ortak köken anlatısı zaruri hale gelmiştir ve anavatan anlatısı "Orta Asya"yı mitik bir kök-mekân haline getirmiştir.

Vatan ve anavatan kavramları ulusçuluk kuramları tarafından çok fazla ayrıştırılmamıştır. Vatanlaştırma süreci genelde fiziksel anlamda ülkenin kuruluşu ya da devletin kuruluşu ile eşanlamda kullanılmaktadır.[42] Bunun sebebi vatanlaştırma sürecinin somut (objektif) düzlemde iç mekânın oluşumu ve sınırların çizilmesi ile paralellik göstermesidir. İç mekânın va-

41 Bkz. White, *a.g.e.*, s. 12.

42 Robert Kaiser, "Homeland making and the Territorialization of National Identity", *Ethnonationalism in the Contemporary World*, Daniele Conversi (ed.) Londra: Routledge, 2002, s. 231. Ayrıca bkz. J. Agnew *Place and Politics*, Boston: Unwin, 1987.

tanlaştırılması olarak adlandırılan bu durum,[43] aynı zamanda beşeri ve fiziki coğrafya üzerinde modern devlet otoritesinin meşrulaştırılmasıdır. Yani objektif anlamda vatanlaştırma, ekonomik ve sosyal kaynakların üzerindeki devlet otoritesine işaret eder. Peter Vandergeest ve Nancy Lee Peluso'nun akademik çalışmalarında "iç mekânın vatanlaşması" olarak ifade ettiği bu süreç bize göre özellikle devletin insan, ilişkiler ve doğa üzerinde ürettiği "kontrol" mekanizmalarına dayanmaktadır. Vandergeest ve Peluso'nun yaptığı "soyutlanan mekân ve yaşanan mekân" ayrımı bu noktada önem kazanmaktadır. Devlet, mekân üzerindeki kontrol mekanizmalarını işletirken soyut mekânı kullanır (rakamlar, kategoriler, haritalar, istatistikler); bu mekanizmalar dışlama, kuşatma, bölgelere ve gruplara ayırma, birleştirme ve adlandırmaya kadar giden birçok devlet pratiğini içine alır. Devlet bu yüzden mekâna soyutlama üzerinden bakar, insanlar ise yaşadıkları deneyimler üzerinden bunu algılar.[44] Çünkü toprak sübjektif ve sembolik bir önem taşır.[45] Bu sembolik önem, coğrafyanın kolektif zihinde bir ortak mekân olarak algılanması ve kolektif aidiyet duygusunda yatar. Dolayısıyla iç mekânın tesisinin tamamlanması için, devlet kontrolünün toplumsal hafızada meşruiyet kazanabilmesi lazımdır. Soyut mekânın yaşanan mekâna nüfuz edebilmesi ve toplumsal hafızada ulus kimliğinin tesisi için ortak bir mekân ve köken anlatısına ihtiyaç duyulacaktır. Başka deyişle objektif anlamda vatanlaştırmanın kolektif bilince yerleşmesi için bütünleştirici bir üst anlatıya ihtiyaç vardır.

Dolayısıyla devletin kuruluşu ile toprağın vatanlaşması paraleldir ama özdeş süreçler değildir. İktidarın mekân üzerinde hâkimiyetini tesis etmesi, sınırların çizilmesi ile başlar, ama coğrafyanın kitlelerin zihninde vatanlaşması belirli süre gerek-

43 Peter Vandergeest and Nancy Lee Peluso, "Territorialization and State Power in Thailand," *Theory and Society*, c. 24, no. 3, 1995, s. 385.

44 Vandergeest ve Peluso, *a.g.e.*, s. 386.

45 Williams and Smith, "The National Construction of Social Space" *Progress in Human Geography*, 1983, s. 502. Objektif ve subjektif coğrafi aidiyet tartışması için bkz.Walker Connor, *Ethnonationalism*, Princeton: Princeton University Press, 1994, s. 42 ve s. 192.

tirir. Soyut mekân ve yaşanan mekân arasında bir kayma hep vardır ve olacaktır. Söz konusu kayma da zaten devletin kendini meşrulaştırma gereği hissettiği noktadır. Devlet bu yüzden ulusçuluk söylemi ile varlığını coğrafya üzerinde meşrulaştıracak tarihsel ve mekânsal anlatıları resmîleştirme gayretine girer. Burada dikkat çekici ve şaşırtıcı olan resmî anlatıların üretilmesi, kurgulanması değil, bu söylemin geniş kitlelerde bıraktığı etki ve uyandırdığı yankıdır.[46]

Yukarıda sözünü ettiğimiz soyut ve somut boyut bize kontrol mekanizmaları ve mekân arasındaki bağı gösteriyor. Devlet açısından soyut mekân fiziki coğrafyanın kontrolü anlamına gelirken, bu kontrol toplumsal bellek açısından somut mekâna yansımakta ve yaşanmaktadır, bu nedenle toprağın vatanlaşması semboller ve anlatılarla mümkün olmaktadır.

Ulusçuluk çerçevesinde kurgulanan köken anlatısının bu şekilde sembolik ve fiziki boyutları olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda vatan ve anavatan kavramlarının ayırımı anlamlıdır. Anavatan kavramı, vatan kavramından farklı olarak, fiziki ve siyasi sınırlara değil imgesel ve zihinsel bir haritaya denk gelmektedir. Anavatan kavramı hissiyat ile yüklüdür. Bu hissiyatı ifade eden ata yurdu, yuva, memleket gibi terimler bize fiziksel coğrafyanın ötesinde bir duygusal aidiyet mekânını tarif ederler. Ulusçuluk söyleminde anavatan ulusun atalarının yaşadığı mekân olarak, mitolojik ve masalsı bir boyutla donatılmıştır, bu yönüyle ulusun beşiği ve "ilk mekânı" olarak tasavvur edilmektedir.[47] Vatanlaştırma süreci ise bize idari, siyasi ve fiziki anlamda coğrafyanın devlet kontrolüne girmesi şeklinde işlemektedir. Farklı ulusçuluk örneklerinde sembolik ve fiziki olmak üzere bu iki boyut birbirine eklemlenerek iç mekânın tesis edildiği gözlemlenebilmektedir.

Burada özellikle altını çizmek gerekir ki vatan-anavatan kavramları arasındaki ayırımı mutlak bir ayırım olarak düşünmemek gerekir, çünkü vatan ve anavatan farklı uluslarda farklı şekillerde inşa edilmiştir. Bunu görmek için Türkiye dışındaki ör-

46 Robert Kaiser, *a.g.e.*, s. 231.

47 *A.g.e.*, s. 229-230.

neklere de bakmakta fayda var. Mesela Estonya'daki ulusçuluk söyleminde anavatan anlatısı belirli bir etnik-halk geçmişine dayandırılmaktadır, bu anlatıya göre Estonya halkı 3000 yıldır aynı tarlaları sürmüştür. Dolayısıyla anavatanlarında asırlardır toprak ile iç içe yaşayan halk, ulusal gücünü ve varlık direncini doğayla kurduğu derin ilişkiden almaktadır. Ama mesela Sovyet egemenliğindeki Estonya'ya baktığımızda, vatan Sovyetler Birliği anlamında kullanılmakta, anavatan ise sembolik ve hissi bağları yansıtan Estonya toprağına denk gelmektedir.[48] Demek ki vatan ve anavatan arasında yapılan semantik ayırım bazı örneklerde siyasi idare ile kurulan ilişkiyi de yansıtmaktadır. Anavatanın coğrafi olmaktan çok zihinsel ve imgesel bir değer taşıdığını Estonya örneğinde görmekteyiz. Bu nedenle Estonyalılar kendilerini pastoral bir kimlikle *maamees* ya da *maarahvas* (kır insanı) olarak tanımlamaktadır. Kır bir bakıma ulusun anavatanı sayılmaktadır. Estonya dilinde "ev" anlamına gelen terim (*kodu*) "anavatan" (*koduma*) için de kullanılmaktadır. Bu bağlamda ülkenin tamamı somut olarak kırlık bölgelerden oluşmasa da sembolik olarak kırsal köken anlamına gelen bir anavatan kavramından söz edebiliriz. Bazı yorumlara göre anavatana yüklenen bu pastoral ve romantik anlamın nedeni Estonyalı entelektüellerin Alman *Heimat* düşüncesi etkisinde kalmalarıdır.[49]

İran örneğine baktığımızda *vatan* ve *vatan-ı asli* denilen iki kavramla karşılaşıyoruz. Bu iki kategori farklı söylemlerde farklı imgelerle ifade edilmektedir. 19. yüzyıl İran ulusçuluğu bağlamında *vatan* fiziki sınırlara ve *vatan-ı asli* öznel ve ruhani bir mekâna işaret etmektedir. Resmî ulusçuluk söyleminde vatan "aile ve toplumsal cinsiyet" merkezli mecazlar üzerinden ifade edilmektedir. Vatan "Baba/Erkek/Şah'ın hüküm sürdüğü yer/yuva" anlamındadır. Resmî söylemin pederşahiliğine alternatif olarak duran başka bir söyleme göre vatan "ana"dır (*madari-/mam-i vatan*). Dolayısıyla anavatan ruhani, hissi ve öznel bir aidiyeti, vatan ise rasyonel ve fiziki aidiyeti simgelemektedir.

48 *A.g.e.*, s. 106.

49 *A.g.e.*, s. 105.

Polonya örneğine bakan Przemyslaw Czaplinski'ye göre[50] "anavatan" kavramının var olabilmesi için bir hikâyenin olması gerekir. Fiziksel coğrafya siyasi anlamda sabit kalmayabilir ama ortak geçmişin hikâyesi bakidir, çünkü mekânın geçmişi çok katmanlıdır, mekânın sakinleri katmanları sayfalar gibi çevirip okuyanlardır. Herkes öyle ya da böyle kendisinden önce yaşamış olanların bıraktığı izlerin üzerinde yürümekte, belleğini ve köklerini bu izlerden devşirmekte, kendi hikâyesini bu izlerden toplamaktadır.

Anavatanın var olabilmesi için insanların mekâna dair zihinsel bir köken anlatısı kurmaları gerekmektedir. Ulusun bir kök-mekân üzerinde sembolik olarak birleşmesi anavatan kavramı ile mümkün olmaktadır. İmparatorluk düzeninden ulus-devlete geçişte daralma ve büyük mekânsal kayma yaşayan Türkiye örneğinde soyun kökleri ile tarihî-coğrafi bağlam arasında yaşanan kopukluklar da tepeden öğretilen üst anlatılarla aşılmaya çalışılmıştır.

50 P. Czaplinski, "The Mythic Homeland in Contemporary Polish Prose", Chicago Review: Special Issue: New Polish Writing, W. Martin (ed.); 46, 3-4, 2000, s. 357-65.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Memalik-i Şahane'den Vatana

Türkiye örneğinde vatan ve anavatan kavramlarını inceleyebilmek için öncelikle "vatan" kavrayışının nasıl bir zemine yerleştirildiğine bakmak gerekiyor. Bu bölümde bir mülk devlet olarak Osmanlı Devleti'ni inceleyerek imparatorluğun son döneminde vatan kavramını aktarmaya çalışacağız. Bunun için Osmanlı egemenliğinin son döneminde toprakların nasıl taksim edildiğini, toprak ve iktidar ilişkisinin nasıl kurulduğunu, coğrafya eğitiminde hangi gelişmelerin yaşandığını takip etmeye çalışacağız. Bu noktada "Türk" ve "Türkiye" terimlerinin ortaya çıkışını ele alacağız. Bu tasavvurların içinde Türk-Türkiye adlandırmaları ile ilgili tartışma önemlidir çünkü Türk ve Osmanlı kimliğinin nasıl bir ilişki (ya da ayırım) içinde olduğuna ve Anadolu'nun nasıl algılandığına ışık tutmaktadır. Genç Osmanlı ve Jön Türklerin fikriyatı Türklük ve Osmanlılığa ilişkin önemli bir safha oluşturmaktadır. Özellikle İttihat ve Terakki dönemi vatan anlayışında karşımıza çıkan "devlet baba","ordugâh olarak vatan" ve "asker millet" tasavvurlarına baktığımızda Cumhuriyet Türkiye'sinin vatan algısına etki eden izler olduğunu görürüz.

Bu bölümde özellikle iki noktaya odaklanacağız:

a) Coğrafyanın vatanlaşması üzerinden Osmanlılık ve Türklüğün (Turan, Büyük-Küçük Türkçülük) nasıl kurulduğu.

b) Osmanlı geçmişinden Türk ulusçuluğuna uzanan çizgide öne çıkan, vatanın "güvenlikleştirilmesinde"[1] rol oynayan "devlet baba", "asker millet" ve "ordugâh olarak vatan" anlayışı.

Bu çerçevede köken ve milli öz arayışı içine giren, Türklük bilincini şekillendiren iki önemli fikir adamına yer vereceğiz. Turan fikrinin Ziya Gökalp'teki ve Yusuf Akçura'daki yansımaları bize iki farklı perspektif gösterecektir. Ziya Gökalp'in kültürel zeminde tanımladığı Turan fikri belirli bir düşsel anavatan resmi çizmiştir. Gökalp'in fikrinde Turan bir önceki bölümde tanımlamaya çalıştığımız anlamıyla anavatandır, bu şekliyle mekânsal aidiyetin sembolik çerçevesine (imgesel ve edebi anlatı) oturmaktadır. Akçura için Turan düşsel bir zemin değil, fiziksel anlamıyla vatanın inşa edileceği topraklardır. Bu bağlamda vatan ve anavatan tartışmasını takiben Büyük ve Küçük Türkçülük tartışmasına yer vereceğiz, Halide Edip Adıvar'ın ve Fuat Köprülü'nün farklı tarafları temsil ettiği bu tartışmada Anadolu Türkleri ve Türk dünyası arasındaki ayrımın nasıl yapıldığına bakacak ve bunun Kemalist vatan anlayışı için taşıdığı anlama değineceğiz.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde "vatan"

Osmanlı ülkesinin coğrafi anlamdaki tasvirleri askerler, yurtdışından gelen bilim adamları, seyyahlar ve öğretmenler tarafından yapılmıştır. Osmanlı topraklarının parçalanma döneminde toprak dengesi değişkenlik gösterir. Balkan savaşlarından Cumhuriyet'in kuruluşuna dek yaşanan siyasi süreçler (Sevr, Milli Mücadele, Mondros Mütarekesi, Lozan) bu dengeyi etkilemiştir.

---

1 Bkz. Barry Buzan, Ole Waever, and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998), s. 32. "Güvenlikleştirme" terimi uluslararası ilişkiler literatüründe Kopenhag ekolünün inşacı yaklaşımını temsil etmektedir. Bu terim ilk defa Prof. Ole Wæver tarafından 1995 yılında güvenlik çalışmalarında kullanılmıştır. Belirli bir unsurun aşırı siyasallaşması ve güvenlik adına uç noktada güvenlik teması haline getirilmesi anlamındadır.

Bu bölümde ilk önce Osmanlı dönemi haritaları üzerinden coğrafi taksimatın ve ülke tasvirinin nasıl yapıldığına bakacağız. Osmanlı İmparatorluğu'nu tasvir eden haritalarda ülke bölgelere ayrılırken Lazistan, Ermenistan, Kürdistan gibi etnonim (kavim adlarının) kullanıldığını görebiliriz. Osmanlı sisteminde etnonime dayalı taksimatın yanında, toprakların fiziki bölgelere ayrıldığını görmekteyiz. İleride değineceğimiz gibi fiziki taksimatta topraklar Osmanlı'da bölge anlamı taşıyan "iklim"lere bölünmüştür. Genel anlamda şunu söyleyebiliriz: İsimler ve bölgelendirmeler homojen ve standart ölçütlere göre değildir, imparatorluk mantığı içerisinde farklı isimlendirmeler ve bölgelendirmeler mevcuttur.

Osmanlı'da mekânın etnonimler etnonim: (kavim adı) üzerinden algılanması çerçevesinde Lazistan örneğini ele alırsak, Lazistan'ın 1640 yılında bölgeyi dolaşan Evliya Çelebi'ye göre Trabzon-Rize bölgesinin bir sancağı olduğunu görürüz. 17. yüzyılda Lazistan'ın merkezi Gönye (Gonio) olarak geçmektedir. Resmî olarak 1851'de Acara çevresi (Batum), Yukarı Guria ile birlikte kurulmuş olan Lazistan Sancağı'na bağlanmıştır. 19. yüzyılda Batum, Lazistan Sancağı'nın merkezi olmuştur. 93 Harbi (1877-78) sonrasında Batum Rusya'ya bırakılınca, Batum'daki Lazlar Osmanlı'ya göç etmişler ve Lazistan'ın başkenti Rize'ye taşınmıştır.[2] 93 Harbi sonrası Osmanlı Asya'sını gösteren aşağıdaki haritada Rize/Artvin yöresine "Lazistan" denilmiştir.[3]

I. ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde, (1877-1920 arasında), Lazistan mebuslarının (Ahmed Paşa, İbrahim Ferit Efendi, Ziya Molla Bey, Süleyman Sudi Bey) Meclis-i Mebusan olduğunu görüyoruz, Meclisi Mebusan'da yine bu bölgeden milletvekil-

---

2 Recai Özgün, *Lazlar*, İstanbul: Chiviyazıları, "18. yüzyıl başında Lazlar bölümü", 2003.

3 Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Alam* adlı ansiklopedik yapıtında verdiği bilgilere göre Lazistan Sancağı'nın üç kazası (Rize, Atina ve Hopa), altı nahiyesi ve 364 köyü vardır, Nüfusu 138.467 kişidir. Az sayıda Rum'un dışında sancakta Müslümanların ve Lazların yaşadığını söyleyen Şemseddin Sami, ayrıca sancağın doğal yapısını, iklimini ve tarımını da anlatır. Akt. Fahrettin Çiloğlu, "Lazlar ve Lazistan", *Çveneburi*, sayı 2-3, Mart-Haziran 1993.

lerinin temsil edilmiştir.[4] 1920'de, Doktor Abidin Bey (Atak), Esat Bey (Özoğuz), İbrahim Şevki Bey,[5] Necati Bey (Memişoğlu), Osman Bey (Özgen)[6] ve Ziya Hurşit Bey,[7] Lazistan milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır. 1921 yılında Lazistan Sancağı'nın büyük bölümü Türkiye, küçük bölümü Gürcistan sınırları içinde kalmıştır. Gürcistan sınırı içinde kalan topraklar (Acaristan), halk oylaması sonucu Gürcistan'a bağlanmıştır. Buna karşın Lazistan, Trabzon vilayetinin sancağı oldu. 1925'te Lazistan Sancağı'nın yerine Rize ili kurulmuştur.[8]

Etnonime bağlı adlandırmalar İmparatorluk mantığına göre yapılmıştır ve elbette Türkiye Cumhuriyeti döneminin mekân ve toprak algısından çok farklıdır, nitekim Cumhuriyet sonrasında diğer bütün etnik takılarla oluşturulan yerel adlar resmî kullanımdan kaldırılmıştır. 1. Coğrafya Kongresi'nde göreceğimiz gibi "bölge" kavramı coğrafi yön isimleriyle yeniden kurgulanmıştır. Bu bölge adlandırmalarının 19. ve 20. yüzyıl uluscuklukları bağlamında yoğun siyasal anlam kazanması, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yükselen Türkiye Cumhuriyeti'nin bu isimleri "toprak bütünlüğüne tehdit olarak adlandırmasını getirmiştir". Türkiye Cumhuriyeti'nde Maarif Vekâleti'nin yayınladığı 8 Aralık 1925 tarihli "Türk Birliğini Parçalamaya Çalışan Cereyanlar" başlıklı bildiriyle Lazistan ve diğer bütün etnik takılarla oluşturulan yerel adlar resmî kullanım-

4 Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

5 İbrahim Şevki Efendi, medrese mezunudur. TBMM 1. Dönem Lazistan (Rize) Milletvekili seçilmiştir. Temyiz üyeliğini tercihen, 1920'de istifa etmiştir.

6 Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve TBMM 1.dönem'de Lazistan (Rize) milletvekilliği yapmıştır. Atatürk'ün yakın arkadaşlarındandır. Sovyet Rusya'dan gelen silah ve cephanenin Ankara'ya ulaştırılmasında etkin bir görev üstlenmiştir. Bkz. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Rize", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 39, c. XIII, Kasım 1997. Ayrıca bkz. Ahmet Demirel, 2010.

7 Ziya Hurşit Bey (1890-1926) TBMM'nin I. dönem Lazistan milletvekillerinden biridir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişiminde bulunduğu için idam edilmiştir. Bkz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, *Türk Parlamento Tarihi*- Millî Mücadele ve 1919-1923 – I. Dönem Milletvekillerin Özgeçmişleri, c. III, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995, s. 721.

8 Muhammed Vanilişi ve Ali Tandilava, *Lazların Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul: Etik Yayınlar, 1992.

dan kaldırılmış, yayınlanan bildiride "Kürt, Laz, Çerkez, Kürdistan, Lazistan" adlarının kullanılmaması, bu konularda mücadele edilmesi öngörülmüştür. Bundan sonra Kürtlerin yaşadığı bölge coğrafi yön isimleriyle (Şark, Doğu, Güneydoğu) adlandırılmaya başlanmıştır.[9]

Osmanlı döneminde etnonim üzerinden yapılan adlandırmaların yanında vilayetlerin oluşturdukları toplamlar üzerinden bölgesel adlar mevcuttur. Örneğin 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'na göre Vilâyat-ı Sitte (Altı Vilayet), Osmanlı Devleti'nin Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz, Diyarbekir, Sivas, Bitlis olmak üzere altı vilayetinin bir arada adı olarak anılır. Bu bölgeden 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinde "Altı Ermeni ili" olarak bahsedilmiştir. Yine Lazistan bölgesi ile ilgili olarak "Elviye-i Selâse", Osmanlı döneminde Batum, Kars ve Ardahan livalarının (sancak) ortak adıdır. "Üç Liva" (elviye livanın çoğuludur) anlamına gelir.

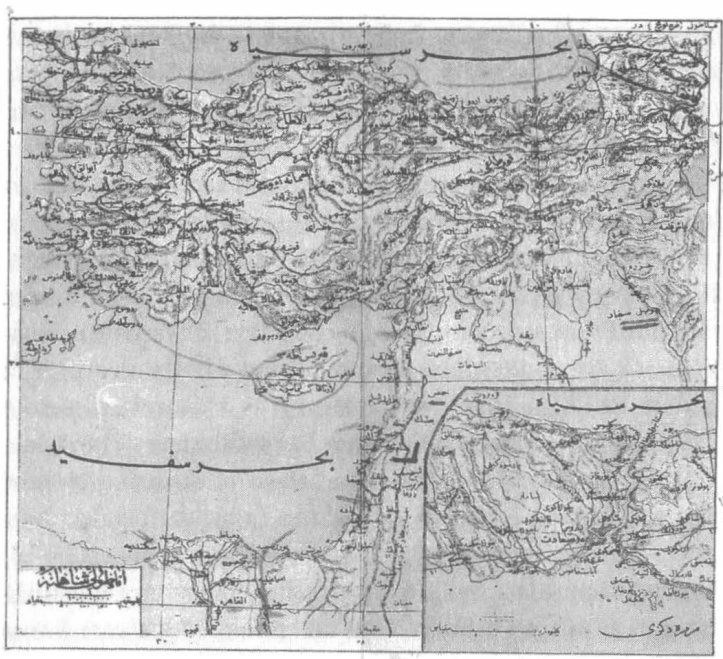
Osmanlı toprakları hakkındaki ilk fiziki tasvir ve taksimatlardan biri Binbaşı Hüseyin Paşa'nın ziraat coğrafyası konulu kitabında yapılmıştır.[10] Askerî mekteplerin matematik hocalarından Hüseyin Paşa Osmanlı ülkesini 15 iklime bölmüştür, iklim teriminin dönemin terminolojisinde bölgeye karşılık geldiği anlaşılmaktadır.[11] 1887'deki Hüseyin Paşa'nın yaptığı taksimattan sonra savaşlar ve mücadelelerle geçen süreçte 10.11.12, 14 ve 15. bölgeler bir bir kopmuş ve geriye bugünkü Türkiye'nin sınırlarına denk gelen topraklar kalmıştır (bkz. Resim 1).

---

9 Kaynak: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesi: http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF8FE9074FF19B00050B809AAFBA588C3B.

10 Hüseyin Bnb.: *Memalik-i Osmaniye'nin Zirrat Coğrafyası*, İstanbul: Mihran Matbaası (1303), 1887, s. 9-20.

11 Besim Darkot 'a göre iklimlerin bölgelere ayrılması ve her bölgeye bir memleket adı verilmesi şeklinde bir taksimat göze çarpmaktadır. Bu bölgelerin sahalarına bakacak olursak bunların coğrafi-tarihî mıntıkalara denk geldiği (Konya iklimi, Trabzon iklimi vb.) görülmektedir. Adlarının da o mıntıkalara ait isimlerden geldiği düşünülebilir. Bkz. "Darkot, "Türkiye Coğrafyasının Kuruluşuna Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi, *Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sayı 1, 1951, s. 61.



Resim 1. "Osmanlı Anadolu'su" kaynak: Mehmet Celal, Coğrafya-i Umumi Cep Atlası, İstanbul Karabet Matbaası 1906-7 (1327).

1) Osmanlı Asması'nın Kuzey tarafı,
2) Osmanlı Asya'sının Kuzey ve Kuzeybatı tarafı
3) Kuzeybatıda Hüdavendigar iklimi
4) Adalar Denizi iklimi
5) Merkez Yaylası iklimi
6) Güney Anadolu ve Toros iklimi
7) Kızılırmak iklimi
8) Kuzeydoğuda Erzurum iklimi
9) Elcezire iklimi
10) Irak-ı Arabî iklimi
11) Kızıldeniz iklimi
12) Cebel Lübnan ve Suriye iklimi
13) Osmanlı Avrupa'sı Doğu iklimi
14) Osmanlı Avrupa'sı Batı iklimi
15) Trablusgarp iklimi

Daha sonra bu taksimat Abdurahman Şeref tarafından sadeleştirilerek rumeli kıtasında üç (doğu, batı, orta) Osmanlı Asya'sında dört (Kuzey, Doğu, Güneydoğu ve Elcezire), Badiye (Arabistan Yarımadası), Kızıldeniz (Hicaz ve Yemen) ve Afrika vilayetleri iklimi olarak 10'a indirilmiştir.[12] Cumhuriyet dönemi coğrafya kitaplarına da damgasını vurmuş olan coğrafyacı Faik Sabri Duran, 1915 tarihli *Osmanlı Coğrafyay-ı İktisadisi*[13] adlı eserinde Türkiye coğrafyasını 5 kısımda incelemiştir: Anadolu yarımadası, Erzurum yaylası, Cezire-i Ulya (Güneydoğu Anadolu), Irak ve Badiyet üş-Şam, Suriye, Filistin ve Arabistan.

Ülke dışından gelen bazı araştırmacıların da Osmanlı ülkesine dair çalışmalar yaptıklarını görüyoruz. Örneğin 1858'de Friedrich Ratzel'in hocası Carl Ritter Osmanlı topraklarında "Küçük Asya" nehir sistemlerini incelemiştir.[14] Vital Cuinet, Osmanlı vilayet, sancak, kazalardan oluşan taksimatı dört ciltlik bir eserde anlatmıştır.[15] Ewald Banse'nin 1915'te yayımlanan çalışmasında[16] ülkeyi Marmara, Kuzey Küçük Asya, İç ülke, Batı Anadolu, Güney Anadolu, Kilikya, Ermenistan, Toros ve Zağros Dağları ve Mezopotamya bölgeleri üzerinden incelemiş, bu bölgelere eski tarihî isimlerle (Trakya, Bitinya, Frigya, Paflagonya, Galatya, Likaonya, Pamfilya gibi) yaklaşmıştır.

Bu tanımlamalar ve ayırımların Türkiye'nin bölgelere ayrılmasındaki etkisi daha sonra 1941 1. Coğrafya Kongresi'ndeki tartışmalar bölümünde görülecektir (bkz. Yedinci Bölüm). Şimdilik Osmanlı coğrafyasının çok parçalı bir yapı içinde fark-

12 Abdurrahman Şeref, *Istatistik ve Coğrafyay-i Ümrani*, İstanbul: Dersaadet, 1314 (1898), s. 92-95.

13 F. S. Duran, *Osmanlı Coğrafyay-ı İktisadisi*, İstanbul: Dersaadet, (1331), 1915, s. 43-118.

14 Ritter, *Die Erdkunde, Im Vertaeltniss Zur Natur und zur Geschicte des Menshen*, bölüm 18, "Klein Asien", c. 1, Berlin, 1858, Akt. Cevat R. Gürsoy, "Türkiye'nin Coğrafi Taksimatında Yapılması İcabeden Bazı Tashihler", Ankara, 1957, s. 225. Bkz. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1231/14061.pdf. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2010.

15 V. Cuinet, *L'Turquie d'Asie*, Paris: 1890, akt. Gürsoy, *a.g.e.*, s. 225.

16 Bkz. E. Banse, *Die Turkei*, 1915 ve Banse, *Eine Moderne Geographie* Braunscweig, 1919, akt. Çevat R. Gürsoy, *a.g.e.*, s. 220.

lı şekillerde taksim edilmesi mümkün bir coğrafya olduğunu söylemekle yetinelim.

Siyasi kültür bağlamında ele alacak olursak Osmanlı döneminde imparatorluk topraklarını bir arada tutan unsur ortak kültür ve aidiyet değil, padişaha duyulan sadakattir. Toprak padişahın mülküdür. Tarihçi Selim Deringil'e göre[17] bir hükümdar olarak II. Abdülhamid'in imgesini, I. Nikola ve III. Aleksander'in yarattığı "kutsanmış çar" imgesi ile benzer noktalardan okumak mümkündür. Çünkü toprak hükümdarındır. Romanov Hanedanı'na ait "Kutsal Rus toprağı" ya da Habsburg Hanedanı'na ait "Kutsal Tyrol Toprağı" ve Osmanlı'da kullanılan İsm-i Mukaddes-i Devlet-i Âliye (yüce devletin kutsal adı) terimlerinde de gördüğümüz gibi kutsanmışlık toprağın hükümdarın mülkü olmasından ileri gelmektedir. İmparatorluklarda egemenlik, toprak ve hükümdarın geleneksel meşruiyet anlayışı içinde eşleştirilmesi yalnızca Osmanlı siyasal geleneğinde görülen bir özellik değildir. Toprak rejimleri farklı olsa da diğer imparatorluklarda da benzer bir meşruiyet anlayışı göze çarpmaktadır. Özellikle mekân algısının dönüşümü bakımından imparatorluk topraklarının çözülmesi önemli bir dönüm noktasıdır. Osmanlı'nın son döneminde (coğrafyanın güvenlikleştirilmesi, halka vatanseverlik aşılanması, coğrafya kitaplarının standartlaştırılması gibi) Cumhuriyet dönemine yayılan birtakım süreklilikler saptamak olasıdır. Ancak, ulusçuluk çağında imparatorluk mantığını yansıtan *mülk devlet* kavramı sarsılmış, artık toprak hükümdarın mülkü değil, yöneten ve yönetilenin eşit bir oranda kimlik kazandığı kamusal aidiyetin bir öğesi olarak tanımlanmaya başlamıştır.

Resmî dinin (Katolikliğin, Ortodoksluğun ya da İslamlığın) kamusal bir işlev kazandığı dönemde, imparatorluk mantığı da dönüşüme uğramış, halkla doğrudan bağlantı kurmak önemsenmiş ve yeni meşruiyet biçimlerine uyum çabası gösterilmiştir. Bu bağlamda Avusturya örneğine bakıldığında da Habsburg Hanedanı'nın 1867'den sonra devletin resmî sembolizmini ana-

17 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji / II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul: YKY, 2002. s. 28.

yasal devlet ile birlikte yaşattığını ve kendi mitolojisini muhafaza ettiğini görmekteyiz. Bu dönemde imparatorlukların ulusçuluk akımları ile baş edebilmek için resmî bir vatan tarihi yaratma çabasının olduğu gözlemlenmektedir, örneğin Viyana'da öğrenim gören ve Avusturyalı olmayan uyruklara imparatorluk vatanına bağlılık aşılamak için vatan topraklarının tarihi öğretilmektedir.[18]

Dolayısıyla vatan kavramı, ulus-devlet ile olgunlaşmış ve anlam kazanmış olsa da aslında imparatorlukların dağılma sürecinin ürettiği bir kavramdır. 19. yüzyılın yarattığı dönüşümler çerçevesinde yeni kurulan Türkiye ile imparatorluk arasındaki kesişim noktası daha önce (Resim 1'de) gösterilen "Osmanlı Anadolu"su olmuştur. Ulusçuluk mantığı Osmanlı'dan tevarüs eden Anadolu'yu vatanlaştırarak, tarihini ve coğrafyasını kendine mal etmiştir. Nitekim Osmanlı'nın son dönemindeki imparatorluk vatanseverliğinin odaklarından biri Anadolu'dur.

Bu nedenle Osmanlı Devleti mirasını incelerken, imparatorluktan ulus-devlete geçiş dönemini birinin bitip diğerinin başladığı bir lineer çizgide değil de birlikte var olan ve birbirini dönüştüren bir akışkanlık içinde düşünmek gerekir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki süreklilikler eskinin bitip yeninin başladığı, lineer bir modernleşme paradigmasına bağlı kalınarak anlaşılamamaktadır. Ayrıca mevcut modernleşme paradigması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sosyokültürel yaşamın sekülerleşmesine ve devletin laikleşmesine indirgemekte ve kendisinin antitezi olarak gördüğü Osmanlı yapısını İslami premodern bir yapıya indirgemektedir.[19] 1960'lardan günümüze dek Genç Osmanlılar ve Türkiye hakkındaki analiz ve çözümlemeler bize iki yapı arasındaki süreklilikleri ve farklılaşmaları göstermektedir.[20]

---

18 Deringil, *a.g.e.*, s. 28.

19 Tartışma için bkz. Asım Karaömerlioğlu, "Role of Religion and Geography in Turkish Nationalism: The Case of Nurettin Topçu," *Spatial Conceptions of the Nation*, Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas ve Çaglar Keyder (ed.), Tauris Academic Studies, Palgrave, 2010, s. 95.

20 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* 1898-1908, Ankara: İş Bankası, 1964, s. 131; Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition* [Bir Siyasal Ör-

Mülk devlet olarak patrimonium

Öncelikle kısaca Osmanlı Devleti'nin genel anlamda temsil ettiği imparatorluk yapısının ayırt edici niteliklerine bakalım. Osmanlı devlet yapısı geleneksel meşruiyete dayanan bir "mülk devlet" ya da *patrimonium* olarak karşımıza çıkmaktadır.[21] Mekânsallık idari anlamda çok parçalılığa ve çok hukukluluğa işaret etmektedir. Osmanlı'nın patrimonyal yapısında mekân bütünsel değil parçalı ve heterojendir. Özellikle idare hukuku açısından yerelliğin baskın çıktığını görmekteyiz. Osmanlı millet sistemi çerçevesinde kadı sicillerinden takip edildiği kadarıyla aynı din ve mezhebin içinde bile yöre itibarıyle farklı kurallar uygulanmaktadır.[22] Hukuk, toplumsal cemaat, din ve yerel değerlere göre yapılanmıştır, bu yüzden yan yana duran ama birbirinden bağımsız olan bir "çok hukukluluktan" söz edilebilir. Bu durum sadece toplumu oluşturan öğelere yasa önünde eşit davranılmadığını göstermez, aynı zamanda yasa ve siyasi pratiklerin mekâna göre çeşitlendiğini gösterir. Bu yapıda hukuk ve siyasetin taşıdığı mekânsallık, yan yana ama ilintisiz, *peteksi* bir şekil arz etmektedir.[23]

Vatan kavramının devlet tarafından belirli bir aidiyeti destekleyecek şekilde ortaya konması Tanzimat'tan sonra ve II. Abdülhamid döneminde net olarak görülmektedir. Tanzimat dönemi, yukarıda hukuki bağlamda sözünü ettiğimiz heterojen ve peteksi yapının dağılması, din ayırımı gözetmeksizin bir eşitlik anlayışının ve ortak bir aidiyet zemininin ifade edilme-

---

güt Olarak "Osmanlı İttihat veTerakki Cemiyeti" ve "Jön Türklük" (1889-1902)], Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 200; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994; Füsun Üstel, *Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997; Günay Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

21 Cemil Oktay, 2003, s. 30, ayrıca bkz. Cumhur Aslan, "Osmanlı'da Mülkiyet İlişkileri Tartışmaları" *Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, no. 28-29, 2002, s. 245-265.

22 Halil İnalcık, Nurhan Atasoy, Cemal Kafadar, Gülru Necipoğlu, *İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer'iyye Sicili: 1231-1232 / 1816-1817*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2006.

23 Oktay, *a.g.e.*, s. 34.

si bakımından önemlidir. Böylelikle hukuki anlamda mekânsallık anlayışının dönüştüğünü görüyoruz. Tanzimat ile birlikte kurallar yerelden, bölgeden, cemaatlerden ve coğrafyadan bağımsızlaşmaktadır. Oysa eski sistemde hukukun temeli genel olmaktan ziyade yereldir ve hangi hukuka göre yaşanacağını kişinin siyasal aidiyetinden çok dinî cemaati belirler. Tanzimat ile gelen yeni eşitlik anlayışına göre hukuk ve vatan arasında bir bağ kurulmuş ve Batı tarzında ortak ulusal kimlik kavramına doğru bir adım atılmıştır.[24]

Yine bu dönüşüm bağlamında II. Abdülhamid dönemine bakıldığında coğrafya ve iktidar ilişkisinin inşa edilmeye başlandığını görürüz. Özellikle dönemin coğrafya okul kitaplarına bakıldığında vatan algısını, imparatorluk vatanseverliğini ve mekânsal aidiyeti destekleyici bir siyaset dikkat çekmektedir. Bu dönemi analiz eden çalışmalar bize Osmanlı'nın son döneminde coğrafya kitapları hakkında titiz bir standartlaşmaya gidildiğini göstermektedir.

İlginç bir şekilde Osmanlı topraklarının çözülmesi ile ülkenin coğrafi temsiline verilen önemin artması paralellik göstermektedir. Osmanlılık fikrinin bir toprak bütünlüğü ile sabitlenmesi imparatorluk mantığının dönüştüğüne dair bir işarettir. Özellikle bu dönüşüm II. Abdülhamid döneminde hissedilmektedir. Afrika'da, Balkanlar'da, Doğu Anadolu'da ve Arap eyaletlerinde toprak kaybeden Osmanlı Devleti bu bölgelerdeki ayrılıkçı hareketlere karşı Sultan'a bağlılığı yeniden canlandırmak istemiştir. Bu durumu Abdülhamid dönemi okul kitaplarında net bir şekilde görebiliyoruz, mesela kitaplarda kısmen Osmanlı yönetiminden çıkmış toprakların haritada Osmanlı idaresinde gösterilmesi, mesela Tunus'un idaresinin *muvakkaten* Fransa'da ve Bosna Hersek'in de *muvakkaten* Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir.[25] Bu durum Osmanlı kimliğinin canlı tutulması

24 Özkan Akpınar, "Geographical Imagination in School Geography during the Late Otoman Period: 1876-1908", yayımlanmamış yüksek lisans çalışması, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, 2010. Özkan Akpınar'a değerli çalışma çalışmasını benimle paylaştığı için teşekkürlerimi sunarım.

25 Y *a.g.e.* bkz. 3. Bölüm, s. 39-48.

ve merkezi otoritenin etkisini sürdürme gayretine güzel bir örnek oluşturmaktadır.

İmparatorluktan ulus-devlet geçişte vatan kavramı geleneksel meşruiyetten (Weberci[26] anlamda) yasal-ussal meşruiyete doğru bir adım olarak adlandırabileceğimiz bir sürecin içinde şekillenmiştir. Vatan, toprağın herkesin ortak aidiyet zemini olduğunu gösterir; mekânı hükümdarın malı olmaktan çıkararak "uğruna ölünecek bir değer" haline getirir. Belki de bu nedenlerle vatan kavramı, Osmanlı devlet yapısının içinden çıkan ve "toprak kaybetme korkusu" üzerinden şekillenen Türk ulusçuluğunun temel dayanaklardan biri olmuştur. Türk ulusçuluğunun doğuşuna geçmeden önce Türk ve Türkiye terimlerinin nasıl bir tarihsel anlam dünyası sunduğuna bakalım.

Türkiye ve Türk terimlerinin ortaya çıkışı

Osmanlı İmparatorluğu'nda *Türk* ve *Türkiye* terimlerinin yeri tartışmalıdır. Tartışma, "Türk" adlandırmasının Batı kaynaklı olup olmadığı konusunda düğümlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyıla kadar Türkiye adı kullanılmamış; *Devlet-i Âliye, Devlet-i Osmaniye, Memalik-i Şahane, Diyar-ı Rum* adları kullanılmıştır. Fakat dış dünya Osmanlı İmparatorluğu (Ottoman Empire) adını kullanmak yerine Türkiye (*Turkey-Turkish Empire*) adını kullanmıştır. Daha sonra, Genç Osmanlılar arasında Osmaniye yerine Türkistan, Türkeli, Türkili gibi adlar önerildiyse de, Orta Asya'da Türkistan adlı bir devlet olduğundan, bu terim benimsenmemiştir. 1921 Anayasası'nda "Türkiye" adı yazılmış ve 1923'te devletin resmî adı "Türkiye" olarak kabul edilmiştir.

---

26 Max Weber'e göre "saf geleneksel egemenlikte isteyerek belli bir iradeyi kullanarak kanun yoluyla yeni bir hukuk ya da düzen oluşturulamaz. Yeni olan bir düzen ancak öteden beri süregelen hukuk tarafından meşru olarak tanınmasıyla olur. Yasal-ussal meşruiyette ise kurallar, kavramlar kişilerüstüdür, biçimseldir ve ihtiyaçlara göre düzen her zaman yeniden tanımlanabilir ve değişim esastır. Kentleşme, modernleşme ve sanayileşme sürecinde yasal-ussal meşruiyete geçiş esastır. Bkz. Weber, *Economy and Society*, Günther Ross ve Claus Wittich (ed.), Berkeley: University of California Press, 1978.

Türkiye ve Türk terimleri ile ilgili tartışmanın bir tarafı bu terimlerin Batı kaynaklı olduğunu iddia etmektedir; diğer tarafı ise Türk teriminin Osmanlı dünyasında zaten var olduğunu ve Anadoluluk bağlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Tarihçi İlber Ortaylı bir makalesinde Cenevizli ve Venedikli tüccar ve diplomatların, 12. yüzyılda, Türkiye'yi *Turchia* ve *Turchmenia* olarak tanımladıklarını belirtir. Ortaylı'ya göre eskilerin Türkiya olarak ifade ettikleri vatanın isim babaları İtalyan tüccarlardır.[27] Bernard Lewis'e göre ise "Osmanlıların resmî dili kolektif anlamda Türkçedir. Türk ve Türkiye sözcükleri Avrupa'da en azından 12. yüzyıldan beri kullanılagelmiştir, ama Türkler tarafından kullanılmamıştır. Osmanlılar zaten yönettikleri ülkelere, dinî terimler ile *Memâlik-i İslam*, hanedan terimleriyle *Âl-i Osman*; ya da kesin bir bölgesel tanım gerektiğinde, miras aldıkları adla *Memleket-i Rûm* demişlerdir".[28]

Benzer bir yoruma Metin Kunt'un çalışmalarında rastlamaktayız. *Türkiye*, Kunt'a göre, 20. yüzyılda ortaya çıkmış ve yerleşmiş bir siyasi terimdir. Türkiye derken şimdiki Türkiye toprakları kastediliyorsa, belli ki Osmanlı ülkesi bundan çok daha değişik bir alanı kaplamaktadır; bu topraklar Balkanlar'da çok daha geniş, Anadolu'da ise daha dardır. Kunt'a göre eğer kastedilen şimdiki Türkiye değil de Türklerin yaşadığı bölge ise o da tam doğru olamaz, çünkü Osmanlı ülkesi dışında Türklerin yaşadığı bir sürü bölge vardır. Osmanlılar kendi ülkelerine Rûm diyordu; Suriye Mısır, Irak ve Kuzey Afrika kıyıları Osmanlı devletinin eline geçtiğinde *Rûm* terimi Yavuz Sultan Selim öncesi Osmanlı toprakları için kullanılır oldu, diğer bölgelerle birlikte imparatorluğun hepsi "Osmanoğulları ülkesi" olarak bilindi.[29]

Osmanlı'daki siyasi seçkinlerin söylemine bakıldığında Müslümanlık, Osmanlılık, Türklük gibi kimliklerin yanında bir "Rûmilik" de söz konusudur.[30] Bu bağlamda "Memleket-i

27 İlber Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, s. 145.

28 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK Yayınları, 1998, s. 11.

29 Metin Kunt ve Christine Woodhead, *Kanuni ve Çağı Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 103.

30 Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği, 14. ve 17. Yüzyıllarda Rum /Rumi Aidiyet ve İmgeleri*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2004, s. 122.

Rûm" terimi özellikle hâkimiyet ve coğrafya ilişkisi bakımından değinilmesi gereken bir terimdir; "Rumi Coğrafya" Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu Anadolu ve Rumeli topraklarındaki etkileşimden doğan bir tanımdır. Salih Özbaran'ın incelemelerine göre Osmanlı yönetimi "Rumi" coğrafya ve kültürünü merkez saymış ve bu kültüre yeni bir ufuk getirmiştir. Bir anlamda Osmanlı kimliğinin parçası olan "Rumi" aidiyet Türk ve Yunan ve başka Balkan ulusları birlikteliğinde, İslam ile Hıristiyanlık ekseninde, Anadolu ve Rumeli topraklarını içeren bir coğrafyaya işaret etmektedir.

Tarihçi Hakan Erdem'e göre,[31] 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin ve Koçi Bey'in kullandığı "Türkeli" ve "Türkistan" terimleri Türkiye anlamına gelmektedir. Erdem'e göre, modernite öncesi bir dönemde Türk etnoniminin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kısmına ad olduğunu söyleyebiliriz ve bu bölgeyi Anadolu olarak saptayabiliriz. Erdem şöyle mantık yürütüyor: Osmanlı coğrafyasında Laziştan, Kürdistan, Arabistan, Rumeli, Arnavutluk, sonraları Sırbistan, Bulgaristan gibi adlandırmaların olduğunu gözetirsek ve Osmanlı İmparatorluğu'nda epey bir miktar etnik Türk olduğu düşünürsek, Türk adından türeme bir yer adının olmaması olanaksızdır. Erdem'in vurguladığı önemli nokta, Türkistan veya onun Batılı türevi olan Türkiye teriminin henüz imparatorluğun bütünü için kullanılmamasıdır, ama Türk ve Türkiye terimlerinin Batı'dan gelip yerleşmiş olduğu fikri de sorgulanmalıdır.

Türk teriminin kaynağı tartışması bugün hâlâ sürmektedir. Bizim burada özellikle dikkat çekmek istediğimiz nokta Türk teriminin ulusçu söylemdeki kullanımıdır. Türk terimi II. Abdülhamid döneminde Türkçü akımın söyleminde sıkça yer almaktadır. Türkçüler *İkdam(1894), Terakki (1868), Mizan (1886)* adlı yayınlarda alt başlık olarak "Türk gazetesi" ibaresini kullanmaktadır. David Kushner'in Türkçü söyleme dair analizlerine göre, Türk terimi Avrupalıların kullandığı siyasi anlamın dışında (Osmanlı-Türk) kültürel bir içerik kazanmış,

31 Hakan Erdem, "Türkistan ne canibe düşer ağam?", 15.06.2009 tarihli *Star* gazetesi.

"halk", "ırk", "kavim" veya "cins" olarak kullanılmaya başlanmıştır.[32] Türklük bilincini dil üzerinden geliştiren Türkçülere ilham verenler Avrupalı oryantalistler ve Türkologlar olmuştur (Arthur Lumley Davids, Joseph de Guignes, Arminius Vambery, Leon Cahun, Dane V. Thomsen). Ayrıca Kırım Türkleri ve Rusya'dan gelen aydınlar (İsmail Gasprinski, Hüseyinzade Ali Bey, Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura) siyasi ve kültürel anlamda Türklük bilincini besleyen figürler olmuştur. Macaristan'daki Türklük ve Turan araştırmalarının bulgularından güç alan Türkçü söylem, Osmanlı Devleti'nin kökeninin de Türk olduğunu savunmuştur. Arnavut asıllı Osmanlı yazar, ansiklopedist ve sözlükçü Şemseddin Sami, yazdığı ansiklopedik sözlükte "Türklerin dünyada farklı topraklarda yaşadığını ama sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk devleti" olduğunu vurgulamaktadır. Necip Asım ise Türkleri imparatorluğun yönetici ulusu olarak görmektedir.[33]

Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Kemalist ulusçuluğun tezlerine uzanan bu Türklük anlatılarında giderek Anadolu ve Orta Asya vurgusu dikkat çekmektedir. Orta Asya'nın Osmanlı'yı kuran kavmin anavatanı olduğu iddiası II. Abdülhamid dönemi okul kitaplarına da yansımıştır.[34] Vatan ve anavatan kavramlarının gelişimi açısından II. Abdülhamid dönemi önem taşımaktadır; Anadolu'nun Türklerin vatanı olarak tasavvur edilmesi bu dönemde başlamıştır. Dolayısıyla Anadolu Türklüğünün Kemalizm tarafından icat edilmediğini, bu fikrin Osmanlı'nın son dönemindeki Türkçü akımlarla geliştiğini söylenebilir. Demek ki Anadolu ve Orta Asya algısı Türkçü fikriyat ile başlayan ve Kemalizm ile olgunlaşan bir fikirdir. (Bu konuya Genç Osmanlılar ve Jön Türkler'de vatan anlayışını irdeleyen bölümde yeniden değineceğiz.)

Bu bağlamda ilginç olan Abdülhamid döneminde Türkçülerin metinlerinde ve okul kitaplarında Orta Asya-Anadolu kökenlerinin Osmanlı Türklüğü ile ilişkilendirilmesi ve daha son-

32 Kushner, *a.g.e.*, s. 20-21.

33 Kushner, *a.g.e.*, s. 8.

34 Akpınar, *a.g.e.*

ra aynı ilişkinin Kemalist ulusçuluğunda Osmanlı kimliğine tamamen sırtını dönen "modern ve seküler bir Türklük" inşası için de kullanılmış olmasıdır. Başka deyişle Osmanlı ve Türkçülük akımından tevarüs edilen köken anlatısı tam da bu mirası reddetmek amacıyla kullanılmıştır.

"Lisan-i Türkî"nin haznesi: Genç Osmanlılar'da ve Jön Türkler'de vatan

Vatan kavramının Tanzimat hareketi ile başlayan bir dönüşüm sürecine girdiğini söylemiştik. 19. yüzyılın ortalarında vatan, millet ve devlet kavramlarının, özgürlük, savaş, hizmet kavramlarıyla eşleştiğini görüyoruz. Bu dönemde *millet* kavramının –Osmanlı millet sisteminden gelen dinî aidiyet anlamından çıkarak– *kültür* ve *dil* fikri ile birlikte tanımlanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Genç Osmanlılar "Türk" kelimesini, Millet-i Osmaniye, Millet-i İslamiye ile birlikte kullanmaktaydılar. II. Abdülhamid döneminde şekillenmeye başlayan, "her milletin bir devleti olması" fikrini temsil eden ulusçuluk akımı Osmanlı aydınlarının söylemini de etkilemiştir.

Genç Osmanlılar'da vatan kavramı romantik hislerle dolu, ideolojik bir mekân vasfını kazanmıştır. Vatan, duygusal içeriğinin çoğunu Genç Osmanlılar'ın ve özellikle Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* (1873) adlı eserindeki –özellikle 8. bölümünde– kullanılış tarzından almaktadır.[35] Namık Kemal'e göre (1873) "vatan", bir fatihin kılıcı ile ya da kalemi ile haritaya çizilen hayali çizgilerden oluşmaz. Vatan kutsal bir fikirdir, millet gibi özgürlük gibi, refah, kardeşlik, mülkiyet, egemenlik gibi, atalara duyulan saygı, aile sevgisi, gençlik anıları gibi yüce hislerin bütünleşmesinden doğar. Namık Kemal için vatan, uğrunda ölünecek bir değerdir.

Dolayısıyla her ne kadar vatan kavramı Fransız Devrimi etkisiyle yayılmış olsa da, Namık Kemal'in "vatan" görüşü bire bir Fransa modelindeki siyasal ulusçuluk anlayışını temsil et-

35 Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre*, Mustafa Nihat Özön haz., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.

mez; özellikle Balkan savaşlarının sonrasında hızla küçülen imparatorluk topraklarında vatan, askerî anlamda savunulacak bir yaşam alanı, bir varoluş mücadelesinin nesnesidir. Namık Kemal'in öncülüğünü yaptığı "Osmanlılık" ideali burada önem kazanmaktadır. Kemal, bir yandan mevcut çeşitliliğin devam etmesi ve diğer yandan Osmanlı Devleti'ne bağlılık olarak adlandırılabilecek bir Osmanlı vatanseverliğinin tesis edilmesini önermekteydi. Namık Kemal için "vatan" Osmanlı camiasıydı. Kemal, Tanzimat reformları ve tebaanın kanun önündeki eşitliğine dayanan merkezileşme siyaseti ile Osmanlı vatanseverliği arasında bağlar kurmuş, Fransız kökenli bir *patrié* fikrinin ulus kavramı ile bütünleşmesini Osmanlılık fikrinde görmüştür.[36] Böylelikle "vatan" sadece doğulan ve barınılan yer anlamında değil, tutkuyla bağlı olunan özgür ve eşit bir ulus ideali anlamına gelmeye başlamıştır. Kemal için vatan sadece hukuki değil spritüel bir boyutta da kuşatıcıdır; uğruna can verilen, kutsanan topraktır.

Kemal'in *Celaleddin Harzemşah* (1883) adlı eserinde bu kutsiyet özellikle vurgulanmıştır. Eserde Zekiye adlı karakter kıyafetini değiştirip sevgilisi İslam Bey'in peşinden gittiğinde, kendisine karşı çıkan kumandana: "Vatan bir Allah tekkesi değil midir? Tekkeye gelen kurbanın sessizliğine, zayıflığına bakılır mı?" diye cevap verir.[37]

1873'te İstanbul'da sahnelendiğinde halk tarafından büyük ilgi ve coşku ile karşılanan *Vatan Yahut Silistre* oyununda Namık Kemal'in kastettiği coğrafya, Silistre, yani Tuna bölgesinde Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı savunulan coğrafyadır. Ama yaşanan siyasi olaylar ve Balkanlar'daki toprak kayıplarıyla Rumeli toprakları giderek anılmaz olmuş, Türklük kimliği kaynağını Anadolu'da arar olmuştur.

1880'lerden itibaren Türkçülük akımıyla "milli bir öz" arayışı içine girildiği açıktır, milleti doğrudan İslam niteliği ile değil Türk kavmi ve dili, "lisan-i Türkî" üzerinden tanımlama ça-

---

36 Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği* İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 16-17.

37 Bkz. Mehmet Kaplan, "Namık Kemal Hakkında", *Bütün Cepheleriyle Namık Kemal*, İstanbul: A. H. Yaşaroğlu Kitapçılık, 1959, s. 77.

bası da bunun bir göstergesidir. Şerif Mardin'in yorumuna göre linguistik disiplini içinden siyaset yapmak 1880'lerde Türkçülük yapmanın bir yoluydu çünkü Türkçülük yapmak tehlikeli görülmekteydi.[38] Bu konuda Şemseddin Sami'nin ifadeleri dikkat çekmektedir:

> Asıl bu lisanı mütekellim olan kavmin ismi 'Türk' ve söyledikleri lisanın ismi dahi 'lisan-ı Türkî" dir. Cühela-yı avam indinde mezmu addolunan ve yalnız Anadolu köylerine ıtlak edilmek istenen bu isim, intisabiyle iftihar olunacak büyük bir ümmetin ismidir.[39]

Diğer yandan "milli öz"ün dil ve edebiyatın yanı sıra Anadolu coğrafyasında aranması daha önce tartıştığımız J. G. Herderci bir yaklaşım ile dilin ve mekânın mistifiye edilmesi yani "maneviyat", "ruh", "öz" gibi niteliklerle donatılması anlamına gelmektedir.[40] Bir yoruma göre Anadolu'ya gösterilen ilgi 1900 yıllarında Jön Türkler'de karakteristik bir unsurudur. 1902'de Mısır'da çıkarılan *Anadolu* dergisinde bu ilginin bir örneğine rastlıyoruz:

> Esselam-ü aleyk ey mübarek Anadolu. Ey koca Türkeli. Merhaba ey sevgili küçük Asya. Ey Mukaddes vatan Eyad-i zulm-ü istibdat, hane ve kâşanelerini viran, ehl-ü ayalin olan ehl-i İslamı perişan eylemiştir.[41]

Burada dikkat çekici olan Türklük bilincini taşıyan ve Türkiye'yi kuran siyasi seçkin ve aydınların önemli bir kısmının Rumeli kökenli oluşlarına rağmen Anadolu coğrafyasına bu denli yoğun bir vatan hissi ile sarılmalarıdır. Rumeli'nin kaybedilmesiyle bu coğrafyadan gelen aydın ve seçkinler adeta Anadolu'yu "evlat edinerek" Türklük için bir siyasi aidiyet zemini yaratmış ve siyasi söylemlerinde Rumeli'nin sözünü etmemişler-

---

38 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 53, 89.

39 Bkz. Şemseddin Sami'den akt. (*Hafta*, sayı 12, Habib, Yeni "*Edebi Yeniliğimiz*"), Şerif Mardin, Jön *Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 114.

40 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 116.

41 Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 270.

dir.[42] Belki de Rumeli, Almanların *Verlorene Heimat*[43] dedikleri bir "yitik vatan" olarak ulusçu belleğin gerisine atılmıştır. Böylelikle "Asya'ya dönüş" teması pekişmiş ve yeni bir Türk tarihi ve coğrafyası kurgulanmıştır. Bu bağlamda Türkçü aydınların önünde gördüğü önemli görev, Anadolu'ya sahip çıkmaktır.

Türkçü söylem, Anadolu ve Türklük arasındaki bağa sahip çıkmak için "dil" ölçütüne dayanmıştır. Anadolu'nun ırksal anlamda bir karışımı temsil ettiği ancak Türkçenin bu karışımın ana kuşatıcısı olduğu savunulmaktadır. Bu yıllarda özellikle Avrupa'da gelişen Türkoloji alanının bulgularından esinlenilmiştir. Arminius Vambery[44] (1832-1913) gibi Macar oryantalistlerin çalışmalarından güç alan Türkçüler, Anadolu'nun Türk ırkına eski çağlardan beri kadim bir vatan olduğunu savunmaktadır. Vambery'e göre linguistik bulgular Anadolu'ya Türklerin gelişini sanıldığından daha geriye götürmektedir (5. yüzyıl), Anadolu Türklerle dolu bir topraktır, bu toprağın Türk ırkı ile kadim tarihsel bağları vardır.[45]

Osmanlı İmparatorluğu tebaasında Anadolu ile kadim bağlar kuran Türkçüler Ermeni ve Rum halkının Anadolu'daki köklü varlığına karşı bir anlatı oluşturmak için özellikle "dil-kültür"

---

42 E. J. Zürcher, "How Europeans adopted Anatolia and Created Turkey", *European Review*, Cambridge: Cambridge University Press. 13: 3, s. 379-394.

43 Rudolf Rocker, "Romanticism and Nationalism", *Nationalism and Culture* (Almancadan İngilizce'ye çeviren Ray E. Chase), Montreal: Black Rose, 1998, s. 1-15. Rocker "verlorene Heimat" yani "yitik vatan" fikriyatının 1810'lardan beri Alman romantizmini temsil eden yazarlarda (Arndt, Jahn, Gorres, Schenkendorf, Schleiermacher, Kleist, Eichendorff, Gentz, Korner) önemli yer tuttuğunu belirtir. Bu düşünceye göre "yitik vatan" altınçağ olarak nitelenen bir zamanda, bütünlük ve mükemmel uyum ve birlik içinde yaşanan mekândır. Ulusçuluk bu ideal zaman ve mekânda tanımlanan halkı yeniden uyandırma ve bütünlüğe ulaştırma çabasıdır.

44 Vambery, 1913 senesinde öldüğünde Türkoloji dalında ün yapmıştı. Ama onun en büyük başarısı 1870 yılında Budapeşte Üniversitesi'nde Doğu dilleri kürsüsünün kurmasıdır. Vambery'e göre Macarların kökeni Türklere dayanmaktadır. (Bkz. *Primitive Civilization of the Turko-Tatar People* (1879); *Origin of the Magyars* (1882); *The Turkish People* (1885); *Western Culture in Eastern Lands* (1906); *Alt-Osmanische Sprachstudien* (1901). Aksi düşünce dil ailesinin Fin-Ugor koluyla ilgili çalışmaları bulunan Budenz Joseph'ten gelir. Ona göre de Macarların dil bağlamı Altay Ural-Fin-Ugor ile bağlantılıdır.

45 Kushner, *a.g.e.*, s. 53.

ilişkisine dikkat çekmektedir. Örneğin Şemseddin Sami 1899 senesinde *İkdam* gazetesindeki yazısında şunu iddia etmektedir: "Anadolu ile kadim bağları olan diğer halklardan Hellenizme ve Ermeniliğe kapılmış olanlar vardır ama bunlar Türkçe konuşurlar. Nasıl her Müslüman Türk değilse, her Ortodoks Hıristiyan da Yunan olmak zorunda değildir. Kuzey Anadolu'da yaşayan Lazlar ve Çerkezler de Türkmenlere karışmış, anadillerini unutmuştur.[46] Sami'nin yürüttüğü mantığa göre "dil", halkları kendi bünyesinde eriten bir özelliğe sahiptir. Türkçenin konuşulduğu Anadolu adeta kişileştirilmiş, sanki halkları kendi bünyesinde eriten bir hazne gibi tasavvur edilmiştir. Türkçe konuşan ve Türkmenlere karışan halklar, tıpkı suyun konduğu kabın şeklini alması gibi lisan-i Türkî haznesinde Türkleşmekte ve Anadolu kültürünün şeklini almaktadır.

Anadolu'nun Türklüğü linguistik savlar ile desteklenmeye çalışılırken mevcut toprakları koruma ve sahip çıkma refleksi de mevcuttur. Bir sonraki bölümde Türklük bilincinin vatanı olarak gördüğü toprakları savunmacı bir tavırla ele alışı sonucunda gelişen "ordu-millet, asker-millet" ve "ordugâh olarak vatan" temasına bakacağız

"Asker-millet" ve "ordugâh olarak vatan"

Michael Mann'a göre militarizm "savaş ve savaş hazırlığını normal ve arzulanan bir toplumsal etkinlik olarak algılayan tüm perspektifler ve kurumsal oluşumlardır."[47] Dolayısıyla militarizmin kök salması savaştan çok teyakkuz ve savunma halinin normalleşmesi ile ilgilidir. Ulusçuluk çağında vatan ve ordu ilişkisi son iki yüzyıla damgasını vurmuştur. Benedict Anderson[48] ulusçuluk ideolojisinin ülkesi için "ölmeye hazır" bireyler yaratma gücünün altını çizmiştir, bu açıdan İkinci Dünya Savaşı'nda "canını feda edenlerin" "öldürülenlerden" fazla

46 Kushner, *a.g.e.*, s. 53-54.

47 Michael Mann, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Oxford and New York: Basil Blackwell, 1988, s. 124.

48 B. Anderson, *Imagined Communities*, s. 44.

olduğunu ifade eder. Bu noktada sadece coğrafyanın değil insanın biyolojik varlığının da savaşın hizmetine girmesinden söz edebiliriz. Askerlik ulusçuluk kanalıyla belirli zümre ve sınıfları değil, herkesi kapsayan "zorunlu" bir nitelik kazanmıştır. Ulusçu "disiplin" anlayışının geliştirilip uygulandığı eğitim ve ordu vasıtasıyla aynı üniformayı giyen, aynı dili konuşan, aynı marşları söyleyen itaatkâr ve doğurgan bedenler yaratılmıştır.[49]

Ulusçuluk ideolojisi ülkenin ortak bir aidiyet mekânı haline gelmesi sonucunda vatandaşlara bazı ödevler yüklemektedir. Zorunlu askerlik anlayışı, eğitim ve toplumsal cinsiyet bunların içinde özel bir önem taşımaktadır.[50] Ulusun inşasından sonra devlet ideolojisinin orduya nasıl bir konum verdiği ulus-devlet modellerinde farklılık göstermektedir. Örneğin Fransa hem ilk ulus-devlet hem de tüm erkek vatandaşları silah altına alan ilk ordu millet olarak anılır,[51] ama "asker-millet" kavramı Fransa'nın siyasi kültüründe baskın değildir, daha çok Alman modelinde ağırlık kazanır. Bunun yanında modern bir fenomen olarak zorunlu askerlik, imparatorlukların ayrılıkçı ulus-devletlerin ortaya çıkışına verdiği bir tepki olarak da okunabilir. Devletin silahlanması, nüfus sayımları, zorunlu eğitim, anayasal sistemlerin kurulmasıyla imparatorluklar –ulus-devlet yöntemleriyle– olası bağımsızlık hareketlerini önlemeye çalışmışlardır.[52]

---

49 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Yayınları, 2000.

50 Ayşe Gül Altınay, *Vatan, Millet, Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, ayrıca bkz. Altınay, "Askerlik ve Eğitim", İstanbul: *Birikim*, sayı 125/126, 1999, s. 200-208.

51 "Ordu-millet" terimi İngiltere'de yayımlanan bir kitapta geçmektedir (yazarı belirsiz). *The French Considered as a Military Nation Since The Commencement of The Revolution*, Egerton, Londra, 1803. Akt. A. G. Altınay ve T. Bora "Ordu Militarizm ve Milliyetçilik", Tanıl Bora (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyeçilik*, c. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 154. Bu kitabın önemi Britanya'nın Fransa tehdidi karşısında önlem alması kaygısı ile yazılmış olmasıdır, Fransa modelini anlamak ve savaşmanın belirli bir zümreye değil tüm vatandaşlara yayılan bir pratik olmasının sonuçlarını irdelemek amacındadır.

52 Erik Jan Zürcher (der.), *Devletin Silahlanması, Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)* çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde 19. yüzyılın sonuna doğru, özellikle de İttihat ve Terakki'nin vatan kavramına askerî bir boyut kattığını görüyoruz. Toprak kayıpları sonucunda vatan, savunmacı bir refleks ile ordu tarafından himaye edilen bir kutsal emanet gibi algılanmıştır. Bu algı Cumhuriyet döneminde de güçlü bir şekilde varlığını korumuş, Türk ulusçuluğunda "asker millet" mitosu merkezi bir rol oynamıştır. "Ulusçuluğun birçok ifadesi militarizmi normalleştirme işlevi görmüştür. Türkiye'de zorunlu askerlik, vatandaşlık sözleşmesinin bir maddesi olarak değil, "asker-millet" teziyle, milletin özü olarak tanımlanmıştır. Böyle bir askerlik kurgusu zorunlu askerliği tartışmayı zorlaştırmaktadır".[53]

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839'a dek sadece Müslümanlar askerlik görevi yapmaktaydı, Tanzimat sonrası zorunlu askerlik sisteminin öncül uygulamalarına geçilmiştir. Hem asker açığını kapamak, hem farklı dil-din-kültür gruplarını vatandaş olarak ortak kimlik içinde tanımlamak hem de olası bağımsızlık hareketlerini önlemek için "muhafaza-i vatan"[54] adına tüm Müslim ve gayrimüslim erkekler askerlik görevine çağırılmıştır. 1843 yılında çıkan kanun ile askerlikte kura usulü gelmiş, tebaanın tamamı ilke olarak askerlikten sorumlu tutulmuştur.[55] Ama uygulamada bazı sorunlar çıkmış, gayrimüslim cemaatler ve kiliseler bu konuda kimi zaman isteksiz davran-

53 Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military-Nation*, Palgrave Macmillan, New York, 2004; ayrıca bkz. A. G. Altınay- T. Bora, *a.g.e.*, s. 142. Cumhuriyet'in ilk zorunlu askerlik kanunu 1927 yılında çıkmıştır. Bu yılın, aynı zamanda ilk nüfus sayımının yapıldığı yıl olması dikkat çekicidir. Cumhuriyet dönemi ordu-millet kültürünün eğitim kurumları ile yeni nesillerin zihninde pekiştirildiğini görmekteyiz. 1926'dan itibaren tüm okullarda kız ve erkek öğrencilere askerlik dersi verilmiştir. 1938 tarihli Beden Terbiyesi Kanunu ile, 12 ile 45 yaş arasındaki her erkekle 12-30 yaş arasındaki herkes askerî nitelik taşıyan beden eğitimine tabi tutulmuşlardır. *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının bir parçası olan ve 1931'de Afet İnan imzasıyla yayımlanan "Askerlik Vazifesi" adlı broşür temel referans kaynakları olarak kabul edilmiştir. Aktaran: Ayşe Hür, "Cumhuriyet'in 'ordu-millet' projesi", Tarih Defteri, *Taraf* gazetesi, (19.10.2008).

54 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1991, s. 176-180.

55 Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kura Usulüne Geçilmesi – 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askeri Tarih Bülteni*, no. 18, Ankara, 1985, s. 59-75.

mış, bu kanunu bir "Türkleştirme" süreci olarak görmüş, kimileri askerlik yerine belirli bir miktar bedel ile muaf tutulmayı tercih etmiştir.[56] Osmanlı'da halktan kişilerin askerî okullarda okutulmaya başlanması süreci 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile olmuş ve büyük subay kayıplarını gidermek için Mekteb-i Harbiye kapılarını halk çocuklarına açmıştır. Dolayısıyla, 22 Mayıs 1914 tarihli geçici askerlik kanunuyla Osmanlı sülalesi dışında kalan, her erkek (gayrimüslimler de dahil olmak üzere) askerlik hizmetini yapmakla mükellef kılınmıştır.[57]

Burada vatan algısı bakımından ilginç olan nokta şudur; gayrimüslimler askere alınmadan önce ordu "gaza", "şehadet", "din" uğruna savaşmak için motive edilmektedir. Gayrimüslimler de askere alınınca böyle bir motivasyon uygun olmayacağı için din dışında ortak bir motivasyon unsuru bulmak gerekmiştir. "Vatan uğruna savaşmak" bu sorunu kısmen çözmüştür. Ama yine de bu konu ile ilgili Osmanlı tarih yazarı ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın yorumlarına kulak vermekte fayda var; Cevdet Paşa'ya göre vatan dendiğinde askerin hatrına köylerindeki meydanlar gelecektir, bu kavram "gayret-i diniyye" kadar etkili olmayacaktır. Cevdet Paşa bu yüzden gayrimüslimler yerine Kozan Dağları ve Dersim'deki aşiret halkının ordunun "medenileştirme ve merkeze bağlama misyonu" kapsamı altında askere alınmasını daha uygun görmektedir.[58] Cevdet Paşa'nın değindiği bu iki nokta bize hem vatan algısının asker adaylarının zihinlerinde "mahalli bölge"ye karşılık geldiğini, hem de savunulacak olanın vatandan çok din olduğunu söylemektedir. Bu yüzden gayrimüslimleri ordunun parça-

56 Mehmet Hacısalihoğlu, "Ordu Millet Düşüncesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 164, Ağustos 2007, s. 39.

57 Osmanlı İmparatoluğu'nda askerlik temasının analizi için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000; ayrıca bkz. Eric Jan Zürcher, "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi," *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005; Mehmet Hacısalihoğlu, *a.g.e.*, s. 36-42.

58 Ahmet Cevdet Paşa, *Mar'üzât*, Yusuf Halaçaoğlu (yay. haz.), İstanbul, 1980, s. 114; Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21-39, c. III, Cavid Baysun (yay. haz.), Ankara, 1963, s. 106-107. Akt. Mehmet Hacısalihoğlu, *a.g.e.*, s. 40.

sı yapmak yerine dağlarda veya taşrada yaşayan Müslüman halkı entegre etme yöntemi olarak orduya dahil etmek daha iyi bir yoldur. Nitekim bu algı İttihat ve Terakki döneminde tam olarak yerine oturacak, Müslümanlık, Türklük ve vatan savunması algısı iç içe geçecek, artık gayrimüslimler "karşı cephe" olarak görülmeye başlanacaktır.

Vatan kavramı, ideolojik mekânsallık, militer ve savunmacı bir anlam dünyasının içine yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde toprak ve millet söz konusu olduğunda özellikle "vatan müdafaası" kavramının askerî mekteplerde işlendiğini görmekteyiz.[59] Bu görüş Jön Türkler döneminin "gaza" ideolojisine geri götürülebilir. Jön Türkler'in Avrupa'daki yayınlarının ana temalarından birinin "vatanın elden gitmesi" ve "devleti kurtarma" olmasını ve bu temaya eserlerinde Anayasa tahlillerinden daha fazla yer verilmiş olmasını bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir.[60] İttihat ve Terakki daha bir öğrenci örgütü olduğu sıralarda ayakta durmasına yardım eden öğretmen subayların eskiden beri vatanperverlikleriyle tanınmış kimselerden olmaları önemli bir faktördür.[61]

Genç Osmanlılar ve Jön Türkler bilinçli olarak aydınlara bir vatan ideolojisi aşılamaya çalışmışlardır. Bu ideolojinin parçadan bütüne doğru, tümevarım şeklinde ilerleyen bir soyutlama biçiminde zihinlerde şekillendiğini iddia edebiliriz, ilk aşamada aile, yaşanılan yöre (mahal), sonra ailenin malı-mülkü, dili, dini, ahlak anlayışı, sonrasında da hükümetin bütünlüğü, hukuk ve düzen ve saltanat-ı vatan denilen fikriyatı tamamlamaktadır. Jön Türkler'de bunu örnekleyen Ahmet Rıza'nın şu sözlerine dikkat çekelim:

> Vatan tabiri lisan-ı avamda maskat-i re's manasında istimal olunuyordu. Vakıa esasen vücudumuzu teşkil eden mevad-ı kimyeviyeyi doğduğumuz mahallin toprağından, ab u havasından alıyoruz... Bununla beraber, vatan yalnız doğduğu-

59 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961.

60 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 61.

61 Ethem Ruhi Balkan, *Hatıralar: Canlı Tarihler*, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1947, s. 74.

muz mahal demek değildir. Ailemizin dini, lisanı mal ve mülkü, âdet-i ahlakı, hukuk-u istiklali, hükümetimizin tamamiyet-i mülkiyesi, nizam ve saltanatı hep birleşirse vatan olur.[62]

İttihatçıların vatan ve millet anlayışının "güvenlikleştirilmesinde" Von Der Goltz adındaki Alman askerî yetkilisinin 1883 yılında Harbiye mektebi yetkilisi olarak atanmasının da bir etkisi vardır. Özellikle Goltz'un das *Volk in Waffen* ("Asker Millet"ya da "*Millet-i Müsellaha*") adlı eseri bu dönemde aydın ve asker çevrelerinde popülerlik kazanmış, milletin yekvücut seferber olması ve toprağa bağlanması "ortak vatana duyulan aşk" ile temellendirilmiştir.[63] İttihatçıların Türk ulusunu asker millet olarak idealleştirmesinde mevcut kadronun (Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa, Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şakir) da payı büyüktür. Uzun bir süre İttihatçı hareketin örgütsel ve fikri liderliğini yapan Ahmet Rıza'nın hazırladığı *Vazife ve Mesuliyetler: Asker* adlı broşür İttihatçı siyaset anlayışının genel çizgilerini özetlemektedir. Buna göre ordunun görevi iç düşmanlar (gayrimüslimler) ve dış düşmanlara (komşu devletler) karşı "vatanı savaşa hazırlamaktır".

1895'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris şubesi başkanlığını yapmış olan ve cemiyetin ilk resmî yayın organı *Meşveret* gazetesini çıkaran Ahmet Rıza, Goltz'un dikkat çektiği noktaları yineleyerek vatan coğrafyasının güvenlik önlemleri alarak imar edilmesi (köprülerin yapılması, sınır mevkilerinin güçlendirilmesi, vatanın her bucağının haritasının çıkarılması) gereğini vurgular. Ahmet Rıza'nın kastettiği önlemler coğrafyayı orada yaşayan insanlar için mamur kılıp, imar etmek değil, olası iç ve dış tehlikelere karşı korumaktır. Ahmet Rıza'ya göre milletin hizmetinde olan askerlerin sadakatlerini "zalim ve hain" olan padişaha değil, vatana göstermesi gerekmektedir. Rı-

62 Mardin'in yorumuna göre Jön Türklerin siyasi düşüncelerine bakıldığında "sivil bürokratik" ve "askerî" olmak üzere iki ana gruptan söz edilebilir. Askerî davranış daha çok vatanperverlikten, "vatanı kurtarma" fikrinden yola çıkmaktadır, "sivil-bürokratik" davranış ise halka önderlik etme refleksi ile şekillenmiştir. Bkz. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 59.

63 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 68-69.

za'nın sözlerinden anlaşıldığı üzere "vatana hizmet"te birincil nokta güvenliğin sağlanmasıdır. Ordu ile halkın bütünleşmesi, askerlere vatanı ve toplumu şekillendirme misyonunun yüklenmesi söz konusudur. Ahmet Rıza'nın temsil ettiği düşünceye göre "Alaylı subaylar padişaha bağlı kullardır," oysa mektepliler "halka doğru" gitmelidir.

Böylelikle Goltz Paşa'nın "asker millet" kavramı ve ordu-halk ilişkisi Osmanlı'nın son döneminde hayata geçirilmiştir, denebilir. Bazı yorumlara göre Alman askerlerin danışmanlığını yaptığı Aşiret Mektepleri, Hamidiye Alayları gibi düzenlemeler, modern anlamda devlet-vatandaş ilişkisini tesis etmeyi değil, esas olarak Arap, Kürt ve Arnavut aşiretleri gibi Sünni-Müslüman unsurların merkeze eklemlenmesini hedefliyordu.[64] Daha önce belirttiğimiz gibi Cevdet Paşa'nın önerdiği bu vizyon İttihatçıların militarizminde korunmuştur. Bu miras üzerine bina edilen Türkiye Cumhuriyeti devleti de, askerlik mekanizmasını sadece dışa karşı değil –belki de daha çok– iç dengeleri korumak için kullanmıştır, çünkü Cumhuriyet'i bekleyen görev, sınırların tesisinden sonra iç mekânın vatanlaştırılması misyonudur. Diğer yandan daha sonra güvenlik boyutu kuvvetli olan iskân kanunlarını analiz ederken de göreceğimiz gibi Osmanlı'nın nüfus ve mekân üzerinde uyguladığı "kozmopolit alana eklemleme siyaseti" ile Cumhuriyet'in nüfus ve mekân üzerinde güttüğü "asimilasyon ve ayıklama" siyaseti arasındaki bazı farklar kendini göstermektedir.[65]

Goltz'un temsil ettiği Alman modeli, "ulusun hizmetinde bir ordu değil ordunun hizmetinde bir ulus" kurgusu üzerine bina edilmiştir.[66] İttihat ve Terakki döneminden başlayarak Türk ulusçuluğunda ordunun konumu bu kurguyu takip etmektedir, hatta Cumhuriyet ile birlikte Türkiye'de ordu yalnız vatanın değil rejimin de koruyucusu olarak istisnai bir pozisyon al-

64 Hasan Ünder, "Millet-i Müsellaha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, c. 32, 1999, sayı 192, s. 48-56.

65 Sema Erder, "Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç Ve İskân Politikaları", yayımlanmamış TÜBİTAK araştırma projesi raporu, İstanbul, 2009, s. 7-17.

66 Dündar, *a.g.e.*, s. 70.

mıştır.[67] Askerî vatan algısı coğrafyayı da belirli bir askerî mıntıka çerçevesinde algılamayı getirmektedir. Ülkenin haritalandırılması, stratejik noktaların belirlenmesi, iç-dış tehditlerin belirlenmesi, asker ruhlu nesillerin yetişmesi bu tür bir vatan algısına hizmet eden pratikler olarak görülmektedir.

"Güvenlikleştirilen" vatan algısından bakıldığında Ankara'nın başkent olma süreci dikkat çekicidir. Goltz'un raporlarındaki önerilere baktığımızda, başkenti Anadolu'da (Kayseri, Konya vb.) olan bir Türk vatanı vizyonu göze çarpmaktadır. Ziya Gökalp'in Goltz'un tarif ettiği "daha küçük ama daha güçlü medeni bir devlet yaratma" düşüncesinden etkilendiği bilinmektedir.[68] İstanbul bu kurguda devletin merkezinde değil çevresinde durmaktadır. Ulusun yeni merkezi, askerî vatan algısı ve güvenlik başta olmak üzere birçok sebepten dolayı baştan imar edilecektir. Örneğin Kütahya Mebusu Ferit Tek Bey, *İfham* gazetesinde yayımlanan "Konstantiniye'den Osmaniye'ye" başlıklı makalesinde "Üç taraftan tehlikeye maruz bir noktada payitaht kurulmaz," diyerek vatan vizyonunu şöyle ifade etmiştir:

> Köşelerini İstanbul, Rodos, Kerkük ve Hopa'nın oluşturduğu bir dikdörtgen kalacak, yeni başkent bu dikdörtgen içinde bir yerde olacak.[69]

Ferit Bey'e göre coğrafi ve stratejik açıdan en elverişli şehir Kayseri'dir, fakat Kayseri başkent olmaya müsait olmadığı için aynı mevkide Osmaniye adlı yeni bir şehir kurulmalıdır. Mustafa Kemal, bu konudaki fikrini Lozan görüşmeleri sürerken açıklamıştır. Aşağıdaki alıntıda "olayların Ankara'yı merkez yapma yolunda gelişmesi"nden kasıt Milli Mücadele koşullarıdır; bunda Ali Fuat Paşa komutasındaki 20. Kolordu'nun merkezinin Ankara olmasının payı vardır:

> Bendenizce iki nokta-i nazardan tetkikat yapmak icap eder. Biri her nevi taarruz ve tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak

67 Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanul: İletişim Yayınları, 1991, s. 20-22.

68 Dündar, *a.g.e.*, s. 64-66.

69 Ayşe Hür, "Devletin makarr-ı idaresi Ankara'dır, böyle biline!", Tarih Defteri, *Taraf* gazetesi, (06.07.2008).

kuvvet ve sükûnetini muhafaza edecek bir yer olmalı... Yoksa bir geminin topundan telaşa düşebilecek bir yerde hükûmet merkezi olmaz. İkincisi: Hükûmet merkezi öyle bir yerde olmalı ki hükûmet nazarını memleketin bütün muhitlerine müsavi surette atfedebilsin...

Herhalde birçok sebepler Hükûmet Merkezinin (Ankara-Kayseri-Sivas) müsellesi (üçgeni) dahilinde bir noktada olmasını icap ettiriyor. Bu müsellesin bir re'sinde (noktasında) bulunan Ankara pekâlâ merkez olabilir. Esasen hadisat (olaylar) da orasını merkez yapmıştır.[70]

Özetle, Osmanlı'nın son döneminde milli bir kültür yaratmaya dönük akım ve hareketler, "Türklük" bilinci oluşturmuş, bu bilinç belirli bir "etnisite" algısının doğmasına yardımcı olmuştur. Balkan savaşlarından sonra ortaya çıkan toprak ve nüfus tablosu II. Meşrutiyet dönemi Türkçülüğünü güçlendirmiş, Türkler hâkim etnik grup haline gelmiştir.[71] Bu çerçevede 1908 Devrimi sırasında "Türklük" bilincinin gelişmesi, imparatorluğun elde kalan mevcut topraklarındaki Genç Osmanlı vatanseverlerinin hayatta kalma inancını beslemiştir. Bu hayatta kalma halinin ürettiği savunmacı tavrın iki önemli sonucundan söz edebiliriz:

- Ulusal öz arayışının dil üzerinden siyasallaştırması,
- Vatanın militer anlamda korunacak bir mekân olarak anlamlandırılması.

Bu noktada Osmanlılık, Türkçülük, İslamcılık birbirinin içine geçen halkalar şeklindedir. Hepsi birlikte bütünlük tesis etmek üzere kullanılabilmektedir. 1908 sonrasında bütün Osmanlıları, ırk ve dinleri ne olursa olsun birleştirecek bir vatanperverlik duygusunu yaratmak gerekliliği hissedilmiş, ordunun amacının artık fetih yapmak değil imparatorluğun parçalanmasına engel olmak olduğu anlaşılmıştır.

Bu dönemde Turan fikri imparatorluğun parçalanmasına

70 İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul: Yenigün Haber Ajans ve Yayınları, 1997, s. 31-33.

71 Günay Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a, Tek Parti Döneminde Türkçülük*, çev. İsmail Kaplan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 43.

karşı gelişen bir refleks, Türklük bilincini açan bir anahtar olmuştur. Türk dünyasında Turancılık aslında Pantürkçülük olarak Türkleştirilmiş, Macar Turancılığıyla birlikte yürümemiştir.[72] Ziya Gökalp'te Turan fikrinin –ideal veya ülkü anlamında– Türk olmayanları da içeren bir Panturancılığa dönüşmeden "kültürel ve siyasi bir platformun anahtarı olarak" kullanıldığını görürüz. Özellikle Türkçülük akımı içinde Ziya Gökalp'in 1910-1915 yılları arasında yazdığı destansı eserler ve şiirlerle Turan fikri popülerleşmiş, somut Turan birliğini hedeflemeyen kültürel bir ülkü olarak tanımlanmıştır. Gökalp'in, İttihat ve Terakki'nin kurucularından ve Türk Ocakları'nın etkili üyelerinden olan Hüseyinzade Ali (Turan)'ın etkisiyle yazdığı söylenen *Turan* şiiri buna bir örnektir.[73]

Pantürkçülüğü siyasi bir platforma taşıyan Yusuf Akçura olmuştur. Akçura'nun Türkçülüğü, Gökalp'in ideal yaklaşımının tersine, somut bir siyasi bir proje olarak yani "Türklerin coğrafi zeminde birliği" şeklinde geliştirilmiştir. Akçura, Türk Ocakları'nın kuruluş sürecinde Türklük bilincini etkileyen bir isim olarak yer almıştır. Türk Ocakları, Balkan ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak antlaşmaları yaptığı günlerde kurulmuş ve Tek Parti döneminin pekiştiği dönemde de kapatılmıştır. "Avrupa-i Osmani'nin" Edirne'ye dek yitirilmesi ve Birinci Dünya Savaşı ile gelen yenilgi, o zamana dek kültürel zeminde ifade bulan Türklük bilincinin siyasal bir akıma dönüşmesinde etkili olmuştur. Türk Ocakları açılış ve kapanış (1912-1931) tarihleri arasındaki siyasi gelişmeler, Türklük bilincine yön veren önemli gelişmelerdir. Akçura Kahire'de (1904) kaleme aldığı *Üç Tarz-ı Siyaset*[74] adlı eserinde Türklerin birliğini İslamiyet'ten daha üstün bir ilke olarak ortaya koymuş, esas

72 Günay Göksu Özdoğan, "Dünyada ve Türkiye'de Turancılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, c. 4, s. 394.

73 Gökalp'in şu dizeleri hatırlarda yer etmiştir:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan,
Vatan büyük ve müebbed ülkedir: Turan.

Tartışma için bkz. Özdoğan, *a.g.e.*, s. 395.

74 Bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.

meselenin "yeni bir dayanışma ilkesi ve yeni bir toprak dengesi kurmak" olduğunu vurgulamıştır. Akçura'nın önerdiği yeni düzen "siyasal Türklük" üzerine oturmaktadır.

Bir sonraki bölümde Akçura'nın ve Gökalp'in temsil ettiği Turan, Türklük bilinci ve vatan kavramı arasındaki ilişkiye daha yakından bakmaya çalışacağız.

"Tevhid-i etrak": Yusuf Akçura

Yusuf Akçura Rusya'daki 1905 Devrimi'nden sonra Çarlık yönetimindeki Müslüman Türklerin haklarını savunmuş ve bu konuda mücadele vermiş Tatar asıllı bir fikir adamıdır. Çarlık tarafından sürgüne gönderilmiş, Jön Türk devriminden sonra 1908'de İstanbul'a yerleşmiştir. Türkolog olan Necip Asım ve Veled Çelebi ile birlikte 6 Ocak 1909'da Türk Derneği'ni kurmuştur.[75] Bu derneği kurarken Akçura'nın niyeti her ne kadar Türk kültürü araştırmaları yapmak olsa da esas hedef siyasal anlamda "tevhid-i etrak", yani Türklerin birliğini kurmaktır. Türk birliğini kurmak için, Türklerin ortak kökenlerini araştırmak, Türklük bilincini artırmak gerekmektedir. Akçura'nın bu alandaki faaliyetleri Türklük bilincinin uyanmasında, siyasallaşmasında ve örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır; bu faaliyetler Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminde etkili olan Türk Ocakları'nın (22 Mart 1912) kurulmasında etkili olmuştur.[76]

Akçura, Jön Türkler'deki devleti kurtarma kaygısı ile Rusya'daki Türkleri birleştirme isteğini bütünleştirmiştir.[77] *Üç Tarz-ı Siyaset* metni ilk etapta Jön Türkler arasında sınırlı bir

---

75 Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 23-25.

76 Füsun Üstel'e göre Ocağın ilk nizamnamesinde siyasal Türkçülüğe ve İttihat ve Terakki'ye mesafe konulsa da Balkan yenilgisinden sonra siyasal zemine kaymaya uygun bir çerçeve oluşmuştur. Bkz. Füsün Üstel, "Türk Ocakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, c. 4, s 263.

77 François Georgeon, "Yusuf Akçura", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 509.

etki yapmıştır. Bu metnin Türk milliyetçiliği savunucuları için temel bir eser haline gelmesinde dönemin siyasal konjonktürünün etkisi büyüktür; *Üç Tarz-ı Siyaset,* Trablusgarp Savaşı döneminde ve Balkan savaşlarının patlak vermesinden hemen önce yapılan ikinci baskısı (1911) ile Türkçülüğü savunanların başucu kitapları arasına girmiştir. 1914-1918 döneminde Osmanlı önderliğinde Türklerin birleşmesi ve Turan fikri, İttihat ve Terakki içinde destek bulmuştur.[78]

Yusuf Akçura Türk birliğini siyasal ve toplumsal koşulların dayattığı siyasi/tarihsel bir zorunluluk olarak görmüştür.[79] Bu bağlamda Pantürkçü bakış Rusya'ya savaş açılması, Türk Müslüman kardeşlerin kurtarılması gibi bir siyasi hamle beklentisi içine girmiştir.[80] Akçura'nın Pantürkçülüğü "Türk ırkının"[81] etnik birliğini öngörmektedir. Etnik akrabalık ve dil esasını ideolojisinin temeline koymaktadır.[82] Bu çerçevede Akçura'nın yaklaşımının özgün tarafı Doğu Avrupa'daki ve Asya'daki bütün Türki halkları kuşatacak bir devlet hâkimiyeti düşünmesi ve bu hâkimiyetin ortak ve laik bir siyasi kimliğe dayanmasıdır.[83]

Akçura'nın kullandığı anlamda Osmanlı diye bir *millet* yoktur,[84] aslında var olan bir "Milliyet-i Osmaniye" siyasetidir. Osmanlı yönetimi bütün "Türk sınırlarını" veya uyruklarını ko-

---

78 Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik,* Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993. s. 217.

79 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 70.

80 Aydın, *a.g.e.*

81 Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* metninde kullandığı ırk terimi, Arapça kökenlidir ve "köken" anlamındadır. Osmanlı'da Türk unsurunu ayırt etmek amacıyla "cins, kavim" gibi sözcüklere rastlanmaktadır. Kavim ortak bir dil kullanan sosyal birim anlamındadır. F. Georgeon'a göre Akçura bu metinde ırk sözcüğünün anlamını "soy, sop" anlamına daha yakın bir manada kullanmıştır. Bkz. François Georgeon, "Yusuf Akçura", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 509. Masami Arai'nin yorumuna göre Akçura "ırk"ı millet anlamında kullanır. Bkz. Arai, *a.g.e.*, s. 72 (dipnot 73).

82 Aydın, *a.g.e.*, s. 210.

83 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 395. Ayrıca bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 214-215. Ayrıca Suavi Aydın'a göre Akçura bu yönüyle laik Cumhuriyet ideolojisinin biçimlenmesine doğrudan katkı yapmıştır.

84 Arai, *a.g.e.*, s. 75.

ruyamayacağı ve uyruklarının hepsini Türk yapamayacağı için mevcut durumda elde kalan ile idare etmek zorundaydı:

> Biz tekmil elimizdekini müdafaa ve temsile, siyaset-i Osmaniyeyi takibe hasr-ı efkâr ederiz. Muvaffak olduğumuz kadarı bize kalır, kalmayanı gider.[85]

Osmanlı Türkçülerinden farklı olarak Akçura ve Ahmet Ferit Osmanlı Devleti'nin sınırlarının korunmasını çok önemsememektedir. Geride kalan gayrimüslim etnik gruplar ayrılıp gidecektir, bu kaçınılmazdır. Bu yaklaşımın en önemli nedenlerinden biri esas alınan unsurun Müslümanlık değil Türklük olmasıdır. Bu bakımdan Akçura'nın önerdiği somut siyaset ve etnik siyasal kimlik Osmanlı Türkçülerinden farklıdır.

Akçura, Turani terimini kullanmıştır[86] ama Akçura için bu terim ne Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Ömer Seyfeddin'in kullandığı romantik anlamını, ne de Türk ve Turan (Ural-Altay ve Fin-Ugor kökenli dilleri konuşan) bütün halkların birleşeceği bir devlet anlamını taşır. Akçura'nın Pantürkçülüğü, Osmanlı Devleti'nin gücünü pekiştirmek için bir reel siyasal taktik arayışının ürünüdür.[87] Oysa Gökalp ve diğer Türkçülerin Turan idealine tutunmalarının ana nedenlerinden biri Birinci Dünya Savaşı sırasındaki romantizm, ufuk arayışı ve toprakların daralma kaygısıdır, Turan'a bu açıdan uzak bir mefküre olarak bakmışlardır.[88]

Pantürkçülük heyecanının sonu savaş sonundaki siyasi şartlar altında belirlenmiştir. Enver Paşa'nın Sarıkamış hezimeti, 1917 Bolşevik Devrimi, Mondros Mütarekesi, İstanbul ve İzmir'in işgali sonucunda ortaya başka bir toprak düzeni ve çarpışan vatan imgeleri çıkmıştır. Pantürkçülüğün sonu, ona rağbet etmeyen ama onun uzantılarını da taşıyan, kendini Anadolu toprakları ile sınırlayan bir ulusçuluk anlayışının başlangıcı

85 Yusuf Akçura'nın yakın dostu Ahmet Ferit'in ifadeleri (1878-1971), "Bir Mektup", bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976, s. 55.

86 Georgeon, *a.g.e.*, s. 511.

87 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 72-73.

88 Aydın, *a.g.e.*, s. 216-217.

olmuştur. Bu yeni ulusçuluk tartışmasında, özellikle Gökalp'in 1923'te yazdığı *Türkçülüğün Esasları* metninde harsça birleşmesi kolay olan "Oğuz Türkleri" öne çıkmaktadır.

Gökalp'in savunduğu Turan fikrinin efsanevi, kültürel ve romantik boyutta kalması bu fikrin farklı amaçlarla kullanılmasını olanaklı kılmıştır. Örneğin İttihat ve Terakki liderleri memleket içinde Türkleştirme uygulamalarına girişirken Turan idealini "Türk ırkının canlandırılması" bakımından ideolojik bir mobilizasyon aracı biçiminde kullanmışlardır.[89] Bu nedenle Gökalp'in fikriyatının İttihatçılar tarafından daha çok benimsendiği söylenebilir. Bunun başka sebepleri de olabilir, Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* metninde "Millet-i Osmaniye" diye bir milletin var olmadığını ifade etmesi bir anlamda Osmanlılık ve Türklüğü eş tutan İttihatçıların gözünde Akçura'nın Rus göçmenlerinin milliyetçiliğinin temsilcisi olarak görülmesine yol açmış olabilir. Gökalp'in benimsenmesinin bir nedeni de Gökalp'in romantik ve kültürel bağlarla örülen yeni bir hayat önerisidir.[90] Balkanlar'dan dışarı atılan İttihatçılar için bu yeni hayat, hâkim olunan coğrafi sınırlar ne olursa olsun, Türk kültürüne dayalı ve Türk devletinin çıkarlarını esas alan bir ulus inşası potansiyelini taşımaktadır. Öte yandan 1920'lerden itibaren Kemalist hareket Osmanlıcı siyaseti terk ederek, Pantürkizme de sırtını dönerek Anadolu'ya odaklanan ulus-devlet anlayışını benimsemiş, ideolojik zeminde İttihatçı ve İslamcı isimlerden uzak durmuştur. Bu bakımdan bazı yorumlara göre Akçura'nın sunduğu çerçeve, din dışı modern bir ulusçuluk projesi için daha uygun[91] bir zemin sunmaktadır.

"Şeref'ül-mekân bi'l mekin": Ziya Gökalp

Ziya Gökalp'in Meşrutiyet yılları içinde güçlenen Türkçü hareketin fikirsel gelişiminde özel bir yeri vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Akçura'nın tersine Gökalp'in fikrinde Turan si-

89 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 398.

90 Dündar, *a.g.e.*, s. 78.

91 Aydın, *a.g.e.*, s. 219.

yasi bir proje olmaktan çok romantik bir idealdir. Romantik Turan idealinin etrafında yarattığı sembolizm Türkçülüğün ve daha sonra Türk ulusçuluğunun imgeleminde önemli bir yer tutmaktadır.[92] Daha önce yaptığımız vatan-anavatan ayırımını göz önüne alarak Turan tartışması çerçevesinde Akçura'nın "vatan ve millet", Gökalp'in ise "anavatan ve kültür" kavramlarını iç içe geçirdiğini söyleyebiliriz.

Bu çerçevede Gökalp'in Turan fikri bir "dil ailesi" olarak da okunabilir. Başka deyişle Turan ülküsü yeni bir dil ve uyanış evresinin mekânsal ifadesidir:

> İşkodra'dan Bağdad'a kadar bu kıtayı, Osmanlı memleketini işgal eden Turan ailesi, Türkler ancak kuvvetli ve ciddi bir terakki ile hâkimiyetini, vücudiyetlerini muhafaza edebilirler, terakki ise ilmin, fennin, edebiyatın hepimizin ortasında intişarına vabestedir. Ve bütün bunları neşir için evvela lazım olan milli ve umumi bir lisandır.[93]

"Anavatan, ulusal kültür demektir,"[94] diyen Gökalp halkın manevi kuvvetini pekiştirmek için ulusal kültürü ve dili idealleştirmiştir.[95] Gökalp'in ünlü "Turan" şiiri, dilde ulusalcılığın yayın organı olan *Genç Kalemler*'in 6. sayısında yayımlanmıştır.[96] Kurucu üyeleri Türk milletinin tarihinden çok Türkçeye odaklanmışlardır.[97] *Genç Kalemler*'deki dil tartışmaları "yeni lisan" için hangi reformların yapılması gerektiği üzerinde yoğunlaşır. Özleştirmeci bir bakışla Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin bırakılmasını savunan *Genç Kalemler*, o günkü halka ve halkın diline odaklanmışlardır. Bu bağlamda Gökalp'in *şe-*

92 Bkz. Özdoğan, *a.g.e.*, s. 399 ve Özdoğan, *a.g.e.*, s. 22.

93 Ömer Seyfettin, "Yeni Lisan", *Genç Kalemler*, II/I sayı 3b. Bkz. Arai, *a.g.e.*, s. 63.

94 Z. Gökalp. *Türkçülüğün Esasları*, "Milli Dayanışmayı Kuvvetlendirmek" s. 85, 90, 96.

95 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

96 Gökalp'in "Turan" şiiri yayımlandıktan hemen sonra derginin yönetecisi olan Ali Canip ve Gökalp görüşmesi gerçekleşmiş ve Gökalp derginin başyazarlığına atanmıştır. Bkz. Arai, *a.g.e.*, s. 59-60.

97 Derginin yazı işleri müdürü İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Sekreteri Nesimi Sarım'dır. Bkz. Arai, *a.g.e.*, s. 51.

ref'ül-mekân bi'l mekin[98] sözü ulusal kültürün "canlı bir müzesi"[99] olarak gördüğü halka verdiği önemi yansıtmaktadır.

Vatan ve halk arasında dolaysız bağ gören Gökalp için vatan "uğruna hayatlar feda olunan mukaddes bir ülke" demektir. Gökalp'in vatan ile ilgili şu retorik sorusu dikkate değerdir: "Nasıl oluyor da bütün diğer ülkeler gayri mukaddes iken, vatan denilen ülke mukaddes sayılıyor ve bunu mukaddes tanıyanlar hayatlarını, ailelerini, en ziyade sevdikleri şeyleri bu ülkenin uğruna feda ediyorlar?"[100]

Gökalp'e göre vatan, mevcudiyetini kutsal bir varlıktan almaktaydı. Gökalp için bu kutsallığın kaynağı devlet değildir. Çünkü devlet kendi kendine kaim bir kuvvet değildir, o da kuvvetini millet ve ümmetten alır: *Şeref'ül-mekân bi'l mekin.*[101] Bu çerçevede Gökalp milli vatan ve ümmetin vatanı olarak ikili bir yapı tarifine girişmektedir. Bu tarife göre "Osmanlı ülkesi İslam vatanının müstakil kalan bir cüz'üdür". Bunun bir kısmı Türk yurdudur, aynı zamanda Turan'ın bir parçasıdır, diğer kısmı da Arap yurdudur. Türklerin Türk yurduna veya Turan'a özel bir hisle bağlanmaları, ne küçük İslam vatanı olan Osmanlı ülkesini ne de büyük İslam vatanını unutmalarını gerektirmez. Millet ülküsü, devlet ülküsü, ümmet ülküsü farklıdır, üçü de kutsaldır. Kutsallığın kaynağı millet, milleti oluşturan da dayanışmacı (*solidarist*) toplum ve İslam ahlakıdır.[102]

Gökalp'in sentezlediği ulus tasavvurunu mekânsallaştırarak ele alacak olursak, Gökalp'in sentezinde üç farklı mekânın iç içe geçtiğini söyleyebiliriz.

---

98 *Mekânın şerefi oturandandır.*

99 Gökalp, "Halka Doğru", *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1939, s. 46-47.

100 Akt. Hilmi Ziya Ülken, *Seçme Eserleri, Ziya Gökalp*, 2007, s. 29. Çalışmada askerî bir kavram olarak vatan kavramını incelerken değindiğimiz bu nokta, Benedict Anderson tarafından da analitik bir kaygı ile problematize edilmiştir. "Ulusun yatay bir kardeşlik dayanışması ile sınırlı bir şekilde hayal edildiğini" ifade eden Anderson, milyonlarca insanın bu sınırlı hayal uğruna nasıl ölmek ve öldürmeyi göze aldığını sorguluyordu.

101 *Y.a.g.e.*, s. 30.

102 Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul: İletişim, Füsun Üstel ve Sabir Yücesoy, 2005, s. 189.

1) Türkleşmek söylemi: Dil-kültür üzerinden kurulan düzlemde *milli vatan* (anavatan)

2) İslamlaşmak söylemi: Örf-maneviyat-hars ve din üzerinden kurulan düzlemde bütün Müslüman milletlerin yurdu anlamında *ümmetin vatanı*.

3) Batılılaşmak söylemi: Gökalp'in sisteminde tesanütçü (dayanışmacı) iktisat ve Batı tipi gelişmiş bir pazar ekonomisinin uyumunu kurmak anlamında *iktisadi vatan*.[103]

Yukarıda saydığımız üç vatan tarifi Gökalp'in *içtimai meşkûrecilik* olarak adlandırdığı sentezin üç temel bileşenine denk gelmektedir: Kültürel Türkçülük (millet), İslami-tasavvufi ahlak (ümmet), modern Avrupa korporatizmi (devlet).[104]

Gökalp'in sentez yoluyla kurmak istediği bu ideoloji İttihatçı hareketin politikalarında bire bir etkili olmasa da kültürel ve eğitsel sorunlarda başvuru kaynağı olmuştur. Bu bağlamda İttihatçıların hayal ettiği Türklüğün mekânı, Gökalp'in tarif ettiği *milli vatan*dır. Cumhuriyet döneminde de benzer şekilde kültürel bağ ve ulusçuluk tarifi bağlamında *milli vatan* anlayışı vardır; ama genel anlamda Batılılaşma ve din konularında ikircikli kalınmıştır, *iktisadi vatan* tarifi ise Cumhuriyet döneminde daha otoriter bir solidarist ve devletçi bir yapıya bürünmüştür.

Pantürkçü ve Turancı yaklaşımlar 1940'lara dek kimi zaman dönüştürülen kimi zaman dışlanan, ama bir şekilde hesaplaşılan bir etnik damar olarak yerini ve önemini korumuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde tartışacağımız gibi Kemalist Türk ulusçuluğu, bu mirastan çeşitli şekillerde (Musul'un Türklüğünü ispat etmek, Türk Tarih Tezi'nde Orta Asya-Türklük bağını kurmak için) faydalanmıştır. Bu durumu, Turancı siyaset yasaklanırken "Bozkurt" figürü gibi Orta Asya destanlarına ait simgelerin kâğıt paralarda ve eğitim kurumları amblemlerinde yer almasından da gözlemlemek mümkündür.[105]

---

103 Taha Parla, *a.g.e.*, s. 192. Ayrıca bkz. Gökalp, "İktisadi Vatanperverlik", *Yeni Mecmua* (1917-18), akt. H. Z. Ülken, *a.g.e.*, s. 30 ve s. 50.

104 Gelenekçi çevreler Gökalp'in sentezinin eklektik olduğunu, Batı'nın fazla yer tuttuğunu düşünürken Kemalistler de dinci bir tutuculuk görmüşlerdir. Tartışma için bkz. Parla, *a.g.e.*, s. 211.

105 Özdoğan, *a.g.e.*, s. 399 ve Özdoğan, *a.g.e.*, s. 22.

Ulus bilinci mekânını ararken: Büyük-küçük Türkçülük tartışması

Bir önceki bölümde ele aldığımız Turancılık ve Pantürkçülük tartışması hem coğrafi anlamda hem de sosyokültürel anlamda bir zaman ve zemin arayışıdır. Bu süreçte Pantürkçülükten farklı olarak Türklüğü Anadolu coğrafyasına oturtma çabası göze çarpmaktadır. Bu çaba "küçük Türkçülük" ya da "memleketçilik" olarak adlandırılmıştır.[106] "Küçük Türkçülük" ilk kez Türk Ocağı'nın İzmir Konferanslarında (1917) Necip Türkçü tarafından savunulmuştur. Küçük Türkçülüğü mekânsal olarak Anadolu ve Rumeli olarak tanımlayan Necip Türkçü, vatanın somut bir ülkeye/ toprağa denk geldiğini ifade etmiştir.[107] Böylelikle Milli Mücadele'den, yerel kongrelerden ve Kemalist vatan algısının tanımlanmasından çok önce "Anadolu"nun vatan olarak algılanmaya başlandığını görmekteyiz. Söz konusu zemin arayışını özellikle Türk Ocakları Kongresi'ndeki "faaliyet sahası" tartışmasında görebiliriz.

14 Haziran 1918 yılında yapılan Türk Ocağı Genel Kongresi'ndeki tartışmalar[108] Türkçülüğün faaliyet sahasının mekânsal olarak hangi önceliklere göre belirleneceği üzerinde yoğunlaşır. Tartışmada özellikle Fuat Köprülü'nün "Büyük Türkçülük" görüşü ile Halide Edip'in "Küçük Türkçülük" görüşü çarpışmaktadır. Tartışmanın ana noktası, vatan fikri açısından

---

106 Hilmi Ziya Ülken daha sonra bu akımı "Memleketçilik" yaklaşımı olarak yorumlayacak ve Henri Lichtenberg'in *Richard Wagner, poete et penseur* (1898) adlı eserine dayanarak savunacaktır. Ülken, hareketin ilk tohumunun Türk Ocağı içinde büyük Türkçülüğe karşı küçük Türkçülük ya da Türkiyecilik şeklinde 1917'de atıldığını ifade eder. Bkz. H. Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, c. II, Selçuk Yayınları, Konya: Ahmet Sait Matbaası, 1966, s. 796.

107 Faruk Huyugüzel, *Necip Türkçü*, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı, 1988, s. 74-75. Akt. Füsun Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1993, sayı 109, s. 51.

108 Bkz. Füsun Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu", *Tarih ve Toplum*, sayı 109, İstanbul, 1993; Üstel, "Türk Ocakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002; Ercüment Kuran, "Fuat Köprülü'nün Milliyetçiliği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, Konya: Selçuk Üniversitesi 1997; H. Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, c. II, Selçuk Yayınları, Konya: Ahmet Sait Matbaası, 1966, s. 796.

Anadolu coğrafyasının mı yoksa Türklük coğrafyasının mı öncelik taşıdığıdır.

Büyük Türkçülükte soy ve ırk temelli bir anavatan ve köken tasavvuru görürüz. Küçük Türkçülükte ise ulusal zemini siyasi anlamda sınırlayarak Anadolu Türklerine odaklanma söz konusudur. Büyük Türkçülüğü temsil eden Fuat Köprülü'ye göre Türkçülüğün faaliyet sahası "İstanbul'dan Kaşgar'a" uzanan geniş bir coğrafyadır; bu yüzden tasavvur edilen mekânın sınırları ırkın varlığına göre esneklik göstermektedir. Küçük Türkçülük ise ırk yerine ulus üzerinde durmaktadır, yani aynı coğrafyayı paylaşan siyasi topluluğu esas almaktadır ve Anadolu'nun kalkınmasına odaklanmıştır. Nitekim Halide Edib'e göre "Türklerin ulusal mekânı" yardım bekleyen Anadolu köyleridir.

"Kendi evimize bakalım"

14 Haziran 1918 tarihinde yapılan genel kongredeki tartışmaların Türk Ocağı 1912 tarihli Nizamnamesi'nin 2. maddesindeki "faaliyet sahası" tanımı ile ilgili olduğunu söylemiştik. Bu madde üzerindeki tartışma Küçük ve Büyük Türkçü yaklaşımların görüş ayrılığında bir kavşak noktasıdır. Kongre Encümeni (Halide Edip, Ahmet Ferit, H. Ferit Cansever, Remzi Kazancıgil, M. Emin Erişirgil, H. Hamid Sayman, Cemil Şerif) Türk Ocakları'nın hem Anadolu Türkleri hem de dış Türkler için çalışmasının olanaksızlığı üzerinde durmuştur.[109] "Turan hayalini ümitle karşılamakla beraber" yakın gelecekteki faaliyetlerin Türkiye'ye yönelmesi gerektiğinden söz edilmiştir. Bu bağlamda Nizamname'nin 2. maddesi için şu değişiklik önerilmektedir:

> Ocağın maksadı, Türklerin harsî birliğine ve medeni kemâline çalışmaktadır. Ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiyadır.[110]

Buna H. Suphi Tanrıöver ve Şükrü Eflatun tepki vermiş, Anadolu gerçeğinin farkında olduklarını ama "uzaktaki kar-

109 Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde...", s. 51.

110 Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde...", s. 51-52.

deşlerimiz için" çalışmanın şart olduğunu ifade etmişlerdir. Halide Edip bu tepkiye karşılık Büyük Turan ideali yerine öncelikle Anadolu'da faaliyet göstermek konusunda ısrar etmiştir. Ama bu tartışma sonunda Büyük Türkçülük ağır basmış ve Ocağın etkinlik alanı "bilhassa Türkiye'dir" kaydı kabul görmemiştir.[111]

Büyük ve Küçük Türkçülük tartışması dönemin siyasi ve entelektüel hayatında önemli yer tutan *Vakit* gazetesine taşınmıştır. Halide Edip Adıvar, bu tartışmanın akabinde 30 Haziran'da *Vakit* gazetesinde Anadolu'ya dair "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası" başlıklı bir yazı yazmıştır. Bu yazıda "ırkın bir faraziye olduğunu ama milletin bir hakikat olduğunu" söyleyerek "siyasiyat ve nazariyatın ırk etrafında buluştuğunu ama faaliyet alanının millet etrafında dönmesi" gerektiğini vurgulamıştır.[112] Halide Edip, bu bağlamda İttihat ve Terakki hükümetinin 1917'de Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrasında Azerbaycan devletine subay ve memur göndermesine karşı çıkmıştır. Halide Edip'e göre bunu yapmak yerine öncelikle Türkiye'nin hekim, öğretmen ve teknik kadro ihtiyacının sağlanması daha gerçekçidir.[113]

Halide Edip'in yazısı aynı gazetenin 16 Temmuz 1918 tarihli sayısında Fuat Köprülü tarafından eleştirilmiştir. "Türkçülüğün Gayesi" başlığını taşıyan makalesinde[114] Köprülü görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

> Türkçülüğün esası, Osmanlı hududunun ister haricinde ister dahilinde olsun, Türkleri birbirinden hiçbir suretle ayırmamak ve Türk milletinin –mahallî menâfinin fevkinde– umumî bir menfaati olduğuna inanarak ona çalışmak demektir... Türk âleminin muhtelif yerlerinde –kendi kuvvetlerini yalnız kendi

111 Üstel, "Türk Ocakları", s. 263-264.

112 Bkz. *Vakit*, 30 Haziran, no. 252, Akt. Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde...", s. 52.

113 Halide Edip daha sonra bu amaca yönelerek Türk Ocakları içinde kurulan Köycüler Cemiyeti'nin başkanlığını üstlenmiş, Anadolu'ya uygarlık götürme amacıyla harekete geçen bir yaklaşım geliştirmiştir. Bkz. Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde...", s. 52-53.

114 Bkz. Fuat Köprülü, *Vakit*, 16 Temmuz, no. 266, Akt. Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde...", s. 52.

sahasına hasretmek– tarzında muzır bir hodgâmlık zuhur edecek olursa Türkçülerin ilk vazifesi bunun yanlışlığını anlatmak olmalıdır. Bugün İstanbul'dan Kaşgâr'a kadar bütün Türk gençliği düstur olarak şunu kabul etmelidir: Birimiz hepimiz için ve hepimiz birimiz için! Çünki istikbalin büyük Türk dünyası bundan başka bir suretle kurulamaz.[115]

Köprülü'nün bu ifadesinde Türk âleminin bütünlüğü fikri vurgulanmakta, coğrafi sınırların içinde ve dışındaki Türklerin çıkar birliğinin altı çizilmektedir. Alman coğrafi kimlik modelini andıran bu görüş Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Kemalist algı tarafından törpülenecektir.

Küçük Türkçülüğün odaklandığı Anadolu'nun vatan olarak algılanmasında Milli Mücadele sürecinin önemi büyüktür. Milli Mücadele dönemi sadece askerî güçler arasında değil, farklı aktörler tarafından çizilen farklı ülke tasavvurları arasında da bir savaşa sahne olmuştur. Bir önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi İttihat ve Terakki döneminden itibaren vatan kurgularında varlığını güçlü bir şekilde hissettiren, savunmaya dayalı ve militer bir ton vardır. Milli Mücadele ve yerel kongreler dönemi vatanın askerî bir cephe olarak algılanmasında başlıca dönüm noktasıdır.

115 Ercüment Kuran, "Fuat Köprülü'nün Milliyetçiliği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, Konya: Selçuk Üniversitesi, 1997, s. 243-248.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Milli Mücadele: Çarpışan Vatan İmgeleri

Bu bölümde Milli Mücadele dönemine kadar birbiriyle kısmen çatışan kısmen örtüşen vatan imgelerine bakacağız. Özellikle üç ana imgeyi ele almaya çalışacağız: Sevr Antlaşması'nın öngördüğü "mini-yurt", Osmanlı Devleti'nin tasavvur ettiği "Osmanlı birliği" ve kongre döneminde ortaya çıkan "mahalli vatancılık". Bu imgeleri incelerken özellikle mahalli vatancılık ve Kemalist vatan algısı arasındaki ilişki hakkındaki tartışmaya (teleolojik sav ve mikro perspektif) da yer vermeye çalışacağız. Teleolojik sava göre Kemalist vatan algısı parçadan bütüne yayılan bir hareketin ürünüdür, Mustafa Kemal bölgelerden yükselen hareketi birleştirerek zaten var olan bir vatan bilincini örgütlemiştir. Bu sav Milli Mücadele'nin ve vatan bilincinin aşağıdan yükselen bir halk hareketi olduğu fikrini varsaymaktadır. Mikro perspektife göre ise kongreler birbirinden bağımsız mikro hareketler olarak gelişmiş, örneğin Trakya'da Milli Mücadele sonunda bile özerk hükümet şeklinde davranan siyasi yapılar meydana gelmiştir. Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bazı üyelerinin bağımsız bir Trakya Cumhuriyeti kurma iddiasını BMM'nin açılmasından sonra bile korumaları, 31 Mart 1920'de başlayan Lüleburgaz Kongresi'nde de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birleşildiği halde ce-

miyetin ilk programında yer alan misyonlarını sürdürmesi gibi durumlar mikro perspektifi destekleyen savlardır. Bu tartışmanın önemi bize Milli Mücadele'nin vatan bilincine ne şekilde katkılar yaptığı hakkında yeni sorular sormaya teşvik etmesidir. Yerel-ulusal alan arasında böyle determinist bir bağ kurulması ne kadar ikna edicidir? Bunu destekleyen ve desteklemeyen olgular nedir, vatan algısı bakımından bunun anlamı nedir, bu noktaları sorgulayarak ilerleyeceğiz.

Milli Mücadele tartışması elbette son Osmanlı Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli metnini ele almadan yapılamaz. Bu nedenle Kemalist vatanın sınırlarını temsil ettiği düşünülen Misak-ı Milli metnine ve bu metin etrafında tartışmalara da bakacağız. Misak-ı Milli'nin koyduğu sınırların muğlaklığı ve metinde yapılan değişiklikler (Cumhuriyet sonrası okullarda okutulan tarih kitaplarından da izlediğimiz şekilde) sorgulamamızın ana noktasını oluşturmaktadır. Misak-ı Milli ile muğlak bir şekilde tasavvur edilen sınırlar Lozan görüşmelerinde farklı bir boyut kazanmıştır. Biz de bu bölümde Lozan görüşmelerindeki Türkiye'nin toprak bütünlüğü argümanına odaklanacağız, özellikle Lozan ile ilgili dikkati çekeceğimiz konu Musul meselesidir. Musul, Misak-ı Milli sınırları dahilinde iken İngiliz hükümeti ile yapılan uzun müzakereler sonucunda sınırların dışında kalmıştır. Burada ilginç olan nokta İsmet İnönü başkanlığındaki heyetin Musul'un Türk vatanının parçası olduğu ve Irak'ın bir parçası olamayacağı argümanını nasıl temellendirdiğidir. Bu argümana göre *ırk* (Turani ırk birliği), *coğrafya* (Anadolu ve Akdeniz'in ticari yollar bakımından sürekliliği) ve *siyasi geçmiş* (bölgeye 11. yy'dan beri Oğuz-Türk beylerinin hâkim olması) Musul'u Türkiye'nin parçası yapmaktadır. Bu temellendirmede özellikle "Turani ırk birliği"nin kullanılması dikkat çekicidir çünkü Milli Mücadele sürecinin kazanımları üzerine bina edilen Kemalist vatan algısında Turan fikri bastırılmıştır. Bu yaklaşım uluslararası platformda "ırk birliği ve vatan toprağı" arasındaki ilişkinin Turani dil-ırk teorileri üzerinden pragmatik bir şekilde ifade edilişine örnek teşkil etmektedir.

Mini yurt: "İç Anadolu devleti" olarak Türkiye

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi, Osmanlı topraklarında bir "devlet" sorununu ve iktidarı yeniden paylaşma kavgasını açığa çıkarmıştır. Bu kavganın aktörleri: İtilaf Devletleri, Osmanlı Saltanatı, yerel kongreler ve Mustafa Kemal Paşa'nın temsil ettiği ulusal harekettir. Bu kavgada her aktör farklı bir toprak paylaşımı, ülke ve egemenlik tasavvuru sergilemektedir.

İtilaf Devletleri'nin bakış açısından Osmanlı topraklarında Türkler için bir "iç Anadolu" devleti, –Bülent Tanör'ün deyişiyle– "mini yurt" öngörülmüştür. Türkler için tasarlanan bu "mini yurt" kapalı ekonomiye sahip, denizlerle bağlantısı kesilen, yarı sömürge tipi bir köylü toplumudur.[1] İtilaf Devletleri'nin söylemindeki "halkların kendi kaderini tayin hakkı" Türk halkına bu "mini yurt"u vermektedir. "Mini yurt" aslında 19. yüzyıldan bu yana "Şark Meselesi" olarak adlandırılan sürecin[2] bir halkasıdır. Balkan devletlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Batılı güçlerin sürdürdüğü rekabet ve yayılma siyasetlerinin ürünüdür. Buna göre Birinci Dünya Savaşı sonunda Müttefikler tarafından Osmanlı topraklarının paylaşım planı yapılmış ve Sevr Antlaşması ile haritada somutlanan iç Anadolu devletinin Türklere bırakılması uygun görülmüştür.[3] Sevr ve temsil ettiği "mini yurt" bir bakıma Türklerin toprak bilincinde bir dönüm yaratmış, kaybedilen toprakların, kaybedilirken "vatan" olduğu anlaşılmıştır; yani vatan bilincinin, toprakların daralmasıyla birlikte geliştiği söylenebilir.[4]

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Batılı büyük devletler ile

---

1 R. P. Peters, *Histoire des Turc* Paris: Payot, 1966, s. 134, 162, akt. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 24-25. Tanör'e göre Sevr ile ortaya atılan bu mini yurt ya da köylü devlet, emperyalizmin iyiliksever paternalizmini en ideal şekilde ve minnetle kabul edecek bir yarı sömürge toplum biçimidir.

2 E. E. Adamof, *Anadolu'nun Taksimi*, çev. H. Rahmi, H. Mutluçağ (yay. haz.), İstanbul: Belge Yayınları, 1992.

3 A. Z. Polar, *Osmanlı İmparatoluğu'nun Çöküş Sebepleri*, İstanbul: Ak Kitabevi, 1962, s. 98.

4 Halil Nalçaoğlu, "Vatan: Toprakların Altı Üstü ve Ötesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim, 2002, s. 300.

iyi ilişkilerin kurulmasında Türkiye'nin Batıcı seçkinlerinin zihniyeti ve M. Kemal' in gerçekçiliğinin ve pragmatizminin izleri olduğu söylenebilir. Sınırlı bir revizyonizm[5] olarak da görülebilecek olan Kurtuluş Savaşı, Anadolu'daki mücadeleden sonra statükocu çizgiye geçerek, Lozan sonrası kazanımlar ile yetinmiş ve içeride güçlenmeye çalışmıştır. Başka deyişle Kurtuluş Savaşı, Alman revizyonizmi gibi Batı karşıtı veya Sovyetler gibi kapitalizm karşıtı değildir.[6] Dolayısıyla daha sonra yeni kurulan Türkiye güçlü Batılı devletler ile yaptığı antlaşmalarla kendi sınırlarını çizerek bu devletlerle ilişkisini dengede tutmayı hedeflemiştir.

Osmanlı birliği olarak geniş bir ülke

Osmanlı Devleti ise Arap illeri ve halkının Osmanlı Devleti'ne ve Hilafet'e bağlılığının devamını istemektedir; ama Anadolu ve Rumeli'de Türklerin çoğunlukta olduğu topraklara kayıtsız kalmaktadır. Osmanlıcı yaklaşım geniş yüzölçümlü olmak kaydıyla bağımlı bir ülke ve devlete razı olmaktadır. Damat Ferit Paşa bunu "Osmanlı birliği" olarak Paris Barış Konferansı'nda (1919-20) dile getirmiştir.[7] Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bakış açısından "ulusal topraklar" gibi bir kavramlaştırma söz konusu değildir. Esas mesele çokuluslu imparatorluğun sürdürülmesi, Osmanlı birliğinin devamıdır.

Hükümet ile yerel kongrelerin arasındaki gerilim de bu noktada düğümlenmektedir. Yerel kongreler "bölgesel hükümetler gibi davranmakta, kongrelerin aldığı kararlar, adeta mahalli hükümetler kurulduğu izlenimini vermektedir."[8] Bu bağlamda kongreler savaş ve seferberlik ilan edebilmiş, bağımsız olarak askerî ve mali yükümlülükler koyup vergi toplayabilmiştir. Ta-

5 Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yapılan antlaşmaların kurduğu düzeni reddetmek ve değiştirmek anlamında bir revizyonizm kastedilmektedir. Bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, c. 1, 1919-1980, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 46.

6 Oran, *a.g.e.*, s. 104-105.

7 Tanör, 1998, s. 28-33.

8 Sabahattin Selek, *Milli Mücadele*, c. 1, İstanbul, Örgün Yayınları, 1982, s. 458.

nör'e göre bu durum ulus-devlet bilincinin ön aşamasıdır. Yani kongreler Misak-ı Milli sınırlarına yayılan bir vatan anlayışının, hatta "mahalli vatancılıktan" "devletleşme şuuruna" uzanan yolun yapıtaşları olarak görülebilir. Daha sonra da değineceğimiz Tekeli ve İlkin'in yorumuna göre kongrelerin vatan kavramında birleşen "ulus altı" birimler olarak görülmesi şart değildir; tekil ve bölgesel mikro analize tabi tutulabilir, çünkü farklı bölgeler farklı karakteristikler içermekte ve kendi "mahalli vatanlarına" odaklanmaktadır.

Kongreler: Mahalli vatancılık, vatan-ı azizimiz

Mahalli bir savunma gibi dursa da yerel kongre metinlerinde karşımıza çıkan "vatan-ı azizimiz", "menafi-i memleket" gibi kucaklayıcı terimler, vatan bilincine, "ulusal topraklar"a işaret eder gibi görünmektedir. Kongrelerde Wilson ilkelerine ve "milliyet" esaslarına dayanılarak "Türklük", "Müslümanlık", "Anadolu Türkleri" gibi kapsayıcı terimler sıkça kullanılmaktadır. Ama öte yandan Trakya kongreleri vatanın bütünselliği anlayışına bir istisna oluşturmaktadır. Çünkü Trakya'da amaç Doğu Trakya'nın işgallere karşı korunması ve gerekirse Doğu ve Batı Trakya birliğini sağlayacak özerk bir Trakya Devleti'nin kurulmasıdır. Ama bu görüşün yanında yerel hareketleri "mahalli vatancılık", "bölgecilik", "vilayetlik hisleri" olarak tanımlayan ve ulusal toplum perspektifi ile ilgisinin olmadığına dair yorumlar da mevcuttur.[9]

Bu bölümde yerel ve ulusal arasındaki bağlar kuran, parçadan bütüne, mikro yapıdan makro yapıya doğru giden sava teleolojik sav (argüman) diyeceğiz ve buna alternatif olarak "bölge"ye odaklanan sava "mikro perspektif" adını vereceğiz. Vatan kavrayışı bakımından tartışma iki sav arasındadır: Birincisi Bülent Tanör'ün temsil ettiği "teleolojik sav"dır, ikincisi ise Selim İlkin ve İlhan Tekeli'nin[10] temsil ettiği "mik-

9 Tanör, *a.g.e*, s. 36-37.

10 İlhan Tekeli ve Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

ro perspektif"tir. Tanör'ün teleolojik savına göre kongreler 4 (dört) parça halinde (Tanör'ün deyişiyle jeopolitik sistem) bütüne doğru yürümektedir. Bu süreç Sivas Kongresi'nde (4 Eylül 1919-11 Eylül 1919) somutlanacak olan "ulusal" hareketin ilk aşamasıdır. İlkin ve Tekeli'nin savına göre her bölgede direniş kendi dinamikleri içinde ele alındığında bu hareketlerin "vatan" bilinci ile hareket etmedikleri gözlenebilecektir. Yerel hareketleri bütünleştirme vasfıyla dikkat çeken Sivas Kongresi beyannamesinde vatan, "Mondros Mütarekesi sınırı içinde İslam çoğunluğu taşıyan Memalik-i Osmaniye veya Camia-ı Osmaniye" olarak tanımlanmıştır. Misak-ı Milli'de de benzer şekilde "Osmanlı-İslam ekseriyetiyle meskün bulunan aksamın heyet-i mecmuasının" bölünmez bütünlüğü vurgulanmaktadır. Bu çerçevede "Vatan bilinci derken kast edilen nedir?" diye soracak olursak Milli Mücadele dönemini belgeleyen metinlerde vatanın "Türklük" paydasından çok "anasır-ı İslamiye" paydası altında tanımlandığını görürüz.[11]

Teleolojik sav: Mahalli vatancılıktan vatan bilincine

Tanör'ün teleolojik argümanına göre, yerel kongreler aslında merkezdeki iktidar boşluğu, güvenlik ihtiyacı ve işgale direnecek kurumsal yapının olmaması sebebiyle ortaya çıkan, bölgesel savunma amacıyla örgütlenen coğrafi ve siyasi yapılardır. Bülent Tanör'e göre eğer evrimsel bir şema kabul edilecek olursa dar çevreli kongrelerden geniş çevrelilere, yerelden bölgesel olana, bölgeselden ulusal olana doğru aşağıdan yukarı yükselen bir evrim, sivil bir halk "iktidarlaşması" söz konusudur. Bu iktidarlaşma dinamiği dört jeopolitik sistemden oluşmaktadır:[12]

1. Sınır Doğu: *Evliye-i Selase* (Kars, Ardahan, Batum)
2. Trakya (Edirne, Lüleburgaz)

11 Ergun Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 151.

12 Tanör, *a.g.e.*, s. 121, 133

3. Doğu ve Kuzey Anadolu (Trabzon ve Doğu İlleri-Erzurum)

4. Batı Anadolu (İzmir, Balıkesir, Alaşehir)

Mondros Mütarekesi'nin ardından kurulan ilk Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mütareke imzalandıktan hemen 2 gün sonra, 2 Kasım 1918'de İstanbul'da kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Bu tarihten Sivas Kongresi'ne dek çeşitli ölçeklerde kongreler düzenlenmiştir.[13] Sivas Kongresi yerel organizmalar arasında ilişki kuran bir merkez olmuştur.

Vatan çerçevesi bakımından yukarıda listelenen jeopolitik alanların coğrafi kümelenişleri oldukça net ve özerk olması dikkat çekicidir; Milli Mücadele başka türlü sonuçlansaydı belki de Tanör'ün öne sürdüğü gibi yerelden ulusala doğru evrimsel giden düz bir çizgide gelişim göstermeyebilirlerdi. Ama Tanör coğrafi kümelenişteki netliğin nedeni olarak bölgeler arası iletişim olanaklarının kısıtlı oluşunu gösteriyor.[14] Öte yandan bu dönemde yerel basının zor koşullar altında da olsa yayın yaptığı ve iletişim olanaklarının var olduğu da bilinmektedir.[15] Ayrıca Tanör'ün de dikkat çektiği gibi Sivas Kongresi'nden önce yerel inisiyatife dayalı 15 kongre yapılmıştır, Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919) de bilindiğinin aksine Mustafa Kemal ve Rauf Orbay henüz doğu bölgesinde tanınmazken "Doğu Eyaletleri Milleti" adı altında Trabzon ve Erzurum yerel örgütleri tarafından yapılmıştır.[16] Bu durum Tanör'ü ulusal kurtuluş bilincinin yerel ölçeklerinin Kemalist önderliğin belirmesinden önce ortaya çıktığı fikrine götürmüştür, oysa aynı bilgiye dayanarak bu yerel inisiyatiflerin (merkezileşme gerçekleşmeseydi) bağımsız bölgesel iktidarlar olarak varlık göstereceğini de iddia etmek mümkündür. Çünkü tek tek

---

13 *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 1993, c. 5, s. 21.

14 Tanör, *a.g.e.*, s. 122-23.

15 Fatih M. Dervişoğlu, "Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrâde-i Milliye Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 2/6, Kış 2009, s. 160.

16 M. Sertoğlu, "Erzurum Kongresi'nin Bilinmeyen İki Belgesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. III, sayı 13, s. 3-4.

bakıldığında kongreler bölgesel siyasi iradeler olarak "vatan tanımlaması ve savunması" yapıyor, Paris Barış Konferansı'nı etkileyecek mesajlar vermek için kararlar alıyordu. Zaten merkezileşmenin önemli adımlarından biri olan Sivas Kongresi sonrasında ve Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra üçüncü büyük Edirne Kongresi'nin düzenlenmesi dikkat çekicidir. Ayrıca yerel aktörler ile (son dönemde itibar kaybetmiş olan) İttihat ve Terakki Fırkası'ndan subaylar arasında karşılıklı bir güven ve bütünleşme olup olmadığı da sorgulanabilir. Tanör'ün perspektifinde yer yer buna benzer bir vurgu sezilmektedir ama Tanör bu vurguyu derinleştirmeden bırakmıştır.[17]

Bu noktada ikili bir söylem göze çarpmaktadır: Bir yandan İttihatçıların yerel mücadeleye temel motivasyonu verdiği fikri vardır, öte yandan mücadelenin İttihatçılara duyulan güvensizliğe rağmen şekillenen bir halk hareketi olduğu fikri vardır. Tanör, Kemalist hareketin yerel ölçek ve ulusal ölçek arasındaki köprüyü kurduğunu iddia etmektedir. Öte yandan kongrelerin ulusallaşmasının İttihatçı kadronun getirdiği bir nitelik olduğuna dair yorumlar da vardır. Yani Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin örgütlenmesinde eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi aydınlarının önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.[18] Başka bir yoruma göre bu dönemde İttihat Terakki Fırkası ile ilişkilendirilme konusu, Sivas Kongresi'nde bile gündemi meşgul edecek kadar hassas bir konudur. Örneğin Sivas Kongresi hakkındaki en büyük iğneleme "İttihatçıların yeni bir oyunu olduğu hakkında idi." Sivas Kongresi sırasında vatan savunmasının propagandasını yapmak için çıkarılan *İrade-i Milliye* gazetesine müdür seçilirken özellikle İttihat ve Terakki ile bağı olmamasına dikkat edilmiştir.[19]

Eğer Tanör'ün savını takip ederek yerel kongre deneyimleri ile ulusal bilinç arasında evrimsel bir ilişki varsayarsak, kongre metinlerinde ifade edilen "vatan" ve "egemenlik" anlayışının

17 Tanör, *a.g.e.*, s. 136.

18 *Anadolu Ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal Ve Yerel Kongreler Ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, c. 3, s. 22.

19 Dervişoğlu, *a.g.e.*, s. 161.

bütünselliğe ne kadar yayıldığına bakmamız gerekir. Tanör'e göre yerel hareketlerin genel nitelikleri şöyleydi:

– Ulusal toprak anlayışının benimsenmesi,

– Ulusal toplum modeline yaklaşmak,

– Yunan ve Ermeni işgalleri tehdidi karşısında direnme, ama İtilaf Devletleri'ne iyi gözle bakma,

– Osmanlılığa bağlılık göstermekle birlikte onun egemenlik anlayışının terk edilmesi.

Mütareke dönemi yerel hareketlere bakıldığında "müstakil" bir vatan savunmasının yanında, diğer yerel hareketler ve "vatan kısımları" arasında bağ kuran Kemalist yaklaşım diyebileceğimiz merkezileştirici "milli" bir hareket vardır.

Tanör'ün analizindeki temel sav, ulusal kurtuluş mücadelesinin tepeden inme bir hareket olmadığını göstermek, parçadan bütüne, yerelden ulusala, mikro ölçekten makro ölçeğe doğru giden bir ulusal halk hareketinin izlerini sürmektir. Yukarıda listelenen kongreler bölgesel temsil bakımından en üst noktada özerk sistemler haline gelebilmiş yerel hareketlerdir ve aynı zamanda coğrafi mülki alanları tarif etmektedir. Mekânsal bütünlük gözetildiğinde bu alanlardaki nüfus kitlesini de temsil etmektedir.[20]

Kongre metinleri hareketin uluslararası meşruiyetini Wilson ilkelerinin 12. maddesine dayandırmaktadır.[21] Fakat metinlerde bolca referans verilen Wilson prensipleri vatan savunması yapanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu hayal kırıklığı, kimi

---

20 Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971, s. 14-19 (Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan Türk ve Müslüman nüfusun 1919'da 11-12 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Kongrelerin ne kadarlık bir kitleyi temsil ettiği konusunda ise 7-8 milyon şeklinde bir tahmin yapılmaktadır). Ayrıca bkz. Kemal Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

21 "Madde 12: Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kesimine güvenilir bir egemenlik, bugün Türk yönetimi altında bulunan öbür milliyetlere ise her türlü kuşkudan uzak bir yaşama güvenliği ile kendilerini özerkçe ve engelsiz bir şekilde geliştirebilmeleri olanağı sağlanmalı; Boğazlar serbest geçişler için bütün ulusların gemilerine ve ticaretlerine sürekli olarak açık tutulmalı, bu husus da uluslararası güvence altına alınmalıdır." Bkz. L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması, 1919-1924*, çev. T. Alanay, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972, s. 80-82.

yorumlara göre bütünsel vatan bilincini daha çok törpüleyerek bir "hayatta kalma psikolojisine" yol açmıştır.

Örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Milli Mücadele anılarını anlattığı *Vatan Yolunda* adlı kitabında (1936) Batı ülkelerinin izlediği siyasete ilişkin yaşanan hayal kırıklığı çok net bir şekilde ifade edilir. Karaosmanoğlu'na göre Mondros Mütarekesi'ni izleyen olaylar sonucu Türkler "Avrupa"nın gerçek yüzü ile tanışmış, "hakikatin de bir milliyeti olduğunu" öğrenmiştir. Bu nedenle artık Avrupa fikriyatı ve adaletine duyulan inanç sarsılmıştır; Osmanlı saltanatının hâkim unsuru olan Türkler ortaçağdan beri Haçlılara karşı koymuş, şimdi de Müslüman Türklerin memleketi adeta bir "engizisyon çemberi"ne alınmıştır:

> Hani daha bir yıl önce "Vilson mesajı" diye yeryüzünün bütün insanlarına hürriyet ve adalet vadeden bir Mesih kelamı yayınlanmıştı? Hani bunda ileri sürülen yüksek prensiplere göre milletler arasında mağlup galip farkı gözetilmeyecekti ve her millet kendi mukadderatına bizzat kendisi sahip olacaktı?[22]

Oysa daha "Vilson mesajının mürekkebi kurumadan" galip devletler Osmanlı ülkesini işgal etmişlerdi. Karaosmanoğlu, Anadolu'daki ağır koşullar altında verilen zorlu mücadeleyi Anadolu'nun Türklüğü gibi tarihsel bir bağlama oturtarak şöyle ifade etmektedir:

> Sekiz yüz sene evvel Sakarya Vadisinde Haçlılara muvaffakiyetle karşı koyan Kılıç Aslan'ın Selçukileri, Yani Anadolu Türkleri yerinde bugün İsmet Paşa'nın orduları, yani gene Anadolu Türkleri bulunuyor.[23]

Bu tarz bir Anadolu vurgusu kongre metinlerinde karşımıza sıkça çıkmaktadır. Bu vurgunun önemi Anadolu Türklüğünün tarihinin Selçuklu tarihine geri götürülmesidir; yani Orta Asya Türklüğü veya Hitit Uygarlığı ile bir bağlantı kurulmamasıdır.

Trabzon'daki Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Kongresi'nin, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiye-

22 Y. K. Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1980, s. 24.

23 Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 125.

ti'nin Erzurum şubesine çektiği telgrafta (30 Mayıs 1919) kullanılan "Anadolulular" deyimi bölgeselliği aşan bir bilince ve örgütlenme isteğine işaret olarak okunabilir. Kongre metinlerinde sıkça karşımıza çıkan "istihlâs-ı vatan" için örgütlenme isteği bu fikri destekler.[24] Doğu kongrelerinde ve Batı Anadolu kongrelerinde de yerel siyasi inisiyatifler kendi bölgelerinde bir siyasi iktidar gibi örgütlenerek Türk-İslam unsurların siyasal irade birliğine yönelik çalışmalar yapmaktadırlar.

Kısaca Tanör'ün sunduğu açıdan bakıldığında Kemalist yaklaşım Türklüğün kültürel coğrafyasından daha dar, Osmanlı ve İslam birliğine odaklanmayan, siyasi bir vatan tanımı yapmıştır. Bu anlayış ile gelişen Anadolu programı, yerel kongrelerin yarattığı hareketlenmeyi bir çatı altında toplamıştır. Kongreler de bu birleşmeye uygun bir parça-bütün ilişkisi içindedir. Mustafa Kemal 18 Haziran 1919'da Edirne Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e çektiği telgrafta: "Anadolu ve Rumeli'deki vatan kısımlarının müşterek ıstıraplarına müşterek bir çare bulmak"tan söz etmektedir. Aynı telgrafta M. Kemal "Trakya Cemiyeti ve Edirne Vilayet-i Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti ile el ele vermek ve umum Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk Milliye ve Reddi İlhak cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu Rumeli vilayetleri murahhaslarından kuvvetli bir merkez" teşkil edilmesi kararını bildirmiştir. Ayrıca birleşmenin İstanbul'dan ve yabancı etkilerden uzak olan Sivas'ta gerçekleşeceğini ifade etmiştir.[25]

Erzurum Kongresi doğu vilayetlerin temsilcilerinden oluştuğundan Doğu Anadolu'yu temsil etmekte, Sivas Kongresi de "vatanın yekpare, milletin yekvücut olduğunu" ifade eden ve ulusal bilince doğru giden bir sürecin ifadesidir. Sivas Kongresi'ndeki "vicdanı milliden doğan vatanı ve milli cemiyetlerin ittihadı", Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanına karşılık gelmektedir. "Anadolu ve Rumeli"de Milli Mücadele'nin örgütlenmesi Sivas Kongresi ile bütünlük kazanmış, dönemin "vatan" algısında var olan bu iki ayrı bölge, Anadolu ve Rumeli, Sivas Kongresi'nde alınan kararların Rumeli, Ege,

24 Tanör, *a.g.e.*, s. 140–141.

25 Bıyıkoğlu, *a.g.e.*, s. 167.

Orta Anadolu, Akdeniz bölgelerindeki milli kuvvetleri de kapsaması ile "ulusal birlik"i temsil eder hale getirilmiştir. Vatan savunması Anadolu ve Rumeli'nin iki ayrı coğrafi bölge olmaktan çıkarak siyasi bir zeminde tanımlanmasına da yol açmıştır.

Mikro perspektif: "Mahalli bilince yakından bakmak"

İlhan Tekeli ve Selim İlkin "mahalli karşı koyma örgütleri" olarak adlandırdıkları yerel hareketlerin vatan bilinci ile doğrudan teleolojik bir bağı olduğu fikrine şüpheyle bakmaktadırlar. Tanör'ün tersine "mahalli bilinci" oluşturan koşullara bakma taraftarıdırlar. Bölgelere tekil örnekler üzerinden baktığı için bu yaklaşıma "mikro perspektif" dedik. Mikro perspektife göre "mahalli eşrafa dayanan bir direnme örgütünü harekete geçiren motif, azınlık gruplarının dış güçlere dayanarak faaliyete geçmesidir. Yoksa bir bölgenin yalnızca bir dış güç tarafından işgale uğraması, böyle bir direnişi başlatmak için yeterli olmamaktadır".[26] Tekeli ve İlkin, yukarıdaki saptamayı daha ileriye taşıyarak şunu söylemektedir: İngilizler ve İtalyanlar tarafından işgal edilen bölgelerde hiçbir direnişle karşılaşılmazken, Ermenilerle işbirliği yapan işgaller direnişle karşılaşmıştır. Mahalli bilincin tek başına, –vatan bilincini Anadolu'ya yaymadan– var olabileceğini destekleyen başka bir olgu da Trakya örneğidir. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 2 Kasım 1918'de İstanbul'da "resmen olmasa da fiilen" kurulmuş ve Edirne'de Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi adıyla faaliyete geçmiştir. Cemiyetin Edirne Vilayeti'ne verdiği beyannamesinde amacının "Trakya'nın birliğini sağlamak" olduğu belirtilmektedir.[27] Cemiyet programında

26 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 172- 173. Nitekim aslında Tanör'ün analizinde de yerel kongrelerin İtilaf devletleri ile ters düşmeme gibi bir yaklaşıma dikkat çekilmiştir.

27 TBMM Sanat, Kültür ve Yayın Kurulu, *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, Ankara: 1993, c. 5, s. 21.

yedinci maddede cemiyetin "Osmanlı padişahlığında mevcut fırkalardan hiçbirisiyle alakası" olmadığının özellikle belirtilmesi dikkat çekicidir. Benzeri bir madde, Batı Anadolu'daki cemiyet ve kongrelerde de karşımıza çıkmaktadır. 22 Mayıs'ta Batı Trakya'nın Yunanistan tarafından işgal edilmesinin ardından Batı Trakya Komitesi merkezini Gümülcine'den kuzeydeki Hemitli nahiyesine taşımış ve burada 27 Mayıs 1920'de Batı Trakya Hükümeti'ni kurmuştur. Bu Batı Trakya'da kurulan 2. hükümettir.[28]

Bülent Tanör'ün "istisnai bir örnek" şeklinde ifade ettiği gibi Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bazı üyeleri bağımsız bir Trakya Cumhuriyeti kurma iddiasını BMM'nin açılmasından sonra bile korumuşlardır. 31 Mart 1920'de başlayan Lüleburgaz Kongresi'nde de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birleşildiği halde cemiyetin ilk programında yer alan misyonlarını sürdürdüğünü görmekteyiz. Cemiyet Ankara'da somutlaşan ulusal hareketi kabul etmek ve buna katılmakla birlikte kendi özerkliğini korumaya devam etmektedir.[29] Bu durum Anadolu'daki ulusal kurtuluş hareketinin parçası olmakla beraber bölgenin bağımsızlığının bir seçenek olarak durduğunu ve belki de Misak-ı Milli içerisinde kalan toprakların bir bütün olarak kurtuluşundan çok bölgesel kurtuluşun daha öncelikli olduğunu düşündürtmektedir.

Cephelere ve işgallere bakıldığı zaman bölgesel direnişin her cephede farklı seyir izlediği anlaşılıyor. Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri yani İngiltere, Fransa ve İtalya

28 Ancak Hemitli'nin de Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine hükümet üyeleri İstanbul ve Bulgaristan'a sığınırlar. 25 Nisan 1922'de İstanbul'da Garbi Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulur ve amacını "Doğuda Meriç, batıda Ustruma, kuzeyde 1912 Balkan Harbi'nden evvelki Türk-Bulgar hududu, güneyde Ege Denizi'yle çevrili bölgenin, ahalisinin reyine müracaat suretiyle siyasi mukadderatının tayin ve tespiti" olarak belirler. Bkz. TBMM Sanat, Kültür ve Yayın Kurulu, *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, Ankara, 1993. Burada ilginç olan Trakya'dakilerin Anadolu varlığını hiç hesaba katmıyormuşcasına bir tavır sergilemeleridir; bu durum kongre dönemini araştıran tarihçiler ve siyaset bilimcileri için daha detaylı bir araştırmanın konusu olabilir.

29 TBMM Sanat, Kültür ve Yayın Kurulu, *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, Ankara, 1993, s. 27.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda elinde kalan toprakların önemli bir bölümünü işgale başladılar. Örneğin Doğu ve Güney cephesinde "Ermeni tehdidi" algısı yüksektir, Türk-Fransız Cephesi veya Güney Cephesi Kurtuluş Savaşı milli kuvvetlerin Fransız lejyoner birliklerine (Fransız, Cezayir ve Ermeni askerlerinden oluşan) karşı verdikleri savaşı kapsamaktadır. Türk birliklerinin Kafkaslar'dan çekilmesi üzerine, Ermeniler de Doğu Anadolu'ya ilerleyerek işgallere başladılar. Güneyde ise Fransızlar, Çukurova'ya Ermenileri yerleştirmek amacındaydılar. İngilizler Musul, İskenderun, Kilis, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal ettiler. Fransızlar ise Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal ettiler. Batı cephesinde ise Yunanlılar esas tehlike olarak görülmektedir. Kısa süre sonra bunları, İngilizlerin ya da Fransızların kontrolünde olan toprakları devralmak şeklinde ya da yeni işgaller halinde Yunanistan'ın işgalleri izlemiştir.

Mahalli vatan algısının yerel kongre metinlerindeki temsiline baktığımızda Yunan ve Ermeni tehditlerinin bölgesel direnişlerde önemli bir rolü olduğunu görüyoruz. Bunun yanında özellikle "Ermeni ve Yunan tehdidi" altındaki bölgelerde İtilaf Devletleri ile uzlaşma arayışları oldukça yaygın görünüyor; hatta belge ve yazışmalarda İzmir'in işgalinin Yunanistan kuvvetleri yerine İtilaf kuvvetlerince gerçekleştirilmesinin tercih edildiği görülüyor. Bazı yorumlara göre "vatanın işgaline karşı mücadelede teşkilatlanmanın özü, doğrudan doğruya İngiltere'ye ve öteki İtilaf Devletleri'ne değil, Rumluk ve Ermenilik kurulmasına karşıdır".[30] Bu saptamaya göre Mustafa Kemal, İngiltere ve öteki İtilaf Devletleri'ne karşı açıkça cephe almaktan kaçınmıştır ve hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında hâlâ Osmanlı toprakları sayılan Arap ülkelerini Misak-ı Milli sınırlarına dahil etmekten kaçınması "İngiltere'nin hayati çıkarlarının nerede olduğunu" bilmesi ve buna göre davranması sebebiyledir.

Mahalli vatan bilincinin ifadesi ile birlikte Ermeni ve Rumların tehdit olarak algılanması birbirine koşut giden temalar ola-

30 Bayram Sakallı, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 38-39.

rak karşımıza çıkıyor. Kongrelerde Batı konusunda hayal kırıklığına uğramış ama yine de büyük devletlere (İtilaf Devletleri'ne) cephe almadan özellikle Ermeni ve Yunan işgaline karşı duran bir tavır sezilmektedir. Örneğin Alaşehir Kongresi reisi, General Milne'ye gönderdiği 23 Ağustos 1919 tarihli mektupta "İzmir'in mutlaka işgali gerekiyorsa bunun Yunanlılar tarafından değil, geçici olarak İtilaf kuvvetlerince gerçekleştirilmesi isteğine" işaret etmektedir.[31] Dolayısıyla yerel direnişi esas harekete geçiren İtilaf Devletleri'nin işgalinden çok (Aralık 1918'de İtilaf Devletleri'nin kuvvetleri bünyesinde başlayan) Ermeni işgali ya da (Kasım 1918'de başlayan) Yunan işgalidir; ne zamanki Batı Anadolu'da Yunan işgali, Kilikya'da Ermeni tehdidi algılanmış, o zaman yerel unsurlarda direnme baş göstermiştir.[32] Demek ki büyük ve güçlü devletler tarafından işgal edilmenin anlamı ile bir zamanlar Osmanlı tebaası olmuş milletlerin işgalinin siyasi anlamı farklıdır. Büyük devletlerin kontrolüne girmek eskiden Osmanlı tebaası olan halkların işgaline girmeye yeğ tutulmaktadır.

Bütün bu farklı fikir ve yorumlardan yola çıkarak bu dönemde "vatan" algısının hem yerel hem de ulusal ölçekte tanımlanma sancısının çekildiği bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçeveden görünen Ermeni ve Yunan halkının tehdit olarak algılanmasına koşut gelişen, savunmacı bir vatan ya da mahalli vatan algısının olduğudur. Ayrıca Kemalist hareket ve İttihatçılar arasındaki gerilimler, yerel kongrelerin uluslaşması sürecinin nasıl işlediği sorusunu yanıtlamayı güçleştirmektedir. Yaşanan süreçte vatan algısının bütünsel bir zemine nasıl taşındığını görebilmek için Sevr Antlaşması'na verilen tepkilere ve Misak-ı Milli'ye bakmak gereklidir.

Kartografik bir mücadele alanı olarak Misak-ı Milli

1919-1923 yılları Osmanlı Devleti'nin çözülüşü, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını paylaşması ve Türkiye Cumhuri-

31 Tanör, *a.g.e.*, s. 41-42.

32 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, Brüksel: Complexe, 1983, s. 32.

yeti'nin kuruluşu bakımından çok gerilimli bir dönemdir. "Misak-ı Milli"nin temsil ettiği "vatan" ile "Sevr Antlaşması"nın temsil ettiği "mini yurt"[33] tasavvurları arasındaki gerilim çok net gözlemlenmektedir. Misak-ı Milli'deki vatan algısı Sevr'deki "mini yurt" tasavvuruna bir tepki olarak gelişmiş ve gerek Sevr gerek Lozan'daki kartografik mekân (harita) gerçekliği şekillendirmiştir.

Sevr Antlaşması (1920) *teritoryal* perspektif'in millileşmesi bakımından bir dönüm noktasıdır.[34] "Toprak bütünlüğünün ihlali", "Anadolu'nun paylaşılması" temaları bu dönemde ulusal mücadelenin keskinleşmesine yardımcı olmuştur. Sevr haritasında yer alan Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan, Güneydoğu Anadolu'da özerk Kürt yönetimi, bu halkların Türk ulusçuluğu tarafından dışlanmasına yol açmıştır. Birlikte kurtuluş mücadelesi vermişken Sevr Antlaşması ile ileri sürülen "Kürdistan" anti-Kürt algıyı yükseltmiştir. Böylelikle Sevr'in ürettiği bu kartografik gerçekliğin, Türklüğün *din* ve *dil* üzerinden tarif edilmesini pekiştirdiği söylenebilir.[35]

Sevr haritasının sunduğu kartografik mekân, Türk ulusal bilincinde önemli bir uyanışı tetiklemiş, yeni doğmakta olan ulusun zihninde bir direniş ve tepki zemini hazırlamıştır. Dolayısıyla Misak-ı Milli, işgale cevaben kendi kartografisini üretmiştir. Hatta harita temsil ettiği toprağın yerine geçmiş, "temsil" zaman içinde "gerçekliğin kendisine" dönüşmüştür. Buna kanıt olarak Misak-ı Milli sınırlarının muğlaklığı ve sabit bir haritanın olmayışı gösterilebilir.[36]

---

33 Tanör, *a.g.e.*, s. 24-25.

34 İçduygu ve Kaygusuz, *a.g.e.*, s. 32

35 Oran, *a.g.e.*, s. 104-105.

36 Misak-ı Milli etrafındaki muğlaklık perdesini aralamak için olayların kronolojisine bakmakta fayda var. Öncelikle Misak-ı Milli beyannamesi son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında ortaya çıkmıştır. Padişah Vahdettin tarafından Meclis-i Mebusan, Mondros Mütarekesi'nin ardından, 21 Aralık 1918'de seçimlere gidilmek üzere feshedilmiştir. Mustafa Kemal'in önderliğindeki kadrolar, önce seçimlere katılmama kararı almışlar ama sonra meclisi denetim almaya karar vermişlerdi. Yeni seçilen mebusların İstanbul'a gitmeden önce Ankara'ya uğramaları sağlanacak, bu mebuslar aracılığıyla Meclis-i Mebusan'da bir Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu oluştu-

Nejat Kaymaz[37] ve Ayşe Hür'ün[38] yorumlarına göre Ankara'da hazırlanan 8 maddelik metinle İstanbul'da kabul edilen 6 maddelik metin arasında da farklar vardır. Bulabildiğimiz kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Hüsrev Gerede tarafından gündeme getirilen metin tartışma yaratmış ve Osmanlı Meclisi'nde konunun yeniden değerlendirilmesi için komisyon kurulmuştur. Hüsrev Gerede'nin aktardığı bilgilere göre[39] "22 Ocak 1920'de özel bir toplantı yapılmıştır, 'Müdafaa-i Hukuk' grubunun kurulmasını güç görenler (Gazeteci Celal Nuri ve Avukat Celaleddin Arif Bey başta olmak üzere), başka bir grup kurarak Ankara'da hazırlanan programa yakın bir program hazırlamışlar, tartışmalar bu iki metni temsil edenler arasında geçmiştir. Gerede'nin anlattıklarından anlaşıldığına göre İstanbul'daki metin Osmanlı vizyonunu, Ankara'da kaleme alınan metin ise Milli Mücadele vizyonunu temsil etmektedir. Mesela Ankara'daki metinde var olan savaş suçlularının cezalandırılmasına ilişkin madde İstanbul'da metinden çıkarılmıştır. Ankara metninde iki ayrı maddede yazılan "mütareke sınırı" ve "Müslüman halkın bölünmezliği" konuları İstanbul'da birleştirilmiştir. Son maddede Milletler Cemiyeti'ni savunan bir ibare İstanbul'da ilan edilen metinden çıkarılmıştır. Hüsrev Bey Ankara'da kaleme alınan metni okuyarak bu metinde ısrar etmiş-

---

rulacak, Milli Mücadele'ye karşı duran Ali Rıza Paşa Hükümeti düşürülecek, Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal'in seçilmesi sağlanacak, Sivas Kongresi kararları Meclis'te kabul edilecekti. Fakat süreç planlandığı gibi işlememiş ve Meclis'te Mustafa Kemal'in istediği gibi Müdafaa-i Hukuk adlı bir grup kurulamamıştır. Metin bazı değişikliklerle 17 Şubat 1920'de "Felah-ı Vatan" adlı bir grup tarafından kapalı oturumda kabul edilmiştir. Bkz. Nejat Kaymaz, "Misak-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1977, s. 2. Kaymaz, Misak-i Milli'nin resmî belgesi olarak Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Dördüncü Devr-i İntibahiye, İctima-i Fevkalade. s. 115'teki halini kabul ediliyor. Bir başka kaynakta MMZC, c. I, d. 4, s. 143-144'teki bilgilere dayanıyor.

37 Nejat Kaymaz, "Misak-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", 1977, s. 2.

38 Bkz: Ayşe Hür, "Misak-ı Milli nedir, ne değildir?", Tarih Defteri, *Taraf* gazetesi (02.08.2009).

39 Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları. Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2002, s. 170-172.

tir, ama daha sonra komisyonda önemli olanın uzlaşma zemini yaratmak olduğunu düşünerek ortak görüşü benimsemiştir. Bu uzlaşmayı kabul ederken "Erzurum ve Sivas kongrelerindeki bildiri esaslarını taşıyan metnin resmen ilanındaki siyasi yararı" da düşünmüştür. 24 Ocak'ta toplanan yeni komisyon güç de olsa bir uzlaşmaya varmıştır.

Misak-ı Milli'nin kaleme alınışı ile ilgili farklı görüşler de vardır, Meclis-i Mebusan Başkan Vekillerinden Hüseyin Kazım Bey metni kendisinin hazırladığını ve komisyonda müzakere edildiğini ifade eder.[40] Ayrıca diğer bir komisyon üyesi Rıza Nur, Misak-ı Milli metninin olmadığını ve fikrin tamamen İstanbul Meclisi tarafından geliştirilip yazıldığını ifade etmiştir.[41]

Bu tartışmadan anlıyoruz ki Erzurum ve Sivas Kongresi beyannamelerindeki esaslara dayanan Misak-ı Milli'nin resmîleşmesi Osmanlı Meclisi'ndeki süreçte birçok aktörün katılımı ile gerçekleşmiş, ilan edilen son şeklin hazırlanmasında komisyon üyelerinin de etkisi olmuştur. Metnin son halinin yabancı parlamentolara ve basına sunuluşu 2 Mart 1920'ye dek beklemiştir. İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmiş, Meclis son kez 18 Mart'ta toplanmış, Meclis'in İtilaf Güçleri tarafından basılmasından sonra 11 Nisan 1920'de padişah tarafından kapatılmıştır.[42]

Sonuçta Misak-ı Milli'nin sunduğu sınırlar muğlaktır. Sanıldığı gibi kararlılık ve keskinlik içermemektedir. Mustafa Kemal'in bu konudaki söylemi de bu metnin esnekliğini doğrulamaktadır, Kemal, "Haritayı belirleyecek olan ulusun çıkarlarıdır," diyerek son kertede Misak-ı Milli'yi milli çıkarlara göre

40 Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, İsmail Kara (haz.) İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 261-262.

41 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, c. II, İstanbul, 1968, s. 515, Akt. Serdar Sakin, "Misak-ı Milli'nin Hazırlanışı ve İlanı ile İlgili Görüşler", Erciyes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, sayı 13, 2002, s. 321.

42 Bkz. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Ankara: TBMM Kültür ve Sanat Yayınları, 1992; A.Nezihi Turan, "Millî Misak'ın 70. Yılı", *Milli Kültür*, Şubat 1990, sayı 69; Ali Fuat Cebesoy, *1907'de Misak-ı Millî*, Faruk Sükan, Cemal Kutay (yay. haz.), Acar Matbaacılık Yayınları, 1989; Seda Altuğ, "Misak-ı Milli: 'Sınırlar'ı zorlayan tartışmalar", *Toplumsal Tarih*, sayı 118, s. 50-53.

şekil alabilecek bir kartografik gerçeklik olarak tanımlamıştır.[43] Anlaşılıyor ki Mustafa Kemal'in fikri, Ankara'da yeni bir devlet oluştururken, eski düzenin meşruiyetinden ve kurumlarından alabildiğine yararlanmaktır.[44] Bunu özellikle Erzurum ve Sivas kongreleri esnasındaki yazışmalardan ve askerî tarih belgelerinden takip edebiliyoruz. Mustafa Kemal'in Erzurum'da Harbiye Nazırı Ferit Paşa'ya yolladığı bir telgrafta kapatılmış olan Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1918'de bir an önce açılması için bastırmak gereğini vurguladığını görüyoruz; bu nokta Meclis tarafından Anadolu'daki hareketin meşruiyetinin onaylanması çok önem taşımaktadır. Mustafa Kemal, Anadolu'nun İstanbul hükümetinden ve padişahtan beklentilerini dile getirerek, "altı yüz elli yıl efendilik yapan bir milletin parçalanması gibi bir konuda vatanın kaderinden sorumlu olan milletin düşüncelerine başvurulmadığını, Ferit Paşa'nın bunu engellediğini, Sultan Vahdettin'in bu konudaki fikirlerini açıklamasını"talep etmekteydi.[45] Erzurum Kongresi Nizamnamesi'nin 7. maddesinde milletin iradesinin ancak millet meclisinin toplanmasıyla bir zemin kazanacağı vurgulanmaktaydı. Kongreden sonra kurulan Şarki Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi'nin 2. maddesinde de bölgesel amaçların ilerisine geçebilmek için "kuva-yı milliyeyi amil, iradey-i milliyeyi hâkim kılmak" esas kabul edilmiş, meclisin açılmasının önemi vurgulanmıştır.[46]

Misak-ı Milli hedeflerinin gerçekleşmesi yönünde başka bir önemli adım da Lozan Antlaşması'dır. Bu antlaşma Türk dış politikasında teritoryal gerilimlerin çözüldüğü bir metin olarak durmaktadır. Antlaşmada belirtilen sınırlar ve Türkiye'nin

---

43 Bülent Can Bilmez, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 194-195.

44 Ayşe Hür, "Misak-ı Milli Nedir, Ne değildir?" *Tarih Defteri*, *Taraf* gazetesi (02.08.2009).

45 Akt. Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s. 139. Bkz. *Askeri Tarih Belgeleri* dergisi, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi. Klasör 7, dosya 1335/14, fihrist 18-2, 18-3, sayı 82, vsk. 1783, Ekim 1982.

46 Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütün Yönleri ile Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993, s. 246.

toprak bütünlüğü, uluslararası platformda kabul edilmesi sürecinde temel rehber olmuş ve bu anlayış 1920'lerin ortalarından sonra pekişerek güç kazanmıştır.[47] 1919-23 arası döneme, "bağımsız Türk yurdu" fikri damgasını vurmuş, Batılı büyük devletlerle mümkün olduğunca iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Bir bakıma bu yüzden Milli Mücadele, Yunan ordularının işgaline karşı bir Türk direnişi olarak sunulmuştur. Bazı kaynaklara göre Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan "milli cemiyetlerin" ortak amacı "milli azınlıkların tecavüzlerine karşı milli hakların müdafaası"dır.[48] Yerel ve ulusal kongre metinlerinde gördüğümüz gibi "milli hakların savunulması", İtilaf Devletleri'ne karşı bir mücadele olarak değil "milli azınlıklara" yani eski Osmanlı tebaasına dönük bir mücadeledir. "Milli azınlık" olarak görülen kesim ise kongre metinlerinde gördüğümüz kadarıyla Anadolu ve Rumeli'ndeki Osmanlı Rum ve Ermenileridir. Kimi yaklaşımlara göre Kurtuluş Savaşı işgal kuvvetlerine karşı verilen savaşın yanında bir iç savaştır."[49] Bu bağlamda toprak üzerinden bakıldığında Sevr'in sunduğu kartografik gerçeklik "azınlık, gayrimüslim ve bölünme" kavramlarını ulusal bilinçte birbirine yaklaştırmıştır. Müslüman ve Türk olmayan grupların "bu toprakların dışından" algılanması, Türklüğün din ve dil üzerinden tarif edilmesi de Sevr'in temsil ettiği kaygılara cevap niteliğindedir. Sevr, teritoryal anlamda "bölünme" imgesini temsil ederek aslında ters bir yoldan belirli bir "toprak bütünlüğü" algısı yaratmıştır; savunmacı, "yekpare durması gereken" monoblok bir Müslüman-Türk ulusal kimliğini pekiştirmiştir.

Özetle, içeriden ve dışarıdan yeniden tanımlanan Osmanlı toprakları hakkında üç taraf da (İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti, Milli Mücadele önderleri) farklı haritalar çizmiştir; bu haritalarda sınır çizgileri de iç içe geçerek farklı gerilim hatları ya-

47 E. J. Zürcher, "Borders of the Republic Reconsidered", *Bilanço 1923-1998: T.C'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*, Tebliğler, 1. c., Siyaset, Kültür, Uluslararası İlişkiler, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999, s. 58.

48 Tevfik Bıyıkoğlu *Atatürk Anadolu'da*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. 8.

49 Hande Özkan, *a.g.e.*, s. 146.

ratmaktadır. Bu gerilimi besleyen en önemli faktörlerden biri siyasal antlaşmalarda ve metinlerde sınır çizgilerinin belirsiz ve bulanık bırakılmış olmasıdır. Misak-ı Milli ve Mondros Mütarekesi metinlerine bakıldığında kesin hatlarla belirlenmiş bir harita ve sınırlar söz konusu değildir. Bu belirsizliğe rağmen Misak-ı Milli, Anadolu hareketinin ulusal bağımsızlık mücadelesinin ana referans noktası olmuştur ve Türkiye'nin dış politikasındaki temel ilkeler bu metne dayandırılmaktadır. Misak-ı Milli, İtilaf Devletleri'nin Paris Barış Konferansı (Ocak 1919) ile çözüme bağlamak istedikleri "Doğu Sorunu" ve toprak paylaşımına cevaben kaleme alınmış bir uzlaşma metni olarak da görülebilir.

Ahd-ı Milli veya *Ahd-ü Misak-ı Milli* olarak da anılan bu metin, ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ilkelerini –Erzurum ve Sivas kongrelerindeki ilkelere uygun olarak–[50] ortaya koymaktadır. Böylelikle ülke bağlamında tam bağımsızlık fikri, uluslararası Wilson prensiplerinin "kendi kaderini tayin etme" hakkına dayandırılmış, Milli Mücadele hareketinin iç ve dış siyasi hedefleri belirlenmiştir. İleride göreceğimiz gibi Mütareke hattı her ne kadar tartışmalı bir sınır çizse de ateşkesin uygulandığı anda Osmanlı ordusunun kontrolü altında olan topraklar elde kalan vatan parçası olarak görülmüş, burada yaşayanlar ise "her bakımdan ortak niteliklere sahip milli bir topluluk" olarak algılanmıştır.

Eğer mekânsallık önceki bölümlerde değindiğimiz gibi Lefebvre'in (1991) belirttiği şekilde hem fiziksel hem de toplumsal anlamda belirli bir sınır koyma, egemenlik ve kontrol çabası olarak alınırsa, Misak-ı Milli, modern Türkiye'nin mekânsallığı için önemli bir aşamadır. Çünkü ulusu kartografik bir gerçeklik olarak somutlaştırma eğilimi taşır. Misak-ı Milli sadece fiziksel değil aynı zamanda toplumsal mekânın da kurgulanı-

50 Kongredeki ana ilkeler, "milli sınırlar içinde bulunan vatan parçalarının bir bütün olduğunu ve bölünemeyeceğini, Hıristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemeyeceği, manda ve himayenin kabul olunamayacağı"dır. Bkz. Atatürk, *Nutuk*, c. III, s. 926-931, Ankara: Atam Yayınları, 1997; Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c. II, Ankara: Ziraat Bankası Kültür Yayınları, 1993, s. 14-21.

şında etkindir. Sınırları muğlak da olsa, bir toprak parçasında yaşayan Türk ve Müslüman halkın kaderini ortaklaştırmıştır. Ama öte yandan aynı metin hâlâ Osmanlı siyaset geleneğinin izlerini taşımaktadır, zira 1919'larda ulusal hareketin başını çeken lider kadronun zihninde sabit bir sınır algısı yoktur. Dolayısıyla Misak-ı Milli metnine bakarak önceden tasarlanmış katı bir teritoryal ilkeden söz edemeyiz. Sınırlar konusunda azami kabul ettirebilecek sınır ne ise onun "ulusal sınır" kabul olunması söz konusudur.

Bir yandan Misak-ı Milli, Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan düzeni değiştirme yanlısı (revizyonist) bir politikayı temsil etmektedir. Öte yandan bu metin daha sonra –paradoksal gibi görünse de– bağımsızlık savaşı sonrasında kurulan düzeni değiştirmeme ve statüyü korumak adına her türlü dış politika sorununda (özellikle sınırlar ve komşular) başvurulan temel metinlerden biri olmuştur. Fakat metinde Türklük sözünün hiç geçmemesi ve Türklüğe dair herhangi bir vurgunun olmaması dikkat çekicidir. Misak-ı Milli Türklüğe hiç vurgu yapmamasına rağmen yeni kurulan ulusun direniş mücadelesinin ve isyanının ana sembolü olmuştur. Bu nedenle Misak-ı Milli metnine yüklenen anlam belki de "kısıtlı-revizyonist" olarak adlandırabileceğimiz bir zihniyetin ürünü olarak görülebilir. Dolayısıyla dış politika çizgisinde revizyonizmden statükoculuğa geçişte yaşanan gerilimi taşımaktadır.

Bu gerilim Misak-ı Milli'nin Son Osmanlı Meclisi'ndeki ilk kabul edilme macerasından bu yana metnin üzerindeki değişikliklerden gözlenebilmektedir. Milli Mücadele'den Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde özellikle 1. madde üzerinde oynanmış, "sadeleştirme" adına birtakım kelimeler çıkarılmıştır veya değiştirilmiştir. Bu değişikliğin izi özellikle Cumhuriyet dönemi okul kitaplarında sürülebilir. Özellikle 1930'larda basılan lise tarih kitaplarında metin özgün metinden farklılaşmaktadır.[51]

---

51 Eski yazıdan Türkçeye tercümede farklı okumalar söz konusudur. Örneğin metinde halkın birliğini tarif eden 1. madde Mete Tunçay, Faik Unat'ın "ırken ve aslen" olarak okuduğu yeri "örfen emelen" olarak okuyor. Bkz. Tunçay, *a.g.e.*, s. 18-19.

Aşağıda göreceğiniz metnin özgün olduğu varsayılan halidir; değiştirilen yerler italik harflerle gösterilmiştir:[52]

> Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikan tayin edilmek lazım geleceğinden, mezkûr hatt-ı *mütareke dahil ve haricinde* dinen, *örfen ve emelen* müttehit, yekdiğerlerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleriyle *şerait-i* muhitiyelerine tamamıyla riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuasını hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

1930'lardaki lise okul kitaplarında Misak-ı Milli'nin 1. maddesindeki ifade şöyledir:[53]

> Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikan ta'yin edilmek lazım geleceğinden, mezkûr hattı mütareke *dahilinde* dinen, *ırken ve aslen* müttehit, yekdiğerlerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleriyle muhitiyelerine tamamıyla riayetkâr Osmanlı-islam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuasını hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

İki metin yan yana konduğunda Misak-ı Milli'nin Osmanlı siyasal geleneğini temsil eden yönü şu ifadedir: "Silah bırakışması çizgisi *içinde ve dışında* kalan Osmanlı İslam çoğunluğunun

---

52 Mete Tunçay'a göre orijinal metin Faik Reşit Unat'ın "Misak-ı Milli Beyannamesi" yazısında bulunabilir. Bkz. *Aylık Ansiklopedi*, 1944, no. 3, (s. 92-93). Kalın harfle işaretlenmiş olan ifadeler değişikliğe uğratılmıştır.

53 Bkz. *Tarih kitabı – 4. sınıflar için*, Maarif Vekaleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul: Devlet Matbaası 1934, s. 46. Ayrıca bkz. S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, c. 3, s. 12.

oturduğu kısımların tamamı bölünmez bir bütündür." "İçinde ve dışında" ifadeleri emperyal bir vizyonun kalıntısıdır. Zaten İstanbul ve Ankara'da yazılan metindeki temel farklardan birinin de bu noktada düğümlendiği söylenmiştir. "Mütareke çizgisi" ve "Osmanlı-İslam" çoğunluğu iki ayrı madde iken İstanbul'daki meclis grubunda aynı madde içinde formüle edilmiştir. Daha sonra 1930'larda "mütareke hattı dahil ve haricinde" ifadesi sadece "dahilinde" olarak değiştirilmiştir. Mete Tunçay'ın yorumunu takip edersek[54] belirli bir tarihten sonra bütün metinlerde yalnızca "içinde" ibaresi kalmıştır. Yani bir anlamda siyaseti revizyonist çizgiden statükocu çizgiye çekmek amacıyla metinde değişiklik yapılmıştır. Baskın Oran'ın yorumuna göre Mustafa Kemal, 1. maddeyi alabildiğine dar yorumlamış, amaçlanan sınırları genişletmeye değil daraltmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal'in 1. maddedeki "ve haricindeki" ibaresini atarak yalnız "dahilinde" ibaresini bırakmasının sebeplerinden biri de mütareke hattını yorumlama biçiminden kaynaklanmıştır:

> Var mıdır böyle bir hat? Yoktur. Yalnız biz Erzurum Kongresi'ni yaparken anavatanı düşünerek böyle bir hudut olmak lazım gelir, [dedik]. O zaman dedik ki hâkim bulunduğumuz hat bizim hududumuzdur.[55]

İleride "Misak-ı Milli'yi gerçekleştiremediniz," iddialarına karşı bir önlem olarak da görülebilecek bu sözler aynı zamanda dönemin koşullarını gerçekçi bir şekilde değerlendirmenin ürünüdür. Bu anlayışa göre azami kabule ettirilebilecek sınır ne ise ulusal sınır o olacaktır. Somut ve genel anlamda kabul gören bir coğrafi sınırdan söz edilemez.

Kısaca belirtecek olursak Misak-ı Milli'nin özgün ve değiştirilmiş hali teritoryal anlayışın hem emperyal hem de ulus-devlet versiyonlarını içermektedir. Bu yüzden metin, Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye geçiş sürecinde, Osmanlı siyaset geleneği ile kısmen bir kopuş, kısmen de bir uyum içindedir.

---

54 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 12.

55 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. II, Ankara: TBMM Basımevi, 1980, s. 354. Akt. Oran, *a.g.e.*, s. 107.

1920'lerden 1930'lara doğru gittikçe dönemin ülke ve ulus kavrayışı konusundaki geçirdiği aşamaları da yansıtmaktadır.

Mondros Silah Bırakışması herhangi bir teritoryal çizgi getirmemektedir. Antlaşmanın 16. maddesine göre: "Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın itilaf kumandanına teslim olacaktır. Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından maadası 5. maddedeki şeraite tevfikan takarrür ettirilecek veçhile geri çekilecektir," denmektedir.[56] Ayrıca antlaşmanın 7. maddesi var olan belirsizliği daha da arttıran bir koşul getirerek "güvenlik" gerekçesiyle toprak işgalini "hak" olarak tarif etmektedir. "Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkının bulunması"[57] şeklinde ifade edilen maddesine göre mütareke hattının kesin olup olmaması aslında bir anlam taşımamaktadır. Zaten Musul ve İskenderun Mütareke yürürlüğe girdikten sonra işgal edilmiştir.

---

56 S. Meray ve O. Olcay, Osmanlı *İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, no. 409, 1977, s. 3.

57 Mondros Mütarekesi'nin en ağır şartları şunlardır:

1. Karadeniz'e geçişi sağlamak için Boğazlar açılacak ve geçiş güvenliğini sağlamak üzere Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki istihkâmlar, müttefiklerce işgal edilecektir.

2. Osmanlı sınırındaki bütün mayın tarlaları taranacak ve bunların kaldırılmasına yardım edilecektir.

3. Askerî kuvvetin, sınırların korunması ve asayişin sağlanması için gerekenden fazlası terhis edilecek ve bunların teçhizatı, İtilaf Devletleri'ne teslim edilecektir.

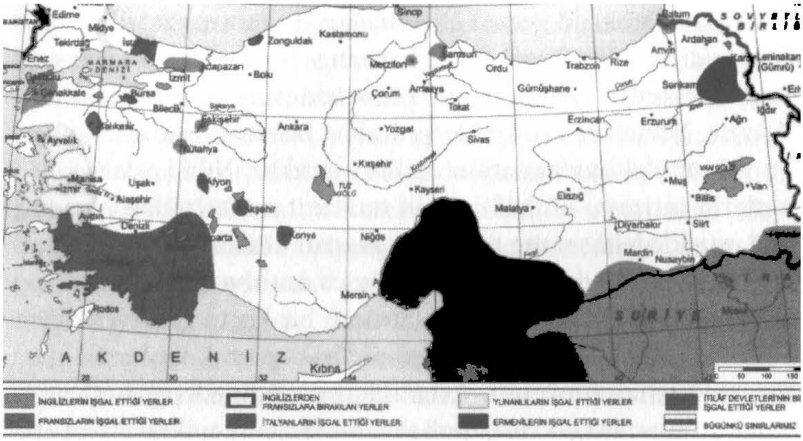
4. Güvenlik görevlisi küçük gemiler dışında, bütün Osmanlı donanması teslim edilecek ve donanma Osmanlı limanlarından dışarıya çıkmayacaktır.

7. İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehlikeye düşürecek olayların patlak vermesi durumunda, başka stratejik nokta ve bölgeleri işgal etme hakkına sahip olacaktır.

10. Hükümet haberleşmeleri dışındaki bütün telsiz, telgraf ve kablo istasyonları da İtilaf Devletleri'nce denetlenecektir.

16. Suriye, Irak, Hicaz, Yemen, Trablus ve Bingazi'deki Osmanlı orduları, en yakın İtilaf kuvvetlerine teslim edilecektir.

24. Vilayât-ı Sitte'de (altı vilayet: *Erzurum, Van, Elazığ, Diyarbekir, Sivas, Bitlis*) karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal edebileceklerdir. Bkz. Meray İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, c. 1. (1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, sayı 38, 1989, s. 12-14.



Resim 2. Mondros Mütarekesi'ne göre Anadolu'nun işgal edilmesini gösteren harita. Görüldüğü gibi esas mesele güney sınırının belirlenmesidir. Burada Ermenistan'ın kurulması Mondros'un 24. maddesine göre öngörülmüştür. Belirttiğimiz gibi Vilayât-ı Sitte'de (altı vilayet: Erzurum, Van, Elazığ, Diyarbekir, Sivas, Bitlis) karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal edebileceklerdir. (Kaynak: http://www.forumalev.net/tarihi-resimler/384308-mondros-ateskes-antlasmasindan-sonra-isgal-edilen-yerler-haritasi.html [erişim tarihi 02.07.2010]).

Misak-ı Milli sınırlarının muğlaklığının birçok nedeni olabilir. Prof. Jaeschke'nin incelemesine göre[58] Mustafa Kemal 28 Aralık 1919 ve 24 Nisan 1920 nutuklarında süngülerle *çizilen güney sınırını* şu suretle göstermiştir. İskenderun Güneyi-Antakya-Halep ve Katma istasyonları arası Cerablus-Fırat Köprüsü Güneyi-Musul Güneyi-Kerkük ve Süleymaniye. Mustafa Kemal'in açıklamasına göre bu çizgi "vatanımızın Türklerle ve Kürtlerle meskûn kısmını" içine almaktadır.

Jaeschke'nin bu konudaki yorumu şöyledir: "Eğer Wilson'un 12. maddesine göre (Osmanlı Devleti'nin Türklerle meskûn kısmı) hareket edilmesi gerekirse, Kürt meselesinden dolayı bu bölgede sınır tespiti güçleşecektir. Ayrıca Kilikya ve Suri-

58 G. Jaeschke, "Die Freiheitskampf des Türkischen Volkes", *Die Welt des Islams*, c. 14, Berlin: Arthur Collingnon, 1932, NW 7. Akt. T. Bıyıkoğlu, *a.g.e.*, s. 23.

ye'den hangi toprakların anlaşılacağı meçhuldur.[59] Bu konuda var olan güç dengesi içinde hareket edildiği için belirsizlik siyaseti güdülmektedir.

Misak-ı Milli'de tam olarak neresinin içeride neresinin dışarıda kalacağının belirlenmesi kadar, sınırların hangi esaslara (dil, din, ırk,) göre meşrulaştırıldığı da önemlidir. Misak-ı Milli meşruiyetini Wilson ilkelerinin 12. maddesine dayandırmış, "Mondros Mütarekesi imzalandığında işgal altında olmayan Türk ve Müslüman çoğunluğun yaşadığı yerler birbirinden ayrılmaz bir bütündür," fikri ile kaleme alınmıştır. Buna göre Kars-Ardahan-Batum'da gerekirse halkoylaması yapılabilir. Batı Trakya'nın durumu orda yaşayan halkın beyan edeceği oylarla belirlenmelidir.

Lozan'a kadar olan siyasi süreç içinde vatan olarak tanımlanan bölgelerden bazıları vatanın dışında kalmıştır. Misak-ı Milli'nin kapsamında olup Lozan'da kazanılamayan bölgeler aşağıda şematik olarak gösterilmiştir:

Sovyetler Birliği sınırı – Moskova (16.03.1921) ve Kars Antlaşması (13.10.1921)	Batum
Suriye sınırı – Ankara Antlaşması (20.10.1921)	Hatay
Irak sınırı – Milletler Cemiyet kararı (16.12.1925)	Musul-Kerkük

Bu çerçevede mevcut güç dengesi içinde Lozan'a kadar var olan topraklar korunmaya çalışılmıştır. Örneğin Batum, Misak-ı Milli kapsamında iken Sovyet Rusya ile pazarlıkta taviz olarak verilmiştir.[60] Kimi yorumlara göre Sovyet Rusya ile Milli Mü-

59 Örneğin Mondros Mütarekesi'nde Yıldırım ordularını komuta eden Mustafa Kemal Harbiye Nezareti'nden "Kilikya" ile neresinin kastedildiğinin açıklanmasını istemiştir. Suriye hakkında ise 2. ve 7. ordulara gönderdiği (2 Kasım 1918) grup emrinde "Suriye Hududu'nun Suriye vilayetinin kuzey sınırı olduğunu ifade eder, Suriye'yi Halep'i dışarıda bırakacak şekilde Şam olarak saymıştır. 2. maddede de İskenderun, Antakya, Cebelseman, Katma, Kilis ahalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep'teki ahalinin ¾tümünün "Arapça tekellüm eden Türk" olduğu vurgulanmaktadır. Akt. M. Tunçay, *a.g.e.*, s. 15. Tırnak içine alınan ifade Tunçay tarafından vurgulanmıştır.

60 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Ankara: Temel Yayınları, 1982, s. 191.

cadele yapılan işbirliğinin bu meselede hassas bir rolü vardır.[61] Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ile yapılan Kars Antlaşması'yla Batum Limanı üzerinden gümrüksüz ticaret yapılması ve serbest geçiş şartları sağlanmıştır.[62]

Misak-ı Milli'ye göre Antakya'nın güney sınırından çizilecek olan çizgi Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması ile daha geriye alınmıştır. İleride inceleyeceğimiz gibi İskenderun-Antakya bölgesi daha sonra 1936'da Fransa Suriye'den çekilirken gündeme gelmiş ve 1939'da Türkiye'ye katılmıştır statüsüne gelmiştir.

Irak sınırı da İngiltere ile müzakereler sonucunda Misak-ı Milli'de kapsanan Musul-Kerkük bölgesi de Lozan'dan sonra ikili görüşmelere bırakılmış ve çözülemediği için bu bölge Milletler Cemiyeti'nce 16.12.1925'te İngiliz mandasındaki Irak'a verilmiştir.

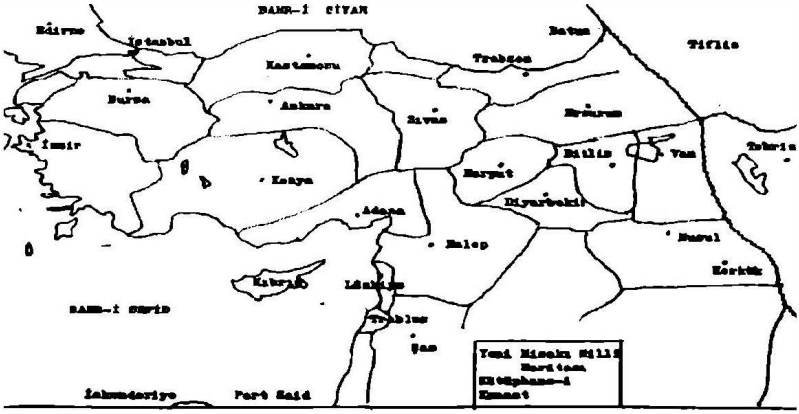
Trakya sınırı ise Balkan savaşları ve Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonucunda Meriç sınırına getirilmiştir. Misak-ı Milli'de bu bölgeye dair bir toprak talebi yoktur. Lozan'da bölgede yaşayan Türklerin azınlık statüsü tescil edilmiştir.

Misak-ı Milli, belirli bir vatan tanımı içermesi ve belirli bir *teritoryal* anlayışın, toprak ve etnik kimlik bütünleşmesinin ilk izlerini temsil etmesi bakımından önemlidir. Genel anlamda Sivas Kongresi'nde ve Misak-ı Milli'de öngörülen yeni siyasi yapının "Müslüman vatandaşlar"dan oluşan bir yapı olarak tasavvur edildiğini söyleyebiliriz. Ulusçu ideolojiyi taşıyan siyasi seçkinlerin zihnindeki esas grup budur. Kategorik olarak homojen bir yapı ve eşit vatandaşlar bağlamında "ulus" kavramının Osmanlı mantığına yakın bir şekilde "Türk-Müslüman milleti"ne denk geldiği söylenebilir. Meclis-i Mebusan'da, Edirne mebusu Şeref Bey Misak-ı Milli metnini okumadan önce yaptığı girizgâhta şu ifadelere yer vermiştir:

> [...] Efendiler biz Türkler ve Müslümanlar esasen "demokrat" bir milletiz. Hiçbir vakit yükselip aşağıda kalmış bir tabakayı

61 Rahmi Doğanay, "Misak-ı Milli'ye Göre Lozan", c. 11, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 2, s. 291.

62 İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, 1989, Ankara, s. 33, 43.



Resim 3. Yeni Misak-ı Milli haritası, [Kaynak: Mete Tunçay, "Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi Üzerine", Birikim dergisi, sayı 18-19, Birikim Yayınları, İstanbul. 1976, s. 15, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1920, (95x62 cm).]

> çiğnemek katiyen bir Türk'ün aklından geçmemiştir. Şu halde nasıl ki bizim inandığımız iman ettiğimiz bir din, bir mihrap arkasında, bir imamın arkasına düşerek bir muktedabihin ardına geçerek bizi böyle bünyan-ı mersus gibi toplarsa işte orada, bütün alem-i İslam'da, bütün Müslümanlarda ve bütün Türklerde cari olan bu aynı musavattır.[63]

Türkleri ve Müslüman âlemini birbiriyle kaynaşmış yekpare bir kütle olarak (*bünyan-ı mersus*) tarif etmesi, eşitlik ilkesini din ve etnisite üzerinden tesis etme arzusu bu sözlerde oldukça belirgindir. Özellikle Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli ile ortaya çıkan bu kimlik ulusal aidiyetin kültürel bileşenlerinden birini temsil etmekte, hegemonik kültürel kimliği Müslüman-Türk çoğunluk olarak ortaya koymaktadır. Öte yandan bu anlayış Osmanlı sisteminden kopuşun da habercisidir, çünkü amaç yeni kurulacak siyasi yapıda emperyal yapılarda görülen kültürel ve dinî çoğulluk değil yekpare ve homojen olarak düşünülen Müslüman- Türk kimliğidir.

Misak-ı Milli'nin 1. maddesinde de ulusal kurtuluş "Türk Müslüman çoğunluğun kurtuluşudur"; 1. madde ve Sivas

63 Akt. Mete Tunçay, Faik Reşit Unat, "Misak-ı Milli Beyannamesi" *Aylık Ansiklopedi*, 1944, no. 3. 1976, s. 13.

Kongresi'ndeki 3. maddedeki "bölünmez bütünlük" ifadeleri Anadolu'daki Türk-Müslüman kimliğinin bölünmezliğidir. Vatan algısı bakımından bu durumu ele alırsak yeni toplumsal bilinçte eski Osmanlı tebaası olan gayrimüslim vatandaşları aynı vatanı ve toprağı paylaşan insanlar olarak değil, "dışarıdakiler" olarak görmektedir. Bu yüzden de ulusal ve yerel kongrelerde Yunan ve Ermeni tehdidi daha yoğun bir şekilde hissedilmiş, büyük devletlerin (İtilaf Devletleri'nin) işgali yeğ tutulmuştur. Bu anlayış sonucu –iskân kanunu ve yer adları ile ilgili bölümlerde ele alacağımız gibi– Osmanlı vatandaşı olan bazı gayrimüslim gruplar (Rum, Ermeni) vatan algısının dışına atılırken, Osmanlı-Türk Müslüman çoğunluk heterojen olsa da vatan kapsamı içine (Türk, Kürt, Çerkez, Laz) homojenleştirilerek yekpare ve organik bir bütün şekline sokulmaktadır.

Sonuç olarak, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin ve Misak-ı Milli'nin coğrafi sınırlar ve mekân bakımından "tam olarak vatan denilen yer neresidir?" sorusuna verdiği yanıt esnektir. Özellikle güney sınırı muğlaklık içindedir. Belki de bu yüzden daha sonra anavatana katılan güneydeki bölgelerin Türklüğünü kanıtlamak isterken coğrafyaya yeni bir tarih yazılmıştır. Buna örnek olarak İskenderun-Antakya bölgesinin "Hatay" meselesi haline dönüşmesini gösterebiliriz. Bu konuya Türkiye'nin 1930'lardaki coğrafi kimlik anlayışını incelemek için ilerde tekrar geri döneceğiz.

Misak-ı Milli'de tanımlanan coğrafyayı gözümüzde canlandırmak için son Meclis-i Mebusan için hangi bölgelerde seçim yapıldığına bakmak bize ipucu verecektir.[64] Osmanlı döneminde yapılan son seçime (1919) baktığımızda toprak kayıplarını açıkça görmekteyiz: 1919 seçimlerinde 96 seçim bölgesinden 63'ü kalmıştır ve Adana, Mersin, Kozan Musul, Kerkük, Halep bölgesinden mebus seçilmediğini görmekteyiz.[65] Ama öte yandan Misak-ı Milli haritasına baktığımızda Suriye-Irak-Lübnan-Filistin topraklarında hak iddia edildiği görülmektedir. Misak-ı Milli bir yanı ile Osmanlı toprak vizyonunu temsil etmektedir,

64 Tunçay, *a.g.e.*, s. 16.

65 Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 43-44.

diğer yandan Lozan Antlaşması sonrası ise Misak-ı Milli metninin "millileşmesi" ve bu çerçevede yeniden meşrulaştırılması söz konusu olmuştur, böylelikle metindeki Osmanlı vizyonu törpülenmiş, vatan tanımı mevcut Türkiye sınırları ile örtüşen bir hale getirilmiştir.

Musul meselesi: "Turani ırk birliği"

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, yeni kurulan Türk devletinin toprak ile ilgili resmî tezlerinin uluslararası alanda ifade edildiği bir zemindir. Özellikle Lozan müzakerelerinde Türk heyetinin "Musul'un Türk yurdu olduğu" iddiasını nasıl temellendirdiği dikkat çekicidir. Söz konusu temellendirmede 1920'lerdeki Türklük ve coğrafya ilişkisinin hem vatandaşlık bağı hem de ırk teorilerinden etkilenerek kurulduğuna dair ipuçları vardır.

İsmet İnönü'ye göre Lozan Antlaşması imparatorluğun tasfiye edildiği bir antlaşmadır. İnönü o dönemi şöyle anlatır: "Büyük Millet Meclisi olarak o haleti ruhiyedeydik ki imparatorluk mağlup olmuştu ve zaten imparatorluk memleket içinde de lağvedilmişti. Biz 1918 mağlubiyetini üzerimize almıyorduk, galip devletler bu durumda ısrarcıydı, Lozan Konferansı bu şartlar altında yapıldı." Mustafa Kemal'e göre Lozan Türk ulusu aleyhine yıllardan beri hazırlanmış, Sevr tasarısı ile benimsetilmeye çalışılmış "büyük bir suikastın inhidamını ifade eder bir vesikadır".[66] İsmet İnönü'nün Lozan Konferansı metinlerinin 1969 basımına yazdığı önsözde de ifade ettiği üzere "Lozan müzakerelerinde galip devletler özellikle sınır ve arazi konuları ile ilgili kesin bir uzlaşıya varmaya yanaşmamaktadırlar; bunun en önemli sebebi yeni kurulan Türkiye'nin kısa ömürlü olacağını varsaymaları ve yapılan reformların bünye içinde yaratacağı dönüşümün meçhul olmasıdır. Özellikle İngiltere yitirdiklerini yeniden elde etme olasılığını göz önüne alarak sınır ve arazi konularını ikili görüşmelere sarkıtmak amacı gütmektedir".

66 Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Takım 1, c. 1, kitap 1, 1969, Giriş Bölümü.

Lozan Antlaşması'nın tasdikinin 1 yıl geç olması da bu yaklaşımı desteklemektedir.

Musul meselesine yakından bakarsak Lozan Konferansı görüşmelerinde Musul'un Türk yurdu olduğu iddiasının beşeri coğrafya, nüfus, dil, tarihsellik ve Turani ırk gibi ölçütlere dayandırıldığını görmekteyiz. Lozan'daki Musul müzakerelerini yürüten Türk heyetinin savlarına göre (etnografik, siyasal, tarihî, coğrafi, ekonomik, askerî açılardan) "Musul Irak'a bağlanamaz; çünkü bölgedeki Türk ve Kürt nüfus bölge nüfusunun 5'te 4'ünü teşkil etmektedir".[67] İsmet İnönü'nün Lozan'daki beyanatına göre "Musul vilayeti 11 yüzyıldır, yani Osmanlı ve Selçuk hâkimiyetinden önce de aralıksız Türklerin" olmuştur. "Abbasi halifeleri zamanında, Artuklular zamanında da buraya Türk beyleri hükmetmiştir". Bu ifadede dikkati çeken Musul'un Türklüğünü ispat etme çabasının Osmanlı tarihinin çok daha gerisine uzanmasıdır. Adeta –Alman ekolünde olduğu gibi– Türkleri burada bir *Urvolk* yani arkaik bir kök-halk olarak gösterme eğilimi sezilmektedir.[68] Lozan'daki müzakerelerde Türk heyetinin Turani ırk ve dil birliği iddialarında *Urvolk* fikrinin izlerini birçok yerde görmekteyiz. İddialarda Türkler Osmanlı geçmişinden çok daha ge-

67 "Türk istatistiklerine göre Musul vilayetindeki Kürt Türk, Arap, Yezidi, gayrimüslim nüfusun toplamı 503.000'dür. Bunun 263.830'u Kürt, 146.960'ı Türk, 43.210'u Arap, 18.000'i Yezidi, gayrimüslim 13.000 kişidir. Bölgede göçebe Arap aşiretlerinin 170.000 civarı olduğu tahmin edilmektedir. Dicle Nehri'nin sol kıyısında oturan Kürtler ve Türklerdir, Dicle'nin sağ kıyısında da Araplar oturmaktadır." Bkz. Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, Takım 1, c. 1, 1969, 23 Ocak 1923 oturumu: Türkiye'nin Asya'da Güney sınırı, s. 343.

68 *Urvolk* terimi, *kültürel* ulusçu ideolojinin öncülerinden olan Filozof J. G.: Fichte (1762-1814) tarafından Alman ulusu için kullanılmıştır. Bkz. J. G. Fichte, *Addresses to the German Nation*, Cambridge University Press, Gregory Moore (ed.), 2008, s. 47-60. Urvolk fikri genel anlamda, romantik ve kültürel ulusçu düşüncede "dil" ve "soy ağacı"ndan yola çıkılarak formüle edilmiştir. *Urvolk*, altınçağ olarak görülen bir ideal zamanda, kaybedilmiş bir ideal mekânda (anayurt-anavatan) kök salmış, kök- dil (Ursprache) konuşan, gelenekleri bozulmamış (saf) ve bütünlük içinde olan bir halk tasvir eder. Bu yaklaşıma göre *Urvolk* tarihsel süreç içinde saflığını koruyarak gelmiş ve yeniden doğmak için zamanını beklemiştir. Romantik ulusçuluk bu bağlamda "*Urvolk*'un dirilişinden" güç almaktadır.

riye giden bir tarihsel varlık olarak gösterilmekte, geçmişten bugüne mevcudiyetinin kanıtı olarak Türk dilinin ve ırkının bölgedeki köklülüğü gösterilmektedir. "Musul şehrinde Türkçe, Arapça ve Kürtçe konuşulduğu", "Arapça konuşan halkın aslında Türk olduğu, uzun süre Araplarla ilişki kurdukları için iki dilli bir nüfusun var olduğu" savunulmuş, bu nedenle bölge halkının "Arap ve Irak halkının parçası sayılamayacağı" söylenmiştir.[69]

İddialarda göze çarpan ilginç bir nokta da etnisitenin (din, dil, gelenek ve ırk kategorilerinin) öne sürülme biçimdir. Türklüğün içine Kürtleri de katmak için "Turani ırk" ve "örf ve din birliği" gerekçe gösterilmektedir. Lozan müzakerelerinde "Kürtlerin de Türkler ile aynı Turani ırktan geldikleri için Türk olduğunun" altı çizilmiştir. Kürtlerin Türk olduğu iddiası da özellikle Batı'daki referanslar kullanılarak ifade edilmiştir, bunun yanında Anadolu'daki töre-gelenek birliği adı altında bir kader ortaklığı vurgulanmıştır.

Türk heyetinin iddiaları şöyle ifade edilmiştir:

> Kürt halkının İran kökenli olduğu öne sürülmüştür; oysa bu iddiayı Kürtlerin Turan kökenli olduğunu kabul eden *Encyclopedia Britannica* yalanlamaktadır. [...] Zaten Anadolu'yu tanıyanlar bilirler ki gerek töre gerek gelenek ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirmektedir.[70]

Ayrıca din birliği üzerinden "Yezidilerin mezhepleri farklı olan Kürtler olduğu" iddia edilmektedir. Eğer bu akıl yürütmeyi devam ettirirsek "Yezidilerin de Türk sayılacağı" gibi bir sonuca ulaşıyoruz. Lozan'daki Musul hakkındaki müzakerelerde sunulan iddia şöyledir:

> Yezidiler Kürt'türler; doğal olarak da gelenek ve görenekleri Kürtlerinki gibidir; aralarında yalnız mezhep ayrılığı vardır; bu yüzden, onları birbirinden ayrı tutmak doğru olmaz. Nasıl ulusun bireylerini, kimisi Katolik kimisi de Protestan olduğu

69 Meray, *a.g.e.*, s. 345.

70 *Y.a.g.e.* s. 346 ve s. 348.

için ayrı soydan saymak doğru olmazsa, Yezidilerle Kürtleri de birbirinden ayırmak haksızlık olur.

Yukarıdaki ifadeyi incelediğimizde ırka ve din birliğine dayalı *etnik* bir Türklük tanımı görüyoruz. Aynı coğrafyada yaşayan farklı halklar biyolojik ırk, coğrafi bütünlük ve gelenek birliği[71] olarak, Türklük adı altında benzeştirilerek kuşatılıyor. Öte yandan bu etnik söylemin hemen ardından Kürtlerin Türkiye'ye vatandaşlık bağı yani *siyasal* bağlarla bağlı olduğunun altı çiziliyor; Lozan'da sadece Musul'daki Kürtlerin değil Türkiye'deki Kürtlerin de Türkiye'ye vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları şöyle vurgulanmıştır:

> Kürtler Türkiye'de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır; siyasal ve sosyal bakımlardan her zaman işbirliği yaptıkları Türk hükümetini hiçbir zaman yabancı bir hükümet saymamışlardır. Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleri vardır, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar.[72]

Söz konusu ifadeler resmî söylemde ikili (*etnik-siyasal*) ulusculuk anlayışının birlikte kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda özellikle "Kürtlerin İngiliz himayesinde özerk bir yönetim olmayı, soylarının üstünlüğü itibariyle arzu etmeyecekleri" ifade edilmektedir. Türk heyetine göre "yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olan, sözde özerk bölgelerin halklarına İngilizler tarafından vaat edilen haklar, Kürt soyu gibi *üstün bir soyu*[73] hiç tatmin etmeyecektir." Ayrıca bütün bu iddialara ek olarak Türk tarafı "Türk-Kürt soyundan yarım milyon insanın oturduğu bir vilayetin anayurttan ayrı kalmasının söz konusu olamayacağını" vurgulamıştır. Fakat bu savlara cevaben İngiliz heyeti bölgede özerk bir Kürt yönetiminin arzu edildiğini ısrarla ifade etmiştir.[74]

---

71 Bu noktada "Müslümanlık" kategorisi söylemde geriye çekilmiş "töre, gelenek ve kader birliği" gibi gevşek tariflerin içine yedirilmiştir

72 Meray, *a.g.e.*, s. 349.

73 İtalik vurgu bana aittir. Burada "üstün soy" teriminin Turani ırk ve Türklük bağlantısı dolayımı ile kurulduğuna dikkat çekmekte fayda var.

74 Lozan görüşmelerinde İsmet İnönü'nün iddialarına yanıt veren Lord Cur-

Türk heyetinin savlarında özellikle vurgulanan anavatan Anadolu'dur; "Anadolu" ile kastedilen Türklük kapsamında kültür-gelenek-ırk birliğidir. Öte yandan Lozan'da coğrafi ve kültürel kapsamda Anadolu, Orta Asya ve Musul arasında "doğal ve coğrafi bütünlük" iddia edilmektedir. Musul'un "doğal" olarak Türk yurdu olduğu iddiasını güçlendirmek için coğrafi benzerlik özellikle öne sürülmüştür. Lozan görüşmelerinde Türk heyeti "Musul'daki toprağın yapısı ve ikliminin Irak'a değil, Anadolu'ya benzediğini" ifade etmiştir. Anadolu'nun doğal parçası olarak görülen Musul toprakları "Basra Körfezi ve Irak ticaretinin değil Akdeniz limanları ile Anadolu arasındaki ticaretin kavşak noktası olarak tanımlanmaktadır.[75]

Bütün bu savların yanında yeni kurulan Türk devletinin güttüğü siyaset ve Osmanlı tarihi ile kurulan ilişki dikkat çekmektedir. "Fetih" siyasetinin medeni Türkiye'ye ve demokrat devletlere yakışmayacağı özellikle vurgulanmıştır. İsmet İnönü'nün şu beyanatı dikkat çekicidir:

> Son iki yüzyılın tarihi ortaya koymaktadır ki, Türkiye hiçbir vakit komşu ülkelere göz dikmemiş, her zaman fetih için değil, fakat tam tersine, başkalarının göz diktiği varlığını savunmak için savaşmıştır; en sonunda, *bir İmparatorluk olmaktan vazgeçerek ulusal bir Devlet haline gelmiş olan Türkiye*, halkı başka bir soydan olan bir ülkeye saldırmayı, bu ülkeyi fethetmeyi düşünemez.[76]

Yukarıdaki alıntıda gördüğümüz gibi Musul meselesinde Osmanlı geçmişi yadsınmamakta ama "imparatorluk olmaktan vazgeçme" iradesine dayanarak fetih döneminin kapandığı

---

zon'un sunduğu iddiaya göre Kürtler Türklerin hâkimiyetine girmek istememektedir ve özerk yaşamak arzusundadır; Kürtler Türkler ile aynı soydan gelmemektedir ve Türklerin Turan-i ırktan geldiği iddiası temelsizdir. Kürtler İran soyundandır ve bir İran dili konuşmaktadırlar. Ayrıca Musul'daki Türkler Osmanlı Türkü olmayıp Orta Asya'dan gelen istilacı Turani kavimlerden gelmektedir ve Osmanlı Türklerinden farklı bir Türk dili konuşmaktadırlar. İngiliz istatistiklerine göre zaten bölgede Türklerin sayısı toplam nüfusun on ikide biridir. *Y.a.g.e.*, s. 359.

75 *Y.a.g.e.* s. 351, 354.

76 *A.g.e.*, s. 353.

vurgulanmaktadır. Yani ulus-devlet olma yolunda toprak kazanarak güçlenme siyaseti terk edilmiş, mevcut topraklarda soy, din, dil ve gelenek birliği sağlanması önem kazanmıştır. Dolayısıyla vatan parçası olarak görülen Musul'un eskiden Osmanlı yönetiminde olmasından çok Türk geçmişinin altı çizilmektedir. Osmanlı topraklarına Türk geçmişi adına sahip çıkmak, emperyal bir vizyon ile değil "imparatorluk olmaktan vazgeçme iradesi" ile açıklanmıştır; söz konusu irade, sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde çözümlenmesini talep etmektedir.

Ulus-devlet formuna girme iradesiyle kendi paradoksları ve pragmatizmi ile ilerleyen Kemalist siyaset irredantizmden kaçınarak uluslararası alanda meşruiyet aramaktadır. Bu çerçevede Türk heyeti meşru olduğunu düşündüğü üç ana iddia öne sürmektedir.

- Musul'un Turani ırk birliği ve geleneksel kültürün bütünlüğü içinde Türkiye'nin parçası olması,
- Anadolu'nun ve Akdeniz ticaretinin coğrafi sürekliliği içinde yer alması,
- Bölgeye 11. yüzyıldan beri Oğuz-Türk beylerinin hâkim olması.

Lozan müzakerelerindeki resmî söylemden anlaşılıyor ki Türk devletini kuranların zihninde ülke haritası Osmanlı Devleti'nden kalan topraklar üzerinde "dil-din-soy ve medeniyet" dayanaklarıyla yeniden çizilmektedir. (Musul'da ilk sinyallerini gördüğümüz ve daha sonra 1930'lara damgasını vuran Türk Tarih Tezi yaklaşımında göreceğimiz gibi) elde kalan topraklara, Osmanlı'dan da geriye giden yeni bir Türk geçmişi yazılmaktadır. İlginç olan, yakın zaman dilimleri içinde Milli Mücadele döneminde Türklükten çok Müslümanlık vurgusu öne çıkarken[77] Lozan'da Müslümanlığın geriye çekilmiş olmasıdır. Musul meselesinde görüldüğü gibi ırk, tarihsel coğrafya ve Türk dili bu mekânı vatansallaştıran, geçmişten günümüze bozulmadan taşınan yapıtaşları olarak görülmektedir.

Sonuç olarak bu bölümde Milli Mücadele'den Lozan'a dek vatan bilinci ve doğacak olan yeni Türkiye'nin sınırları konu-

77 Bkz. Özbudun, *a.g.e.*, s. 151-152.

sundaki temel aşamalara yer verdik. Bu aşamalardan ilki Milli Mücadele dönemindeki vatan imgelerinin çarpışması idi. İlk olarak Türkiye'nin bir ulus-devlet olarak ortaya çıkışında Anadolu'daki mücadele hareketinin nereye kadar bütünsel vatan bilinci, nereye kadar yerel direniş motivasyonu ile gerçekleştiğini sorguladık.

Kongre metinleri incelendiğinde hem Tanör'ün sözünü ettiği teleolojik argümana hem de İlhan ve Tekeli'nin savunduğu mikro perspektifi destekleyen ipuçları bulunabileceğini gördük. Bize göre eğer konuya vatan algısı üzerinden bakılırsa bölgesel düzeyde mikro perspektif ile yapılacak analizler daha gerçekçi bir portre çizecektir. Tanör'ün savunduğu teleolojik argüman vatan algısı konusunda genellemeler içermektedir. Tanör argümanını dayandırdığı nokta Mustafa Kemal'in Sivas ve Erzurum kongreleriyle mahalli direniş yapılarını belirli bir bütünsel savunmaya kavuşturmuş olması ve "vatanın bütünlüğü"ne dair kavram ve terimlerin kongre metinlerinde sıkça geçiyor olmasıdır. Fakat vatan kavramından ne anlaşılmaktadır? Tanör'ün argümanı bu noktayı sorgulamamıştır. Kongrelerin bağımsız bir şekilde "mahalli idare" gibi hareket etmiş olduğunu ve kendi bölgelerine dair kararlar aldığını bildiğimiz için vatan burada belirli bir toprak bütünlüğü anlamında değil bulunan bölge, yöre, memleket anlamına geliyor olabilir. Bunun ötesinde sınırlar muğlak olduğundan vatan savunması söyleminde esas olan topraktan ziyade "Müslüman-Türk" nüfusun yaşadığı ve bayrağın dalgalandığı yerdir. Bu durumda Tanör'ün "vatan bilinci" olarak ifade ettiği aslında Türklerin "kendi kendilerini idare etme yani devletleşme şuuru"dur.

Milli Mücadele döneminin vatan kavramını şekillendiren özelliklerinden biri yerel direnişin şiddetli olduğu yerlerin Anadolu'nun güney, doğu ve batı cephesi yani Ermeniler ve Yunanlılara karşı savaşılan bölgeler olmasıdır. Kongre metinlerinden izlendiği kadarıyla Ermeniler ve Yunanlılar, "Batılılarla işbirliği içindeki iç düşmanlar" olarak görülmüş, onların yerine bu toprakları İtilaf devletlerinin işgal etmesi neredeyse tercih edilmiştir.

Türkiye'nin ortaya çıkmasında ikinci kritik aşama Misak-ı Milli aşamasıdır. Kongre metinlerinde ve Misak-ı Milli metninde gördüğümüz üzere toprak bütünlüğünü belirleyen bir teritoryal ilke yoktur. Milli Mücadele ve Mütareke koşulları altında "vatan" Müslüman Türk nüfusun yaşadığı yerler için kullanılan bir kavram olmuştur. Bu nedenle Misak-ı Milli sınırları "milli hudut nereye kadar gidiyorsa orasıdır" mantığı ile muğlak bir tarifin içine sıkışmıştır. Bunda İngiltere ve Fransa ile kurulan güç ve denge siyasetinin de payı büyüktür.

Nitekim üçünü aşama olan Lozan'da Musul meselesi askıya alınmış, 1926'da İngiliz hükümeti'nin istekleri doğrultusunda çözüme kavuşturulmuştur. Lozan'ın önemi "toprak bütünlüğü" kavramının "vatan" kavramı ile buluşması ve Türkiye'nin sınırlarının uluslararası platformda tanınmasıdır. Lozan müzakerelerinde dikkat çekici olan Musul topraklarına sahip çıkmak için vatan tanımında Müslümanlığın geri çekilip Kürtleri de içine alan Turani ırk birliği argümanları geliştirilmesidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra giderek vatan ve köken tanımının din zemininden etnik ve ırksal zemine çekilmiştir. Bunun en iyi örneği Türklerin etnik zeminini inşa etmeye girişen bir sonraki bölümde incelenecek olan Türk Tarih Tezi'dir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Etnik-Zaman ve Zemin: Ulus ve Vatan

> Türk milleti eski ve şerefli bir millettir. Zaten Orta Asya'nın Altay Yaylası'nda yetiştiği için daha başlangıçta kartalların üstün niteliklerini kazanmıştır, çok uzakları görür, hızlı uçuşu vardır. Ve bu nitelikleri kendinde barındıracak kadar güçlü bir ruhun sahibidir. [...] En çok ilgilendiğimiz husus onların Çin duvarını aşarak Çin uygarlığının yüreğine kadar sokulmaları, kuzeybatıya dönüp geniş İskandinavya alanına girmeleri değildir. Bizi en çok ilgilendiren husus ve grup tam Batı doğrultusunda Yakındoğu'ya gelerek Sümer ve Hitit uygarlıkları ile Anadolu'nun tarihten öncesine ait öteki uygarlıkları kurmalarıdır ve bunları kuranlardır.[1]

Şimdiye dek Osmanlı'dan Cumhuriyet'in kuruluşuna dek gelişen ulus bilincinin zemin arayışına bakmaya çalıştık. Milli Mücadele döneminde Turan fikrinden Anadolu'ya doğru dönen vatan anlayışının izlerini gördük (bkz. Üçüncü ve Dördüncü Bölüm). Osmanlı' nın son döneminde "Memalik-i Osmaniye", "Anasır-ı İslam" ve "Büyük-Küçük Türkçülük" tartışmaları yerini Anadolu topraklarındaki sınırlar dahilinde Türk ulu-

1 Mustafa Kemal Atatürk'ün 02.07.1932 tarihli demeci, Akt. Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-38)*, Ankara: Goloğlu Yayınları, 1974, s. 67-68.

sunun nasıl tanımlanacağı sorusuna bırakmıştır.[2] Bu durum bir "toprak ulusçuluğunun" (yani teritoryal – siyasal ulusçuluğun) habercisi olsa da etnik yaklaşıma paralel olarak gelişmiştir. Bu bölümde öncelikle Kemalist ulusçuluk anlayışına ve Türk Tarih Tezi'ne (TTT) bakacağız. Daha sonra TTT'nin temel argümanlarının dayanak yapıldığı Hatay meselesine odaklanacağız.

Hatay meselesinde örneğini gördüğümüz ulus ve vatan ilişkisini irdeledikten sonra Kemalist yaklaşımdan daha farklı çerçeveler çizen ve Anadolu'ya odaklanan ulusçuluk anlayışlarına yer vereceğiz. Anadoluculuk akımlarının konumuz açısından önemi Kemalizmin ülke ve ulus anlayışıyla kimi zaman örtüşen kimi zaman ayrışan farklı anlatıları (İslami, Batıcı-Hümanist ve Türkçü) temsil etmesi ve Anadolu'nun vatanlaşmasında farklı boyutlara vurgu yapmış olmasıdır. Kemalist anlayışa alternatif olarak Anadolu topraklarına farklı şekillerde odaklanan yaklaşımların ne derece toprak ulusçuluğu olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini sorgulayacağız. Şimdi kısaca bu bölümü genel olarak ana hatlarıyla tanıtmaya çalışalım.

Kemalizm, iç mekânı vatanlaştırmak için bir tarihsel-coğrafi kimlik tasavvur etmiştir. Bu kimliği tasavvur ederken olgulardan değil normlardan hareket etmiştir. Bu normlar modernleşme, Batılılaşma ile sıkı bir bağlantı içindedir. Daha önce Türkiye'deki uluslaşma sürecine "savunmacı modernleşme" olarak bakabileceğimizi ifade etmiştik. Türkiye topraklarında yaşanan uluslaşma sürecinin karakteristik özellikleri hakkında Ernest Gellner'in[3] yorumunu ve Niyazi Berkes'in dikkat çektiği "devlet problematiği"ni anımsayarak özellikle üç noktayı tekrar vurgulayalım:

1) Kemalist ulusçuluğun Batı modeline bağlılık göstermesi, Batılılaşmayı teknik gelişme ve medeniyet değerleri olarak (19. yüzyıl anlamıyla) alması, aynı zamanda etnik kimliği koruma ve savunma çabası içinde olması,

2) Batılı toplumsal değerlerin benimsetilmesi, bu değerlerin koruyucusu (garantör) olarak ordu ve devletin tayin edilmesi,

2 Özbudun, *a.g.e.*, s. 151-152.

3 Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, s. 115-117.

3) Gellner'in de vurguladığı gibi "modernleşme ideolojisinin ayrıntılı bir şekilde düzenlenmemesi," bu durumun avantajı olarak Kemalizmin doktriner zincirlere bağlı kalmaması, kendine bir siyasi manevra alanı açması ve bu alanı pragmatik bir şekilde kullanabilmesi.

Bu bağlamda 1930'larda Kemalist ulusçuluğun tarihsel-coğrafi kimlik inşasının en belirgin örneği Türk Tarih Tezi'dir (TTT). TTT, Cumhuriyet kuşaklarına, dünyayı, vatanı Türklüğü konumlandırmak için bir dizi anahtar vermiştir. Medeni, dünyaya önder olan, köklü devletler kuran bir Türk imgesi yaratmıştır. TTT, Batı'daki "barbar Türk ırkı" imgesine Batılıların kullandığı dille verilen bir cevaptır; Türklerin dünya medeniyetinin kaynağı olduğunun sıkça vurgulanması bu yüzdendir. Çünkü "medeniyet" yeni kurulan devletin önüne koyduğu bir normdur. Devlet iradesi Türklüğü normatif düzeyde yeniden tanımlamış, tarihsel ve coğrafi kimliği kendi inşa ettiği etnik zemin ile doldurmaya çabalamıştır.

Yukarıdaki noktaların ışığında Kemalist ulusçuluğun yüzünün Batı'ya dönük olduğunu, ama siyasi seçkinlerin Batı'yı seçici ve keyfi bir şekilde okuduğunu söyleyebiliriz. Siyasi seçkinler Batı değerlerini benimsemek konusunda demokratikleşmeye değil, siyasi meşruiyetin imparatorluktan ulus-devlet eline geçmesine odaklanmıştır. Bu yüzden ulus ile vatan ilişkisini kuran bağ da devletin belirlediği kültürel ve siyasi normlar üzerinden gelişmiştir. Devlet, vatan ve ulus üçgeninin nasıl kurulduğuna baktığımızda *devlet* vatanın bütünlüğünü garanti altına alan bir aktör, *vatan* iç ve dış düşmanlara karşı korunan bir hâkimiyet alanı, *ulus* ise "makbul vatandaşlar"dan[4] oluşan ve asli etnik unsura ait olan bir kolektivitedir. Böylelikle vatanseverlik bir "devlet vatanseverliği" ile sıkı bir bağ içinde tasarlanmıştır.[5]

TTT'yi inceledikten sonra 1930'ların sonunda Tarih Tezi'nin dayanak yapıldığı ve popüler söylemde "Eti Türkleri" kavra-

---

4 Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

5 Günay Göksu Özdoğan, "Turkish Nationalism Reconsidered: The 'Heaviness' of State Patriotism in Nation Building" *Nationalism in The Troubled Triangle*, New York: Palgrave Macmillan, 2010, s. 59.

mının üretildiği Hatay meselesini irdeleyeceğiz. Hatay'ın Türkiye'ye katılma süreci bize Türklük, köken ve toprak ilişkisinin nasıl kurulduğuna dair önemli veriler sunmaktadır. Hatay'ın Türk yurdu olduğu iddiasını temellendirmek için dil, ırk ve tarihe ilişkin argümanların yanında beşeri ve fiziki coğrafya da kullanılmıştır. Hatay'ın iklim, bitki örtüsü ve jeolojik olarak Anadolu'nun bir parçası olduğu iddiaları geliştirilmiştir. Beşeri coğrafya bağlamında Nusayriler ile Türk etnik kimliği arasında bağlar kurulmuş ve "Alevilerin Hititlerin çocukları" olduğu iddiası ortaya atılmıştır. Dolayısıyla 1920'lerde tartışılan Musul meselesinde Kürtleri kuşatmak için "Turani ırk birliği" iddiası öne sürülürken, 1930'ların sonunda Hatay meselesinde Arap Alevileri kuşatan bir "Eti Türkleri" iddiasının öne çıkarıldığını görmekteyiz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde ulus ve vatan

> Viyana önünden beri iki buçuk asırdır kırpıla kırpıla gene elimizde kurtarılacak bir vatan kaldı. Büyüklük başka, irilik başka; biri haritada, biri içte; kırpılan iriliğimizdi, kurtulan ruhumuzdur. Son vatanı kurtulanla kurtardık. Şimdi iri değil büyüğüz[...] İki buçuk asır, gelen istilaya, iriliği parça parça bir yem gibi vermiştik. İstilanın devri harita ile doydu. İyi ki çok genişmişiz.[6]

Cumhuriyet aydınlarından İ. Habib Sevük (1892-1954) Milli Mücadele'den sonra elde kalan toprakları bir "arınmanın" ürünü olarak görmüştür. Zaferle sonuçlanan mücadelenin sonucunu vatanı "fazlalıkların yontulmasıyla bir elmas gibi ortaya çıkması" şeklinde kutsamıştır. İnşa dönemi ulusçuluğunda daralan topraklar, Misak-ı Milli, Kurtuluş Savaşı ve Lozan antlaşmalarının sonucunda belirlenen yeni sınırlar, "coğrafi bir zafer olarak cumhuriyet" teması ile yüceltilmiştir.

---

6 İ. Habib Sevük, *Tuna'dan Batı'ya*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944, s. 70. Akt. Tanıl Bora, "Milliyetçiliğin Vatanı", *Birikim*, sayı 213, Ocak 2007, s. 31.

Kemalizm, Büyük Türkçülükten miras kalan etnik anavatan algısını kendi kontrolüne alarak bünyesinde eritmiş, Küçük Türkçülükten kalan vatan (Anadolu) mirasını ise dönüştürerek seküler ve uygarlıkçı bir zemine taşımıştır. Bu çerçevede yeni kurulan Cumhuriyet için *Anadolu* isminin değil *Türkiye* isminin tercih edilmiş olması dikkat çekicidir. Böylelikle Küçük Türkçülükten gelen etnik bakış muhafaza edilmiş, vatana *Anadolu* yerine *Türkiye* ismi konulmuştur. Böylelikle, daha önce belirttiğimiz gibi Hakan Erdem'in kullandığı anlamda, etnonim ile toprak arasındaki bağ korunmuştur. Fakat bu yapılırken Anadolu'nun tarihine bakılmamış, TTT'de gördüğümüz gibi Anadolu'nun Türklüğü tarihin dışına kaçarak yeniden inşa edilmiştir. Etienne Copeaux'nun yorumuna göre aslında Kemalistler Anadolu yerine *Türkiye* ismini seçerek önceki onyılların etnik siyasetini onaylayıp sürdürdüklerini göstermişlerdir.[7]

Kemalist yaklaşımın ulus tanımı hukuk metinlerinde ve uygulamada farklılıklar göstermektedir. Öncelikle hukuki metinlerde ulusun nasıl betimlendiğini görmek için 1924 Anayasası'nın 88. maddesindeki "Türk ahalisi" tanımına bakalım:

> Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk itlak olunur. Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinni rüste vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür.[8]

Yukarıdaki tanım hukuki vatandaşlık çerçevesinde siyasal bir aidiyet bağına işaret etmektedir. Bu tanımda "din ve ırk

---

7 Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezi'nden Türk İslam Sentezi'ne*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 31. Bu noktada Grekçe olan *Anatolia* isminin Milli Mücadele sonrasında yeniden kurulan ülkeye verilmesinin Kemalistler tarafından uygun görülmemiş olacağını da düşünebiliriz.

8 Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s. 138. Ayrıca bu madde üzerindeki tartışmalar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre II, c. 8/1, s. 908-911.

farkı gözetilmemesi" fikri önemlidir. Ama uygulamalarda ve 1930'lara doğru ilerleyen süreçte siyasi olmaktan çok etnik çizgide tanımlanan bir Türklük algısı görüyoruz. Resmî ulus tanımı mazinin derinliklerinden gelen, zaman içinde özünü koruduğu (ve korunması gerektiği) düşünülen etnik bir köken anlayışını içkin olarak barındırmaktadır. Bu durumun açık bir örneği, Başbakan İsmet İnönü'nün şu sözlerinde görülebilir:

> Biz açıkça milliyetçiyiz. ... Ve milliyetçilik bizim yegâne birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların (etnik toplulukların) hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatanı içinde Türk olmayanları behemehal Türk yapmaktır. Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk olmalarıdır.[9]

Bu konuşmanın Şeyh Sait İsyanı (1925) sonrasında, Türk Ocakları İkinci Kurultayı'nda yapıldığı düşünülürse, hedeflenen gayri Türk referansının Kürtler olduğu anlaşılmaktadır. Fakat öte yandan, İsmet İnönü'nün temsil ettiği heyetin Lozan Konferansı'nda Musul konusundaki müzakerelerde Kürtler ve Türklerin aynı etnik soydan (Turani ırktan) geldiğini iddia ettiğini de gördük.

Bu örnekler üzerinden bakıldığında çelişkili görünen resmî söylem farklı kulvarlarda farklı pozisyonlar alabilmekte, hukuki zeminde ırk ve din farkını gözetmeyeceğini taahhüt edip, pratikte tüm farklılıkları Türklük altında eritme gibi bir tavra girebilmektedir. Örneğin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e göre, "hukuki ve siyasi haklar tüm ulus fertleri için geçerlidir, ancak farklı etnik kökene sahip olanlar ya da olduklarını düşünenler ulusal topluluğa katılamazlar. Çünkü ulusal topluluğun tek bir etnik kökeni vardır; o da Türklüktür".[10]

Gördüğümüz gibi 1930'larda devlet, Türk ulusçuluğunu kendi varlığı ile kuşatmıştır. Bunun anlamı devletin zaten ulusçuluğa içkin olan tüm farklılık ve çelişkileri kendi bünyesin-

9 Akt. Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 155-156.

10 *Y.a.g.e.*, s. 202-203.

de eritmesidir. Bu sürecin altındaki ana düşünceyi Mustafa Kemal'in şu demecinde bulabiliriz:

> Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki muayyen maksatlara erebilmek için maddî ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Memleketin ve inkılabın içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır.[11]

M. Kemal'in altını çizdiği "kuvvetlerin tek elde toplanması" kimi çevrelerce tartışılmış,[12] kimi çevrelerce doğal görülmüş ve ulusçuluğun devletin belirleyiciliği altında tutulması uygun bulunmuştur.[13] Türkçü çevrelerin ise buna kesin bir şekilde muhalefet ettiğini görüyoruz.[14]

TTT'nin amacı çok kısa bir zamanda hem uzmanlara ve yetişkinlere, hem çocuk ve gençlere hitap edebilen bir formül bulmaktır. Bu formül alelacele üretilmiş, Türk ulusunun "yü-

11 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. III, Ankara, 1997, s. 130.

12 Türk Ocakları'nın kapatılması yerine Halkevleri'nin kurulması süreci ayrı bir inceleme konusudur. Bu konudaki değerli çalışmalar için bkz. Tevfik Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul, 1983, s. 880; Füsun Üstel, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 73.

13 Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra dönemin gazetecilerinden Sadri Ertem (1900-1943) bir yazısında, Türk Ocakları'nın kapatılmasını şöyle değerlendirmiştir: "Bugün Türkiye'de yerli kültüre ve yerli coğrafyaya malik bir hükümet vardır. Bu hükümetin programını yapan Halk Fırkası'dır. Bu fırka, Türk Ocağı'nın İslamcılığa ve Osmanlılığa karşı aldığı vaziyeti, hakikaten hayata tatbik etmiştir. Hedeflerin bir olduğunu inkâr eden kimse yoktur. O halde bugünkü kararı gayet tabii görmek lazımdır." Bkz. Sadri Ertem, "Türk Ocakları", *Vakit*, no. 4762, 12 Nisan 1931, s. 4.

14 Örneğin Hamdullah Suphi Tanrıöver, başkanı bulunduğu Türk Ocakları'nın "siyasi olan bir endişe ile" kapatıldığı kanaatindedir. Bkz. Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Türk Ocakları'nın Tarihi: Neler İstiyorduk ve Hâlâ Neler İstiyoruz", *Türk Yurdu*, Şubat 1965, s. 1. Bazı yorumlara göre ise Türkçülük görüşünün "Turancılık" boyutu, ırkçı, irredentist bir Pantürkist yaklaşım olarak değerlendirilmiş ve bu durumdan Sovyet yetkilileri rahatsız olmuşlardır. 1930-1931 yıllarında Rusya'nın Ankara Büyükelçisi, Türk Ocakları'nın Rusya'daki Türklerle fazla ilgilenmesinden duyduğu endişeyi Hariciye Vekili Tevfik Rüştü'ye bildirerek tedbir almasını istemiştir. Bkz. Halim Seraslan, *Hamdullah Suphi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 148.

ce" nitelikleri "bilimsel" bir zeminde tanımlanmak istenmiştir. Hedef sadece dünyaya Türklerin büyüklüğünü göstermek değil, aynı zamanda içeride de yetişkin, çocuk, genç, seçkin ve sıradan insanları aynı kalıba sokarak ortak köken anlatısında bütünleştirmektir. Bu yönüyle TTT yurttaşlık eğitiminin de özünü oluşturmayı üstlenmiştir.[15] Bu bağlamda TTT'nin ana aktörlerinden olan Prof. Dr. Afet İnan'ın aynı zamanda yurttaşlık eğitimini anlatan *Medeni Bilgiler*[16] kitabının yazarı olması tesadüf değildir. Atatürk'ün direktifi ile Afet İnan'ın 1930'da kaleme aldığı, daha sonra orta dereceli okullarda "Yurttaşlık Bilgisi" dersi olarak okutulan *Medeni Bilgiler* kitabında bu normlar ve ölçütler şöyle sıralanmıştır:

i) siyasi varlıkta birlik,
ii) dilde birlik,
iii) yurtta birlik,
iv) ırk ve kökende birlik,
v) tarihî ve ahlaki akrabalık.

"Siyasi varlıkta birlik" bağımsız bir devletin sınırları içinde birlikte yaşama anlamına gelmektedir; "dil birliği" Türkçenin ulusun taşıyıcı unsuru olduğunu vurgulamaktadır; ırk ve köken birliği ile de "Türk soyu" kastedilmektedir. Bu durum, saf ırk teorisi anlamına gelmemekle birlikte[17] ırk kavramının ulus tanımının çok da uzağında olmadığını gösterir. Kemalizm dili ve ırkı bütünleştirici ölçütler olarak almıştır ama Türkçülerin bunu yayılmacı bir anlayışla kullanmasına karşı

15 Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin Oluşumu, 1929-1937*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992, s. 117.

16 Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969.

17 Irk meselesine dair söylem şöyledir: "Mezopotamya, Mısır vadilerinden başlayan malum tarihten evvel Orta Asya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, dünkü ve bugünkü Yunanistan, Girit, Romalılardan evvel Orta İtalya, velhasıl Akdeniz sahillerine dek yayılmış ve yerleşmiş ve bu başka iklimlerin tesiri altında, başka başka cinslerle binlerce sene yaşamış, kaynaşmış, bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan cemiyetinin bugünkü çocuklarının tamamı tamamına birbirlerine benzemeleri mümkün müdür? Türk kavmini yalnız bir noktada, iklimi aynı dar bir mıntıkada belirmiş zannetmek doğru değildir." Bkz. İnan, s. 18-25, s. 351-383.

çıkmıştır.[18] Burada saf ırkçı (*racist*) olmaktan çok ırksal özellikleri dikkate alan (*racial*) bir düşüncenin rol oynadığı söylenebilir.[19] Nitekim Türk Tarih Tezi tartışmasında ırk ve soy meselesi temel dayanaklardan biridir.[20]

Kuvvetleri tek elde toplayan CHF'nin ilk programında (1931) ulusun ve vatanın resmî tanımı yapılmıştır. Bu programda ulus "dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyet" olarak tarif edilmiştir.[21] "Yurt birliği", yani vatan ise coğrafi ölçütlere göre tanımlanmıştır: "Bugünkü siyasi sınırlarımız içindeki yurt, ayrılık kabul etmez bir bütün olan vatan, siyasi ve coğrafi olarak Anadolu'dur."[22] Fakat bu siyasi tanımın gerektirdiği gibi Anadolu'da barınan çoğul ırklar ve kültürler siyasi olarak kucaklanmamıştır. Kemalist yaklaşımın tasavvurunda çeşitli soy, kültürel ve dinî topluluklarla var olmuş bir Anadolu değil, homojen bir Türk vatanı vardır. "Vatandaş Türkçe konuş" kam-

---

18 Irkçılık, ırksal kategoriler, Türkçülük ve 1930'ların Kemalist ulus anlayışının ilişkisi hakkında detaylı yorumlar için bkz. Özdoğan, *a.g.e.*, s. 34-37 ve s. 239, 251.

19 Türk Tarih Tezi Türkçü hareket tarafından eleştirilmiştir. Kemalist ulusçuluktan farklı olarak Pantürkçüler Türklerin Orta Asyalı bir ırk olduğunu iddia ederler. Irkların üstünde Türk ırkı kavramını benimsemişlerdir. Çin, İran ve Rusya'daki tutsak Türklerin kurtarılması gerekliliği üzerinde dururlar, Türkçü bakışa göre Türk Tarih Tezi'nin Anadolu medeniyetlerini Türkler ile bağdaştırma gayretleri yanlıştır. Köken ve aidiyet ölçütü ile ilgili Türkçü gruplar arasındaki nüanslar için bkz. Özdoğan, 2002, s. 237. Nihal Atsız'ın Türk Tarih Tezi'nde yönelttiği eleştiri için bkz. Umut Uzer, "Racism in Turkey", *Journal of Muslim Minority Affairs*, c. 22, no. 1, Carfax Publishing, Taylor & Francis, 2002, s. 121.

20 Atatürk, daha sonra Afet İnan'ın 1930 yılında hazırladığı *Medeni Bilgiler* kitabındaki "ırk" referansını çıkararak medeniyete daha çok vurgu yapmış, ulus tanımını bizzat "dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların siyasal ve toplumsal kuruluşu" şeklinde düzeltmiştir. Değiştirilen metin şöyledir: "Irklar arasında görülen farkların tarih açısından önemi bugün pek azdır. Kafatası biçimi ırkların sınıflandırılmasında kullanılırsa da toplumsal hiçbir anlamı yoktur." Bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Tarih *I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 2000, s. 39-40.

21 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültür'ün Resmi Kaynakları*, c. III, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 28.

22 *A.g.e.*, s. 32.

panyaları, askerî okullara girmenin "öz Türk ırkı"na mensup olma koşuluna bağlanması gibi somut uygulamalar düşünüldüğünde Tek Parti siyasetinin ırkçı ve ayırımcı damardan azade olmadığını görürüz.

Bu dönemde Türk kimliğinin dinden bağımsız bir şekilde tanımlanması dikkat çekmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Milli Mücadele'de oldukça sık vurgulanan Müslümanlık, artık Türklerin ulusun taşıyıcı öğelerinden sayılmamakta, hatta Türklerin İslamiyet öncesi büyük bir millet olmasına dikkat çekilmektedir. Din sanki belirli bir ulusçuluk imanıyla ikame edilmiş gibidir. Ulusçuluk imanı vatana dair geliştirilen jeopolitik argümanlarla desteklenmekte, bu çerçevede her daim tetikte olunması gereken, ideolojik ve askerî anlamda saldırıya açık bir coğrafi konum imgesi yaratılmaktadır.

Recep Peker'in 1935 yılındaki parti programını açıklarken yaptığı konuşma ulusçuluk imanının jeopolitik vatan algısıyla nasıl birleştirildiğine iyi bir örnektir:

> Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki şimalden cenuptan, doğudan batıdan her taraftan, her çeşit rüzgârlar bizim üzerimizden geçer. Yurdumuz için coğrafi bakımdan bu her cereyana maruz kalış hali fikir, politika propagandaları bakımından da aynıdır. [...] Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmakladır ki biri ötekini besleyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin. Bu cereyanlar karşısında Türkiye halkını korumak için şimdiye kadar partinin ana vasıflarından biri olarak sayılan ulusçuluk kilidi ile Türkiye'nin kapısını sımsıkı kapamak için bu vasıf da devlete mal olacaktır.[23]

Vatanın jeopolitik anlamda kavranışı devlet ve ordunun vatanın ve rejimin koruyucusu olarak görülmesine yol açmaktadır. Ordu bu çerçevede Türklerin medeniyetçe yükselmesine, "insanlık ailesi arasında yüksek bir medeniyet seviyesine var-

23 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, c. 3, s. 125.

masını" sağlayan, ulusun özgüvenine yeniden kavuşmasına imkân veren bir kurum olarak anılmaktadır.[24]

Özetle, Kemalist ulus tanımı Türkiye toprakları ile sınırlanmış, ama ulusun bütünlüğü etnik kültür ve kökende (dil-ırksal köken-mefkûre birliği) aranmıştır. Kemalist anlayışa göre gayri Türk ama Müslüman etnik grupların (Çerkez, Laz, Boşnak, Kürt kimlikleri) ahlak, kültür ve ortak geçmiş bağı üzerinden Türk kimliğine bağlanması öngörülmektedir; gayrimüslim vatandaşlar ise Türk ulusuna iradi bir şekilde bağlanarak Türk kimliğine dahil olacaklardır. Dolayısıyla Kemalist Türk ulusçuluğunun siyasal ve etnik bağ olmak üzere iki taraflı bir kimlik siyaseti güttüğü görülmektedir. Sonuç olarak siyasal konjonktüre göre üretilen pragmatizm, devlet vatanseverliği (ve biraz da Gellner'in sözünü ettiği modernleşme ideolojisinin ayrıntılı bir program ile düzenlenmemiş olması nedeniyle) Kemalist ulusçuluk, Hans Kohn'un öne sürdüğü siyasal ve etnik ulusçuluk zıtlığı ile açıklanamamaktadır.

Türk Tarih Tezi (1932): "Tarih dışı bir koridor"dan geçerken[25]

Bu bölümde 1930'lu yıllarda Tarih Kurumu'nun gözetiminde üretilen, ulusun devlet söyleminde belirli bir zaman ve zemine oturtulmasında bir dönüm noktası olan Türk Tarih Tezi'ne (TTT) daha yakından bakacağız.

Şimdiye dek TTT'yi analiz eden önemli çalışmalar yapılmıştır.[26] Bu analizler ışığında amacımız, TTT'nin ana hatlarını

---

24 Parla, *a.g.e.*, s. 160.

25 "Koridor" benzetmesini Prof. Dr. İsenbike Togan'ın İstanbul Marmara Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi'ndeki "İç Asya Tarihine Yaklaşımlar" adlı sunumu sırasında Prof. Dr. Büşra Ersanlı ile geçen verimli tartışmaya borçluyum (10 Mart 2010).

26 Türk Tarih Tezi (TTT) hakkında temel referans kaynağı: *"Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar-Müzakere Zabıtları*, Ankara: Maarif Vekâleti, 1932. TTT üzerine yapılmış yorumlar içinde bu araştırmada özellikle değinilecek olan çalışmalar şunlardır: Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c. 1, Ankara: Tekin Yayınları, 1978; Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin Oluşumu, 1929-1937*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992; Etienne Copeaux,

mekânsallık açısından ele almak, sonra da bu ana hatları ulusçuluk kuramları çerçevesinde "etnik- zemin ve zaman" bakımından yorumlamaktır.

TTT, olgulara değil "olması gerekene" odaklandığı için "Türklerin mekânı neresidir?" değil, "Neresi olmalı?" sorusundan hareket etmiştir. Ürettiği gerçekliğin meşruiyetini Batı'da ortaya çıkan dil ve ırk teorilerinin "bilimselliğinde" aramıştır. Kurulan üst-anlatı etnisite merkezli olmasıyla aslında toprağın tarihinden çok Türklerin tarihidir. Bu bakımdan Alman coğrafi kimlik modelindeki gibi "ulusu mekânsallaştırma" gibi bir özelliği olduğu söylenebilir (bkz. Şekil 1. Ratzel ve Blache Karşılaştırması).

Ulusun mekânsallaşması sürecinde yapılan tarihsel uyarlamalar, başka deyişle "mekâna tarih yazma" çabası, Tarih Tezi'nin ana temalarında hissedilmektedir. Bu temalara kısaca göz atalım:

• *Orta Asya'dan Anadolu'ya göç*: Göç teması anavatan-vatan arasında gidilen yolu "tarih dışı bir koridor" şeklinde tasarlamıştır. Buna göre Türk kavmi yaşanan zamansal ve mekânsal dönüşümlere rağmen kendi özünü koruyarak, adeta Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan "koridordan" geçerek Anadolu'yu vatan tutmuştur.

• *Ulusal kökenin Hititlere geri götürülmesi*: Türklük Anadolu'daki mevcut otokton halkların varlığından daha eski bir zamana taşınmış, böylelikle Anadolu kadim vatan olarak sahiplenilmeye çalışılmıştır.

• *Brakisefal ırkın Avrupa'ya medeniyet götürmesi*: Batılı tarih yazarları 15. yüzyıldan beridir, medeniyetin başlangıç yeri olarak Yunan medeniyetini göstermektedir. Batılı tarih anlatısında Türkler, Orta Asya'daki göçebe aşiretler olarak anlatılmakta, antropolojik yaklaşımlarla bir ırk aidiyetine (sarı ırk, Brakifesal beyaz ırk vb.) oturtulmaya çalışılmaktadır. Türklerin bu

---

Türk Tarih Tezi'nden Türk İslam Sentezi'ne, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006; Ceren Arkman, "The Launching Of The Turkish Thesis Of History: A Close Textual Analysis", yayımlanmamış yüksek lisans çalışması, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Şubat 2006.

iddiaları çürütme isteğiyle kalmayıp dünya medeniyetine kaynaklık ettiğini iddia etmesi önemlidir. Avrupa'da Türkleri barbar olarak gösterenlere ırk teorilerini kullanarak aynı terminoloji içinden cevap verilmiştir. Ama bu niyetle çıkılan yolun sonunda, Türkler Avrupa medeniyetinin kurucusu konumuna yükseltilmiştir.[27]

• *Coğrafi olarak yeni bir realite yaratma:* Mekânı "ulusal özle" adlandırarak etnik zemin oluşturma yoluyla bir tarihsizleştirme sürecine girilmiştir. Öte yandan coğrafi argümanların faydacı bir şekilde kullanılması sayesinde anavatan olgusu vurgulanmış, ancak anavatan dışarıda kalan topluluklar üzerindeki irredentist iddialardan ayırt edilmiştir.

Bu çerçevede "vazifelendirilmiş" tarihçilerin başında Prof. Dr. Afet İnan[28] gelmektedir; İnan, Atatürk'ün talimatıyla tarih çalışmalarını yürüterek, resmî tezin bilimsel sözcüsü olma görevini üstlenmiştir. 1930 yılında akademisyenler, eğitimciler ve siyasetçiler (Afet İnan, Tevfik Bıyıkoğlu, Samih Rıfat, Yusuf Akçura, Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi Arsal, Şemsettin Günaltay, Vasfi Çınar ve Yusuf Ziya Özer) Batılı yazarlar tarafından göz ardı edilmiş olan Türk Tarihi'ni araştırmak için çalışmalara başlamışlardır. Bu çalışmaların sonucunda 1930 yılında *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı 606 sayfalık eser ortaya çıkmıştır. 1931 yılında 87 sayfalık *Türk Tarihinin Ana Çizgileri*-Giriş Bölümü hazırlanmıştır. 4 ciltlik olan bu çalışma 30.000 adet bastırılmıştır. TTT, bu bağlamda bir ön çalışma üzerinden geliştirilmiştir.[29]

Bu ön çalışmanın sonucunda basılan 4 ciltlik *Tarih* kitaplarında Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkışı şöyle açıklanmaktadır:

---

27 Ceren Arkman, The *Launching Of The Turkish Thesis Of History: A Close Textual Analysis*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, Şubat 2006, s. 20

28 Ayşe Afet İnan (Uzmay) (1908-1985), Türk öğretmen, tarihçi ve sosyoloji profesörü. Atatürk'ün manevi kızıdır. Cumhuriyet'in ilk tarih profesörlerinden birisi olan Afet İnan, yıllar boyu kurucuları arasında yer aldığı Türk Tarih Kurumu'nun asbaşkanlığını yapmıştır. Türk Tarih Tezi'ni ortaya koyan tarihçiler arasında yer alır. Bkz. *Prof. Dr. Afet İnan*, (yay. haz. Arı İnan), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

29 Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992, s. 99. Ayrıca bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c. 1, Ankara: Tekin Yayınları, 1978.

> Son yıllara gelinceye dek "Türk Tarihi" ülkemizde en az incelenmiş konulardan biri halindeydi. Bin yıldan fazla süren İslamlık-Hıristiyanlık davalarının doğurduğu düşmanlık duygusuyla tutucu tarihçiler, bu davalarda yüzyıllarca İslamlığın öncülüğünü yapan Türklerin tarihini, kan, ateş maceralarından ibaret gibi göstermek için savaştılar. Türk ve İslam tarihçileri de Türklüğü ve Türk uygarlığını da İslam ve İslam uygarlığı ile kaynaştırdılar. İslam'dan önceki binlerce yıla ait devreleri unutturmayı, ümmetçilik siyasetinin gereği ve din gayretinin ödevi bildiler."[30]

1. Türk Tarih Kongresi'ne Afet İnan'ın konuşması damgasını vurmuştur. İnan, hocası Eugene Pittard'ın da etkisiyle Batılı kaynakları (Gobineau, Bethelot, Pittard, Gerin) kendi tezlerini doğrulayacak şekilde seçerek okumuş ve söylemini bunlar üzerinden kurmuştur. İnan, Orta Asya'daki Paleolitik devrin son safhasında değişik ırklar belirdiğini, Orta Asya'daki Dolikosefal ırkına kıyasla daha gelişmiş olan Brakisefal ırkın tarım yaptığını, saban kullandığını ve hayvan ehlileştirdiğini, Tunç devrinde Brakisefallerin Avrupa'yı istila ederek kendi üstün medeniyetlerini daha gelişmemiş olan Dolikosefal diyarına taşıdıklarını anlatmıştır. Kısacası, Prof. Dr. İnan'ın kongredeki konuşması Türklerin dünya medeniyetinin gerçek yaratıcıları olduğuna dair "bilimsel" bir ulus güzellemesi barındırmaktadır.

Bu anlatının başlıca hedefi sadece ulusa özgüven aşılamak değil, Türklerin Orta Asya'nın ve Anadolu'nun otokton halkı olduğunu kanıtlamaktır.[31] Türkleri arzın merkezine koyan bu yaklaşım her türlü muhalefete kapalı bir köken anlatısı sun-

---

30 Bkz. *Tarih I*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1935, Önsöz.

31 Bu anlatıya göre Brakisefallerin göçü Asya'daki iklim şartlarına ve göç yollarının açılması ile gerçekleşmiştir. Tahmin edildiği üzere MÖ 5000 yıllarında gerçekleşen göç Altay-Pamir Yaylası arasındaki bölgeden kuzeyden Karadeniz-Tuna, güneyden ise Akdeniz yolu ile Batıya doğru bir yön izlemiştir. Batılı kaynakların "homo alpinus" olarak adlandırdığı Asyalı istilacılar, medeniyeti Avrupa'ya taşımışlardır. İnan bu anlatıda başrolü Türklere vermiş, Türklerin Altay-Pamir bölgesini Türklerin anayurdu olarak saptamıştır. Bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar-Müzakere Zabıtları*, Ankara: Maarif Vekâleti, 1932.

maktadır. Kongrede, ırk, medeniyet, dil ilişkisi, Orta Asya'dan göçün sebepleri ve sonuçları, ulusal tarih yazımı ve ders kitapları hakkındaki eleştiriler otoritenin belirlediği köken anlatısından sapma olarak görülmüş ve kısa sürede susturulmuştur. Bu eleştirileri yapanlar Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Samih Rıfat, Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, Avram Galanti ve kongreye davet edilen okul öğretmenleridir. Bunlar arasında Fuat Köprülü ancak cılız bir muhalefet yapabilmiş, İnan'ın elindeki belgelerin yetersizliğine değinmiş, Avrupa'daki araştırmaların henüz başlangıç seviyesinde olduğunun altını çizmiştir. Köprülü, Türk adının ilk defa *Tuyuk* olarak Çin kaynaklarında MS 6. yüzyıl civarında geçtiğini ifade etmiş, Doğu Türkistan'da bu konuda daha yapılacak çok inceleme olduğunu belirtmiştir. Bu konudaki araştırmaların olgunlaşmamış olması ve spekülasyona açık olması tartışmanın kör noktası olmuştur. Siyasi otoritenin baskısıyla eleştiriler geri çekilmiş veya yumuşatılmıştır. Esas sorun, yöntem sorununa indirgenmiştir. Mesele "Türklerin Orta Asya'dan gelip gelmediğinin sorgulanması değil, bunun kanıtlanmasının sağlam bir kurgu içinde" yapılmasıdır.[32]

Resmî tarih tezini analiz eden Ersanlı'ya göre kongredeki tartışmalarda[33] kullanılan coğrafi açıklamalar bu önermelerin kurtarıcı zemini olmuştur, çünkü "coğrafi bilginin yararı sonsuzdur", fiziksel veri sağladığı için "doğa bilimlerine aittir". Böylelikle "toplumsal ve siyasi değişimler, oluşumlar eski

32 Ersanlı, *a.g.e.*, s. 131.

33 Tartışmalar genel anlamda 4 grupta toplanabilir 1)Tarih öncesi ve tarih dönemlerine ait kaynakların kullanımı, kaynakların yetersizliği (*Fuat Köprülü, Afet İnan, İhsan Cemil arasındaki tartışma)* 2) Türk dilleri üzerine tartışma ve ırk ve dil ilişkisinin sorgulanması: Bu noktada özellikle sorgulanan Hint-Avrupa dil grubunun ırka karşılık gelip gelmemesidir. Dil ve ırkın tarih için nasıl analiz birimi sayılacağı tartışma konusu olmuştur (*Samih Rıfat, Ahmet Caferoğlu tartışması)*. 3) Orta Asya'dan geniş çaplı bir göçe yol açan coğrafi ve doğal değişikliklerin tartışılması (*Zeki Velidi Togan, Sadri Maksudi, Reşit Galip arasında geçen tartışma)*. Bu tartışmada göç ve kuraklık teması, coğrafi ve doğal değişimler başlıca önermeleri oluşturmuştur. 4) Ders kitapları üzerine tartışmada Sümer ve Mısır gibi büyük medeniyetlerin Türk ırkının etkisinde geliştiği yaklaşımının okul kitaplarında yer almasının sakıncaları konuşulmuştur (*Avram Galanti, Yusuf Akçura, Fazıl Nazmı Bey arasındaki tartışma)*. Bkz. Ersanlı, *a.g.e.*, s. 123-124.

Türk şehirlerindeki kum tepelerinin ardına gizlenebilmiştir".[34] Bu yönüyle TTT Anadolu coğrafyasına yazılmış "tarih dışı" bir kurgu gibi durmaktadır.

Bu "kurgulama faaliyeti" elbette sadece Türkiye'ye özgü değildir. Genel anlamda dünyadaki ulusçuluklara baktığımızda önderlerin geçmişi yeniden yaratma arzuları oldukça genel bir eğilimdir ve şaşılacak bir durum değildir; ancak yaratılan geçmişin güçlü ve anlamlı bir biçimde formüle edilmesi kronolojik olayların arasındaki bağların inandırıcı ve mantıksal bir şekilde kurulması gerekir. TTT'de ise sanki "tüm maddi bulgular kurum ve anlatılar el ele vermiş, birbiriyle çelişebilecek noktaları göz ardı edilerek ittifak yapmış"[35] gibi sunulmaktadır, bu nedenle anlamlı ve inandırıcı olamamış, zaman içinde etkisini yitirmiştir.

Bütün tartışmalara ve fantastik özelliklerine rağmen, TTT'nin Türkiye Cumhuriyeti devletinin iktidarını tesis etmesi için önemli işlevleri vardır, toparlayacak olursak, dünyadaki Türklük imgesi bakımından önemli işlevler şunlardır:

1) Batılı kaynakların İslam etrafında tanımladığı Türklük anlayışına tepki vermek ve ulusun "altın çağ"ı olarak görülen İslamiyet öncesi Türk medeniyetini tarih sahnesine çıkartmak.

2) Türk tarihini Batılı "medeniyet dairesi"[36] içinde konumlandırmak. Türklüğü Osmanlı ve İslam tarihinden ayrıştırmak.

34 Ersanlı, *a.g.e.*, s. 123.

35 Ersanlı, *a.g.e.*, s. 60 ve 94.

36 Bu bağlamda kullanılan "medeniyet dairesi", Ziya Gökalp'in terimidir; Gökalp Türklerin farklı zamanlarda dünyada kendilerini konumlandırmaları bakımından çeşitli medeniyet dairelerinden söz etmiştir. Gökalp'e göre bir cemiyet, medeniyet dairesini değiştirebilir; mesela Türk kavmi, iki kere medeniyet dairesini değiştirmiştir. İslamiyet'i kabul etmeden önce Türkler "Uzakdoğu Medeniyeti Dairesi" içinde yer alıyordu. Müslüman olduktan sonra, "Doğu Medeniyeti Dairesi"ne girdi. Geçen yüzyıldan (19. asır) beri de, üçüncü bir daireye, "Batı Medeniyeti Dairesi"ne girmeye çalışıyor. Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi* isimli eseri ile ilgili "Liselerin ikinci devresine mahsus" ve "Muallimlere mahsus" olmak üzere iki versiyondan söz edilmektedir. Fakat bu eserin 5 c. olarak tasarlandığı, Gökalp tarafından Fuat Köprülü'ye incelenmek için verildiği ve sonra akıbetinin meçhul olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi* (Günümüz Türkçesiyle), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, Yusuf Çotuksöken (haz.), 1991. Önsöz, bkz., s. XIV, ve "medeniyet daireleri" ve evreler hakkında, s. 4.

3) Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan "tarih dışı koridoru" geçen Türk ulusunun Anadolu ve Mezopotamya medeniyetlerinin, Hititlerin, Urartuların doğal mirasçısı olduğunu kanıtlamak. Bu medeniyetler Batı medeniyetinin de kökeninde yattığı için Türkleri doğal olarak Batı medeniyetinin de kurucusu" saymak.[37]

İç mekânın ve ulusun ilişkisini kurmak bakımından işlevleri şunlardır:

1) Küçük Türkçülüğün odaklandığı Anadolu'ya siyasi ve kültürel olarak sahip olduğunu göstermek,

2) Orta Asya bağlantısı ile Büyük Türkçülük refleksini mitolojik ve masalsı bir coğrafi anlatı içinde tutmak,

3) İç mekândaki kimliği kurarken medeniyet vurgusunu vatandaşlık bilincine zerk etmek.

İnşa edilen etnik zaman-zemin ve Türk Tarih Tezi

Ulusçuluk tartışmalarının sağladığı kavramsal bir çerçeveden bakarak TTT' yi yorumlarsak ulus-devlet mantığının zaman-zemin ilişkisini nasıl kurduğunu daha iyi anlayabiliriz. G. W. Hegel'in felsefesine göre, zamanın tini, (*Zeitgeist*), belirli varoluş tarzlarını belirli bir moment (an) içinde barındırır. Bu yaklaşıma göre bir siyasal topluluk kendi "zamanı" geldiğinde sahneye çıkarak tarihin gidişatını belirleyecek, "tarih yazacaktır".[38] Belirli halkların dünya tarihi içinde kendi "zamanları" olduğu savı ulusçuluk ideolojilerine güç vermiştir, çünkü bu sav, sırası gelince dünya sahnesine çıkan, "tarihin derinliklerinde durup vaktini bekleyen öz ya da tohumun varlığını" (ulus olmayı bekleyen etnik grup) içkin olarak barındırmaktadır.

Tarihin içinde "vaktini bekleyen tohum olarak ulus" düşüncesi ilkçi ve özcü bir yaklaşımın ürünüdür; çalışmamızın önce-

---

37 Saptama ve yorumlar için bkz. Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezi'nden Türk İslam Sentezi'ne*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 22.

38 G. W. Hegel, (1995) *Lectures on the History of Philosophy* [Geschichte der Philosophie, 1840], çev. E. S Haldane, Lincoln: University of Nebraska Press.

ki bölümlerinde vatan-anavatan ayırımından söz ederken anavatanın ataların yaşadığı mekân olarak, mitolojik ve masalsı bir boyutla donatıldığını söylemiştik, bu yönüyle köken ya da anavatan, ulusun ilkçi zemini olarak tasavvur edilmektedir. İlkçi yaklaşım, zamanın ve mekânın ötesine geçmiş, özünü muhafaza etmiş bir topluluk varsayar. Bu bakış, TTT'de "tarih dışı bir koridor" varsaymıştır. Çünkü TTT'nde tarihin ve coğrafyanın getirdiği dönüşüm, alışveriş ve değişimlerden bağımsız bir "medeni Türk imgesi" tasavvur edilmektedir. Türkler anavatanlarından (Orta Asya) Anadolu'ya göç etmiş, Avrupa'ya uzanmış ve medeniyetini tüm dünyaya yaymış bir ırk olarak sunulmaktadır.

Zaman-ulus ilişkisi çeşitli ulusçuluklar tarafından farklı şekillerde problematize edilmiştir. Ernest Gellner modernist açıdan bakarak bu durumu "uyuyan güzel" masalına benzetir. Ulus, "uyuyan güzel misali, kuytuda gizlenen bir cevherdir ve onu öpüp uyandıracak prensini beklemektedir.[39] Bu bağlamda TTT, Türklük anlatısına ivme vermek, –Gellner'in eleştirisinde kullandığı anlamda– cevherini "öpüp uyandırmak üzere" bir üst-anlatı ve "kolektif bellek" oluşturmayı hedeflemiştir.

Sonuçta TTT'nin hayal ettiği etnik zeminin kolektif bellek tarafından taşınması için ikna edici ve bilimsel olması arzulanmış, bu yüzden de coğrafya, arkeoloji ve antropoloji disiplinleri ulus inşasının hizmetine sokulmuştur. Bu yolla elde edilen "zoraki bilimsel çözüm", tarihsel kopuklukları politik pragmatizm ile birbirine bağlamak olmuştur. Bu durum da tarihsel ve coğrafi analizi metottan koparmıştır.[40]

TTT'nin "etnik zemin inşası" açısından başka bir önemi "kolektif bir unutuş" ve "ortak bellek yaratma" sürecini başlatmış olmasıdır. Jan Assman'ın bellek konusundaki çalışmalarında belirttiği gibi, "düşünce ne kadar soyut bir eylem ise, hatırlama da o kadar somuttur", yani zamana ve mekâna bağlıdır; bellek fiziksel ortamın sağladığı belirli bir "hatırlama çerçevesi"yle

39 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Balckwell, 1983.

40 Büşra Ersanlı, "History Textbooks as Reflections of The Political Self: Turkey (1939's and 1990's)", *Int. Journal of Middle East Studies*, 34 (2002), s. 337-349.

kurulmaktadır.[41] Dolayısıyla belleğin mekâna ihtiyacı vardır, mekânsallaştırma eğilimi içindedir. Grup ve mekân bir arada sembolik bir ortak yaşam kurar, grup kendi mekânından ayrı düşse de bu birlikteliği ve mekânın kutsallığını yeniden üreterek yaşar.[42] Bu bağlamda TTT, Anadolu-Orta Asya arasındaki "tarih dışı koridor", bir "hatırlama çerçevesi" çizmiştir.

Adına ister kültürel hafıza diyelim ister popüler bellek diyelim –Edward Said'in de altını çizdiği gibi–[43] ulus anlatısının "belirli bir yer" ile özdeştirilmesi sonucu bir ortak bellek yaratımı söz konusudur. Bu çerçevede Jan Assman'a göre hatırlamak eylemi, seçilmiş olma inancına dayanır.[44] Bu inanç ya da ilke, ulusçuluk bağlamında her zaman yeniden üretime ve manüplasyona açıktır.

Ulus-devlet mantığına göre yurttaş bir yandan hukuki haklarla donatılırken, öte yandan "vatanın evladı" olma ödevinden sorumlu tutulabilmektedir. "Vatan evladı", yukarıdan tayin edilen ulusal kültürü "doğal özü" saymak durumundadır. Bu bağlamda devlet, vatandaşlardan ortak bir duygu ve düşünce ikliminin ahenkli bir parçası olmasını beklemiştir. Bütün bunları Türkiye örneği üzerinden düşünecek olursak TTT ile devletin istediği aslında "ortak bir kültürel hafıza kaybı"dır.[45] Bu

---

41 Jan Assman, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 41.

42 Assman, bellek sanatı ve hatırlama kültüründen söz ederken Romalıların (Cicero, *De Oratore II*, 86, s. 352-354) bu sanatı retorik sanatının beş alanından biri olarak kabul ettiğini ve bunun Rönesans'a dek geldiğini ifade eder, bellek tekniği (*Mnemo technic*) şöyle işler: Belli mekanlar seçilir, bilince yerleşmesi istenen şeylerin hayali görüntüleri yaratılır ve sonra bu görüntüler belli mekanlarla ilişkiye sokulur. Böylece mekânların sıralı bütünlüğü korunarak "yapay bellek" inşa edilir. Bu hatırlama yöntemi ile retorik sanatını icra eden bireyler alışılmadık ölçüde bilgiyi akıllarında canlı tutabilmektedir. Bkz. Assman, *a.g.e*, s. 34.

43 Edward Said, "Invention, memory, and place", *Critical Inquiry*: *26*, 2000, s. 179.

44 Max Weber, daha 1920'lerde "kurgusal halk" kavramının farkına vararak etnik bilincin ardında "seçilmiş halk olma" düşüncesinin yattığını görmüştür. Assman da Weber'e bu konuda referans vermektedir. (Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1947, s. 221) Bkz. Assman, *a.g.e.*, s. 35.

45 Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği*, Ankara: Öteki, 1998. Bu durum sadece TTT ile sınırlı kalmaz, Türkiye'de siyasal geçmiş ile yüzleş-

nedenle ulus-devletlerde tarih yazımının sadece inşa ya da icat edilen bir etkinlik olmadığını, tarihin aynı zamanda silinerek yazıldığını düşünebiliriz. Tarihsizleştirmek ve mekânsızlaştırmak da bir tür vakanüvislik olarak görülebilir. Belki de bu yüzden Ernest Renan "Ulus nedir?" (1882), sorusuna "Ulus, kolektif unutuştur," yanıtını vermiştir.[46]

Anthony Smith'in zaman-zemin-ulus ilişkisine ulus-öncesi kurucu mitleri tartıştığı noktalarda değindiğini belirtmiştik. Smith argümanında ulus-öncesi grupların mazilerinin geçtiği mekân ve alanların ulus inşasındaki rolünden söz etmiştir. Kitleleri mobilize etmek isteyen siyasi seçkinler özellikle tarihsel yerlerin taşıdığı kolektif anlamdan yola çıkmaktadır.

Smith'in çerçevesinden bakılınca TTT, Orta Asya ve Türklük sembolleri (etnosembolist yaklaşımın varsaydığı gibi) ortak, yaşanmış veya yaşandığına inanılan bir mazinin sembol dağarcığından çekilip çıkarılmamıştır. Türk Tarih Tezi'nde –Smith'in varsaydığı tarihsel gerçeklik yerine–, inşa edilmiş, tarih dışı bir boyut vardır. Mevcut tarih ve coğrafya unutturulmuş ve geçmiş ve gelecek Orta Asya-Anadolu-Batı medeniyeti ekseninde yeniden kurgulanmıştır. Dolayısıyla ulusun köken anlatısı tarihsel yaşanmışlıktan değil, fantastik bir boyuttan doğmuştur. Anthony Smith, kendi etnosembolist paradigmasında *ethnie* adını verdiği grubun potansiyel ulus olma koşullarına bakmış, ortak mitlerin ve sembollerin ulusa giden yolu açtığını düşünmüştür. Smith, "etnik kökenlerin mitosu" olarak adlandırdığı bu mitosun iki tipi olduğunu savunur: İlki biyolojik, dayanışmacı aile-kan bağına ve soy kütüğüne dair kök ve miras; ikincisi ise kültürel, ülkü-ideal merkezli ideolojik kök ve mirastır.[47]

---

me konusundaki zayıflıklara ve aşırı milliyetçi tepkilere bakıldığında kolektif unutuşun daha çok arzulandığı hissine kapılmaktayız.

46 Niyazi Berkes Renan'ın altını çizdiği bu "kolektif unutuş" hakkında 1940'ların Türkiyesi hakkında önemli bir siyasal analiz sunmaktadır. Bkz. *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

47 A. Smith, "National Identity and Myths of Ethnic Descent", *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, John Hutchinson ve Anthony D. Smith (ed.), c. 4, Routledge, 2000, s. 1394-95.

Elbette Türk Tarih Tezi'nde Smith'in varsaydığından farklı bir durum söz konusudur, çünkü etnik zemin devlet eliyle kurgulanmakta ve tepeden öğretilmektedir. Ama yine de Smith'in argümanını baş aşağı çevirirsek devlet söyleminin mekânı ve maziyi "gerçekmiş gibi" ürettiğini görürüz. "Hayal edilen etnik zemin" karşımıza bu şekilde çıkmaktadır. Hayal edilen etnik zeminde Smith'in sözünü ettiği her iki mitos tipinden izler bulmak olanaklıdır. Orta Asya'yı Türklerin anavatanı olarak tanımlamak ve beyaz ırkın kök-mekânı olarak kurgulamak ilk mitos tipine, Türkleri kültürel açıdan Anadolu medeniyetlerinin mirasçısı ve uzantısı olarak köklendirmek de ikinci mitos tipine uygunluk göstermektedir. Anderson'un inşacı bakış açısına göre ise bu durum keşfedilmemiş bir ulus cevherinin geçmişe dönük yeniden hayal edilme biçimidir.

Çalışmamızın başındaki kuramsal bölümünde Anthony Smith ve Benedict Anderson'un argümanlarını sentezleyerek "devlet eliyle inşa edilen etnik zemin" diye adlandırdığımız durum budur. Smith'in bir gerçeklik olarak sunduğu etnik-zemin, Türkiye'deki kurucu seçkinler tarafından "tarihsel bir gerçeklikmiş gibi", Benedict Anderson'un kastettiği anlamda "inşa ve hayal edilmiştir".

TTT bu nedenle ilkçi ve özcü yaklaşımla kurulmaya çalışan bir *psedo*-anlatıdır. Bu psedo-tarih anlatısı üzerinden vatandaşların, Anadolu coğrafyasına tarihin derinliklerinden gelen bir kimlik hissi ile tutunması istenmiştir. Söz konusu psedo-tarih anlatısının bu şekilde gerçekleşmesinin ana nedenlerinden biri Osmanlı mazisini yeni kurulan ülkenin geçmiş ve geleceğinden dışarı atmaktır. Bu yüzden "kolektif unutuş"tan beslenen köken anlatısı kendi gerçekliğini tikel biçimde yeniden kurma çabası içindedir. Bu durum ulusçuluk mantığında belirli bir yere oturmaktadır. Benedict Anderson'a göre ulus, özerk ve tikel bir şekilde hayal edilmektedir çünkü ulusun ortaya çıktığı tarihsel dönem imparatorlukların çöktüğü ve eski meşruiyet biçimlerinin (din, hükümdar) geçerliliğini yitirdiği bir dönemdir. Anderson'a göre ulusun tarih sahnesine çıkabilmesinin önkoşullarından biri eski bağlılık ve aidiyetlerden kopmasıdır. Bunun

anlamı din veya imparatorluk kalıpları ile kurulan aidiyetlere duyulan inancın yitmesidir. Ulusun "zamanının gelmiş" olması geleneksel meşruiyetten modern meşruiyete geçiş anlamında aslında siyasal bir paradigma değişimidir. Dinî, ruhani, mitolojik, hanedana ait bir zaman ve mülk algısından seküler bir zamana ve yurttaşlık algısına geçiştir.[48] TTT, bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti için hem Osmanlı'nın zamanından ve mekânından kopuşu, hem de (ulusu ırk-dil temelinde tanımlayarak) seküler kimliği simgeler. Bu bağlamda ulusun hayal edilmesi, yeni bir tarih anlatısının eski coğrafyanın üzerine oturtulması ile gerçekleşmiştir.

1932'de ilan edilen TTT'den yaklaşık yedi sene sonra Hatay Türkiye sınırlarına katılmış ve 1941'de Coğrafya Kongresi yapılmıştır. Böylelikle Kemalist ulusçuluğun mekânsal hâkimiyeti kurmak üzere yeni siyasi ve kurumsal adımlar attığını görmekteyiz. Bir sonraki bölümde Hatay meselesine ve vatana ilhakının nasıl meşrulaştığına bakacağız. Hatay meselesinde Hititler-Türklük bağıntısı ve Eti Türkleri kavramlarıyla desteklenen bir resmî söylem üretilmiştir, TTT bu söylemin alt metinlerinden birini oluşturmuştur diyebiliriz.

Hatay'ın iç mekâna dahil edilmesi

Türk Tarih Tezi'nde karşımıza çıkan "Hitit medeniyeti ve Türklük arasındaki süreklilik" Hatay tartışmasında resmî söyleme damgasını vurmuştur. Hatay, Türklerin ataları olan Hitit medeniyetinin merkezi olarak tanımlanmış, Etilerin Hatay Tükleri olduğu iddialarıyla Orta Asya, Anadolu ve Hatay arasında tarihsel ve organik bağlar kurulmuştur. Bu bölümde söz konusu bağların hangi koşullarda dış politika gündemine taşındığını ve nasıl meşrulaştırıldığını anlamak için öncelikle Hatay'ın tarihine ve sosyal dokusuna bakacağız, sonra bu bölgenin Türk yurdu olduğunu savunmak için üretilen "Eti Türkleri" gibi argümanları dönemin siyasi ortamı içinde çözümlemeye çalışacağız.

48 Anderson, *Imagined Communities*, s. 20-37.

İskenderun-Antakya bölgesi tarihsel olarak Ermeni, Bizans, Selçuk, Moğol ve Osmanlı uygarlıklarının izlerini taşıyan bir bölgedir. Dolayısıyla Antakya tarihsel ve sosyal doku itibariyle melez bir yapı arz eder. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bu bölgede özellikle yerel aktörlerin kuvvetlendiği göze çarpmaktadır. Osmanlı zamanında iç işlerinde yerel liderlere inisiyatif tanınmış, buraya Sünni değil Nusayri (Alevi Arap) liderler atanmıştır.[49] 19. yüzyılda bölgeye göçmen kabilelerin yerleştirildiği, Osmanlı Devleti'nin küçülmesiyle Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan gelen ve giderek sayıları artan savaş muhacirlerinin bu bölgede iskân edildiği görülmektedir.[50] Yapısal olarak türdeş olmayan bu bölgenin belirli bir toprak parçası olarak bütünleşmeye başlaması 1867'den sonra Türkmen aşiretleri arasında "düzen" sağlama amacıyla Osmanlı ordusuyla başlar. Bu bağlamda Karasu Vadisi boyunca İslâhiye, Hassa ve Reyhanlı kasabaları kurulmuştur.[51]

19. yüzyılda siyaset buradaki 3 ana grup üzerinden yapılmıştır: Türkmenler, Ermeniler ve Nusayriler. Buraya yerleştirilen Türkmen kabileleri, Girit, Kafkasya ve Balkan göçmenleri mevcut etnik yapıyı etkilemiştir. Göçebelikten gelen Türkmen ağalar devletin de yardımıyla bölgede toprak sahibi olmuş ve yerleşik hayatı giderek denetim altına almışlar, özellikle Kürt ve diğer göçmen gruplar üzerinde hâkimiyet sağlamaya çalışmışlardır.[52] Yerleşik düzene geçen Türkmen toprak

---

49 Mehmet Sılay, *Hatay'da Sosyo Kültürel Çevre*, Antakya: Hatay Yayınları, 1994, s. 18.

50 Bkz. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 152.

51 Bu aynı dönemde kuzeyde Adana bölgesinde Kürtlerin yaşadığı bölgelerde başlatılan genel bir harekâtın parçasıdır. Bkz. Yerasimos, "İskenderun Sancağı: Bir Toprak Parçası Oluşturma ve Bütünleştirme Süreci", *Milliyetler ve Sınırlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 176.

52 Fulya Doğruel, *İnsaniyetleri Benzer*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 28-30; Wolfram Eberhard, "Nomads & Farmers in Southeastern Turkey," *Oriens*, c. 6, Leiden: E. J. Brill, 1953, akt. Reşat Kasaba, "Antakya'da Farklı Kimlikler: Tarihsel Bir Bakış", *Akdeniz Dünyası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 208.

ağaları yoksul Alevi köylülerini önce ortakçı, sonra da ücretli emekçi olarak çalıştırmışlardır. Bölgede Arapça konuşan Alevi ortakçıların oluşturduğu bir köylülük doğmuştur.[53] Bu süreçte köylüler toprak sahiplerine karmaşık borç ilişkileriyle bağlanmışladır.[54]

Bölgedeki Alevi-Sünni ilişkiler siyasi gerginliklerden etkilenmiş ama Ermenilerle olduğu gibi bir yol ayırımına gelmemiştir. Bunun nedenlerinden biri II. Abdülhamid döneminde izlenen İslamcılık siyasetinin özellikle Arap-Sufi gruplarla iyi ilişkiler içinde olma yönünde ilerlemesidir.[55] Sünni grupların içinde Alevilere şüphe ile yaklaşan ve bu bölgede misyonerlik faaliyetlerinin Aleviler arasında etkili olduğunu düşünenler de çok olmuştur. Nusayri Aleviliğin Müslümanlıktan çok Hıristiyanlığa dayandığı, heterodoks ve marjinal bir grup olduğu önyargısı önemli gerginlik noktalarından biri olmuştur.[56]

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşanan etnik gerilimler bu bölgede de kendini göstermiştir. 1915 yılında İttihat ve Terakki rejiminin tehcir planlarına Antakya Ermenileri de dahil edilmiştir.[57] 1915'teki tehcir sonrası bölgeyi etnik açıdan dengelemek için Ermeni köylerine Türkmen köylüler yerleştirilmiştir. Tehcir sonrası bu bölgede yeni bir İttihatçı eşraf kesimi eskisinin yerini almıştır.[58] Birinci Dünya Savaşı sonunda Ermenilerin bir kısmı işgal ordularının koruması altında eski yurtlarına dönmüş, 1923 Cumhuriyet'in ilanıyla bir kez daha göçe mecbur kalmıştır. 1923 sonrası 25 bin kadar Ermeni, Fransız mandası altında Suriye'de 15 yıl daha kalmıştır.[59]

53 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 177.

54 Kasaba, *a.g.e.*, s. 208.

55 *Y.a.g.e.*, s. 211, ayrıca bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji / II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul, 1988.

56 Kasaba, *a.g.e.*, s. 211.

57 5400 kadar Ermeni Musa Dağı'na sığınıp 40 gün boyunca Osmanlı askerlerine direnmişlerdir. Sonunda bu grup yabancı gemilerle Port Said'e taşınmış, tehcir kararı bu şekilde uygulanmıştır. Franz Werfel, *Musa Dağında Kırk Gün*, İstanbul: Belge Yayınları, akt. Kasaba, *a.g.e.*, s. 209.

58 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 176.

59 Bkz. Philip Khoury, *Syria & French Mandate*, Princeton: Princeton University Press, 1987, s. 495, akt. Kasaba, *a.g.e.*, s. 209.

Fransız işgali ve mandası toprağa bağlı ilişkilerin dönüşümünde ve sosyal sınıfların meydana çıkmasında önemli rol oynamıştır.[60] Fransız yatırımları ve plantasyonlar sonucu köylüler emekçi konumuna geçmiş ve işçi kimliği kazanmışlardır. Böylelikle Fransızlar eski toprak ağalarını besleyen zengin Amik Ovası'nı toprak sahiplerinin elinden almıştır. Dolayısıyla Hatay'ın Türkiye'ye katılma sürecini en çok destekleyenler bu itibar yitiren eski toprak sahipleri olmuştur.[61] Bu gruplar tahmin edileceği gibi bölgeye yerleştirilen Türkmenler ve diğer muhacirlerdir. Antakya'nın Türkiye'ye katılımından sonra Alevi topluluğun yoksul ve toprağa bağlı kesimi de bölgede kalmış, Sünni çoğunluk ve Alevi azınlık arasındaki ayırım etnik ve dinî unsurlardan çok sınıf farklılaşmasıyla belirmiştir.[62]

Resmî söylemde Hatay meselesi

Hatay'ın bir mesele haline gelmesine katkıda bulunan olayların kronolojisine bakmak resmî söylemde bu toprakların Türkiye'nin bir parçası olduğu savının neden ve nasıl ortaya çıktığını gösterir.[63] Hatay 1936 yılına dek Türkiye'nin gündemin-

60 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 175-200.

61 Bkz. Mete Tunçay, "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlementoculuğu'nun İlk Yüzyılı, 1876-1976*, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara: Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, [Artun Ünsal'ın Mete Tunçay'ın sunduğu tebliğe ilişkin yorumu] 1976, s. 271.

62 1950'li yıllarda tarımda makine kullanımının artmasıyla önceleri ortakçılık yapan Alevi köylülerin çoğu ücretli tarım işçisi olmuş, bir kısmı da Batı Avrupa ya da Türkiye'nin büyük kentlerine göç etmiştir. Bkz. Kasaba, *a.g.e.*, s. 212.

63 Türk devletinin argümanlarını analiz eden çalışmalar için bkz. Edip Çelik, *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969; Mahmut Gologlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-38)*, Ankara: Gologlu Yayınları, 1974; Mete Tunçay, "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlementoculuğu'nun İlk Yüzyılı, 1876-1976*, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara: Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, 1976; Stefanos Yerasimos, "İskenderun Sancağı: Bir Toprak Parçası Oluşturma ve Bütünleştirme Süreci", *Milliyetler ve Sınırlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994; Berna Türkdoğan, *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2001; Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu 1918-1939*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005; Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılıma Hatay*, Ankara: Pho-

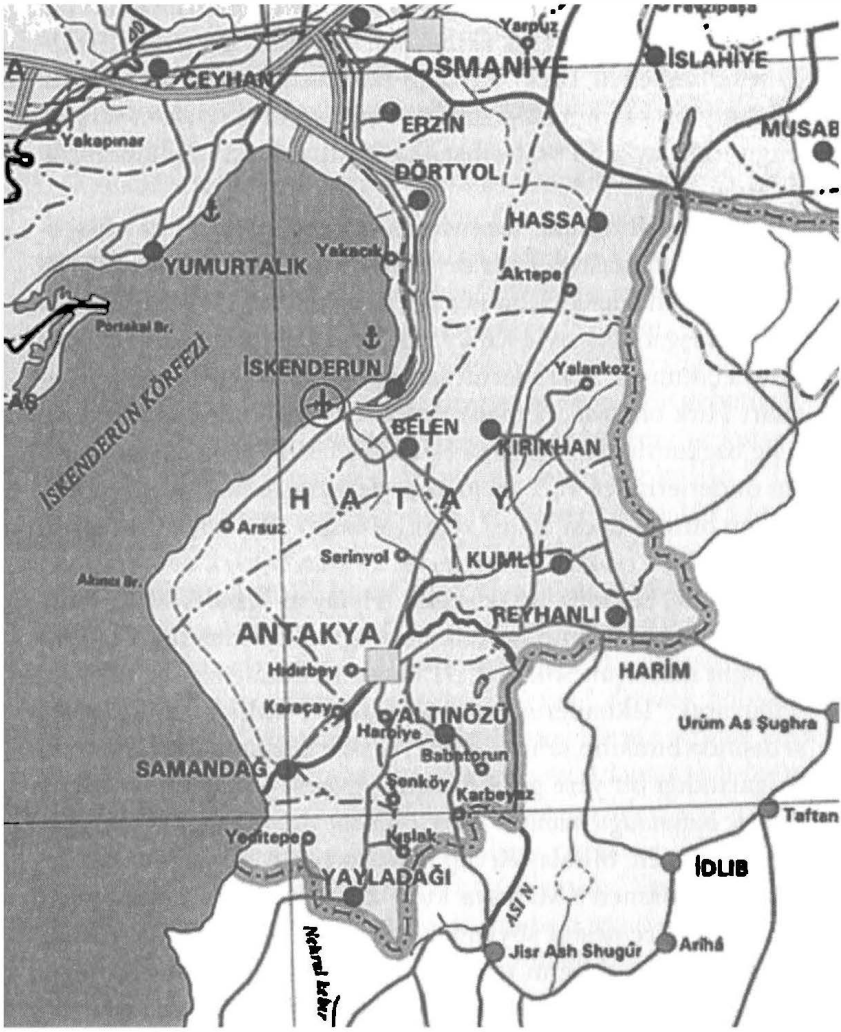
de değildir. 1936'ya dek Hatay meselesi bakımından belirleyici olan (bkz. Dördüncü Bölüm) Misak-ı Milli'nin 1. maddesidir. Bu madde, anımsayacağımız gibi Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun oturduğu güney sınırı ile ilgiliydi; "mütareke çizgisi içinde ve dışında, dinen, örfen ve emelen birbirlerine bağlı bir Osmanlı-İslam çoğunluğun bütünlüğü" ifade edilmişti. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sırasında düşman orduları altında kalan kısımların kaderinin halkların serbestçe açıklayacakları oylara göre belirlenmesi öngörülmüştü. Mütareke hattının Misak-ı Milli ile Türk ulusal kurtuluş hareketinin kuracağı cumhuriyetin sınırları olarak ilan edildiğini düşünürsek bu detayların Türk ulusçuluğu için büyük değeri vardır. Müttefiklere göre ateşkes Osmanlı ordusunun teslim olması anlamına geliyordu. Yani Müttefiklerin zihninde Mütareke hattı diye bir sınır yoktu. Türklere göre bu esnada ellerinde tuttukları mevziler gelecekteki egemenliğin sınırlarıydı. Mütareke sırasında Türk ordusu İskenderun Körfezi'nin ağzındaki Ras al Hınzır'dan kuzeyde Asi'ye uzanan Belen Boğazı ile İskenderun'u içine alan ancak Antakya'yı dışarıda bırakan bir hattı ellerinde tutabilmekteydi ama bu hattı genişletme yolunda çaba sarf ediliyordu.[64] Bu dönemde Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'ndan istifa eden Liman von Sanders'in yerine Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal'in geçmesi meselenin gidişatına etki etmiştir. Mustafa Kemal var gücüyle Türk mevzileri ile İngiliz mevzileri arasındaki boşluğu doldurmaya çalışmış, 31 Ekim'de Reyhaniye'nin, 3 Kasım'da da Antakya'nın işgal edilmesi emrini vermiştir.[65] Daha sonra bilindiği gibi emirlere uymadığı için İstanbul'a çağırılmıştır.

---

enix, 2008; Suriye'de 1930'lardaki siyasal koşullar hakkındaki analiz için bkz. Seda Altuğ, "Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919-1939)", *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 39, İstanbul, 2008. Bu dönemde Hatay'daki Ermenilerin durumu hakkındaki analiz için bkz. Berna Pekeşen "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in the 1930's", *Turkey Beyond Nationalism*, Hans Lukas Kieser (ed.), Londra: Tauris, 2006.

64 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 178.

65 Bkz. Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı kurmay heyetinin 30 Ekim 1918 tarihli raporu, *Harp Tarihi Vesikaları*, 27, 1959, belge no. 701, 720. Akt. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 179.



Resim 4. Hatay Haritası: kaynak http://www.cografya.gen.tr/tr/hatay/, Erişim tarihi: 30.05.2010

Mondros Mütareke çizgisi hakkında Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları'na komuta ederken 2 Kasım 1918 tarihli grup emrinde şöyle demiştir: "İskenderun, Antakya, Cebel Sem'an (bugünkü Suriye'de Dar-al İzze), Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep ahalisinin dörtte üçünün Arap-

ça tekellüm eder Türk olduğu her vesile ile hatırda tutulmalı ve her davada bu esas ittihaz edilmelidir." Buradaki "Arapça tekellüm eden Türk" kavramı önemlidir, çünkü bundan 20 yıl sonra bu kavram bölgede Türk mevcudunun çoğunlukta olduğu iddiasıyla dil ve tarihsel bağlar üzerinden yeniden ortaya atılacaktır.[66]

Bu bölge Mütareke sonrasında hem Arap ve Türk ulusçuluğunun karşılaştığı hem de Fransızlara karşı direnişin gerçekleştiği bir mekân olmuştur. Fransa'nın Suriye ve Kilikya'yı 1919'da işgal etmesiyle Kilikya'da Kemalist direnişin uzantıları ortaya çıkmıştır. İskenderun sancağındaki direnişin şefleri (bazıları Türk olmasına karşın) Halep'teki Arap ulusçuğu hareketi ile bağlantılı olan Antakya eşrafıdır.[67] 1920'lerde yerel direnişin önderlerinden ve Türkmen beyleri arasındaki saygın ailelerinden birinin üyesi olan Tayfur (Mürsel) Sökmen,[68] Antep' teki Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ne 29 Mayıs 1920'de bir telgraf yollamıştır. Sökmen bu telgrafta "Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları içinde tanımlanıp tanımlanmadığını" sormuştur. Telgrafına yanıt alamayan Sökmen, 31 Mayıs tarihinde bir telgraf daha yollayarak "İskenderun sancağı Kuvay-ı Milliye'nin koruması dışında bırakılıp sahiplenilmeyecekse Osmanlı bayraklarının dalgalandığı bir yere göçe hazırız," (*rayatı Osmaniye'nin mütemevviç bulunduğu mahalle hicrete amadeyiz*) demiştir.[69] Bundan sonra Sökmen, Miralay Recep Bey'den cevap almış, Miralay Recep Bey, Sökmen'e Maraş'ta kurulan II. Kolordu Komutanlığı ile temasa geçmesini söylemiş, bölgenin Misak-ı Milli hudutları içinde yer aldığını teyit etmiştir. Bu konuda dikkat çekici olan, yerel direniş temsilcisinin Misak-ı Milli sınırlarına da-

66 Tunçay, *a.g.e.*, s. 280.

67 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 182.

68 Tayfur Sökmen (1892-1980) Birinci Dünya Savaşı'nda istihbarat görevlerinde çalıştı. İskenderun sancağındaki Fransız işgaline karşı direniş hareketinin örgütlenmesinde öncülük yapmıştır. 1935'te Antalya bağımsız milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. Hatay'ın Türkiye'ye katılımına kadar Hatay Devleti'nin Cumhurbaşkanlığı'nı yaptı.

69 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978, s. 35.

hil olabilmek için gösterdiği ısrarlı girişimlerdir.[70] Ayrıca Sökmen'in "bayrağın dalgalandığı yere göçe hazır olma" ifadesi vatan kavramını devlet egemenliğinin simgesi olan bayrak ile bütünleştirmektedir. Bu ifadeye göre vatan, bayrağın dalgalandığı topraklardır.

Milli Mücadele sürecinden sonra bu bölgenin kaderini belirleyen Ankara Antlaşması (1921) ve Lozan Antlaşması (1923) olmuştur. Türkiye-Suriye sınırı 20 Ekim 1921 Türk-Fransız ön barış antlaşması ile Ankara'da belirlenmiş ve Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi ile doğrulanmıştır.[71] Ankara Antlaşması'nın 7. maddesi uyarınca İskenderun ve Antakya'da özel yönetim uygulanmasına, "Türk soyundan memurlarla yönetilmesi ve Türk kültürünün gelişmesine katkıda bulunacak kurumların (okullar) açılması ve gelişmesine" karar verilmiştir.[72] Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı Şubat-Nisan 1923 tarihleri arasında Mustafa Kemal işgalden kurtulan Adana'ya ilk ziyaretini yapmış ve 15 Mart 1923'te vatanın dışında kalan İskenderun ve Antakya bölgelerini temsil etmek üzere siyahlar giymiş bir kız çocuğuna "Dört bin yıldır Türk toprağı olmuş bir toprak parçası düşman elinde kalamaz," diyerek bölgenin Türk tarihine ilk göndermesini yapmıştır. Henüz ortada Türk Tarih Tezi yokken yapılan bu göndermeyi Adana eşrafı önünde tekrarlayan Mustafa Kemal buranın ilk sakinlerinin Orta Asya'dan gelen Türkler olduğunun altını çizmiştir.[73] Bu sırada Lozan Konferansı'nda Ermenilerin Kilikya'da "Ermeni yurdu" kurulması talebinde bulundukları sırada "Orta Asya'dan gelen Türkler" fikrinin ortaya atılması için Adana'nın seçilmesi tesadüf değildir.[74]

Lozan sonrası dönem Sancak ile ilişkili olarak sakin bir dönemdir. Yeni Türkiye'nin sınırları belirlendikten sonra İsken-

70 Serhan Ada, *Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu*, Istanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 36.

71 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989 s. 72.

72 Soysal, *a.g.e.*, s. 51.

73 *Atatürk'ün Söylevleri*, c. II, Ankara, 1968, s. 109.

74 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 185.

derun-Antakya bölgesinde yaşayan Türklerin baskı gördüklerine ilişkin şikâyetleri ve Meclis'te tepkilerini dile getiren parlamenterler[75] olsa da Hatay meselesinin zamana bırakıldığını görüyoruz. Örneğin Lozan sonrasında Türkiye'ye göç etmek isteyen Sancak Türklerine "terk-i tabiiyet" işlerinde fiili güçlükler çıkarılmış, öte yandan bölgenin terk edilmemesi için propaganda yaparak Türkiye'ye göç engellenmiştir.[76] Bunun yanında hükümet Adana ve İstanbul'da yaşayan Hatay Türklerinin Türk kültürünü koruma çalışmalarına destek vermiştir.[77] Türk hükümetinin Hatay'daki Türk nüfusunu orada tutmaya dönük bir siyaset gütmesinden doğru hamle için doğru zamanı beklediği anlaşılıyor.

Zaman içinde Hatay ile ilgili somut ve sürekli adımlar atmak yerine Hatay'a dönük bir iç siyaset izlenmiştir. 1935'te Tayfur Sökmen'in Antalya milletvekili seçilmesi, 1936'da Hatay'da Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin kurulması Hatay davası için gerekli altyapının oluşturulmasının göstergeleridir.[78] 1937'de Antakya konsolosluğunu açan Türk devleti, Hatay'da Halk Partisi ve Halkevlerini kurmuştur.[79] Kısacası Türk devleti bu konuda 1936 yılına dek dış politikada bilinçli olarak pasif kalmış, ama içeride bölgeye dönük belirli bir siyaset izlemiştir. Dış politikadaki "pasif tavır"a örnek olarak Türk devletinin, Suriye ve Lübnan'a gönderdiği başkonsoloslarına –görev alanları içine girmesine rağmen– Sancağı ziyaret etmemeleri için talimat ver-

---

75 Vatandaşlardan Fransız mezaliminden kurtarılmaları yolunda Türkiye Cumhuriyeti yetkililerine resmî müracaatlar gelmiştir. Bkz. Sökmen, *a.g.e.*, s. 70-71. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. III. vd. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985, s. 1146

76 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* (BCA): (030.10.222.500.1) 402.1 Akt. Yusuf Sarınay, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay", *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Yayınları, haz. Berna Türkdoğan, 2001, s. 31-32.

77 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I", *Atatürk Araştırma Merkezi* dergisi, c. XII, 1996, s. 31-32.

78 Bu cemiyet Ankara'daki faaliyetlerini CHP Genel Merkezi'nden yönetmektedir. Bkz. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu?* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986. s. 39.

79 Sarınay, *a.g.e.*, s. 27-28.

mesi[80] gösterilebilir. Buradaki esas amaç Fransa ile sorun yaşamamaktır. Bu durum 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dek sürmüştür. Bu tarihten sonra Hatay ile ilgili somut adımlar atılmıştır.

Dolayısıyla Hatay meselesinin aktif olarak Türkiye'nin dış politika gündemine taşınmasına yol açan neden ve koşullardan ilki, yukarıda da gördüğümüz gibi Türk-Fransız ilişkilerinin seyridir. Diplomatik çerçevede olayların kronolojisine baktığımızda iddiaların giderek artan bir kuvvetle –ama Fransa ile kurulan dengeli ilişkiyi bozmadan– ilerlediğini görebiliriz.

Fransa ve Suriye arasında 6 Eylül 1936 yılında imzalanan antlaşma ile Fransız mandası altındaki Suriye'ye özel yönetim statüsü verilmiştir. Bu durumdan faydalanan Türkiye, Hatay'ı uluslararası gündeme taşımıştır. Bağımsız Suriye hükümetinin ilanından sonra Türk devletinin ilk hamlesi İskenderun-Antakya bölgesi için bağımsızlık istemek olmuştur.[81] Sancağın içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı ama ayrı bir varlık olarak toprak bütünlüğü garanti altına almıştır. Türkiye bu çerçevede garantör devlet sıfatını elde etmiştir.

Hatay'ın gündeme gelmesinde etkili olan ikinci neden, Musul sorununun İngiltere'nin isteği doğrultusunda çözümlenmesinden sonra düzelmeye başlayan Türkiye-İngiltere ilişkileridir. Bu durum Türkiye'nin statükodan yana, bölgesel bir güç olarak tanınması ile pekişmiştir, Hatay meselesinden önce Türkiye'nin statükocu pozisyonunu güçlendiren diğer olaylar 1932'de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliği, 1934'te yapılan Balkan Antantı, 1937'de imzalanan Sadabat Paktı'dır.

Üçüncü neden, Avrupa'daki İkinci Dünya Savaşı öncesi siyasi ortamdır. Hatay meselesinde yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın, Nazi Almanya'sının Avrupa üzerinde artan etkisinin ve savaş atmosferinin de rol oynadığını unutmamak gerekir. Fransa ve İngiltere, Türkiye ile ilişkileri gerginliğe sürüklemenin

---

80 Fediun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl-Anılar-Yorumlar*, c. 1, Ankara, 1980, s. 86.

81 Hasan Köni, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış" *Atatürk Yolu*, yıl 2, sayı 4, Kasım 1989, s. 537.

Avrupa'nın güneydoğu kanadının savunmasız kalmasına yol açabileceğini bilerek Hatay meselesindeki tavırlarını adım adım yumuşatmışlardır.[82] Ama daha önce gördüğümüz gibi farklı bir uluslararası konjonktürde tartışılan Musul konusunda aynı yumuşama gösterilmemiştir. Musul'un tartışıldığı dönemde yeni kurulan Türk devletinin uluslararası alanda tanınması henüz tam gerçekleşmemişti. Zaten İtilaf Devletleri Lozan'a İstanbul Hükümeti'ni de davet etmişler, bu duruma tepki gösteren Meclis (BMM)1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmıştı. Bilindiği gibi Lozan'da Hatay, bir "vatan parçası" olarak gündeme taşınmamıştır. İngilizlerle müzakere edilen Musul sorununun çözümsüzlüğü sürecinde Fransa'nın dostluğu değer kazanmıştır.

Şu açıktır ki Fransa ve İngiltere, Almanya ve İtalya'nın güçlenmesinin verdiği tedirginlikle Türkiye'yi kendisine yakın tutmak istemiş ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.[83] Boğazlar konferansının sonuçlanmasından sonra Türk dış siyaseti aktif bir şekilde Hatay meselesine odaklanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk Kasım 1936 tarihindeki Meclis açış konuşmasında "hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya" meselesinin "dostluğuna önem verdiğimiz Fransa ile tek büyük mesele" olduğunu söyler. Ertesi gün yani 2 Kasım 1936 tarihinde, bölgeye "Hatay" isminin verileceğini açıklar ve Tayfur Sökmen Bey'e bölgede bu yönde örgütlenmelerine ilişkin talimatlar verir.[84] Kemal Atatürk'ün "bağımsız sancak" tezi 26 Eylül 1936'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından Milletler Cemiyeti'nde dünya kamuoyuna açıklanır.[85]

"Bağımsız sancak" tezinin nasıl hayata geçeceği henüz net-

82 Fransa Anadolu'da kurulan Türk Devleti'nin ilk ilişki kurduğu yabancı devlet olmuştur ve 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan antlaşma da Anadolu'da savaş haline son veren antlaşma olarak önem taşımaktadır. Bkz. Edip, Çelik, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi* İstanbul: Gerçek Yayınları, 1969, s. 19.

83 *Montrö Boğazlar Konferansı, Tutanaklar*, çev. Seha Meray, Osman Olcay, Ankara, 1976.

84 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Nimet Arsan (haz.), Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1961, s. 392. Ayrıca bkz. Dağıstan ve Sofuoğlu, *a.g.e.*, s. 48.

85 Ada, *a.g.e.*, s. 111.

leşmediği dönemde Meclis'te hem ilhak hem de muhtariyet konuları tartışılmaktadır. Atatürk'ün Ankara Palas'ta 10 Aralık 1936'da Fransız Büyükelçisi M. Pansot'a "Ben sancak meselesinin her iki tarafın vaziyetini kurtaracak şekilde hallini istiyorum. İlhak talep etmiyorum. Sancak Türkiye ve Fransa'nın müşterek kontrolünde olur. Hatta ordusu da bulunmasın,"[86] dediği bilinmektedir.

Meclis'teki tartışmalardan görüldüğü kadarıyla Türkiye, Lozan ile çizilen sınırlar dışındaki topraklar üzerinde her türlü hak ve iddiadan feragat etmişse de bunun Hatay ile ilgili anlamı "egemenliğin oradaki Türk halkına" devredilmesidir.[87] Yani Türkiye ilk etapta bölgedeki halkın kendi kaderini tayin etme hakkından hareket edecek ve bölgeye bağımsızlık verilmesini talep edecektir. Sonraki etapta bölgedeki Türk nüfusun "serbestçe ifade edecekleri kararla" Türkiye'ye katılacağı öngörülmüştür.

1936-1939 Meclis tartışmalarına bakıldığında bu bölgenin doğrudan silah zoruyla ilhak edilmesini isteyen mebuslar olduğunu görmekteyiz. Mete Tunçay'ın yorumuna göre bu mebuslar ilhak isteklerini ağızlarından kaçırmışlardır ama belki de böyle konuşulmasını elini kuvvetlendirmek için hükümet de uygun görmüştür.[88] Kasım 1936 tarihinde Meclis'teki konuşmasında Tevfik Rüştü Aras konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi konusundaki gelişmeleri anlatırken söz alan milletvekilleri "bölgeyi direkt ilhak etme yönünde" konuşmuşlardır. Meclis'te ilk kez Hatay ismini kullanan Ankara Mebusu Aka Gündüz "Hatay'ı icap ederse silahla avlayacağız," demiştir. Seyhan Mebusu İbrahim Mete'nin "Paris Fransızların 2-3 bin senelik yurtları ise, Antakya da Türklerin 4-5 bin senedir yurdudur"; "Ben muhtariyet filan anlamıyorum. Antakya İskenderon'un doğrudan doğruya anavatana ilhakını istiyorum," sözleri de uzun uzun alkışlanmıştır. Bu sözleriyle Seyhan Mebusu

86 Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", *Belleten*, c. XLV/1, sayı 177, Ocak 1981, s. 199-202.

87 Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi (1936-1939)*, Akt. Tunçay, *a.g.e.*, s. 257-258.

88 Tunçay, *a.g.e.*, s. 258.

İbrahim Mete tipik bir özcü tarihselci yaklaşımın örneğini vermektedir. Hatay'ın Hititler ile olan bağını vurgulamak, Hatay'ın Türklüğünün Paris'in Fransızlığından daha eski olduğunu iddia etmek ve Hatay meselesinin çözümünde muhtariyet safhasını küçümseyerek doğrudan ilhak talebinde bulunmak revizyonist eğilimlere işaret etmektedir, meselenin "silahla da halledilebileceğini söylemek" de benzer bir etki yaratmaktadır. Yine aynı meclis oturumunda Ankara Antlaşması dönemine tanıklık etmiş olan Yusuf Kemal Tengirşek'in şu sözleri de dikkat çekicidir: "Akdeniz'den başlayarak Asi Nehri'nin dirseğinden Fırat'ın dirseğine gelecek hudut istiyorum. Tabii hudut bu budur arkadaşlar, bu!"[89]

Hükümetin diplomatik alandaki talebi muhtariyet olduğu halde mebusların doğrudan ilhak isteklerini açıkça ifade etmeleri dikkat çekicidir. Bundan sonra siyasi gelişmeler içinde Milletler Cemiyeti adına İsveç Dışişleri Bakanı Sandler konuyu inceleyerek bir rapor hazırlamıştır. Bu sırada Cumhurbaşkanı Atatürk, sancağa kuvvet yoluyla müdalahe etmek üzere yola çıkarak Konya'ya kadar gitmiştir. Atatürk'ün Konya'da şöyle bir konuşma yaptığı iddia edilmektedir:

> Ben memleketi hiçbir zaman savaşa sürüklemem, fakat Hatay benim vazgeçilmez bir davam olmuştur. Gerekirse bunu kendi başıma halletmek için zorda kalırsam hemen devlet başkanlığından ve hatta mebusluktan istifa ederim. Serbest bir yurttaş olarak bu illerde çalışan arkadaşlarla beraber Hatay topraklarına geçerim. Oradaki mücahitlerle ve anavatandan kaçıp gelerek bize katılacak olan kuvvetlerle sorunu yerinde ve içeriden çözmeye çalışırım.[90]

Bundan sonra yatıştırma siyaseti izleyen İngiltere'nin araya girmesiyle 26 Ocak 1937 günü Fransa ile ilke olarak bir uzlaşma gerçekleşir, Sandler'in raporunun öngördüğü şekilde Hatay'a "ayrı varlık" statüsü tanınır. 29 Mayıs 1937'de Hatay'ın

89 Tunçay, *a.g.e.*, s. 258.

90 Hamdi Selçuk, *Hatay'ın O Günleri*, s. 77-88, Akt. M. Gologlu, *a.g.e.*, s. 204.

bütünlüğünü güvence altına alan bir antlaşma imzalanır.[91] Buna göre sancakta Türkçe ve Arapça resmî dil olacak ve iki dereceli bir seçim yapılacaktır. Sancak 40 milletvekili ile temsil edilecek, seçim sonucu ne olursa olsun 8 Türk, 6 Alevi, 2 Arap, 2 Ermeni ve 1 Rum Ortodoks milletvekili seçilecektir. Meclis cumhurbaşkanını seçecek, o da başbakanı atayacak, kurulacak Hükümet 5 üyeden oluşacaktır.[92] Fakat Suriye'de iktidarda bulunan ve Arapların bağımsızlığı için çalışan Vatani Partisi, Sandler raporuna ve kararlara karşı çıkmış, raporun tanınmadığı açıklamıştır. Bu süreçte bölgede Türklere yönelik saldırılar olmuştur.[93]

31 Ocak 1938'de Miletler Cemiyeti'nce seçim yönetmeliği hazırlanmış, 7 Mart 1938'de gerekli seçim düzenlemeleri tamamlanmıştır. Seçim kayıtlarının yapıldığı süreçte bazı iddialara göre, Fransa, bölgedeki halkları Türkler aleyhine kışkırtmaktan geri kalmamaktadır;[94] kimi köylerin sadece Sünni-Müslüman olarak kodlanması yüzünden Türklerin sayısı az gösterilmeye çalışılmış ve Türklerin seçmen kaydında sorunlar çıkmıştır.[95] Seçimler Türkiye'nin itirazı nedeniyle 6 Haziran'da durdurulmuş, 9 Haziran 1938'de yeniden başlatılmıştır. Fakat tekrar usulsüzlükler nedeniyle seçimler durdurulur. Bir iddiaya göre Mütareke sırasında Kıbrıs ve Mısır'a kaçan ama sonra Suriye'ye dönen 30-40 bin Ermeni seçimde nüfus çoğunluğunun sağlanması için sancağa gelmeye teşvik edilmiştir.[96]

Bu noktada toprağın hâkimiyetinin hangi grupta olması gerektiği nüfus istatistiklerini ve iskân politikasını bir siyasi mücadele aracı haline getirmiştir. Nüfus kompozisyonu konusun-

---

91 Düstur, Tertip 3, c. 18, s. 548; İsmail Soysal "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", *Belleten*, c. XLIX, sayı 193, Nisan 1985, s. 567-568; Tunçay, s. 261.

92 Soysal, *a.g.e.*, s. 544-564.

93 *Ulus*, 28 Şubat 1937; *Cumhuriyet*, 28-29 Ocak 1937.

94 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1980, s. 350.

95 Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II", *Atatürk Araştırma Merkezi*, c. XII, 1996, s. 407-408.

96 Melek, *a.g.e.*, s. 7.

da taraflar kendi istatistiklerinin doğruluğunu öne sürmektedir. Türkiye tarafı Fransa yönetimini etnik haritayla oynamakla eleştirmiş, Suriye'den de Türk tarafına yönelik benzer eleştiriler gelmiştir.[97] Türkiye 1936'da sancaktaki 300.000 nüfusun 240.000'inin Türk olduğunu iddia etmektedir. 1936 yılındaki Fransız istatistiklerine göre toplam nüfus olan 219.080'in %38'i Türk, %28'i Alevi Arap, %12'si Ermeni, %10'u Sünni Arap, %8'i Hıristiyan Arap'tır. Bunun yanında 954 Çerkez, 474 Yahudi, 130 diğer gruplara mensup kişi sayılmıştır.[98] Buradaki tartışmada rol oynayan başka bir faktör nüfus kompozisyonunun neye (dil, din, soy) göre gruplandırıldığıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu bölge, tarihsel olarak çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü yapısıyla birbirinin içine geçen bir sosyal dokuya sahiptir, bu nedenle din ve etnik esasa göre farklı okumalar ve gruplandırmalara açıktır. Bu durum tartışmayı daha da karmaşıklaştırmaktadır. Örneğin Arapların 3 ayrı şekilde gruplandırılması (Alevi, Sünni. Hıristiyan) mümkündür. Öte yandan, Türk devletinin yaptığı gibi, dil ve etnisite üzerinden bir okuma yapmak ve Türkçe konuşan halkları bir bütün olarak tanımlamak da mümkündür. Dil üzerinden gidilecek olursa durum iyice karmaşıklaşmaktadır çünkü buradaki Arap, Türk, Alevi cemaatleri iki dillidir (Arapça-Türkçe). Referandum işlevi gören seçim kayıtları ve beyanlardan anlaşılmaktadır ki seçmenler dil üzerinden değil dinî aidiyet üzerinden kayıt yaptırmıştır. Sünni Arap gruplardan Sünni Türklere çok katılanlar olmuş ya da kimi Sünni Türkler Sünni Arap blokuna dahil olmuştur; ama Araplar veya Türk gruplar arasında dil üzerinden böyle bir gruplaşma gözlenmemiştir.[99] Alevi Arapların (Nusayriler)[100] büyük kısmı kendilerini Arap olarak gör-

97 Pekeşen, *a.g.e.*, s. 60.

98 *Ministère de Affaires Etrangéres, Rapport sur la situation de la Syrie et du Liban* Paris: Impr. Nationale (1926-1939). Akt. Arsuzi Elamir, *Arabisher Nationalismus in Syrien*, Münster- Hamburg-Berlin: LIT Verlag, 2003, s. 25.

99 Pekeşen, *a.g.e.*, s. 60-61.

100 Nusayriler kendilerini Arap Alevi olarak tanımlar. Nusayri adı Anadolu Alevi lerinden onları ayırmak için kullanılır. Nusayri adının Hz. Ali'nin takipçisi 11 imam Hasan el- Asker'nin öğretilerini yayan Muhammed İbn Nusayr'dan vey;

dükleri halde Türk olarak kaydolmuştur.[101] Bu bağlamda Nusayri Alevilerden *Türk* veya *Öztürk* soyadı alan aile çok olmuştur.[102] Türk tarafının özellikle nüfus kompozisyonu bakımından Alevi Arapları Türk olarak tanımladığı ve bu tanımı ortak tarihsel köken (Hititler) üzerinden meşrulaştırdığı görülmektedir. Resmî ve popüler söylemdeki bu meşrulaştırma biçimine bir sonraki "Eti Türkleri" adlı bölümde detaylı olarak değineceğiz.

Özellikle Hatay'da ilk 1938 seçimleri öncesinde çıkan siyasi kargaşanın Türkiye'de kaygı uyandırdığı görülmektedir. Ankara hükümeti seçim ve sayımla ilgili spekülasyonlar sonucu Temmuz ayında seçimin tekrarlanması sürecinde Hatay'daki Türklere yapılan muameleleri ve Fransa'nın tutumunu beğenmediğini ve bundan duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Bu dönemde Atatürk'ün "4000 yıldır Türk toprağı" sözünden yola çıkılarak gazetelerde sancak halkının atalarının Hititler olduğu iddiası yaygınlaştırılmıştır.

Başbakan Celal Bayar'ın 29 Haziran 1938 tarihli oturumda Meclis'te Hatay meselesine dair yaptığı konuşma şöyledir:

> Her şeyden önce tekrar ederim ki, Hatay Türk'tür. Çoğunluğu ile, kültürü ile Türk olarak kalacaktır. Hatay, daha Milli Mücadele günlerimizde bizimle yan yana, omuz omuza mücadele etmiş, savaşmış kutsal bir vatan parçasıdır. [...] Böyle bir halkı bırakamayız. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin yapamayacağı bir iştir.[103]

Bu konuşmadan kısa süre sonra 4 Temmuz 1938'de Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalanır. Milletler Cemiyeti 22 Temmuz'da yeniden seçim hazırlıklarını başlatır. 1 Ağustos 1938 tarihinde tamamlanan 1. derece seçim kayıtları baş-

---

yerleştikleri Nusayra dağlarından geldiğine dair iki farklı görüş vardır. Doğruel, *a.g.e.*, s. 35.

101 Pekeşen, *a.g.e.*, s. 61. Pekeşen'e göre bu durum hâlâ bölgedeki kimlik gruplaşmalarında Osmanlı millet sistemi mantığının sürdüğünün göstergesidir.

102 Doğruel, *a.g.e.*, s. 34.

103 Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)* Ankara: Goloğlu Yayınları, s. 297.

lar. Kayıtlara göre Türk Cemaati'ne 35.847, Alevi cemaatine 11.319, Ermeni cemaatine 5.504, Arap cemaatine 1.845, Rum Ortodoks cemaatine 2.098, diğer cemaatlere 359 kişi kaydolmuştur. Bunlardan her 100 seçmen bir ikinci derece seçmen sayıldığından 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap, 20 Rum Ortodoks ikinci derece seçmen kabul edilmiştir. Böylece daha önce de belirtildiği gibi 40 milletvekilinde oluşacak meclisteki 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum Ortodoks milletvekili tespit edilmiştir.[104] 24 Ağustos'ta milletvekilleri seçimi yapılmış ve daha önce belirlenen meclis kompozisyonu sağlanmıştır. Bu sonuca göre Türkler 1936'daki nüfus istatistiklerine göre genel toplamın %40'ına varmazken, bu kütüklerde seçmen toplamının %60'ın üstünde varlık göstermişlerdir. Buna karşılık en çok Alevi ve Sünni Arapların payı azalmıştır.[105] Bu durumdan Nusayrilerin Türk olarak kayıt olması ve Sünni Araplardan bir kısmının Sünni Türklere katıldığı sonucu çıkarılabilir.

Meclisin oluşumundan sonraki süreçte 2 Eylül 1938'de resmen kurulan Hatay Devleti 10 ay yaşamış ve Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Bölge sakinlerinden isteyenlere Suriye tarafına taşınma hakkı verilmiştir. Türkiye-Suriye sınırının kapatılmasıyla Nusayri Alevilerin, Arap Hıristiyanların ve Ermenilerin yakınlarının bir kısmı Suriye'de kalmış, Hatay'daki Ermeni ve Arap Hıristiyanların çoğu Suriye'ye, Lübnan'a, Ürdün'e göç etmiştir.[106]

Sancak ile ilgili bu dış politika süreci Hatay'ın nasıl oluşturulduğunu ve Türkiye'nin güney sınırlarının nasıl çizildiğini anlamak için anlamlı bir örnek oluşturmuştur. Bir sonraki bölümde ele alacağımız tartışma 1936'da "Hatay" olarak yeniden tanımlanan bölgenin nasıl ve neden "vatan parçası" olduğu ve bu iddianın nasıl meşrulaştırıldığıdır.

---

104 Sarınay, *a.g.e.*, s. 413.

105 1936 istatistiklerine göre nüfus toplamı 220.000 civarında, 1938 seçmen kütüklerinde ise toplam sayı 57.000'dir. Tunçay, *a.g.e.*, s. 265-266.

106 Doğruel, *a.g.e.*, s. 35.

Hatay'ın iç mekâna dahil edilme sürecine damgasını vuran iddia bu bölgenin Türkiye'nin zaten "doğal" parçası olduğudur. İddianın ana dayanakları 1930'lara damgasını vuran dil (etimoloji), ırk ve tarih çalışmalarıdır, bu dayanaklar beşeri ve fiziki coğrafyanın benzerlikleri ile desteklenmiştir. Bu durum daha önce de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal'in Adana'da "4000 asırlık Türk yurdu" göndermesini yaptığı 1923'ten beri aslında planlanan bir argümantasyonun sonucudur.

Tarihsel iddialar genel anlamda dil- etimolojik argümanla iç içe sunulmuş, *Eti*, *Hitit*, *Hata* terimleri *Hatay* ismi ile ilişkiye sokulmuştur. Türkiye'deki diplomatlardan bazıları da 1936 yılında Fransa ve Suriye arasında imzalanan antlaşmadan sonra bu bölgenin bağımsızlığına özel bir vurgu yaparak "Hatay"ın "Hitit" sözcüğünün bir türevi olduğunu savunmuşlardır.[107] Kimi kaynaklarda "İÖ 3000 yılında Türklerin bölgede var olduğu, Büyük İskender'e karşı koyanların onların torunları olduğu" iddia edilmektedir.[108] Beşeri ve fiziki coğrafya açısından Hatay coğrafyasının Türk etkilerini taşıdığı iddiası, yani Türklerin burada *Urvolk* olma fikri sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kimi savlara göre bölgeye 1000 yıllarından itibaren Oğuz aşiretlerinin yerleşmiş olması bu tarihten günümüze dek Türk etkinliğinin sürdüğü şeklinde yorumlanmaktadır.[109] Bu zihinsel haritada bölgenin siyasi tarihi Oğuz aşiretleri, Selçuklular ve Osmanlı egemenliğinden ibarettir. Hatay meselesindeki ta-

107 P. Gauss., "Umwandlung des Sandschak Alexandrette in 'Republik Hatay'", *Geographische Zeitschrift*, sayı 44: 10, 1938, s. 387.

108 Ada, *a.g.e.*, 2005, s. 8, bkz. dipnot 22 ve 23. Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin broşüründeki ifadeler. Oysa Fransızlar bölgenin ilk hâkimlerinin Antakya Krallığı'nı kuran Haçlılar olduğunu söylemekte ve bölgenin en eski yerli halkı olarak Ermenileri göstermektedir.

109 Siyasi tarih açısından bakıldığında İskenderun bölgesindeki ilk yerleşimin Paleolitik döneme dek uzandığı görülmektedir ve milattan önce XVII. yüzyılda Hititlerin hâkimiyetine girmiştir. Tarihte Roma egemenliği, Bizans, Selçuklu ve Memluk egemenliği altında yaşayan bölge 1517'de Osmanlı egemenliğine girmiştir. Bkz. Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, *a.g.e.*; Türkdoğan, *a.g.e.*; Edip Çelik, *a.g.e.*; *Yurt Ansiklopedisi*, c. 5, Hatay maddesi, 1981, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, s. 3408.

rihsel iddiada Helenistik dönem, Asur, Pers, Makedon, Roma, Arap, Bizans, Sasani hâkimiyeti "çeşitli devletlerin yönetimleri" şeklinde bir "ara dönem" olarak önemsizleştirilmiştir.[110]

Aslında "Hititlerin çocukları" olma savı sadece Türklere özgü bir sav değildir. Hititler, ilkçi ve özcü yaklaşımın ana referansı olmuştur. Bu konu sadece Hatay tartışması ile de sınırlı değildir, Hatay bağlamının dışında başka halkların da Hititler ile tarihsel bağ kurduklarını görüyoruz. Nitekim Hatay yöresi ile bire bir ilgisi olmasa da 1940'larda Gürcülerin de Hitit uygarlığı ile tarihsel bağ kurmaları Türkiye'de öfke uyandırmıştır. Gürcü bilim adamlarının Almanların desteği ile yaptığı çalışmalar sonucu Gürcü tarihinin Sümerlere ve Hititlere dayandırılması ve bu geçmişe binaen Gürcü dili ile yakınlık gösteren "Lazların da Gürcü olduğu" iddiası Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[111]

Özellikle 1936-1939 arasında resmî dil ve tarih tezlerine paralel olarak basında bölgenin "Eti Türkleri"ne ait olduğunu savunan çeşitli yazılar sıkça yer almaktadır. Bölgedeki seçim haberlerini veren *Cumhuriyet* gazetesinde "Eti Türk'ü" ifadesi bir haberde şu şekilde ifade edilmektedir: "Reyhaniye'de kayıd bürosu açılır açılmaz usbeciler[112] Türk listesine rey vermek için ısrar eden Eti Türklerini dövmüşlerdir."[113] Bölgenin eski bir Türk yurdu olduğu, bölgedeki Türklerin azınlık olarak bırakılamayacağı, "ırkdaşların can ve mal güvenliğinin tehlikede olduğu" vurgulanmıştır.[114]

110 Bkz. *Islam Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul: MEB Yayınları, 1968, s. 456-458.

111 Bkz. M. Koyulhisarlıoğlu (et al.) *Jeopolitik: İlmi Antoloji Denemesi*, İstanbul: Gençlik Kitabevi Neşriyatı, no. 7, 1946, tarihli derleme eser içindeki makaleler: İbrahim Kafesoğlu "Gürcü İddalarının Tarih Karşısında Muhakemesi" s. 47-51; Fuat Köprülü, "Gürcülerin Efsanesi" *Vatan* gazetesi 1945; M. Devecioğlu, "Gürcü Tarihinin İçyüzü Nedir?", *Cumhuriyet*, 1945.

112 "Usbeciler" terimi ile Suriye yanlısı Usbetu'l Ameli-i Kavmi partisi yandaşları kast edilmektedir. Parti tarafından *El Urube* adında Arapça bir gazete yayınlanıyordu. Bu örgütün asıl adı "Usbetül Amelil Kavmi" idi. Halk bunları kısaca Usbeciler diye adlandırmıştır.

113 "Hatay'da Örfi İdare" 01.06.1938 tarihli, 5046. sayılı *Cumhuriyet* gazetesindeki Anadolu Ajansı haberi.

114 Bkz. *Ulus*, 24 Eylül 1936; *Tan*, 24 Eylül 1936; *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1936. Ayrıca bkz. *Ayın Tarihi*, Kasım 1936, s. 92; *Son Posta*, 3 Ekim 1936.

Cumhuriyet gazetesinin başyazarı Yunus Nadi "Hatay'da kargaşa yaratarak ırkdaşlarımıza gelecek zararı ödetiriz, Hatay'a karşı yaratılan emniyetsizliği bertaraf etmek için hududu Suriye'nin neresine kadar lazımsa orasına kadar götürürüz," diyerek Ratzel'in *Lebensraum* anlayışına yaklaşan ifadeler kullanmıştır.[115]

Hatay'ın tarihsel anlamda Türk olduğu iddiasına dair özellikle İsmail Hakkı Müştak Mayakon'un "Hatay"la ilgili makalesi önemlidir. Afet İnan, Mustafa Kemal Atatürk'ün bu makaleyi gazeteci ve Siirt mebusu olan İsmail Hakkı Müştak Mayakon'a yazdırdığını[116] ve ayrıca bu konu ile ilgili *Vakit* gazetesinde ve Asım Us imzası ile 5 makale çıkardığını ifade etmektedir.[117]

Afet İnan verdiği bir mülakatta İskenderun-Antakya meselesinin gündeme gelme şeklini şöyle anlatmaktadır:

> İskenderun ve Antakya meselesi... Ve o zaman daha kamuoyuna çıkmamıştı. Hadiseleri takip edecek olursak, sonra bu tabiî konuşulmaya başlandı ondan sonra... Fakat bana söylediği 1936 yılı Temmuzu'nun 21'i, Montrö'nün imzalanmasından sonradır hemen. Ben şaşırıp kaldım. Fakat dedi ki: "Bunun üzerinde duracağız!" Ben "Ne olacak?" dedim. "Alacağız!" dedi. İşte ondan sonra hususî olarak konuşulmaya başlandı ve bu konuşma Florya'da oldu. Sonra Ankara'da bu mesele üzerinde yeniden konuşmalar oluyordu ve bir akşam "Hatay" diye ilk defa ifade edildi. Yani "O vilâyete Hatay diyeceğiz," dedi ve isim koydu ve bir makale de *Cumhuriyet* gazetesinde çıktı bunun için... Tarihi vardır bunun... Atatürk yazdırdı, fakat ken-

---

115 Yunus Nadi, "Hatay Davamızın Hallinden Sonra Mahalli Muhtemel Vaziyetler", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1937, no. 4693, s. 1.

116 Bkz. İsmail Hakkı Müştak Mayakon, "Tarihten Bir Yaprak, Bir Türk Camiasının Adı", *Cumhuriyet*, Birinci Teşrin, 10.10.1936, no. 4458, s. 1.

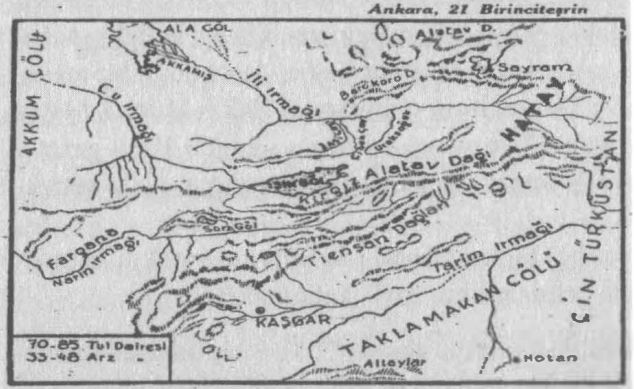
117 Aktaran Utkan Kocatürk, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, c. I, Temmuz 1985 (Bu yazı Afet İnan'ile yapılan 17 Nisan 1976 tarihli söyleşinin bant çözümüdür. Ayrıca Mete Tunçay da bu yazının Atatürk direktifi ile yazıldığını düşünmektedir. Bkz. "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlementoculuğu'nun İlk Yüzyılı, 1876-1976*, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara: Ajans Türk Gazetecililik ve Matbaacılık, 1976, s. 246-281.

HATA - HATAY
VE
Oronte - Uratube

Harita üzerinde mukayeseli bir etüd

Antakya ve İskenderun, Türklüğün en aşağı dört bin senelik ana yurdudur

Ankara, 21 Birinciteşrin



General Sir Persy Saykesin «Through desert and oases et Central Asia» adlı kitabından kopya edilmiş olan bu harita Orta Asyadaki Hatay yurdunu göstermektedir.

Bundan evvel, gene bu sütunlarda çıkan, bir yazımızda: «Antakya - İskenderun ve havalisi (Hatay), bizimle sahib ve sakinleri de (Hata) lardır» demiştik. Tarihe dayanarak vâsıl olduğumuz bu hakikat bazı kimseler tarafından şüphe ve tereddüdle karşılanmış olabilir. Ancak bu tereddüdün saiki ne olursa olsun, bu şüphe ister bir cehaletten, isterse gafil veya müğfil bir siyasetten ileri gelsin tarihin sinesinde yaşıyan hakikati ne silmeğe, ne de unutturmağa kâfi sebeb olamaz.

Bundan on üç yıl evvel, bazı şaşkın kafalar bu hakikati unutmuş gibi görünerek o havali Türklerinin asliyetini inkâr etmek derecesinde bir gaflete düştükleri sıralarda idi ki Atatürk, karanlıklar içinde bir şimşek gibi parıldıyan derin tarihî bilgisile şu aydınlatıcı sözleri söylemişti:

«— Antakya ve İskenderun Türklüğün en aşağı kırk asırlık, dört bin senelik ana yurdudur.»

Tarihin derinliklerinden kopup gelen bu ses karşısında bazı kimseler: «Sahın bunda bir yanlışlık olmasın?» demek istiyen bir hayret ve tereddüdle bakışmışlardı. Halbuki düştünülse ne tereddüdle sendelemeğe, ne de şaşıp duraklamağa mahal yoktur; çünkü Atatürkün ortaya attığı hakikat müspet ve muhakkak manasile tarihi bir hakikat idi.

Bundan evvelki yazımızda da söylediğimiz gibi, en aşağı dört bin yıllık bir Türk varlığını sinesinde taşıyan Antakya - İskenderun ve havalisi, topraklarının maddiyetinden insanlarının manaviyetine kadar bütün hüviyetile son bir Türk yurdudur. Orta Asyadan kalkarak büyük göç yollarile bu havaliye gelen (Hata) lar oraya nasıl cedlerinin isimlerile gelip yerleştilerse o yerlere ana yurdları olan (Hatay) ın ismini de öyleca vermişlerdi; bundan daha tabii, daha lojik bir hareket olamazdı.

Bu hakikati tarihin yaprakları arasında okuduğumuz kadar tarihi realitelerin kuvvetli delilleri olan eski ve yeni haritalarda da görebiliriz. İşte karşımızda iki harita ki, birbirinden en aşağı dört bin kilometro uzakta bulunan iki ülkeyi gösteriyor: Bunların biri Altay - Pamir arasında ve Tanrı dağları şimal eteklerinde bir Türk ülkesinin, diğeri Antakya - İskenderun ve havalisinin haritasıdır. İlk harita General (Persy Saykes) in 1921 tarihinde yazdığı (Orta Asyanın vahaları ve çölleri arasında) adlı kitabından kopya edilmiştir.

General P. Saykes 1914 te siyasi bir vazife ile ve kendisi gibi bir arkeoloji meraklısı olan kızkardeşile birlikte Orta Asyaya gitmiş, bir müddet Türkistanda Kaşgar kasabasını karargâh ittihaz edip oradan muhtelif istikametlerde tetkik seyahatleri yapmış, aynı tarihlerde İngiltere hesabına ilmî tetkikler icrasına memur edilen ve başlarında İngiliz alimlerinden Aurel Stein bulunan diğer bir heyete iltihak ederek Pamire kadar bütün Altay havalisini gezmiş, nihayet Londraya avdetinde bu eseri neşretmiştir.

Bu tafsilât eserin kıymet ve mevkiyeti hakkında bir fikir vermeğe kâfidir sanırız. General P. Saykesin kitabına ilişik haritada (Tien Şan) diye yazılı olan Tanrı dağlarının şimalinde (Ala göl), onun da şimalinde (Ala göl) var-

İsmail Müştak **MAYAKON**

[Arkası Sa. 3 sütun 6 da]

Resim 5. **Cumhuriyet *gazetesinin 22 birinci teşrin 1936 tarihli say İ.H.M. Mayakon'un yazısı.***

di imzası ile çıkmadı, zannederim İsmail Müştak Mayakon'un imzasıyla çıktı. Yani ilk o bölgeye "Hatay" diyelim, diye.[118]

Mayakon, *Cumhuriyet* gazetesinde bu iddiaları baş sayfadan ilan etmiştir.

İsmail Hakkı Müştak Mayakon'un yazısındaki iddialar şöyledir:

> Antakya, İskenderun ve havalisinin sahibi olan Türklerin, Orta Asya ve Altaylardan kalkarak önce Asya, daha sonra da bütün dünyaya yayılan Türklerin bir parçasıdır. [...] Bunların bir kısmı Çin'in şimaline gidip orada yerleşmişler ve o havaliye kendi isimlerini vermişlerdir. Çin'in şimalindeki memleketler tarih kitaplarında hâlâ (Hatay) diye zikr olunmaktadır. ... İşte bugün Antakya, İskenderun ve havalisinde yaşayan Türkler o Hatay Türklerinin çocuklarıdır... Hatay, Hata, Ata, Eti: Bunlar aynı şey, aynı kökten gelen ve hepsi aynı mana ifade eden Türk kelimesidir.[119]

Bu savların yanında Eti Türklerinin Alevi Türkler olduğuna dair ifadelere yer verilmiştir. 1938 yılı başından itibaren Türkiye'de yaşayan Hatay doğumlular Hatay Devleti'nde görev yapmak üzere gönderilirken kendilerine bir talimatname verilmiş ve talimatnamede "Hataylıları Türk cephesinde toplama amacı ve Aleviler arasında Türklüğü yayarak milli cephede birleştirme vazifesi" vurgulanmıştır.[120] Bu bağlamda Nusayrilik ile Türklük arasında bağlar kurma Türk Tezi'nin ilgi alanı içine girmiş, basında şöyle ifadeler yer almıştır: "Hatay'da iki çeşit Türk vardır: Biri öteden beri Türk bilinen mezhepce Sünni Türkler, diğeri şimdi adına Eti Türkleri dediğimiz Alevi Türkler. Bu Eti Türklerinin hikâyesi istinad ettiği öz milliyeti bile

---

118 Utkan Kocatürk, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", Ankara: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, c. 1, 1985. İnternet versiyonu için bkz. http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergilcerikGIcerikNo=1026

119 İsmail Hakkı Müştak Mayakon, "Tarihten Bir Yaprak: Bir Türk Camiasının Adı", *Cumhuriyet*, tarih: 10.10.1936.

120 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay* (1918-1939), Ankara: Asam Yayınları, 2001, s. 49.

Bitaraf heyet Antakyada

Hududdan çıkarken samimî bir hasbıhal

«Alevi'ler Hitit'lerin çocuklarıdır!»

Müşahidler Hatay'lıların ricalarını nezaketle karşıladılar, Sancakta hiç bir tesir altında kalmadan tahkikat yapacaklarını vadettiler

Adana 31 (A.A.) — Milletler Cemiyetinin, Antakya işlerini tetkik için gönderdiği heyet Yeniceden geçerken Mersin ve Adanadan gelmiş olan birçok Hatay'lılar istasyonda toplanmışlardı. Burada bulunan bir Hatay heyeti tetkik heyetile görüşmek istedi. Heyet derhal Antakyalıları trenin yemek salonunda büyük bir nezaketle kabul etti. Antakyalılar heyete Antakyada cereyan eden mezalim ve haksızlıklardan ve reva görülen gayrikanuni hareketlerden bahsederek bu işin derinden ve inceden inceye tetkik edilmesini heyetin vicdanlarından beklediklerini, Milletler Cemiyetinin yüksek otorite ve sempatisinin mutlak surette muhafaza edilerek Antakyadaki Türklerin ehemmiyet ve dikkatle dinlenmesini, çünkü orada bulunan müstemleke memurlarının birçok tazyik ve tertiblerile murahhaslarla temasa girmeleri ihtimali olduğunu söylediler.



Bitaraf heyete dahil bulunan İsviçre koloneli Karl Wattewyl

Murahhaslar cevaben Antakyalıların gösterdikleri bu nazikâne taleblerin tamamen gözönünde tutulduğunu, bitaraf tetkiklerine hiçbir kuvvetin müdahalesi imkânı olmadığını, her Türkü dinlemek için her fırsatı hazırlıyacaklarını, bütün Türklerin bundan müsterih olmalarını söylediler.

Genç Antakyalılar heyetten bir ricada daha bulundular. Bu da Antakya ve havalisinde Suriye ve Fransız memurlarının Alevi diye hitab edip Türk kütlesinden ayrı tutmak istedikleri kütlenin tamamen Türk ve bu kütlenin eski Hititler olduğunu ve hatta mezar taşları tetkik edilince Alevilerin nasıl saf Türk kütleleri olduklarını göreceklerini, Arabların bu Türk kütlelerini hiçbir zaman Arab camialarından saymayıp daima hakaret ettiklerini, son zamanlarda mahsus maksadlarla bu kütleleri Türklerden ayırmak maksadile Arab camiasından saymağa kalktıklarını söylediler. Ve aynı Antakyalılar tetkik heyetine seyahat

[Arkası Sf. 8 sütun 3 te

Resim 6. Cumhuriyet *gazetesinin 2 kanun 1937 tarihinde "Alevilerin Hititlerin çocukları olduğuna dair yayını.*

ihmal eden Osmanlı İmparatorluğu'nun bin bir faciasından bir tanesiydi."[121] Bu bağlamda "Alevilerin Hititlerin çocukları" olduğu iddiası *Cumhuriyet* gazetesinde geniş yer almaktadır.

Yapılan haberde "Milletler Cemiyeti'ne bölgede yaşayan temsilcilerin ilettikleri şikâyetlere yer verilmekte, bölgede Suriyeli ve Fransız memurların "Alevi" diye hitap edip Türk kütlesinden ayrı tutmak istedikleri kütlenin tamamen Türk olduğu ve kökenlerinin Hititler olduğu" vurgulanmaktadır. Bu iddialara göre, "eski mezar taşları tetkik edilince Alevilerin nasıl saf Türk olduğu görülecektir. Araplar kendi camiasından saymayıp hakaret ettikleri bu kütleleri şimdi mahsus Türklerden ayırmak için kendi camiasındanmış gibi göstermektedir."

Bu söylem ile bir taşla birden çok kuş vurularak hem bölgedeki Nusayrileri Alevilik üzerinden Türklük içinde tanımlama hem de Hitit medeniyeti ile Aleviler arasında süreklilik kurarak bunu Türklere mal etme söz konusudur. Hatay'ın ilhakına Fransa'nın –Türkiye ile yaptığı antlaşma ile (23 Haziran 1939)– onay vermesiyle bu iddiaların uluslararası platformda tasdik edildiği düşünülmüştür. Nitekim bu durum *Cumhuriyet* gazetesinde "Hatay'ın ırki ve kültürel Türklüğü tasdik olunduktan sonra aklen ve mantıken bunun en tabii neticesi bu Türk halkının anavatanları olan Türkiye ile birleşmesine muvafakat etmekten ibaret olacaktı," şeklinde ifade edilmiştir.[122]

Hatay'ın Türklüğü konusundaki iddialara karşı Arap basınında da yazılar ve karşı savlar öne sürülmektedir. Bunlardan biri olan ve Irak'ta basılan *El-Alemi El-Arabî* adlı gazete, "Dost Suriye'nin Çektikleri" başlıklı bir başmakale yayımlamıştır, bu yazıda şöyle denmektedir: "Aziz okuyucularımız gazetemizde İskenderun hakkındaki haberleri görünce müteaccip olmazlar. Orada tehlike çoğalmıştır. Dost Suriye'nin çektiği azap hadsizdir ve maalesef yaşayışına halel gelmiştir. Biz Iraklılar birçok sene evvel aziz Musul meselesinde bu felaketleri çekmiştik. Aynı felaketi bugün Suriye İskenderun için çekmektedir." Aynı gaze-

121 Yunus Nadi, "Hatay'da Seçim Başladı", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1938, no. 5023.

122 Yunus Nadi, "Hatay artık Bizimdir", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1939, no. 5429, s. 1.

te 9 Haziran tarihli sayısında "Türklerin Hititlerin ahfadı oldukları hakkında iddiayı ispat edecek hiçbir vesikanın" olmadığını öne sürerek, "İskenderun livası sakinlerinin çok eski zamanlardan beri Suriyeli" olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.[123] Bu konuda Suriye basınında yapılan bazı yayınlar "Hitit" ile kurulan bağlara ve Arap dünyasının bu konuda sessiz kalmasına tepki vermiştir, "Biz İskenderun'u Suriye'nin olduğu kadar Arap ülkelerinin de köşesi sanıyorduk, meğer İskenderun bir Çin veyahut Moğol diyarıymış" şeklinde tepkiler dile getirilmiştir.[124] Ama daha sonra bu tepkiler mutedil bir hal almıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi tarih tezlerine destek olarak Hatay'ın coğrafi yer şekilleri, iklimi, bitki örtüsü jeolojik yapısı ile Anadolu'nun bir parçası olduğuna dair coğrafi savlar da geliştirilmiştir. Bu savlara göre Hatay yer şekilleri, toprak yapısı, insanların dili ve menşei bakımından Anadoluludur. Hatay, Anadolu'nun Doğu Akdeniz kıyısında, Küçük Asya ile Suriye'nin birbirine dokunduğu bir çıkıntıdır.

Bu dönemde Hatay'a bir tetkik gezisi yapmış olan coğrafyacı Prof. Dr. Cemal Alagöz'e göre "Tabiat, Hatay'a vücut vermekle Anadolu'yu Suriye içerlerine doğru uzatmıştır".[125] Bu bağlamda beşeri coğrafya ve yaşam kültürü bakımından "Hatay'ın deniz" Suriye'nin ise "çöl şartları" bağlamında ayrıştırıldığını görmekteyiz. Alagöz Suriye'nin tarihsel bir dil ve din mozaiği olduğunu ifade ederken Hatay'ın Etilerden beri Türk olduğunu iddia etmektedir. İddiasını Türklerin atası olan Eti medeniyetinin bu bölgedeki MÖ 1600-1200 yılları arasındaki hâkimiyetine dayandırmaktadır.

---

123 Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydının Anıları*, çev. Halit Özkan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, s. 11-15; M.Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986, s. 105-108; Kemal Yakut, "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 62, c. XXI, Temmuz 2005.

124 Şam'da çıkan *Elkabes* Gazetesinden aktaran *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1937, no. 4729, s. 5.

125 Profesör Cemal Alagöz, "Coğrafya Gözüyle Hatay", 1943 yılında İstanbul Üniversitesi'nde 1943-44 ders yılı açılış dersi konuşması metni (01.11.1943 Pazartesi) 1944, *DTCF Dergisi*, c. 2, s. 1-2, Ankara, s. 204.

Alagöz Fransız Yarbay Paul Jacqout'u *Antioch* adlı kitabındaki haritayı eleştirerek Fransızların Arap-Türk ayrımını yapamamış olduklarını savunur (bkz. Resim 7). Bu harita din esasına göre düzenlenmiş, Hıristiyanlar, Müslümanların yaşadıkları bölgeler gösterilmiştir. Müslümanlar Sünni-Türkler, Aleviler ve Çerkezler olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır.

Alagöz'e göre bu harita Türklerin Hatay'ın geniş bir kısmını kapladıklarını teyit etmekle beraber, "Türk camiasının birer uzvu olan Alevileri ve Çerkezleri ayrı göstererek "böl ve yönet siyaseti" gütmüştür. Alagöz'ün bu haritada "Müslümanların yaşadığı bölgeler" olarak gösterilen yerleri Türklerin yaşadığı bölgeler olarak yorumlaması dikkat çekicidir. Alagöz Mustafa Kemal'in "Arapça tekellüm eden Türk" ifadesindeki mantığa bağlı kalarak "dili Arapça da olsa burada bazı Türk köylerinin Arapça konuşmasına ırksal bir anlam verilemeyeceğini, Arapçanın Türk'ün bünyesine dokunamadığını savunmuştur.

Alagöz'e göre geriye bölgede Türk olmayan tek grup kalmaktadır: Ermeniler. "Ermeniler şefkatli Türk idaresinde asırlardır mesut yaşadıktan sonra yabancı tahriklere kapılarak ve düşmanlık hareketlerini büyük kayıplarla ödeye ödeye nihayet Hatay'dan çekilmişlerdir."[126]

Alagöz Hatay'a yaptığı tetkik gezisinde köylülerin "sarışın, kumral ve çehre ifadesi ile Anadolu köylüsüne açıkça benzediğini" vurgularken "Müslümanlığın etkisiyle Arapça konuşan" bu nüfusun ırksal özellikler bakımından Türk olduğunu iddia etmektedir. İdeolojik misyon taşıyan bu coğrafi söylem bize dönemin "bilimsel" savlarının nasıl Türklük tanımı için seferber edildiğini açıkça göstermektedir. Bu noktada sadece hayal edilen bir etnik zemin olarak Hatay değil "Anadolu'nun sarışın kumral çehresi"dir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Hatay'daki Ermeni nüfusu hakkında yapılan kimi çalışmalara göre[127] Hatay'ın Türk yurdu olarak uluslararası bir platformda kabul edilme süreci Ermeniler ve diğer halklar için bir zorunlu göç durumu gibi algılan-

126 Alagöz, *a.g.e.*, 211.

127 Pekeşen, *a.g.e.*, s. 63.



Resim 7. Yarbay Paul Jacquot tarafından çizilen cemaatler haritası.
[Kaynak: Paul Jacquot, Antioch, Comité de tourisme d'Antioche, Paris: 1931. s. 34. Aktaran Alagöz, s. 211.]

mıştır. Ermeni nüfusun % 90'ı bölgeyi terk etmiştir. 1939'daki ilhaktan sonra 22.000 kişi 10 gün içinde Hatay'ı terk etmiş, 10.000 Alevi, 5.000 Ortodoks, 12.000 Sünni Arap zaman içinde bölgeden ayrılmıştır.

Sonuç olarak Kemalist ulusçuluğun özellikle Musul ve Hatay'ı "vatan parçaları" olarak nasıl meşrulaştırdığına daha yakından baktığımızda Musul meselesinde "Turani ırk" kavramının öne çıktığını, Hatay meselesinde ise "Eti Türk'ü" kavramının bunlara eklendiğini görmekteyiz. "Eti Türk'ü" fikrinin yaratılmasında 1930'larda formüle edilmiş Türk Tarih Tezi'nin etkisi olduğu açıktır. Bölgede en eski halk olma iddiası Hitit vurgusuyla mümkün olabilmektedir.

Hatay meselesinde resmî söylemde *Lebensraum* ön planda değildir ama söylemde Alman ekolündeki etnik tarihselciliğin ve ılımlı revizyonizmin izleri sezilmektedir. Bu söylemde Türklüğün tarifi "ırk, dil ve medeniyet" ölçütleri ile yapılmakta, etnisite ve toprak ilişkisi organik bir bağ içinde tutularak Alman ekolündeki *Kultur* anlayışına yaklaşmaktadır. Hatay bu bakımdan Türklerin Anadolu ve Orta Asya arasında köprü kurduğu bir kavşak gibi algılanmış ve bu yaklaşımla vatana dahil edilmiştir. Ayrıca coğrafi tez olarak Türk kimliğini Arap kimliğinden doğal sınırlarla ayrıştırmak için Hatay'ın "Akdeniz iklimine", Suriye'nin ise "çöl iklimine" ait olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir.

Böylelikle Milli Mücadele döneminden itibaren, Misak-ı Milli sınırlarına dahil olmak için bazı temsilcilerin ısrarlı girişimleriyle de bağlantılı olarak, Hatay'ın, 20 yıl kadar sonra oluşan siyasal koşullar altında Türk devleti tarafından bir "vatan parçası" olarak tarihsel ve coğrafi iddialarla sahiplenildiğini görüyoruz. Kimi yorumlara göre Türkiye meseleye irredentist amaçlarla yaklaşmış, amaçların gerçekleşmesi için uluslararası konjonktürün uygun kıvama gelmesini beklenmiştir.[128] Meseleye Türkiye ve Fransa arasındaki ilişkileri bakımından yaklaşan çalışmalara göre diplomatik ve barışçı bir şekilde halledilmiştir.[129]

128 Pekeşen, *a.g.e.*, s. 58.

129 Ada, *a.g.e.*, s. 13.

Bu tartışmanın konumuz açısından önemi Hatay'ın özellikle iskân ve yeniden isimlendirme siyasetinin yanı sıra bir sonraki bölümlerde ele alacağımız mekân ve siyaset ilişkisine örnek oluşturmasıdır. Hatay'daki mücadelenin esas noktası "halkların kendi kaderini tayin etme" ilkesinin farklı taraflarca farklı kıstaslara (dil ve din) göre tanımlanmasıdır. Şiiler ve Aleviler sadece din kıstası ile belirlenen kategoriler iken Türkler ve Araplar hem din hem de dil ile tanımlanmaktadır. Örneğin Fransızlar, istatistiki verilerde Alevileri, Türkleri azınlık olarak göstermek için manevra aracı olarak kullanmıştır. Ama burada hak talebinin zemini milliyet olduğu için Aleviler de ayrı bir ulus kimliği savunmadıklarından gerek Araplar gerek Türkler tarafından kendi milletinden sayılabilen bir unsur olmuştur.[130] Burada Türkiye'nin resmî söylemindeki esas kıstasın dil ve ırk olduğu açıktır. Dolayısıyla Hatay'ın ilhakında "Alevilerin Hititlerin çocukları olduğu" iddiası, devlet söyleminde ve basında sıkça yer almıştır.

130 Yerasimos, *a.g.e.*, s. 186.

İnşa Döneminde Alternatif Ulusçuluk Anlayışları ve Vatan

İnşa dönemi ulusçuluğunda vatan ve ulus ilişkisini sadece Kemalist ulusçuluk söylemi üzerinden tartışmak eksik olacaktır. Kemalist ulusal mekân anlayışının yanında gelişen diğer ulusçuluklar ve vatan anlayışları Türk fikir ve siyaset hayatında izler bırakmıştır. Bu anlayışların oluşmasında "Anadolu"nun ve "Anadoluculuğun" nasıl algılandığı önemli bir rol oynamaktadır. Hilmi Ziya Ülken'in sunduğu vatan algısında Anadolucu yaklaşım farklı hakların kültürel öğeleriyle bütünleşmiş ve hümanizmden beslenen bir memleketçiliktir. Ülken bu yaklaşımını "insani vatanseverlik" adıyla somutlaştırmıştır. M. Halil Yinanç'ın başını çektiği Anadoluculuk anlayışı ise belirli bir Türklük anlayışı üzerinden yapılan bir okumadır. Anadoluculuk daha sonra Türkçü, İslamcı ve Mavi Anadoluculuk gibi akımlarla farklı yönlere dağılmıştır.

İnsani vatanseverlik

Hilmi Ziya Ülken'in başını çektiği Memleketçilik yaklaşımı, Reşat Kayı ile çıkardıkları *Anadolu* (1918-1919) dergisiyle, sınırlı bir zümrede taraftar toplamıştır. Ülken daha sonra *Anadolu'nun Bugünkü Vazifeleri* (1919) isimli bir kitap yazar ama yayınlatamaz. Ülken'in ifadesine göre bu konunun popülerleşme-

sine ön ayak olan kişi "taşkın mizacı ile dikkati çeken Mükrimin Halil Yinanç olmuş, İslam tarihine dönük araştırma şevkini Anadolu'ya çevirerek akıma siyasi bir boyut katmıştır".

Anadoluculuk fikrinin doğuşunu Mükrimin Halil Yinanç, 1923'te çıkan *Anadolu* dergisinin ilk sayısında şu şekilde ortaya koymuştur:

> Milliyet cereyanının gelişmesinden sonra tarihimize Türk tarihi denmeye başladı. Fakat Türk tarihi denilince bizim tarihimiz değil, Türkistan tarihi hatıra geliyordu. Bazıları buna eski zihniyetle Osmanlı Türkleri tarihi dediler. Oysa tarihte böyle bir il ve ulus yoktu. Osmanlı Türkü, Selçuklu Türkü manasız tabirlerdir... Bizim tarihimizin adı Anadolu Tarihi'dir.[1]

Böylelikle Ülken'e göre memleketçilik akımı bir kültür hareketi olarak "erken koparılmış bir yemiş gibi" yeni bir ideoloji şeklini almıştır.[2] Ülken'in bu ifadeleri henüz olgunlaşmamış olan memleketçilik akımının ideolojik bir boyut kazanmasından duyduğu kaygıyı ifade etmektedir. Ülken'in 1936'da yazdığı *İnsani Vatanseverlik* adlı eseri memleketçiliğin kültürcü boyutunu olgunlaştırmaya çalıştığının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu eserde Ülken, tıpkı Herder gibi adeta toprak ve insan ilişkisinin metafizik boyutunu ortaya koymak istemiş, memleketçiliği Yinanç'ın kastettiği biçimiyle Anadoluculuk olarak sabitlemekten kaçınmıştır. Ülken'in *İnsani Vatanseverlik* eserindeki şu ifadelere kulak verelim:

> Toprağın sırlarını keşfeden, güzelliklerini meydana koyan, doğanın diliyle konuşan insandır. Fakat insana özelliğini veren, onun ihtirasını alevlendiren, onun dehasına ayrı bir renk katan elbette doğadır. Kişilik insanla doğanın birleşmesindendir. İnsaniyetle doğanın birleşmesindendir.[3]

---

1 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya: Selçuk Yayınları, 1966, s. 477-478. Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 573-595; "Anadolu'da Milli Bünyenin Kuruluşu", *Şadırvan*, sayı 19, Ağustos 1950, s. 2.

2 Ülken, *a.g.e.*, s. 796.

3 Ülken, *İnsani Vatanseverlik* [1936], İstanbul: Ülken Yayınları, 1998, s. 86 vd.

İnsaniyetle vatanı birleştiren tarihî figürlerden örnekler veren Ülken, İsa'nın insani ahlakı kendi şehrinde kurmak için nefsini feda ettiğini, Sokrates'in evrensel hakikati vatanına kabul ettirmek için hayatını terk etmiş olduğunu ama memleketi olan Atina'yı terk etmediğini vurgular. Ülken'in bu örnekler üzerinden vardığı sonuç "insanlıkla ilgisi olmayıp tek bir toprağa bağlı kalan insanın basit kaldığıdır; ama öte yandan insaniyete iman edip de toprakla ilgisi olmayan da renksiz, şekilsiz, şahsiyetsiz ve kozmopolit insandır." Bu yüzden vatan ile insaniyetin birleşmesi yerle göğün, ideal ile reel olanın birleşmesidir. Toprak ve insanın etkileşiminden milletin kişiliği doğacaktır. Ülken'in bu düşüncelerinden vatanı hazır kalıplar ve değerlerle (Türklük, Müslümanlık gibi) tanımlamamak gibi bir dikkat gösterdiğini anlıyoruz. Bu nedenle Memleketçilik gibi tümel ve kavramsal kuşatıcılığı olan bir terimde ısrar ettiği söylenebilir. Ülken'in şu sözleri de bu iddiayı destekliyor:

> Hakikatin köklerini halkın ve tarihin derinliklerinden çıkarmak lazımdır. [...]Tarih bir makine değildir ki çizilmiş eski modeller üzerine yeni hükümler vermek mümkün olsun, halkın ruhu düz bir levha değildir ki oraya istenilen her şey karalama gibi yazılsın.

Tarihin incelenmesindeki temel gaye vatanın derinliğinde insani olan ruhu görebilmek ve halkın ruhundaki hakiki kudreti Ülken'in ifadesiyle, "kömür madenindeki elmas görür gibi" gibi bulabilmektir. Vatandaki ruh bize insanlığa doğru gitmek için bir kaynaktır.

Bu çerçevede dünya milletlerine bakarak örnekler veren Ülken, Fransızların bu süreçlerden geçerek insanlığa aklı ve hürriyeti getirdiğini düşünmektedir. Ülken yine aynı mantık üzerinden farklı ulusların insanlığa farklı meziyetler getirdiğini savunur: Almanlar vicdanı ve ödevi, Anglosaksonlar hissi ve faaliyeti, Ruslar kütleyi ve doğruluğu, melameti (halk önünde hataları kabul etmeyi) getirmiştir.

Ülken'e göre "biz dünyaya ihtiras ve aşk ile gireceğiz, kitlenin kör kuvvetine değil, korkuları, ümitleri, gururları aşan;

tehlikeleri hiçe sayan ve kişilik olan insanlara dayanacağız". Bu cümlelerde "aşk" ile kastedilen vatanın ruhu ve tarihin köklerinden gelen Mevlânâ'dır, halkın ruhunu taşıyan insanlık sevgisini öğreten Yunus Emre'dir, doğruluk ve cüreti öğreten Nesimi'dir, iman kudretini ve fikir celadetini (cesaret) gösteren Bedrettin'dir, vatan aşkını ve hürriyet gazasını öğreten Namık Kemal'dir. Ülken'in çıkış noktası bu şahsiyetlerin toprağın ruhunu kendi ruhlarında bütünleştirmiş olduğudur. Bu yüzden halkın ve tarihin köklerinden yükselen bir vatan anlayışını yakalamak için halk bilgisinden ve memleket tarihinden başlamak gereklidir:

> İnsani vatancılık için yapılacak ilk gayret memleket tarihinin hazinelerini açmak, sırlarını meydana çıkarmak, vatanın köklerindeki zaafı ve gücü keşfetmek olacaktır. Bunun için bağnaz bir şoven gibi ilgisiz bir "mütebahir" gibi değil, insanlık binasına taş götürmek isteyen bir insan gibi, tarihi kader içinde pişen, kavrulan, yanıp kül olan halkın ruhunu şerha şerha meydana çıkarmak, açmak lazımdır. Yine bunun içindir ki: Vatanın bugünkü halini bütün kusurları ve meziyetleri bütün yükseklik ve çöküşleriyle görmek; hayaletler içinde yürüyen şovenin romantik gözlüğünü atarak, yarının heykelini yapacağı toprağı tanımak, vatana hakikat gözlüğü ile bakmak, onun sırlarına, ruhuna, derdine, ihtiyacına nüfuz etme; bir mütebahir ve oryantalist ilgisizliğiyle değil, bir marangoz ve bahçıvan ihtimamiyle onun yetişmesindeki sevinci tadarak tetkik etmek gerekir.[4]

Yukarıdaki çarpıcı ifadesiyle Ülken, memleket tarihi ve halk bilgisinin geleceğin kültürünün temel taşları olacağını iddia etmektedir. Ülken'in vatan algısındaki bu açıklık, insanlığa doğru giden yolu tarif etmesindeki bu özen ve özellikle oryantalizm tuzağına düşmeden kendine bakabilme uyarısı oldukça etkileyicidir.

Bütün bu fikirlerin ışığında Ülken'in memleketçilik fikrinin Yinanç'ın temsil ettiği ideolojik boyuttan farklı olduğunu görü-

4 Ülken, *a.g.e.*, s. 90.

yoruz. Yine Ülken'in ifadesiyle Yinanç'ın savunduğu Anadoluculuk "Amerika Amerikalılarındır," ilkesini benimseyen Monroe doktrinini model almaktadır. Ülken bu tarz Anadoluculuğu "Memleketçiliğin olgunlaşmamış ideolojik boyutu" olarak görmüştür ama yine de 1924'te kurulan ve 10 sayı kadar çıkan *Anadolu* dergisine kendi görüşleriyle katkıda bulunup bu hareketin içinde yer almıştır.

Anadoluculuk akımları

Türklerin vatanı olarak Anadolu imgesi 1918'lerden başlayarak ve daha önce de Halide Edib – Fuat Köprülü arasında tartışmada gördüğümüz gibi Türk ulusçuluğunda kültürel ve siyasal bir hareket olarak yerini almıştır. Küçük ve Büyük Türkçülük tartışması Milli Mücadele ve Misak-ı Milli sonrasında Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak gören "Anadoluculuk" akımının biçimlenmesinde rol oynamıştır.

Anadoluculuk bir yanıyla sanki "toprak milliyetçiliği" olarak adlandırılan anlayışa yakın durmuş,[5] bir yanıyla Osmanlıcılık ve Turancılığa karşı durmuş, aynı zamanda Gökalp'in hars kavramına eleştiri getirmiştir; özellikle İttihatçıların ürettiği ulusçuluk ideolojisinin Anadolu halkı ile kopukluğuna vurgu yaparak halka ve geleneğe dönük bir fikriyat geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Anadolu Türklüğünün etnik ve dinî tarihine dikkat çekmiştir. Anadolu coğrafyası ile sınırlı bir ulusçuluk anlayışı içinde gelenekçi ve muhafazakâr çizgiye doğru çekilmiştir.

Mükrimin Halil Yinanç'ın siyasal zemine taşıdığı Anadoluculuk akımının dışında farklı akımlar da gelişmiştir. 1940'lardan sonra gelişen yaklaşımlarda, örneğin İslamcı Anadoluculuğu savunan Nurettin Topçu ve etnik Anadoluculuğu savunan Remzi Oğuz Arık'ta Anadolu, *ulusal ruhun* mekânıdır. Türkçü ve İslamcı Anadoluculukların ortak noktası (Mükrimin Halil Yinanç gibi) ulusal tarihi 1071 Malazgirt zaferi ile başlatmalarıdır. Aralarındaki fark İslamcı bakışın bu zaferi Anadolu'nun İs-

5 Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde...", s. 55.

lamlaşmasının miladı olarak, Türkçü bakışın ise Türkleşmesinin miladı olarak almasıdır.

İslamcı Anadoluculukta dikkat çekici olan vatan kavramının fiziksel olduğu kadar "ahlaki evrenin sınırlarını" da çizmesidir. Nurettin Topçu'ya göre "Anadolu'nun coğrafyadan vatana dönüşmesi İslam ile olmuştur". Topçu, *Hareket* dergisi (1939-49) etrafında gelişen fikirlerle mekânın ruhani gücüne vurgu yaparak mekânın ırk'ı millet'e dönüştürmesini vurgulamıştır. Topçu'ya göre "Türk eliyle İslam'ın ruhu Anadolu'da parlamadan önce burasının tarihi bir talan tarihidir".[6]

Remzi Oğuz Arık ise Anadolu'nun kutsanmasında daha çok "kurban kültürünü" öne çıkarmıştır. Arık, *Coğrafya'dan Vatana*[7] adlı kitabında "vatana kurban olmak" hissinin ortaya çıkmasını bir mucize olarak tanımlar ki bu mucize askerî bir adanmışlık gerektirmektedir. "Ana babasını, doğacağı yeri seçemeyen bir çocuğun iradesini kazanma noktasına gelene dek yaşadığı karanlık ve adsız" bir dönemdir. Coğrafya ve ulus da aynı şekilde birbirine adanmışlık sayesinde "ad alır ve vatanlaşır." Vatan, ulusun toprağa adanmışlığıyla pasif bir sahne olmaktan çıkar ve yeni şahsiyet kazanır. Arık, Milli Mücadele dönemini Türkiye'nin doğuşu için bir adanmışlık olarak okumaktadır. Arık'a göre "Anadolu'daki istiklal mücadelesi Türklük gerçeğini daim kılmıştır. Böylelikle bütün dünya Türklerinin kurtulması için Anadolu'nun bağımsız, kuvvetli kalmasının gerekli olduğu meydana çıkmıştı".[8] Arık, "Batı"yı Kemalizmden çok daha farklı algılamaktadır. Anadolu dünyaya değil "öze" ve "yerel olana" açılan bir kapıdır. Arık'a göre Türk ulusçuluğu idealinin ağırlık merkezi olarak vatan kavramının kabul edilmesi bir "realite"dir. Bu realiteyi oluşturanlar Türk kütlesi ve Türkmen kütlesidir. Bu "esas kütle" memleketin dil, nüfus toprak, sınır, siyaset, maarif, iktisat, sağlık gibi bütün devlet tezlerinin belkemiğini mey-

---

6 Nurettin Topçu, "Başyazı", *Hareket*, sayı 73, 1972, s. 7. Ayrıca bkz. Topçu, *Milliyetçiliğimizin Esasları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.

7 Remzi Oğuz Arık, *Coğrafyadan Vatana*, İstanbul: MEB kitapları, 1000 temel eser, 1969.

8 Arık, *Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1992, s. 51 vd.

dana getirir. Buradan da anlaşıldığı üzere Arık'taki Anadolu imgesi "mekânsal ulusçuluk" ya da toprak milliyetçiliği değil toprakla yoğrulmuş esas kütlenin milliyetçiliğidir. Arık'a göre vatan olarak Anadolu, millet olarak Anadolu Türkleri ve milliyetçilik olarak Anadoluculuk tezi savunulmalıydı. Memleketçilik irredantizm konusunda kesin bir tavır koymakla birlikte Hatay, Boğazlar gibi konularda "bizim bizden koparılmış parçalarımız" anlayışını benimsemekteydi. Eğer irredantist bir politika izlenilecekse bu konularda izlenilmelidir.

1960'lardan sonra gelişen Mavi Anadoluculuğun temsilcileri Sabahattin Eyüboğlu, Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı), Melih Cevdet Anday, Azra Erhat'tır. Mavi Anadolucular için Anadolu tüm uygarlıkların beşiğidir. Tüm medeniyetler buradan doğmuş ve yükselmiştir. Bu yaklaşıma göre vatancılık Cumhuriyet ile başlamıştır. Bu yüzden Mavi Anadolucular kimlik inşasında İslam inancını yok sayarak kadim Anadolu medeniyetlerine (Grek ve Roma mirası) ağırlık vermişlerdir. Bunun yanında Ege'nin tarihsel geçmişinden yola çıkarak Batılılaşmanın aslında öze dönmek olduğunu çünkü Batı uygarlığının kaynağının da Anadolu olduğunu savunmuşlardır.[9]

Özetle yeni referanslar ve kimlik peşinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nin fikir adamları, eski düzenden kopuşuna ve Osmanlı mirasının reddine koşut olarak, çözümü "Anadoluluk kimliği" inşasında görmüştür. Farklı varyasyonlarıyla (Mavi, Türkçü ve İslamcı Anadoluculuk)[10] Anadoluculuk akımları resmî ulusçuluk ideolojisi ile kısmen örtüşen kısmen ayrışan yönler barındırır. Mavi Anadoluculuk ile Kemalist yaklaşım arasında da ortak yönler (Batıcılık, Batı medeniyeti Türklük üzerinden okumak gibi) bulabiliriz,[11] yine aynı şekilde mil-

9 Bkz. Barış Karacasu, "Mavi Kemalizm-Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*: Kemalizm, c. II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

10 Özellikle 1940'lardan sonra gelişen İslamcı (Nurettin Topçu), Türkçü (Remzi Oğuz Arık) ve Mavi Anadoluculuk (Cevat Şakir Kabaağaçlı, Azra Erhat) yaklaşımları arasındaki karşılaştırmalar başlı başına bir tarihsel araştırma konusu olduğu için burada çok tüketici ve detaylı bir şekilde tartışamayacağız.

11 Bu konuda detaylı bir analiz için bkz. Karacasu, *a.g.e.*, s. 334-343.

liyetçi ve İslamcı Anadoluculuk arasında ortaklıklar (Batı karşıtlığı, yerellik vurgusu gibi) vardır.

Bu tartışmanın en dikkat çekici yanı, mekânsal ulusçuluk ya da toprak ulusçuluğu gibi görünen Anadolucu yaklaşımın aslında farklı etnik ve özcü yaklaşımlar üretmesidir. Anadolucu yaklaşımların ortak noktası Anadolu imgesini belirli bir özcü tarif ile kuşatmaları, Anadolu'nun kadim tarihinden çok Türklüğün tarihinin Anadolu'daki izlerine bakmalarıdır. Ülken'in temsil ettiği memleketçilik yaklaşımı Anadolu'da üretilen kültür ve değerlerin insanlığa yaptığı katkılara odaklanmasıyla Anadolucu yaklaşımlardan farklı bir yere oturmaktadır.

YEDİNCİ BÖLÜM

İç Mekânın Vatanlaşması

Bu bölümde iç mekânın iktidar tarafından yeniden düzenlenme sürecini izleyeceğiz. Peter Vandergeest ve Nancy Lee Peluso'nun kullandığı, bizim çalışmamızda "iç mekânın vatanlaşması" olarak ifade edeceğimiz bu süreç devletin insan, ilişkiler ve doğa üzerinde oluşturduğu kontrol mekanizmalarına dayanmaktadır. Devletin coğrafya üzerinde kontrol sahibi olması, iç mekânın örgütlenişini, isimlendirilişini, harita üzerindeki temsillerini ve coğrafi bilginin üretimini denetim altına alması demektir.

İlk aşamada iç mekân ve söylem arasındaki ilişkiyi anlamak için "söylemsel mekân" kavramını ele alacağız. Daha sonra yer adlarının (toponomi) değiştirilmesinin coğrafyanın yeniden tanımlanmasındaki rolünü sorgulayacağız. Daha sonra yaptığımız sorgulamaların ışığında Türkiye'deki ilk coğrafya kongresine (1941) ve bu kongredeki tartışmalara bakmaya çalışacağız. Kongrenin konumuz açısından önemi mekânın ulusallaşmasına yönelik uygulamaların (yer adları, bölgelere ayırma, coğrafya eğitimi) kurumsal ve bilimsel düzleme taşınmasıdır. Kongredeki tartışmaları üç alt başlıkta topladık: "Vatanın bölgelere ayrılması, coğrafi terimler ve yer adları tartışması, coğrafya eğitimi tartışması. Bu tartışmaları kesen ortak payda ulusal coğraf-

yayı tanımlayan standartların nasıl oluşturulacağı konusudur. Bu standartlar hakkında uzlaşmaya varılsa da esas sorunun uygulama olduğu dile getirilmiştir.

Söylemsel mekân

Sosyal mekân, iktidar ve mekân arasındaki ilişkiyi anlatan bir kategoridir. Hem fiziksel hem de zihinsel anlamda iktidar tarafından üretilen gerçekliklere denk gelmektedir. Daha önce Lefebvre'in[1] argümanını anlatırken ifade ettiğimiz gibi, mekân geometrik olarak açılan ve sürekli yeniden tanımlanan bir boyuta sahiptir. "Söylemsel mekân", coğrafi doku için bir semantik evren yaratır. Söylemsel mekân kavramı farklı ülkeler üzerine yapılan araştırmalarda coğrafyanın romantize edildiği "söylemsel peyzaj" olarak da karşımıza çıkmaktadır.[2] Örneğin Jouni Häkli'nın Finlandiya örneği üzerinden tartıştığı söylemsel peyzaj, belirli bir coğrafi imgelem üzerine oturmaktadır.[3]

İktidarın ürettiği söylem, mekânı hegemonik olarak yeniden anlamlandırmakta ve adlandırmaktadır. Böylelikle iktidar yer adlarının değiştirilmesi ve coğrafyanın isimlendirilmesi ile söylemsel bir mekân[4] kurmaktadır. Bu süreçte isimlendirmenin kimin tarafından ve nasıl yapıldığı ve insanlar tarafından nasıl karşılandığı önemlidir. Örneğin Joost Jongerden söylem-

1 Lefebvre, *a.g.e.*, s. 1.

2 Jouni Häkli, "Cultures of Demarcation: Territory and National Identity in Finland", *Nested Identities*, G. H. Herb ve D.H. Kaplan (ed.), Landham: Rowman & Littlefield, s. 123-149.

3 *Y.a.g.e.* s. 145. Bölge, yerel bilginin inşa edilmesi bakımından belirli bir yönetim siyaseti (*governmentality*) içerir. Häkli'nin sunduğu tartışmanın konumuz açısından önemi coğrafi bağlam ve mekânsallığın kültürel, dilsel ve siyasi bir kurgu olduğunu göstermesinin yanında ulusal kimliklerin coğrafi bağlam üzerinden (azınlık-çoğunluk, bölge gibi konularla) müzakere edildiğini iddia etmesidir.

4 Joost Jongerden, "Crafting Space Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey", *European Journal of Turkish Studies* (online), 10, 2009. Erişim tarihi: 03.03.2010. Jongerden bu makalesinde Türk devletinin mekân siyasetini fiziki mekan ve söylemsel mekan olarak ikiye ayırıyor. Birincisi köylerin ve kırsal yerleşimlerin yeniden düzenlenmesi, ikinsici ise yerel kültürde belirli bir değerler kümesini temsil eden yer adlarının değiştirilmesidir.

sel mekânı Türkiye bağlamında, toponomi açısından ele almış, insanların devlet söylemine verdiği tepkilere de bakmıştır. Söylemsel mekân üzerine oluşan etki-tepkileri incelemek farklı bir metodoloji gerektirdiği için biz burada bu tartışmaya girmeyeceğiz. Fakat Jongerden'in kullandığı "söylemsel mekân" kavramını kullanarak devletin yer adlarını değiştirme konusunda başlattığı süreci betimlemeye çalışacağız

Türkiye'nin ulus inşasında yer adlarını ve mekânın iskânını düzenleyen kurallar ve politikalar önemli yer tutmuştur.[5] Türk Tarih Tezi'nde gördüğümüz gibi resmî söylem "tarih dışı bir koridor" yaratarak köken anlatısını mevcut zemin ve zamanın ötesine taşımıştır. Bu bağlamda coğrafya, bir boş beyaz levha gibi algılanmıştır. Dolayısıyla devlet etnik zaman ve zemini yeniden inşa ederken kendi belirlediği normlardan yola çıkarak, coğrafyaya kendi damgasını basma gereği duymaktadır.

Söylemsel mekânın üretimi, 1. Coğrafya Kongresi'nde (1941) belirtildiği gibi, "Türk realitesine" uymayan yer adlarının ayıklanması ve dönüştürülmesi demektir. Kimi yorumlara göre Anadolu'nun Türkleşmesinin bir parçası olan bu süreç "öteki"nin mekânsal görünürlüğünün ve yer isimlerin yok edilme sürecidir.[6] Biz burada Jongerden'ın "söylemsel mekân" dediği sürece "coğrafyanın Türkçeleşmesi" de diyebiliriz. Söylemsel mekânın kurulması bu anlamda Türkçe olmayan (Kürtçe, Ermenice, Rumca vs.) yer isimlerin coğrafyadan silinip Türkçeleşmesidir.

Ulusun toponomisi (yer adları)

Herhangi bir varlığa verilen ismin anlamı, kökeni, yapısal özellikleri etimolojinin analiz konusudur, aynı zamanda yer adları insanlığın ve uygarlığın izlerini yansıtırlar.[7] Adlar, top-

5 Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

6 Kerem Öktem, "The Nation's Imprint: Demographic Engineering and The Change of Toponymes in Republican Turkey", *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue, no. 7, bölüm I, Demographic Engineering 2008.

7 Nermi Uygur, "Yer Adları", *Türk Dili*, Ankara, 1967, s. 187.

lumların coğrafi mekânla bütünleşmesinin göstergesidirler.[8] Çünkü yer adları bir toplumun sosyal ve kültürel dokusu ile bulundukları mekânın tarihi ve coğrafi özellikleri hakkında da önemli işaretler taşırlar. Konu ulusçuluk ve toponomi olunca etimolojinin yanında etnoloji, sosyoloji, tarih, coğrafya ve siyaset alanlarının bütünleştiği bir araştırma zemini görüyoruz.

Adlandırma aynı zamanda bir siyaset yapma biçimdir. Siyasi amaçlar için yapılan adlandırmalar aynı zamanda bir güç ve kontrol göstergesidir, başka deyişle mevcut işaretleri dönüştürmek coğrafyada siyasi hâkimiyet ilan etmenin bir yoludur. Siyasi coğrafya açısından ulus-devletler mekânı homojenleştirmek ve hâkimiyet alanını ilan etmek için yer adlarını değiştirme yoluna gidebilmişlerdir. Buradaki en temel çaba, sadece demografik olarak değil, aynı zamanda "tarihsel kıdem" itibarıyla da o toprakların "gerçek sahibi" olunduğunu kanıtlamaktır.

Yer adları hakkındaki çalışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek uzanır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, topografya haritalarından derlenen bilgilere dayanan, "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri" (1928) adlı çalışma dikkat çekmektedir.[9] Bu yayının hemen ardından o günkü adıyla Maarif Vekâleti "Coğrafi İsimlerin İmlâları Hakkında Rapor" (1929) isimli çalışma yayınlamış ve yer adlarının kullanımında birlikteliği sağlamaya dönük önemli bir adım atılmıştır.[10]

Yer adlarının nasıl verildiği iskân siyaseti ile bağlantılıdır. Osmanlı döneminden beri sürekli göç alan bu topraklarda, örneğin Tatarlar, Çerkezler, Balkan muhacirleri yeni kurulan köylere yerleştirilmiş, bunlara birer isim (*Yeni Bosna* gibi) verilmiştir. Bu yerler, kimi zaman padişah ve şehzade adları (*Reşadiye, Hamidiye, Aziziye, Mahmudiye)* ile yahut az olmakla birlikte, göçle gelen kafilenin liderinin ismi ile anılmıştır. Bu, Osmanlı'da göçer cemaatlerin ve onların yerleştiği köylerin adlan-

8 Erinç, *a.g.e.*, s. 9.

9 H. Nihal-Ahmet Naci, "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", *Türkiyât Mecmuası*, İstanbul, 1928, II, 246.

10 Harun Tunçel, "Türkiye'de ismi değiştirilen köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (10) 2, 2000.

dırılmasında başvurulan eski bir yöntemdir. Benzer örnekleri bugün de görmek mümkündür (*Mehmetbey, Mahmutbey, Arifiye, Şükriye, Mesudiye* vb.), Osmanlı'nın son döneminde İttihatçılar da bu siyaseti sürdürürler ve ünlü İttihatçıların ya da II. Meşrutiyet kahramanlarının adları (*Enveriye, Şevketiye, Mahmutşevketpaşa* vb.) yer isimlerinde kullanılır.[11]

Ancak, Cumhuriyet'in ilanından sonra bu siyaset biraz daha değişikliğe uğrar. Vatan topraklarını şahıs isimlerinden ziyade Türklük ile ilgili ve kimi zaman "icat edilen" adlarla tanımlama çabasına girilir. 1941 Coğrafya Kongresi'ndeki tartışmada gördüğümüz gibi "otantik Türk" adlara yönelim başlar. Bununla beraber İttihatçılığı hatırlatan her türlü isme de müdahale edilmiştir. Reşadiye'nin Yeniçağa, Hamidiye'nin Mesudiye, Aziziye'nin Pınarbaşı olması bunun örnekleri arasındadır. Kemalist kadronun da benzer uygulamalara gittiği söylenebilir: Kirmasti'nın Mustafakemalpaşa, Nif'in Kemalpaşa yapılmasını, memleketin anacaddelerine Atatürk, Cumhuriyet, Mustafakemalpaşa, İstiklal gibi isimlerin verilmesini örnek olarak sayabiliriz.

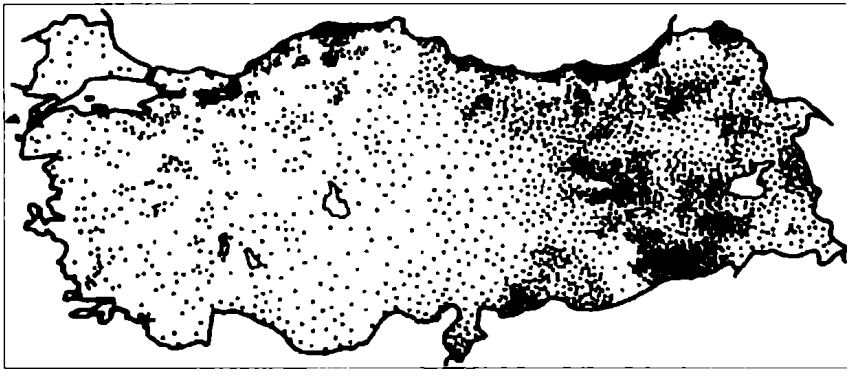
Dili ve mekân adlarını Türkçeleştirme kampanyasının bir parçası olarak gerek şirket gerekse köy-kent adlarının değiştirilmesi Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanmaktadır. Şimdiye dek 7267 No'lu kanun gereğince İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne bağlı Yabancı Adlar Değiştirme Komisyonu tarafından incelenerek 12.000 (yani tam 12 bin) köyün adı değiştirilmiştir[12] (bkz. Resim 8).

Cumhuriyet döneminde aynı siyaset insan isimlerine ve soyadlarına da yansımıştır. 1934 İskân Kanunu ile beraber Soya-

---

11 Aydın, "Bak Şu Tilkinin Ettiğine: İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar?" *Toplumsal Tarih* (Kasım 2005).

12 Bkz. İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, 1968 ve Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeler*, 1923-1998, s. 4. 1927'de 39.901 olan köy sayısı, 1950'de 33.305, 1965'te 34.740, 1975'te 35.228 ve 1985'te 35.151 olmuştur. İller adı Ayıntap'ın Gaziantep olması (93 no'lu kanun, Meclis'te 8 Şubat 1921'de), Dersim'in kaza haline getirilmesi (877 No'lu kanun, 29 Mayıs 1926'da), Bozok'un Yozgat olması (365 No'lu kanun 25 Haziran 1927'de), Rumkale'nin Halfeti olması (Bakanlar Kurulu kararı) gibi il ve ilçelerde kanun ya da Bakanlar Kurulu kararı gerekirken, yasayla, köy adlarının değişimini daha kolay yapmayı sağlayan bir sistem öngörülmüştür.



Resim 8. Kaynak: Harun Tunçel, "Türkiye'de ismi değiştirilen köyler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi *(10) 2, 2000, s. 30 (Yukarıdaki haritada her bir nokta 5 köye denk gelmektedir.)*

dı Kanunu ile birlikte bir de Bakanlar Kurulu tarafından Soyadı Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre, "Arnavutluk, Çerkezlik, Kürtlük gibi başka milletlere delalet eden soyadları alınamayacaktır. Soyadlarında ek olarak "*yan, of, ef, viç, iç, is, dil, pulos, aki, zade, mahdumu, veled ve bin*" gibi takılar da kullanılamayacaktır. Soyadları mutlaka Türkçe olacaktır".[13] Aşiretlerle mücadele sürecinde çıkarılan Soyadı Kanunu, isyanları önlemek için isyan bölgesinde ikamet edenlerin nüfusa kayıt yaptırmalarını sağlamak, onları aşiret yapısından kurtarma amacını gütmüştür. 1934 yılında çıkarılan kanunla "Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Paşa" gibi, eski toplum zümrelerini belirten unvanlar kaldırılmıştır. Aynı kanunla yurt savunmasında, Milli Mücadele'de gösterilen başarılar karşılığı verilen madalyalar dışında, eski Osmanlı idarecilerinin verdiği tüm nişan ve rütbeleri taşımak da yasaklanmıştır. Burada amaç sadece fiziki ve beşeri coğrafyanın denetimi değil toplumsal mekânın, statü ve yaşam kodlarının da dönüşümüdür.

13 Bkz. Soyadı Kanunu, Kanun Numarası: 2525, Kabul Tarihi: 21/6/1934, Yayımlandığı *Resmî Gazete*, sayı 2741, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, c. 15, sayfa 506. Ayrıca bkz: http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/559.html (erişim tarihi: 05.09.2009)

Mekânın iskânı

İskân kanunlarını inceleyen araştırmalara göre Cumhuriyet dönemi iskân kanunlarının tarım toplumuna özgü bir iç mantığı vardır. Cumhuriyet dönemi bu bakımdan Osmanlı dönemi ile süreklilik gösterse de Osmanlı'dan farklı olarak tek tip bir kimlik anlayışını mekân politikalarına yansıtmıştır.[14] Sema Erder'e göre Osmanlı devrindeki arazi rejimi, etnik ve dinsel karıştırma yoluyla kozmopolitleştirme uygulaması gütmüştür; imparatorluk toprak kaybetmeye başladıktan sonra bu uygulamanın yerine başka yaklaşımlar geçmiş, Müslüman ve Türk çoğunluk üzerinden kurgulanmıştır.[15] Erder, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki süreci şu şekilde ifade etmiştir:

> [...] Osmanlı'da iskân kurumunun fetihlerle büyüyen bir imparatorluktaki işleyişi ile küçülen bir imparatorluktaki işleyişinin farklı olduğu söylenebilir. Fetihlerle büyüyen bir imparatorlukta iskânla ilgili uygulamalar, etnik ve dinsel olarak kozmopolit alanlar yaratırken, aynı uygulamalar küçülen imparatorlukta kozmopolit yapıyı çözücü ve nüfusu türdeşleştirici etki yaratmıştır. Bu nedenle, ilk dönemdeki uygulamaları "yönetmek için karıştırma", buna karşılık, tamamen farklı bir konjonktüre tekabül eden ve imparatorluğun toprak kaybetmeye başladığı dönemdeki uygulamaları ise, "yönetmek için ayıklama" olarak tanımladık.

Erder'e göre Cumhuriyet döneminde kurucu kadrolar, Anadolu'nun batısı ve doğusunda farklı uygulamalar yapsa da Os-

14 Bkz. Sema Erder, "Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskan Politikaları", TÜBİTAK Projesi – yayımlanmamış rapor taslağı, 2009, s. 5-13. Sayın Erder'e bu rapor taslağını paylaştığı için teşekkür ederim.

15 Sema Erder raporunda "yönetmek için karıştırmak" ve "yönetmek için ayıklamak" şeklinde iki tanımlama yapmıştır; ilk terim hâkimiyet alanını fetihle büyüten, etnik dinsel olarak kozmopolit alanlar yaratan Osmanlı Devleti'nin iskâna yaklaşımını ikinci terim ise nüfusu homojenize eden ulus-devlet mantığına denk gelmektedir. Erder'in Raporu bugüne dek göç ve iskân politikaları hakkındaki literatürü bir araya getirmesi ve analitik çerçevede yorumlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Bkz. 1. ve 2. Bölüm, s. 7-36. Ayrıca Bkz. Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Göç ve İskân*, İstanbul: Ozan yayıncılık, 2006, s. 278-82. Akt. Erder, *y.a.g.e.*

manlı geleneğini sürdürmüştür. Bu saptamaya göre "Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde göç devlet denetimindedir, iskân kurumu düzenin yeniden kurulması için kullanılmıştır. "Bu dönemdeki en önemli fark, ulusal sınırların belirginleşmesi ve 'iç-dış' göç ayrımının başlamasıdır."

Bu çerçevede İskân Kanunu hem beşeriyet üzerinde hâkimiyet kurmak hem de fiziki coğrafyada güvenlik ve denetim sağlamak amacıyla kullanılan bir hukuki zemin oluşturmuştur. İskân kanunlarının iç ve dış güvenlik kaygısı ile çıkarıldığı açıktır, ilk iskân kanununun Şeyh Sait İsyanı ve Mustafa Kemal'e yönelik İzmir Suikastı'nın hemen ardından çıkması dikkate değerdir. 1930'larda ise özellikle doğu sınırının belirlenmesi, güvenliğin sağlanması, buradaki nüfusun yerleştirilmesi çatışmalı olmuştur.[16]

Bazı yorumlara göre İskân Kanunu, Kemalist ulusçuluğun "dil, kültür, ülkü" üçlüsünün yerini "dil, kültür ve kan" ilkesine bırakmasının işaretidir. Türk kültürüne sadakati ve "Türkçeyi anadili olarak konuşmayı" merkezine alarak, gayri Türk, Müslüman etnik grupları (Kürtler ve Arapları) hedef alan bu yasalar manzumesi, temelde bir homojenleştirme yasasıdır.[17]

Cumhuriyet dönemi iskân siyasetinin mantığı içinde Erder'in belirttiği gibi "karıştırarak yönetme", "yönetmek için benzeştirmek" şeklinde öne çıkan iki tür önlem vardır, birincisi aşiretlerin zayıflatılması, Kürtlerin Türk bölgeleri içine serpiştirilerek Türk kültürü içinde eritilmesi; ikincisi ise Türk kültüründen olan ve Türk muhacirlerin Kürtlerin yoğun olduğu bölgelere iskânı ile Türk kültürünün geliştirilmesidir.[18]

Fakat iskân ve zorunlu yerleştirme yolu ile denetim sağlanamamış, uygulamalarda sorunlar çıkmış, Kürtlerin ve doğudaki ağalık sisteminin bu şekilde etkisizleştirilmesi fikri, pra-

16 "Ermenilerin bu bölgeden tehcirinden sonra Kürtler bölgede yaşayan en önemli etnik grup haline gelmiştir." Bkz. Erder, *a.g.e.*, s. 22. Ayrıca 1924-1934 döneminde bu bölgede resmî kayıtlara göre yirmi ayaklanma olmuştur, zorunlu göç, sürgün ve çatışmalarla bastırılmıştır. Bkz. Babuş, *a.g.e.*, 2006.

17 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 248-253.

18 Erder, *a.g.e.*, s. 36-39.

tik uygulamalarda olumsuz sonuçlar vermiştir. Bu yüzden her unsurun kendi bölgesinde kontrol altına alınması gibi bir çözüme gidilmiştir.[19] Zorunlu göçün devlet bütçesine getirdiği ekonomik yük, Kürtlerin Türklüğe asimile olmakta direnmesi ve iskân edilmiş göçmenleri Kürtleştirme kapasiteleri, Kemalist yönetimin zorunlu göç ve iskân politikasına son vermesine sebep olmuştur. Burada belirtmek gerekir ki zorunlu göç uygulaması gayri Türk Müslüman unsurlarla sınırlı kalmamış, gayrimüslim unsurları, özellikle de Ermeniler ve Yahudileri de içine almıştır. İskân Kanunu çıkarılmadan önce, İç Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan Ermeniler, azınlıkların toplu olarak bulundurulduğu bir merkez olarak tasarlanan İstanbul'a göç etmeye zorlanmıştır. Trakya Yahudilerinin İstanbul'a göç ettirilmesi ise gayrimüslim azınlıkların tehciri ile ilgili en önemli olaydır.[20]

Özellikle 1934 İskân Kanunu'nun 1. maddesine bakarsak "Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık"[21] olarak ifade edilen bir homojenleştirme mantığı görürüz. İlk defa 1926'da çıkan İskân Kanunu'nun 2. maddesinde "kültür" terimi yerine "hars" kullanılmıştır. "Kültür" daha önce de bahsedildiği gibi Türk ulusçuluğunda özellikle tartışılan ve "ulusal öz" ile ilişkilendirilen bir kavramdır. Gökalp'in temsil ettiği "hars-medeniyet" tartışması içinde "kültür", Kemalist yaklaşım tarafından medeniyetle bütünlük içinde, özcülükten uzak tanımlansa da İskan Kânunu'ndaki katı ulusçu söyleme bakıldığında bu kavramın Alman ekolündeki *Kultur* kavramına yakın soy, dil ve din birliği gibi bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Kültür ve ırk arasındaki anlam geçişleri bunun göstergesidir. Örneğin 1934 İskân

19 Bkz. Babuş, *a.g.e.*, s. 278-82. Akt. Erder, *a.g.e.*, s. 97.

20 İskan Kanunu gereğince Trakya'nın hem nüfus hem de iktisadi açıdan Türkleştirilmesi hedeflenmiş, bölge ticaretini elinde tutan ve Türkçe konuşmayı tercih etmeyen Yahudi nüfus göçe zorlanmıştır, bu planlı fakat kontrol dışına çıkmış ayrımcı bir uygulamadır. Bkz. Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını Yorumlamak," *Tarih ve Toplum*, sayı 155, Kasım 1996, s. 49. Ayrıca bkz. Ahmet Yıldız, *a.g.e.*, s. 248-253.

21 Resmî Ceride ile neşir ve ilanı: 1/VII/1926, sayı 409, İskan Kanunu 2510, *Resmî Gazete* ile neşir ve ilan: 21/IV/1934 sayı 2733, 1. madde.

Kanunu'nun 7. maddesinde "Türk ırkına" ait olanlar iskân yardımı istemediklerini resmî olarak beyan ederek istedikleri yere yerleşmekte özgür bırakılmakta, iskân isteyenler ise hükümetin göstereceği yere gitmeye mecbur tutulmaktadır. Türk ırkından olmayanlar ise hükümetten iskân yardımı talep etmeseler de hükümetçe gösterilen yerde kalmak zorundadır.

İskân Kanunu'nun 4. maddesinde ise, "Türk kültürüne bağlı olmayanların" Türkiye'ye muhacir olarak alınmalarını yasaklamıştır. İskân Kanunu'nun 3. maddesindeki tanımdan, Türk soyundan olanların, Türk kültürüne bağlı olmasalar bile, muhacir sayıldıkları anlamı çıkmakta ise de, 4. maddenin açık hükmü karşısında, Türk kültürüne bağlı olmayan kişilerin muhacir olarak alınması mümkün değildir. Bu durum "Türk soyundan olanların Türk kültürüne bağlı olduğu varsayımına" işaret etmektedir. 2510 sayılı 1934 İskân Kanunu'nun 2848 ve 3657 sayılı Kanunlarla Muaddel Üçüncü Maddesine Tevfikan Hazırlanan İskânlı ve Serbest Göçmen Kabulüne Dair Esasları Muhtevi Talimatname'de kimlerin Türk soyundan sayılacaklarına dair tam bir açıklık yoktur. Talimatnamenin 1. maddesinde, göçmen olarak kabul edilmek için Türk soyundan olma şartı yer almış ve "Pomaklarla, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan memleketler ahalisinden olup kendi milliyetlerine ait müstakil devletler teşkil etmemiş olan, Türkçe konuşan ve göçebe olmayan Müslümanların da Türk soylu gibi muamele göreceği" belirtilmiştir.[22]

1934 İskân Kanunu'nun 11. maddesi konumuz itibariyle ayrı bir önem taşımaktadır, çünkü bu madde bize aynı zamanda zihinsel bir harita sunmaktadır. Bu zihinsel harita ulusal mekânı üçe ayırmıştır; "1) Türk kültürlü nüfusun yoğunlaşması istenen yerler, 2) Türk kültürüne temsili istenen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler, 3) Sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik, inzibat sebepleri ile boşalması istenen, iskân ve ikametin yasak olduğu yerler."

Ulusal mekânı devlet eliyle kategorize etmek, kimi yo-

22 V. R. Seviğ, *Türkiye'nin Devletler Hususi Hukuku Düzeni İle İlgili Kanun ve Andlaşmalar*, İstanbul, 1971, s. 20.

rumcular tarafından "coğrafyanın ulusallaşması",[23] "etnisite mühendisliği"[24] ya da demografik mühendislik[25] olarak adlandırılmaktadır. İskân Kanunu da bu çerçevede mekân-nüfus kompozisyonunu "Müslüman-Türk" kimliği lehine değiştirmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak İskân Kanunu'nun mantığı, Geçici Komisyon'un hazırladığı rapor gerekçesi ve Genel Kurul zabıtları incelendiğinde daha iyi kavranabilir.[26] İskân Kanunu Muvakkat Encümeni'nin hazırladığı rapor, kanun yapıcıların zihniyetini ortaya koymaktadır. Bu raporu inceleyen Ahmet Yıldız'ın yorumuna göre, kanun yapıcılar Türk Tarih Tezi'nin sözde bilimsel çalışmalarından hareket etmişler, Türk ırkının Orta Asya'dan Batı'ya doğru yürüyüşünde hiç değişmeden sürekli korunan bir şey olduğunu varsaymışlardır. Buna göre "Türk ırkının iki asli özelliği vardır, Türk ırkı gittiği yerlere medeniyet ışığını götürebilmek için sürekli hareket halindedir ve Türkiye Cumhuriyeti aynı ırkın kafa, gönül ve dil birliğine sahip çocukları olarak gördüğü Türkleri yüceltmeyi kendisine ülkü edinmiştir". Bu sebeple, "Türk kültüründen uzak kalmış olanların bu kültürü benimsemeye zorlanmaları" söz konusudur. Bu kanunun yürüttüğü mantığa göre "Türk kültüründen uzak kalmış olanları Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak" gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Türk'üm diyen herkesin bu Türklüğü, devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada "Devlet, hiçbir Türk'ün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez".[27]

Bu bağlamda iskân siyasetini anlamak için kavramsal olarak

---

23 Erol Ülker, "Assimilation, Security and Geographical Nationalization in Interwar Turkey:The Settlement Law of 1934', *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue no. 7, 2008.

24 Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul: Doz Yayınları, 1999; *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği* (1913-1918), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

25 Öktem, *a.g.e.*, bölüm 1.

26 Bkz. "İskan Kanunu Muvakkat Encümen Raporu," 27 Mayıs 1934, *TBMM Zabıt Ceridesi*, sıra sayısı 189, c. 23, s. 8.

27 "İskan Kanunu Muvakkat Encümen Raporu," 27 Mayıs 1934, *TBMM Zabıt Ceridesi*, sıra sayısı 189, c. 23, s. 8. Akt. Yıldız, *a.g.e.*, 248-253.

Rogers Brubaker'ın ulus inşasında genelde birbirine zıt giden süreçler olarak analiz ettiği "asimilasyon ve disimilasyon"[28] ayrımına bakmak bize yol gösterebilir. *Asimilasyon*, benzeştirme siyaseti güderken *disimilasyon* farklı olanı ayırt etme siyaseti güder. Bunlar birbirine zıt gibi de görünse de ulus-devlet homojenliği sağlamak adına her ikisini de kullanabilir. *Disimilasyon* "farklı olanı daha temel, aksiyomatik ve özsel bir fark olarak algılarken asimilasyon farkı yok etmeye çalışır. Brubaker'ın çizdiği çerçeveden iskân siyasetine bakarsak ilk etapta disimilasyona daha yakın bir çerçeve görmekteyiz, bu çerçevede Türklük, kültür-soy-ırk çerçevesinde özselleştirmiş, farklı olan özselleştirilerek bünyeden dışarı atılmak istenmiştir. Bu noktada hedef sadece ulusu Türkleştirmek değil, bütünlük ve güvenlik kaygısıdır. Fakat öte yandan da Türklüğe bağlanmak isteyen öğelerin de kuşatılması söz konusudur. Kerem Öktem'in[29] ve Soner Çağaptay'ın[30] çalışmalarında vurguladıkları gibi iskân kanunu bir yandan ırk ve soy vurgusuyla Türk olmayanları dışlama mantığı güderken, öte yandan Türklüğe asimile olunduğu takdirde dışardan gelen öğeleri asimilasyonist bir şekilde kuşatıcı bir yaklaşım sergileyebilmektedir.

Dolayısıyla bu dönem Türk kimliğinin mekân-nüfus kompozisyonunda hegemonik bir pozisyon kazanması amacıyla devlet, "*disimile* ederek dışlama" ve "*asimile* ederek kuşatma" mekanizmalarını birbirine paralel olarak çalıştırmıştır, diyebiliriz. Örneğin Türkiye'de mekânın uluslaşması için izlenen siyaset gayrimüslimleri disimilasyonist bir şekilde vatanın dışına atmış (nüfus mübadelesi ve göç ettirme), Kürtler Çerkezler gibi Müslüman gruplara ise asimilasyonist şekilde yaklaşarak dahil etmeye çalışmıştır.

---

28 Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 88.

29 Kerem Öktem, "Nationalism and Territory in the Post Otoman Space", RAMSES- Working paper, 2/06, European Studies Center, University of Oxford, 2006, s. 7.

30 Soner Çağaptay, "Race, Assimilation and Kemalism", *Middle Eastern Studies*, (40) 3, 2004, s. 86-101.

İlk coğrafya kongresi (1941)

İlk coğrafya kongresi 6-21 Haziran 1941 tarihinde Maarif Vekili Hasan Âli Yücel başkanlığında toplanmıştır. Bu kongre coğrafyanın kurumsallaşması, ulusal coğrafyanın okul kitaplarına yansıtılması ve vatan tanımı bakımından bir dönüm noktasıdır. Coğrafi alandaki bu dönüm noktası şimdiye dek tarihsel, coğrafi ve siyasi açılardan detaylı bir çözümlemeye tabi tutulmamıştır.[31] Bu durum Birinci Tarih Kongresi hakkında yapılan çalışmalara kıyasla Coğrafya Kongresi'nin çok tartışma yaratmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Ülkenin mekânsallığını inşa etme bakımından temel noktaları içeren bu kongrede sergilenen tavır daha çok coğrafyayı mevcut devlet söylemine uyumlu hale getirmektir.

Kongredeki tartışmalar birçok disiplinlerarası çalışmalar (ekonomik, siyasi ve beşeri coğrafya, antropoloji, eğitim, dilbilim) bakımından başlı başına bir inceleme konusudur. Biz bu çalışmada kongrede tartışılan bütün bilimsel temaları tüketen bir çerçeve sunmak iddiasında değiliz. Kongrenin temel gündemini şimdiye dek altını çizdiğimiz kavramlar ("söylemsel mekân, "hayal edilen etnik mekân") üzerinden ele alacağız ve özellikle terim/terminoloji tartışmaları, ülkenin bölgelere ayrılması ve okul coğrafyası tartışmalarına odaklanacağız.

Kısaca kongre programının detaylarına değinelim. Kongrenin üyelerine dağıtılan programda gündem şöyle sıralanmıştır:

a) Müfredat programları

b) Coğrafya terimleri ve coğrafi isimlerin yazılması

c) Coğrafya ders kitapları

d) Türkiye coğrafyasının ana hatları ve yerlerin adlandırılması

Ayrıca yukarıdaki gündeme paralel olarak Hasan Âli Yücel'in teklifiyle üç tane komisyon kurulmuştur. Komisyonlar sadece coğrafyacı akamisyenler, öğretmenler ve harita uzmanların-

31 Bu noktada görebildiğimiz kadarıyla özellikle "yer adları" konusunda Suavi Aydın'ın "Bir Tilkinin Ettiği: İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar?" İlk Coğrafya Kongresi metinlerine dikkat çekmiştir (*Toplumsal Tarih*, Kasım 2005).

dan oluşmamaktadır. Coğrafi adların Türkçeleştirilmesi bakımından Türk Dil Kurumu üyelerine, okul kitaplarının denetimi için Talim Terbiye Heyeti üyelerine, idari boyut itibarıyla Umum Müfettişlikleri[32] temsilcilerine, askerî ve güvenlik boyut itibariyle de Genelkurmay temsilcilerine yer verilmiştir. Türkiye Coğrafyası Komisyonu'nda ise bunların yanında ziraat, ekonomi, ticaret ve istatistik kurumu temsilcilerine yer verilmiştir. Aşağıda bu komisyonlar üyeleri ile birlikte listelenmiştir:

Program ve Ders Kitapları Komisyonu üyeleri

Akademik Coğrafyacılar: E. Ziya Karal, Besim Darkot, H. Sadi Selen, F. Sabri Duran, Cemal Alagöz, Ahmet Ardel, Danyal Bediz; *Talim ve Terbiye Heyeti Azası*: Faik Reşit Unat; *Umum Müfettişlikleri*: Fethi İsfendiyaroğlu, Cemil Boran; *Öğretmenler*: Abdülkadir Kazancıoğlu (İstanbul Kız Muallim Mektebi Coğrafya Muallimi), Saffet Geylangil, Sıtkı Som, Hamdi Nazım Ertek, Hayrettin Tülin.

(Sekizinci Bölüm'de yukarıdaki kitap yazarlarını ve coğrafya okul kitaplarını detaylı bir şekilde ele almaya çalışacağız.)

Terim Komisyonu üyeleri

Türk Dil Kurumu üyesi (Gaziantep mebusu) Dr. M. Ali Ağakay; *Akademik Coğrafyacılar*: İ. Hakkı Akyol, Herbert Louis, A. Macit Arda, F. Sabri Duran, H. Sadi Selen, Ali Tevfik Tanoğlu, Niyazi Çıtakoğlu; *Umum Müfettişlikleri:* Necmettin Bora, *Öğretmenler* Sabri Düşmez, Kemal Batu.

32 Umumi Müfettişlikler 1927-1952 arasında var olan bir mekanizmadır. Tek parti döneminin siyasetinde önemli yer tutmaktadır. Umûmî Müfettişlikler, Osmanlı siyasi idare mantığının Cumhuriyet'e devreden mirası olarak ele alınabilir. Bkz. Cemil Koçak, *Umûmî Müfettişlikler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003. Koçak bu mekanizmaların siyasi, idari, sosyal, iktisadi ve kültürel misyonlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Koçak'ın çalışmasına bakılarak İçişleri Bakanlığı'na rapor hazırlama, ülkenin "geri kalmış" bölgelerindeki "ıslah" çalışmalarını denetleme gibi işlevleri ile Umumi Müfettişlikler, 1980'lerde kuruluşuna tanık olduğumuz "olağanüstü hal valiliği" ile karşılaştırılabilir.

Türkiye Coğrafyası Komisyonu üyeleri

Genelkurmay Temsilcisi: Albay Raşit Gürgen; *Harita Umum Müdürlüğü:* Albay Ömer Kadri Koray; *Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü*: Tevfik Göymen; *İstatistik Umum Müdürlüğü*: Prof. Celal Aybar, *Ticaret Vekâleti Mümessili*: Celal Yerman, *İktisat Vekâleti*: Hadi Yener, *Ziraat Vekâleti:* Prof Şevket Birand; *Dahiliye Vekâleti*: Kemal Varınca; *Akademisyen Coğrafyacılar:* İ. Hakkı Akyol, Alexander Rüstow, Herbet Louis, H. Nafiz Pamir, Besim Darkot, H. Sadi Selen, Ahmet Ardel, Ali Tanoğlu, Cemal Alagöz, Niyazi Çıtakoğlu, Danyal Bediz.

Kongre metinlerinde özellikle dikkat edeceğimiz noktalar –daha önce kuramsal bölümde tartıştığımız– iç mekânı vatanlaştırma sürecinin göstergeleridir. Coğrafi terimlerin, yer adlarının, haritaların ve okul müfredatının standartlaşması, coğrafi yer adlarının "Türk kültürüne uygun" hale getirilmesi ve iskân haritalarının çıkarılması hakkında tartışmalar, resmî yaklaşımı örneklemektedir. Komisyonlardaki tartışmaların kabaca "coğrafyaya Türklük damgasını basmak" ile "mevcut coğrafyanın tarihsel geçmişini dikkate almak" şeklinde ikiye ayrıldığını görmekteyiz.

Biz burada kongre metinlerini incelerken özellikle aşağıda saydığımız parametrelerden hareket edeceğiz.

Vatanın bölgelere ayrılması

Bu kongrede ilk defa Cumhuriyet rejiminin bakış açısından ülkenin bölgelere ayrılması gerçekleşmiştir. Vatan birliğinin "farklı" bölgelerden oluşan "bütünlüklü" bir yapı olarak görülmesi ulusçu yaklaşım için vazgeçilmez bir tavırdır. Parça ve bütün ilişkisinin organik ve dayanışmacı bir ilke üzerinden tanımlanması yerel kimlikleri ulusal kimliğin rakibi değil, tamamlayıcısı olarak görmeyi olanaklı kılmaktadır. Bölgelerin neye göre ayrılacağı (iklim, jeolojik yapı ve zirai üretim, kültür) da ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Coğrafi terimler ve yer adları

Coğrafya ve yer adlarına ilişkin araştırmalarda mahalli tabirlere dikkat etme gerekliliğinin altı çizilmiştir. Çünkü mevki ve yer adlarının kurduğu söylemsel mekân, tarihî coğrafya ve folklor araştırmaları için önemli bir araçtır. İnsanın toprak ile ilişkisini ve yerleşim coğrafyasını da geliştiren antropolojik bir boyutu vardır.[33] Kongredeki ana tartışma "coğrafyaya ulusallık damgasını basmak" gerekliliğini savunanlarla "coğrafyayı kendi gelenek ve bağlamından koparmamak" tavrı arasında geçmiştir.

Coğrafya eğitimi

Kongredeki okul coğrafyası tartışmasına baktığımızda ana hedefin şimdiye dek farklı yayınevlerinden çıkmış, birbiriyle harita, yer adları, konu sıralaması bakımından uyumsuz olan kitapları tek tipleştirmek olduğunu görüyoruz. Özellikle kongrede vatanın bütünü hakkındaki somut ve teknik bilgi eksikliği ifade edilmiş, tutarlı bir coğrafi terim sözlüğünün olmaması, okul kitaplarındaki haritaların standart olmaması, yer isimlerinde 1929'dan beri yapılan değişikliklerin haritalara yansımamış olması gündeme getirilmiştir. Okul coğrafyasının konumuz açısından önemi –daha sonra ayrı bir bölümde inceleyeceğimiz gibi– vatan imgesini ve ulusal kimliği pekiştirici bir rol oynamasıdır.

Vatanın bölgelere ayrılması

Vatanı bölgelere ayırmak demek belirli bir bütünlük algısını kaybetmeden, birbiriyle etkileşim içinde düşünülen ve "iç türdeşliği" olan yapıların belirlenmesidir. Burada benzerlik ve "iç türdeşlik" bölge kavramının oluşmasında ana ölçütlerden biri-

33 H. H. Karaboran, "Türkiye'de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, no. 60, dizi 17, 1984, s. 97-98.

dir. Fakat benzerliğin ve türdeşliğin ne üzerinden görüldüğü veya saptandığına bağlı olarak "bölge"ler farklı şekillerde taksim edilebilirler. Bu nedenle iklim, beşeri coğrafya, ekonomik coğrafya gibi açılardan farklı bölgeselleştirmeler yapmak mümkündür.

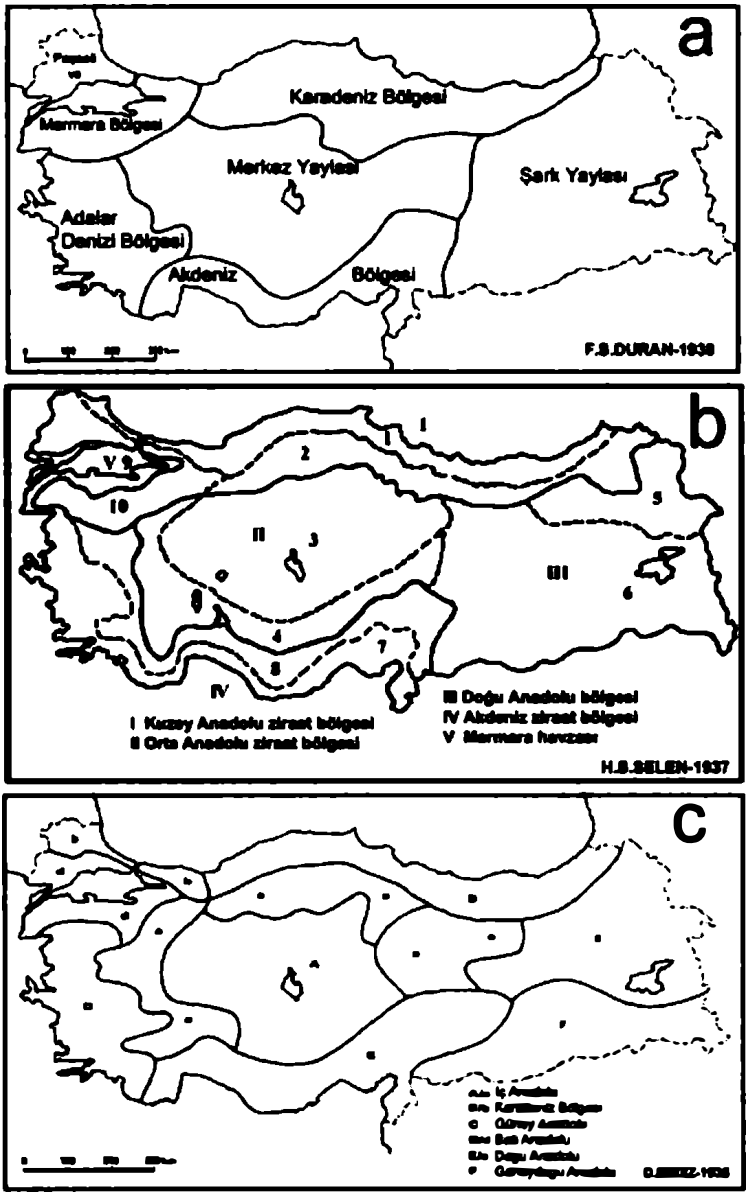
Türkiye'nin bölgelere ayrılması kongrede önemli bir yer tutmaktadır. Bölgelerin teşhisi sırasında şöyle bir mantık güdülmüştür: Denizlere doğru açılan cepheler komşu denizlere göre, iç kısımlar ise Anadolu'nun cihetlerine göre adlandırılacaktır. Bölgeler içindeki yörelerin adlandırılması konusunda etnik ya da beşeri herhangi bir çağrışımdan kaçınıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye Coğrafyası Komisyonu'nda yer alan Profesör İbrahim Akyol, Besim Darkot, Herbert Louis ve H. Sadi Selen ülke topraklarını yedi bölgeye ayırarak (Karadeniz, Marmara, Ege, Akdeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Cenup Doğu Anadolu Mıntıkaları) harita üzerinde göstermişlerdir. Hazırlanan raporda bölgelerin isimlendirilmesinin fiziki coğrafyaya göre yapılmış olduğu vurgulanmıştır. Uluslararası alanda kabul görme çabası Danyal Bediz'in 20.06.1941 tarihinde kongreye verdiği takrirde yansıtılmaktadır.

> Beynelmilel coğrafî eserlerde, atlas ve haritalarda Türkiye'nin millî birliği ve gururiyle kabil-i telif olmıyan bazı bölge isimlerine rastlanmaktadır. Bu ciheti mümkün mertebe süratle önliyebilmek için Türkiye Coğrafya Kongresi'nin tespit etmiş olduğu "Türkiye'nin Coğrafî Bölgeler" taksimatının umumî heyet tarafından kabulünden sonra beynelmilelleştirilmesi lâzımdır.[34]

1. Coğrafya Kongresi'nde bölge taksimatı standart bir temele bağlanmış olsa da, daha önce ülkeyi bölgeler halinde gösteren ve kongrede halihazırda bulunan coğrafyacıların daha önce bu konuda çalışmaları vardır. Örneğin Danyal Bediz 1935'te, Hamid Sadi Selen 1937'de, Faik Sabri Duran 1938'de, çeşitli bölge taksimatları yapmışlardır.

1941 öncesi bölge taksimat çalışmalarından örnekler:

34 *A.g.e.*, s. 112.



Resim 9. 1941 öncesi bölge taksimatına dair bazı örnekler.
[Kaynaklar (a) F.S. Duran, İktisadi Coğrafya, *1938; (b) Hamit Sadi Selen,* İktisadi Türkiye, *1937, (c) Danyal Bediz, 1935. Aktaran: Ali Yiğit, "Türkiye'de Daha Kullanışlı Coğrafi Bölgeler Oluşturma Gerekçeleri ve Öneriler", 9. Ulusa Bölge Bilimi Kongresi Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2000.]*

Örneğin Karadeniz Bölgesi deniz boyunca uzanan şerit halinde tanımlanmış, raporda "Karadenizli olmanın bu mıntıka halkı arasında yalnız sahilde yaşayanların değil öteden beri sahil gerisinde yaşayanlarca da benimsenen bir vasıf olduğu" vurgulanmıştır. Bu bölge Orta, Doğu ve Batı Karadeniz mıntıkaları dağlar, nehir deltaları ve ovalar ölçüt alınarak kendi içinde üçe bölünmüştür. Anadolu'nun kuzeyine Karadeniz mıntıkası denmesi konusunda Cemal Alagöz'ün verdiği yazılı teklif şöyledir:

> Anadolu şimalinde yaşayanlar, kendilerine "Karadeniz uşakları" derler. Karadeniz çevresindeki memleketlerde ne Rusya ne Bulgaristan ve ne de Romanya'da bunun benzeri bulunmadığını sanıyorum. Anadolu'nun Karadeniz kıyısında ve bu kıyıya civar yerlerde yaşayan halk, "Biz Karadenizliyiz yahut Karadeniz uşağıyız," diyorlar. Akdeniz kıyısındakilerin böyle bir sözünü işitmedim. Karadeniz'in uşağı, yani Karadeniz çocuğuyuz sözü belki Yunan mitolojisinde bile bulunmayan bir güzelliktedir.

Alagöz ayrıca Karadeniz'in sınırları hakkında da şu saptamayı yapar:

> Bugünkü demiryollarının henüz yapılmamış olduğu devirlerde Anadolu'nun şimal kısmında birçok yerlere deniz vasıtasıyla gidilirdi. Memleketlerine Karadeniz yolu ile giden halkımız da kendisini Karadenizli saymaktadır. Bilirsiniz ki köylümüzün yeni tanışacağı birisine sorduğu ilk sual şudur: –Neredensin, nerelisin? Verilen cevap şöyle olabilir: –Karadenizliyim yahut Dördüncü Ordudanım. Şehirli ise karşısındakinin memleketinden ziyade mesleğini, sanatını öğrenmek ister. Aldığımız bu Karadenizliyim cevabı Kastamonu'ya, Devrez vadisinde Tosya'ya, Kızılırmak boyuna, Kargıya, Safranbolu'ya şamildir. Görülüyor ki Karadenizli memleketlerinden olmak sözü halk arasında da yaşamaktadır. Halkın söylediğinden biraz daha geniş bölgeye teşmil etsek dahi, mıntıkaya bu kadar yerli ve bu kadar güzel olan bir adın verilmesi çok yerinde olacaktır.[35]

35 *A.g.e.*,s. 161-162.

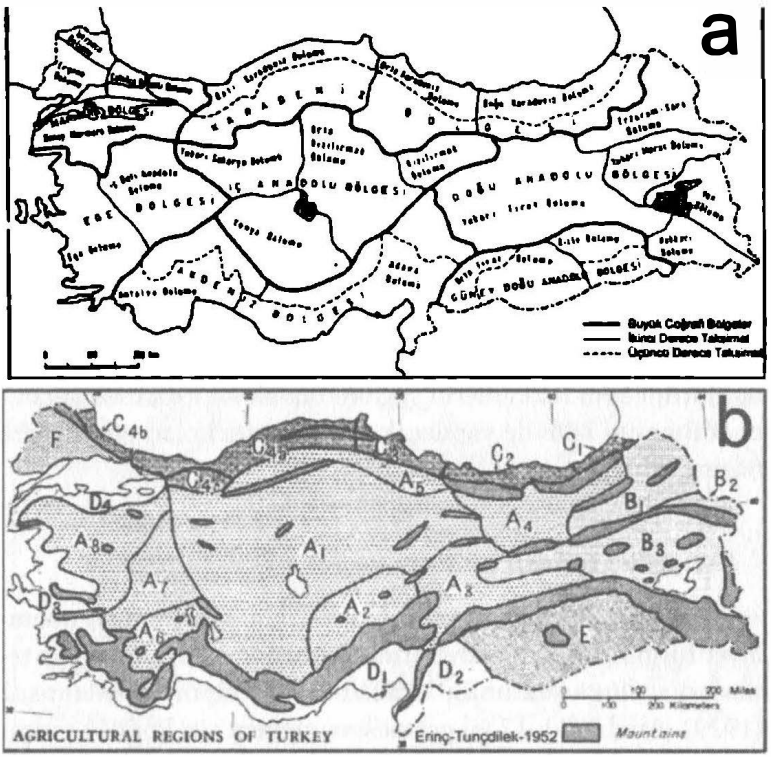
Bölgelerin bu şekilde tanımlanmasına dair bir yorum yapacak olursak özellikle dikkatimizi çeken Karadeniz Bölgesi'nin adlandırılmasında yerel kimliğin ve halkın kendisini "Karadeniz uşağı" olarak adlandırılmasına verilen önemdir. Karadenizli halk folklorik de olsa bir özne olarak dikkate alınırken diğer bölgelerde böyle bir aşağıdan yukarıya adlandırma yolu benimsenmemiştir. Türk kimliği içinde farklı kültürel kimlikler barındıran (Kürt, Çerkez, Süryani gibi) Doğu ve Güneydoğu bölgesi ile ilgili detaylar sadece yer şekilleri ve dağ ve akarsu yapısının kısa betimlemeleriyle kalmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan beri doğuda çıkan isyanları bastırması ve Kürt meselesini örtmeye dönük bakışıdır, buna ekleyebileceğimiz başka bir olasılık da Karadeniz'in homojen bir yapı olarak görülmesi ve bu şekilde yüceltilmesidir. Oysa yer adları kısmında ele aldığımız gibi yer adlarının en çok değişim geçirdiği bölge Karadeniz (Rize ve Çevresi) Bölgesi, ikinci olarak Güneydoğu Anadolu (Mardin-Diyarbakır) bölgesi gelmektedir.

Marmara Bölgesi'nin Karadeniz arasındaki sınırı çizerken Sakarya ve Karasu vadisi, Ege Bölgesi ile sınırı belirlerken Kaz Dağları ve Edremit Ovası'ndan başlayan iklim değişikliği esas alınmıştır. Ege Bölgesi Denizli'nin doğusundan Köyceğiz'e doğru çekilen bir çizgi ile Akdeniz mıntıkasından ayrılmıştır. Bu sınır daha çok irtifa yapısı (Toroslar) ve Akdeniz'e akan nehir, çaylar ve yağış oranları üzerinden düşünülmüştür. Akdeniz'in yalnız doğu kıyıları olduğu için Karadeniz'deki gibi Doğu ve Batı Akdeniz gibi bir ayrıma gidilmemiştir. Antalya ve Adana şehirlerinden yola çıkılarak iki tali bölgeye ayrılmıştır.[36] İç Anadolu ise step karakteri ile ayırt edilmiştir. Konya havzası iklimi ve hububat ziraati ile tali bir iç mıntıka oluşturmakta, Orta Kızılırmak Bölgesi de yüksek ovalarıyla diğer bir mıntıkayı oluşturmaktadır, Yukarı Kızılırmak Bölgesi dağ sıralarıyla ve ormanlarıyla başka bir tali bölge sayılmaktadır. Doğu Anadolu Mıntıkası ise iklimi ve morfolojisiyle ayırt edilmiştir. Kendi içinde iklim ve dağların yapısı nedeniyle Yukarı Fırat Bölgesi,

36 *A.g.e.*, s. 87.

Erzurum Kars Havzası şeklinde ayrılmıştır. Güneydoğu Anadolu bir düzlükler sahası olarak tanımlanmış Batı sınırı Hatay çukurunun doğu kenarından çizilmiştir. Dicle Bölgesi (Diyarbakır-Mardin) ve Orta Fırat Bölgesi (Gaziantep-Urfa) olarak iki mıntıka şeklinde incelenmiştir.

1941 sonrası bölge taksimat çalışmalarından örnekler:



Resim 10. 1941 sonrası bölge taksimatlarına örnekler.

Kongre sonrasında bölgelerin taksimatı sabitlenememiş, bu konuya dair tartışmalar devam etmiştir. Örneğin 1952'de Erinç ve Tunçdilek Türkiye'nin tarım bölgelerini farklı bir çerçeveden sunmuştur (bkz. Resim 10). Cevad Gürsoy 1957 yılında yaptığı çalışma ile Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi arasındaki sınırın yanlış çizildiğini iddia etmiş, Orta ve Batı

Karadeniz sınırlarının da hatalı olduğunu savunmuştur. Akdeniz ve Güneydoğu'yu ayıran sınırın da Fırat Nehri'nden geçmesi gerektiğini Gaziantep platosunun Doğu Akdeniz'e dahil edilmesi gerektiğini, ifade etmiştir.

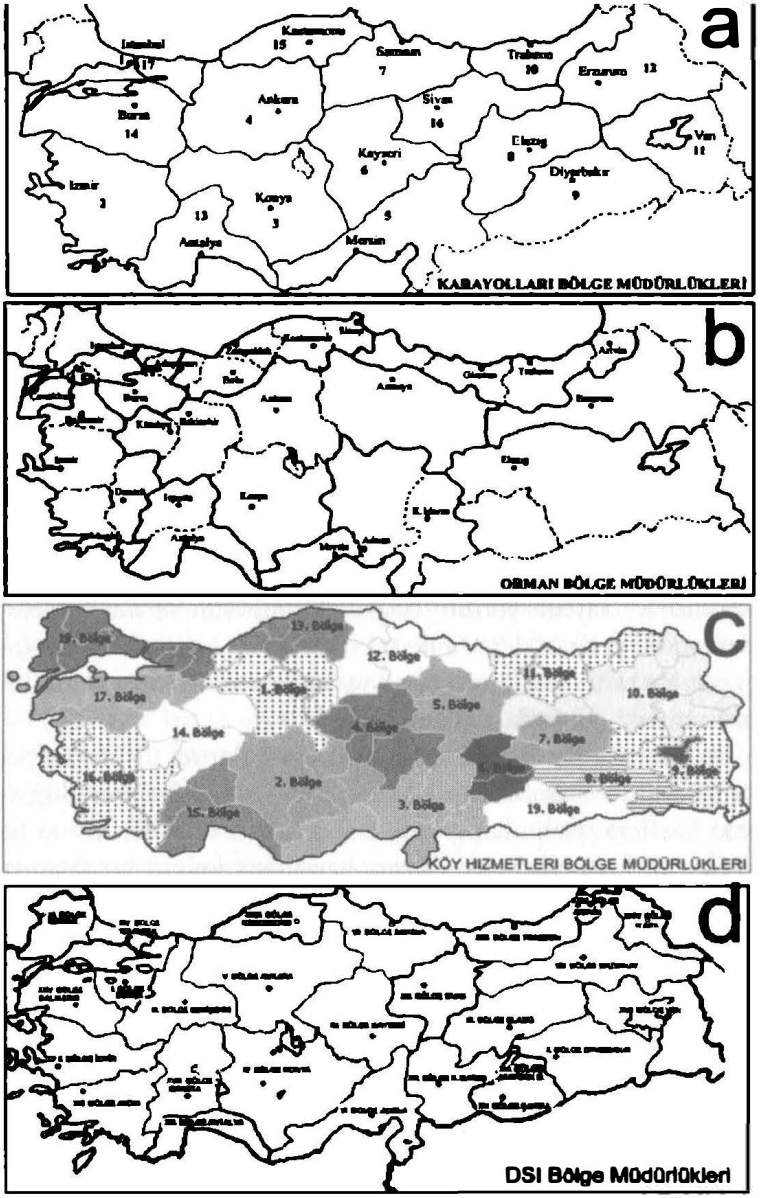
Bölgelerle ilgili bugüne dek gelen tartışma özellikle kamu kurumlarının (Orman Müdürlüğü, Köy Hizmetleri, Devlet Su İşleri, Maden Tetkik Arama, Karayolları vb.) bölgesel haritalarına bakınca daha da karmaşık bir vaziyet almaktadır. Örneğin Elazığ, Tunceli, Bingöl, Köy Hizmetleri'nin bölge merkezine bağlıdır, aynı bölgeye DSİ'nin bölge haritasında Elazığ, Tunceli, Bingöl, Malatya ve Erzincan'ın Kemaliye ilçesi dahildir, Karayolları Bölge Müdürlüğü'ne göre ise Elazığ, Tunceli, Bingöl, Malatya, Adıyaman dahildir; Orman Müdürlüğü'ne bağlı olan bölgede iller ise Elazığ, Tunceli, Bingöl, Malatya, Adıyaman, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri, Şırnak, Siirt, Diyarbakır ve Mardin olarak görülmektedir (bkz. Resim 11). Burada esas problem coğrafi sınırlar ile idari sınırlar arasındaki uyumsuzluktur. Bu durum hem hizmetlerin sağlıklı olarak koordine ve organize edilmesini hem de yapılacak plan ve yatırımları etkileyecek öneme sahiptir.[37]

Kongrede coğrafi terimler ve yer adları tartışması

Kongrede coğrafya terimleri ve yer isimleri konusu önemli yer tutmuştur. Belirtildiği üzere Maarif Vekilliği, coğrafya terimleri sözlüğü yazılması konusunda bir rapor yayınlamıştır (1929). Aradan 11-12 yıl geçmesine rağmen söz konusu terimlerin ve esasların kimse tarafından takip edilmemesinden yakınan Kongre Başkanı H. Âli Yücel göre "millet mukadderatı için bu hal, hayati önem arz etmektedir."

Komisyonda yabancı isimlerin ayıklanması konusunda Türk Tarih Tezi'ne destek sağlayacak şekilde sebepler öne sürülmek-

37 DİE ve DPT kuruluşlarının da birbirine uymayan bölge taksimatları üzerinden iş görmeye çalıştığı düşünülebilir. DİE ülkeyi 9 bölgeye ayırmıştır. DPT ise "yerleşme merkezleri kademeleşmesi" hakkında anket yapılarak bir bölgesel ayrıma gitmiş ve ülkeyi 16 bölgeye ayırmıştır. Bu taksimat 5. yıllık kalkınma planında kullanılmış ve 6. yıllık kalkınma planında terk edilmiştir.



Resim 11. Kamu kuruluşlarının bölge müdürlüklerine göre bölgelendirmeler.

tedir: Frikya, Galatya[38] gibi adları kullanılmamasının sebebi bunlarda "ecnebi bir koku" sezildiğinden değildir; "zira Frikya'nın en eski sakinlerinin ve Galatların bugün yaşayan herhangi bir kavimden ziyade bizlere akraba oldukları ispat edilebilir," diye düşünülmektedir. Bu bağlamda yer adlarına "Türk tarihinden alınan Karasi, Menteşe, Teke gibi isimlerin tatbik edilmesi gerektiği" ifade edilmiştir.[39]

Coğrafi terimler konusunda ise eskiden gelen terimlerin yerleşikliği göz önüne alınarak icat edilen Öztürkçe kelimelere pek rağbet edilmemiştir. Raporu hazırlayan Besim Darkot'a göre başlıca gaye terimleri ilk ve ortaokul seviyesindeki çocukların anlayacağı şekilde Türkçeleştirmek olsa da esas olan terimlerin anlaşılır olmasıdır, örneğin "vadi" yerine icat edilen "derey" sözcüğünün bu seviyedeki öğrenciye bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. Darkot ayrıca uluslararası terimlerin de yeniden icada edilmemesi taraftarıdır, örneğin Merkür yerine önerilen "Arzıtilek", tayfun yerine "boğanak", mevsim yerine "çağan", sismografi yerine "deprembetir" terimlerini koymak uygun değildir. Bu tartışma ileride uzun vadeli ve tutarlı bir terminoloji hazırlamak kararı ile sonlanmıştır.

Burada tespit edilen diğer sorun yer adlarına ilişkindir. Sorun Dahiliye Vekaleti'nin 12 sene öncesine kadar topladığı ve eski harflerle yayımladığı köy isimleri broşüründen sonra bir yayın yapılmamış olması ve yeni harflerle yapılmış bir çalışmanın olmamasıdır. Bu yüzden İstatistik Umum Müdürlüğü'nün nüfus sayımları yoluyla tespit ettiği köy isimlerinden yola çıkılması olanaklıdır. Öte yandan bu konuda da tutarlı ve kesin bir bilgi yoktur, farklı kaynaklarda farklı isimler geçmektedir. Dahiliye Vekâleti'ndeki kayıtlar muhtarlıklardan alınan bilgilere göre tutulmuştur.

H. Âli Yücel konuşmasında kongrede bulunan Genelkurmay mümessili Raşit Gürgen'in bu konuda bir uyarısına yer

38 Galatlar: MÖ 280-274 yıllarında Balkanlar ve Batı Anadolu'da yaşadıktan sonra Orta Anadolu'da Ankara ve Yozgat yöresine yerleşen Orta Avrupa kökenli Kelt halkına Yunanlıların ve Romalıların verdiği ad (Bkz. Devrim Sönmez, *Eskiçağlardan Günümüze Kulu*, Konya: Dizgi Ofset, 2004).

39 1. Coğrafya Kongresi, 1941, s. 96-99.

vermiştir. Raşit Gürgen'in uyarısı şöyledir: "İnzibatın en kuvvetlisinin kafada ve ilimde tesis edilmesi gerekir; bir yer isminin kitapta başka, haritada başka, halk dilinde başka oluşu bazen bir muharebeyi kaybettirecek kadar fena neticelere sebep olabilir."

Bu konunun öneminde hemfikir olan üyelerin müzakereleri sonucunda Maarif Vekilliğinin 1929'da hazırladığı rapor çerçevesinde üç önemli coğrafi isim grubu belirlenmiştir.

Türkiye'ye ait coğrafi isimler

Şehir, kasaba, köy adları Dahiliye Vekâleti'nin resmî neşriyatına göre yazılacak; dağ, akarsu, gibi fiziki coğrafya adları için Harita Umum Müdürlüğü'nün 1.800.000 mikyaslı Türkiye haritasındaki yazılışları esas alınacaktır. Komisyondaki tartışmada Cemal Alagöz ülkenin bazı yörelerinde ayrı ayrı iskân noktaları oluşturan birkaç köyün birleşerek bir muhtarlıkta toplandığını ifade etmiştir. Doğu Anadolu'da *kom* denilen 45 eve kadar olan iskân yerleri bazen müstakil ele alınmakta, bazen de bir muhtarlık altında toplanmaktadır. Ayrı isimlerde *kom*'lar bir muhtarlıkta toplandığında en büyük *kom*'un adı altında anılmakta, diğer mahalle, mezra, mandıralar hiç göz önüne alınmamaktadır.[40] Bir kodifikasyon oluşturulması zaruridir. Bu nedenle kongredeki temsilciler –İstatistik Umum Müdürlüğü (Celal Aybar), Dahiliye Vekâleti (Kemal Varınca), Harita Umum Müdürlüğü (Albay Kadri Koray)– bir araya gelerek köy isimlerine yeni bir düzenleme getirme kararı almışlardır, buna göre köy isimlerinde muhtarlıkların esas tutulması yüzünden köy isimlerinin yeniden ortaya çıkarılması gerekmektedir; muhtarlık altında birleştirilen köy, kom, mahalle, mezra gibi küçük yerleşim birimleri de kodifikasyona tabi tutulmalıdır. Bu noktada esas kaygının bu küçük görünen yerlerin "coğrafi önem arz edeceği" olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu meskun mevkilerin kodifikasyonunu yapabilmek ve yaygınlaştırabilmek için mahalli telaffuza göre nahiye ve kaza bağlan-

40 *A.g.e.*, s. 43 vd.

tılarını gösterir şekilde alfabetik olarak yayımlanmasına, idari olarak yapılacak değişikliklerin işlenerek güncellenmesine karar verilmiştir.

Türkiye'nin fiziki coğrafyasının adlandırılmasına ilişkin Türkiye Coğrafyası Komisyonu'nda önemli tartışmalar olmuştur. Müzakere sırasında Profesör Hamit Sadi Selen kendisinin Sarıkum dağları dediği ve başka bir arkadaşın da Palandöken dağları ismini teklif ettiğini, Ağrı dağından başlayıp Erzurum'un doğusuna dek devam eden silsileye Karasu-Aras dağları denmesini yani dağ isimlerinde nehir adlarına başvurulmasını doğru bulmadığını ifade eder. Kemal Varınca ise dağ ve ovalara önceden verilen isimleri kullanmanın uygun olacağını, genel bir ad vermeye gerek olmadığını ifade eder. Genelkurmay temsilcisi Raşit Gürgen ise dağ sıralarına ad verirken Coğrafya Encümeni'nin yayınlarındaki isimlere başvurmak gerektiğini, yabancı kelimelerin atılıp yerine mahalli olarak halk tarafından verilen adların alınması gerekliliğinin altını çizer.

Faik Reşit Unat ise "memleketimizdeki avarıza ve bölgelere kendi damgamızı vurmak zorunda olduğumuz, şimdiye dek bu hususta kullanılmış olan milli duygularımıza aykırı kelimelerin karşılığını bulma" yönünde fikrini bildirir.[41] Bu tartışmada "yabancı" kelimeleri çıkararak "öz dilimize" uygun kelimelerin kullanılması gerekliliği önemle vurgulanmıştır.

İsim değişiklikleri konusunda Maarif Müfettişi Fethi İsfendiyaroğlu'nun yaptığı uyarı da önem taşımaktadır. İsim değişikliklerinin iyi araştırılmadan yapıldığını ifade etmiş, "milli duygulara muvafık bulunmadığı" düşüncesiyle değiştirilen ismin "öz Türk" olduğunun anlaşılması gibi bir durumdan söz etmiştir.[42]

Prof. Dr. Herbert Louis ve Macit Arda ise isim değişikliklerinin basılan haritalara tutarlı yansıması ve tarihî coğrafya bakımından süreklilik arz etmesi bakımından isim değişikliklerinin çok gerek görülmedikçe yapılmaması uyarısında bulunmuşlardır.

41 *A.g.e.*, s. 96.

42 *A.g.e.*, s. 45.

Macit Arda'nın isim değişiklikleri ile ilgili komisyona verdiği 11.06.1941 tarihli takrir, coğrafyanın tarihsel gelenek ile ilişkisine verdiği değer bakımından çok önemlidir:

> Türkiye'deki coğrafya isimleri kıymetli birer coğrafya, hususiyle tarihî coğrafya vesikası teşkil etmektedir. Bir arkeologun topraklar içine gömülüp eski bir eseri tetkik ederek bunun yapılış zamanını tespit ve ihya etmesi gibi, bir coğrafyacı da coğrafya isimlerinin delâleti ile bir mevkiin tarihî coğrafyasına ait malûmatı tamamlayabilir. Bu cihetleri göz önünde tutan terim ve coğrafya isimlerinin yazılışını tespit komisyonu, memleketimize ait coğrafya isimlerinin kat'î lüzum olmadıkça alâkadar makamlar tarafından değiştirilmemesi ve böyle bir zaruret halinde de evvelemirde mütehassısların fikir ve mütalealarını aldıktan sonra bir karar ittihaz edilmesi temennisini izhar... eylerim.[43]

Arda'nın yaklaşımında coğrafyayı pasif bir nesne olarak değil de kendi mevcudiyeti ve geleneği olan bir özne olarak görmesi önemlidir. Bu noktada farklı fikri temsil edenler, örneğin Cemal Arif Alagöz, coğrafi kavram ve terimleri öz dilden seçme kaygısının altını çizerek eski Türk aşiret yaşayışının coğrafya ile kurduğu ilişkiyi esin kaynağı olarak almıştır. Alagöz, Ziya Gökalp'in Türk medeniyeti hakkındaki görüşlerini kanıt göstererek, "İslamiyet öncesi her Türk aşiretinin bir dağı ve ırmağı olduğunu" ifade eder. Bu ifadesinde Alagöz göçebe yaşayışında dört mevsimi dört ayrı mevkide geçiren aşiretlerin yer adlarına dikkat çekmektedir. Bu yoruma göre iskân yerleri (oba) "kışlak, yaylak, güzlek" gibi terimlerle adlandırıldığı için "Ulukışla, Şarkışla" gibi yer isimlerinin bu kültürün taşıyıcısı olduğunu söylemektedir. Alagöz'ün bu yaklaşımından anlaşılıyor ki eski Türk kültürünün verdiği isimler "milli öz"e işaret ettiği için yer adları konusunda özellikle dikkate alınmalıdır.[44]

---

43 *A.g.e.*, s. 109.

44 *A.g.e.*, s. 151-152.

Latin alfabesi kullanan yabancı milletlere ait coğrafi isimler

Her memlekete ait asli imlanın korunması ilkesi kabul edilmiştir. Türkçede yer etmiş müstesna isimler eskisi gibi kalacaktır. Burada Türk tarihinde geçen ve şimdi Türk toprakları olmayan yerler ile ilgili tartışma vardır. Beç (Viyana)-Budin (Budapeşte), Volga (İtil), Bitolj (Manastır), Skoplje (Üsküp), Filibe (Plovdiv) gibi isimlerin parantez içinde Türkçe isimlerinin yer alması gerektiği ifade edilmiştir. Yukarıda adı geçen bölge ve şehirlerin bir zamanlar Osmanlı Türk kimliğine ait olduğunun unutturulmaması önemlidir. Bu durum, Balkan topraklarına dönük "yurt hissiyatının" devam ettiğinin bir göstergesi olarak okunabilir.

Kongre'de coğrafya eğitimi tartışması

Dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in kongreyi açış konuşması[45] ilkokul ve liselerde okunan programla başlamıştır. Yücel, müfredattaki eksiklikler ve coğrafya alanındaki kopukluklara değinerek Türkiye Coğrafyası'nın eksik okutulduğunu ifade etmiştir. Ortaokul son sınıfta okutulan Türkiye Coğrafyası, lise son sınıfınkinden farklıdır. İkinci olarak coğrafya terimlerinin standartlaştırılması gereğine değinmiştir. Liselerde terimler yeni dil ve terminoloji ile uyumlu hale getirilirken üniversite ve fakültelerde eskiye devam edilmektedir, Yücel'e göre bu durum "milli kültürün geleceği bakımından tehlikeli bir ahenksizlik" arz etmektedir.

Kurulan komisyonda ders programında ilkokul dördüncü sınıfta "yakın yurt" tetkikinden sonra Türkiye Coğrafyası'na geçilmekte ve en sonda da dünyaya toplu bir biçimde bakılması" önerilmektedir. Beşinci sınıfta ise dünya ve gezegen hareketlerinden sonra, Türkiye'nin komşularından başlayarak "muhtelif kıta ve memleketler hakkında malumat" verilmektedir. En sonunda da Türkiye'nin dünyadaki konumu anlatılmaktadır. Bu

45 H. Â. Yücel," Açış Nutku", *Birinci Coğrafya Kongresi*, 6-21 Haziran 1941, Ankara: T.C. Maarif Vekilliği, s. 7-8.

noktada Asya Kıtası'nın tanıtımını yaparken Çin, Japonya, Hindistan gibi ülkelerin yanında Orta Asya adı da memleket kategorisinde anılmaktadır.

Ortaokullarda coğrafya, Umumi Coğrafya, Kıtalar Coğrafyası ve Türkiye Coğrafyası olarak ele alınmıştır. Burada göze çarpan değişiklik birinci sınıfta daha önce kıtalar Asya ile başlatılırken yeni programda Amerika Kıtası ve Okyanusya ile başlanmasıdır.[46] İkinci sınıfta vurgu Asya-Avrupa-Afrika'ya dönüktür. Son sınıf ise Türkiye coğrafyasına ayrılmış ve bu safha "talebenin en ziyade olgunlaşmış bulunduğu safha" olarak değerlendirilmiştir. Türkiye coğrafyası kapsamında fiziki yapı, coğrafi mıntıkalar ve beşeri-iktisadi coğrafya sırası izlenmektedir.

Lise programında ise iktisadi konuların coğrafi bölgeler dahilinde incelenmesi uygun görülmüştür. Lise son sınıfta memleketin ekonomik yapısı ve dünya ekonomisindeki yeri gibi konulara ağırlık verilmektedir. Bu noktada önemli bir tartışma konusu harita okuma becerisinin öğrencilere kazandırılmasıdır. İlkokullarda mahalli tetkikler plan ve harita, kroki üzerinde gösterilebilirken, büyük şehirlerde yeterli kapsayıcılıkta plan ve topografik haritalar olmadığı için bu bilgiler coğrafya eğitimine taşınamamaktadır. Bu eksikliğin giderilmesi için harita çalışmalarının desteklenmesi kararı alınmıştır. Lise son sınıf müfredatının başka önemli konularından biri de Türkiye coğrafyası kapsamında ortaokulda olmayan daha kapsamlı bir "beşeri coğrafya" incelemesini içermesidir. Nüfus hareketlerinin yanında "Türk milletinin milli teşekkülü", iskân şekilleri, hükümet ve idari taksimat konularına yer verilmektedir. İktisadi coğrafya hammadde ve enerji kaynakları, madenler de bu çerçevede okutulduktan sonra son olarak dünya ekonomisinde Türkiye'nin konumuna yer verilmektedir.

Bir sonraki bölümde yine eğitim ekseninde kalarak bu konuyu detaylandırmayı deneyeceğiz. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'lerin başına dek okutulan kitapların analizini sunmaya çalışacağız.

---

46 *Birinci Coğrafya Kongresi: Raporlar, Müzakereler, Kararlar*, 6-21 Haziran 1941, T.C. Maarif Vekilliği, s. 14.

Sonuç olarak bu bölümde iç mekâna dönük vatanlaştırma sürecinin nasıl tasarlandığını betimlemeye çalıştık. Mekân üzerinden hâkimiyet kurmanın ana mekanizmaları olarak "söylemsel mekâna" baktık ve yer adlarının değiştirilme sürecini izledik. Bu sürecin yanında nüfus-mekân kompozisyonunu düzenleyen iskân siyasetine ve iskân kanunlarına bakarak içerisi-dışarısı ayırımının ne üzerinden şekillendiğini anlamaya çalıştık. Bu bağlamda iktidarın iç mekân üzerinde hâkimiyetini ne şekilde ve ne üzerinden kurmayı tasarladığını anlamaya çalıştık. Osmanlı Devleti ile benzeyen ve ayrışan özelliklerine baktık. Erder'in sözünü ettiği "karıştırarak yönetme", yönetmek için benzeştirme mekanizmalarına dayanan iskân siyasetinin Cumhuriyet ile beraber homojen Türk kimliği etrafında yeniden kurgulandığını görmüş olduk. Türk dili, kültürü ve soyu bu çerçevede en çok karşımıza çıkan kavramlar oldu. İçerisi-dışarısı ayırımının hangi mekanizmalar üzerinden yapıldığı hakkında Brubaker, Öktem ve Çağaptay'ın kuramsal çerçevelerinden faydalandık. Özellikle iskân siyasetinde dikkat çekici olan, Türklüğün soy gibi özsel bir zemine taşınmasının gayrimüslimleri dışlama özelliğinin (*disimilasyon*) yanında, Türk kültürüne bağlılık gösterme ve Türklüğe asimile olma zorunluluğunu kabul edenleri "dahil etme" özelliğinin de mevcut olmasıdır.

Yukarıda gördüğümüz mekânsal uygulamaların coğrafya disipliniyle meşrulaştırılmak istendiği 1. Coğrafya Kongresi'ndeki tartışmalardan da belli olmaktadır. Coğrafya Kongresi'ne katılan akademisyen ve eğitimcilerin coğrafyanın ulusallaşması hakkındaki tartışmaları bize bunu göstermektedir. Yer adları konusunda Macit Arda'nın coğrafyanın pasif bir saha olmadığı, kendi tarihî bağlamı içinde incelenmesi gerektiğini vurgulaması kongrenin öne çıkan muhalif duruşlarındandır. Bunun yanında ülkenin bölgelere ayrılmasının halen bir standarda bağlanmamış olması, kamu kurumlarınca halen farklı bölümlemeler yapılması dikkat çekicidir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri

Bu bölümde coğrafi bilginin ulusallaşmasında eğitimin rolünü ve okul söylemini analiz edeceğiz. Sınır, vatandaşlık bilinci ve vatan sevgisi aşılamak üzere oluşan okul söyleminin Cumhuriyet çocuklarına nasıl bir ulusal coğrafya öğrettiğini irdeleyeceğiz. Okul söylemini iki dönem halinde incelemeyi düşündük. İlk dönem 1928 Harf Devrimi'nden 1941'deki 1. Coğrafya Kongresi'ne dek olan dönemdir. Bu dönem eğitim dilinin ulusallaşması ve coğrafyanın kurumsallaşması açısından inşa dönemidir. Bu dönemde okul söyleminde karşımıza çıkan ana temaları "Türklüğün coğrafi sınırları", "Medeniyet vurgusu", "Orta Asya ve Küçük Asya'nın fiziki ve beşeri açıdan sürekliliği", "Türkiye'nin komşuları: kartografik endişe" başlıkları altında topladık. Bu dönemde Orta Asya'nın Türklerin anavatanı olduğu, Anadolu'nun Türkiye Türklerinin vatanı olduğu sıkça vurgulanmıştır. İkinci dönemi 1941-1950'ler arası olarak düşündük. İncelediğimiz zaman aralığı İkinci Dünya Savaşı koşulları ve sonuçlarının yükünü taşıyan bir dönemdir. Savaş sırasında okul kitapları basımında bir duraklama dönemine girildiği görünüyor. Türkiye'nin kendini dünya düzeninde yeniden konumlandırdığı ve NATO üyesi olduğu bu dönemde incelediğimiz kitapları 1954'e kadar uzanan bir süreç içinde ele al-

dık. 1941'den 1950'lerin ortalarına uzanan dönemde okul söyleminde öne çıkan temaları "Nüfus ve ulus", "Ekonomik coğrafya", "Yeryüzünde Türkler" ve "Jeopolitik konum" alt başlıkları altında incelemeye çalıştık.

Coğrafi bilginin ulusallaşması

Çalışmamızın kuramsal bölümünde Benedict Anderson'un argümanını genişleterek ulusun hayal edilmesinin bir toprak parçasının ve mekânın da hayal edilmesi anlamına geleceğini belirtmiştik. Bu hayalin üretildiği önemli alanlardan biri coğrafya eğitimidir. Coğrafya eğitimi coğrafi bilginin ulusallaşmasında, belirli bir toprak parçasının vatan duygusuyla donatılmasında etkili yollardan biridir. Çünkü ülkenin "vatanlaşmasında" rol oynayan siyasi süreçlerin sonucunda (nüfus mübadelesi, iskân siyaseti, yer adlarının değiştirilmesi gibi) ortaya çıkan resim, eğitim yoluyla çoğaltmakta ve meşrulaştırılmaktadır. Biz bu bölümde Türkiye'nin vatanlaşmasını coğrafyanın bir disiplin olarak kurumsallaşma sürecine paralel olarak okumayı deneyeceğiz. Bunu yaparken ulus-devletin vatanı nasıl hayal ettiğini ve yeni kuşakların zihnine nasıl yansıttığını, coğrafi bilginin iktidarın elinde nasıl şekillendiğini görmeye çalışacağız.

Coğrafi bilgi tarihsel olarak ilk önce askeriyenin ve yönetici seçkinlerin elinde gelişmiştir ve daha sonra ulus-devlet inşası ile vatan bilinci üretmenin aracı olarak kullanılmıştır. Ulus-devletler çağında eğitim yoluyla haritaların dağıtımı ve kullanımı yaygınlaşmış, vatandaşların kolektif bir mekânsallık duygusuyla donatılması hedeflenmiştir; bu hedefleri takiben genç kuşaklara vatan sevgisinin aşılanması için belirli bir *okul coğrafyası söylemi* doğmuştur.

Söylem, iktidarın ürettiği bir gerçeklik sahasıdır. Devlet iktidarını söylem üzerinden inşa eder, sürekli kılar ve meşrulaştırır. Söylemin insanların zihninde yerleşmesi devlet otoritesinin içselleştirilmesi demektir, bu içselleştirme ile "özne" olan bir "makbul vatandaş" modeli söz konusudur. Bilgi ve iktidar iliş-

kisi Michel Foucault'nun gösterdiği gibi,[1] söylem üzerinden işler. Böylelikle iktidarın öznesi ve nesnesi her seferinde birbirlerini yeniden tesis ederler. Bu yüzden "iktidar ve bilgi üretimi" arasında her zaman dinamik bir alışveriş vardır.

Foucault'nun araştırmaları incelediğinde düşüncelerine bir bütünlük getiren şeyin kuşkusuz özne ve öznellik konusu olduğu görülebilir. Foucault da kendi fikriyatını değerlendirmeye yönelik retrospektif yazılarında[2] amacını insanların özneye dönüştürülme halini anlatmak olarak tanımlıyor.

Ancak Foucault bunu yaparken tarihçilerin yaptığı gibi mevcut bir özneyi tarihsel bağlamına oturtmaz. Çünkü ana amacı öznenin tarih içinde aldığı hallerin analizi değil, öznenin bizzat kendisinin belli tarihsel söylemler ve pratikler yoluyla kurulma sürecinin analizidir. Bunun nedeni Foucault'nun düşüncelerinde bilginin veya eylemin arkasında öznel tecrübeyi mümkün kılan kurucu bir özne ve bu özneyi şartlandıran evrensel bir insan doğası varsayılmamasıdır. Bu yüzden öznel tecrübeyi, bir özne felsefesi yoluyla çözmeye girişmemektedir. Foucault'ya göre bireyin kendini oluşturması ve bireyin mevcut bulunan düzene itaati ve kendini bu düzen içinde oluşturması bireyin "normalleştirilmiş" yani normlara uygun bir özne haline gelmiş olduğunu göstermektedir. "Normalleştirme" denilen süreç iktidarın, bireyleri doğruluk oyununa sokarak anormal olan öğeleri toplumun geneline uydurma veya asimile etme işlemidir. Bu da disiplin ve cezalandırma gibi kavramları beraberinde getirmektedir.[3] Biz bu açıdan Foucault'nun sözünü ettiği bağlamda okul söyleminin hitap ettiği öznenin yani genç vatandaşların içselleştirmeleri istenen vatan tasavvuruna bakmaya çalışacağız.

Foucaultcu perspektiften okul söylemine bakarsak bilgi-iktidar ilişkisinin, meşruiyeti kendinden menkul bir boyut ka-

1 Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, [1969], çev. A. M. Sheridan Smith, Londra: Routledge, 2002.

2 Foucault, "Subject and Power", *Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: University of Chicago, 1982, s. 208.

3 Foucault, *Discipline and Punishment*, Bölüm 3, "Panopticism", [1977], çev. Alan Sheridan, New York: Penguin, 1995.

zandığını görürüz. Çünkü okul söylemi otoriter bir gerçekliktir.[4] Okul bağlamında sınıfın kendisi, yurt bilgisini öğrenmekle yükümlü olan ve bu bilgilerden sınava çekilen bir dinleyici kitlesinden oluşmaktadır.[5] Bu nedenle okul söyleminde devlet tarafından üretilen bir "yer sevgisi"nin[6] dayatıldığını söyleyebiliriz. Yer sevgisi, nesillerin mekân ile duygusal bir bağ ve kimlik oluşturmalarını sağlar. "Vatan uğruna kendini feda etmek, vatana hayırlı olmak" da bu bağlamda bireysel değil kolektif bir ödevdir.

Bu perspektiften bakarak ulusçuluk bağlamına tekrar dönersek Anthony Smith'in "mekânsallığın tarihsel bellek tarafından kurulması" argümanı önem taşımaktadır. Bu bellek eğitim yoluyla genç nesillere aktarılmaktadır. Smith bunu söylerken aslında atalarımızın, kahramanların ve azizlerin yaşadığı, dua ettiği, savaştığı bir etnik zeminden söz etmekteydi.[7] Biz Türkiye'deki okul söylemine baktığımızda Smith'in sözünü ettiği anlamda mevcut olmayan ama inşa edilen bir miras görmekteyiz (örneğin Etilerin Anadolu'da çizdiği yollar), bu yolla (Foucaultcu anlamda) söylem, genç kuşaklarda kendi iktidarını kurup, kendi gerçekliğini üretmeye çalışmaktadır. Bir bakıma "tarihin dışına kaçan" bir söylem kurarak Türklerin kökeni öğrencilerin zihninde baştan yazılmaya çalışılmaktadır.

Diğer ülkelere baktığımızda, örneğin Türkiye'deki coğrafi ekolün de beslendiği kaynaklardan biri olan Fransa'da, 19. yüzyılın sonunda coğrafi bilginin popülerlik kazandığını ve okullarda coğrafyanın zorunlu ders olarak okutulduğunu görürüz.[8] Fransa'daki okul coğrafyası konusundaki araştırmalarıyla ta-

4 Carmen Luke, Suzanne de Castell ve Allan Luke, "Beyond Criticism: Authority of Schooltext", *Curriculum Inquiry*, c. 13, no. 2, 1983, s. 111-127.

5 Lisa L. Zagumny, "Social Construction of Identity in 19th Century in Geography Schoolbooks", doktora tezi, University of Tenessee: Knoxville, Mayıs 2003, s. 4.

6 Tuan, Yi Fu, *Topophilia: A Study Of Environmental Perception, Attitudes, And Values*, NJ: Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1974, s. 178.

7 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 28-29.

8 Yves Lacoste, *Coğrafya Savaşmak İçindir*, çev. Aylin Ertan, İstanbul: Doruk Yayınları, 2004, s. 42.

nınan Yves Lacoste'a göre okul coğrafyası, bir "manzara coğrafyası" izlenimi verse de aslında gelecek nesillerin hafızalarına ulusal kimliği işleyen bir egemenlik aracıdır. Okul söylemi ulus-devlet ideolojisinin egemenliğindedir, bu nedenle uzaysal bir gerçekliğin neden-sonuç ilişkisi içinde nasıl algılanacağını öğretmek yerine belirli kalıpları aktarır. Burada esas amaç kolektif bilinçte yer alması istenen iç-dış ayırımı ve "vatan tasviridir". Okul kitaplarında mekânın "tehdit altında kutsal bir toprak imgesi" ile temsil edilmesi Etienne Copeaux'nun da belirttiği gibi "ulusal uyanıklığı ayakta tutmak" içindir. İster gerçek ister hayali olsun tehdit, ulusal birliği sağlamlaştırıcı ve ayakta tutucu bir niteliğe sahiptir; çünkü ulusçu söylemde düşmandan söz etmek zihinsel seferberlik yaratır.[9]

Coğrafya kitapları söyleminde en dikkat çekici olan mekânsallığın farklı anlam ve boyutlarını bir araya getirmesidir. Okul söyleminde üç ana semantik boyut[10] iç içe geçmiştir: *coğrafya*, *mekân*, *vatan*.

1. Topraksal bir veri olarak *coğrafya* (iklim, jeoloji, yer şekilleri)

2. Tarihsel bellek ve köken olarak *mekân* (atalardan kalan miras, kültürel bellek)

3. Ulusun mekânı olarak *vatan* (*Topophilia*, sınır, vatan sevgisi ve bilgisi).

Yukarıda sayılan boyutlardan ilki toprakların "doğa tarafından yaratılmış uzaysal bir bütün, bir veri" olarak imgelenmesidir. Coğrafi veriler ikinci ve üçüncü boyutta işlenmekte, toprağın istisnai bir mekâna yani vatana dönüşmesi gerçekleşmektedir. Bu durum aynı zamanda fiziki coğrafyaya ulusal bir değer atfetmektedir. Yves Lacoste' un deyimiyle amaç, öğrencilere "yurtsever bir dua" ezberletmek ve ulusal ideoloji ile gerçeğin uyumsuzluğunu örtmektir.[11] Lacoste'a göre birçok ülkede olduğu gibi Fransa'da da coğrafya eğitiminin müfredata konma-

9 Etienne Copeaux, *a.g.e.*, s. 115.

10 Bu ayırımları yaparken esinlendiğim metin için bkz. Füsun Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 158-159.

11 Lacoste, *a.g.e.*, s. 43.

sının amacı coğrafi alanı daha detaylı düşünmeyi öğretmek ve ülkeyi yeryüzünde konumlandırmaya yarayan kavramsal araçları yaymaktan ziyade vatanın felaketlerini ve başarılarını anlatan tarih öğretimine eşlik etmektir. Okul söyleminde ulusun iç politik sorunları gizlenmekte ve şiddetli şovenizmden geri adım atılmamaktadır.

Genç kuşakların zihninde ilk vatan ve anavatan kavramının oluşması okul kitaplarıyla olmaktadır. İnşa dönemi ulusçuluğunda okul kitaplarının önemli bir misyonu vardır. Bu misyon şöyle kategorize edilebilir:

Ulusal sınır kavramını oluşturmak

Daha önce de sözünü ettiğimiz "iç mekânın vatanlaşması" ve dış mekândan ayırt edilmesi, genç zihinlerde belirli bir ulusal aidiyet duygusu ve sınır bilincini yaratmayı hedeflemektedir. Öğrencilerin zihninde "kolektif bir iç ve dış mekân" tasavvuru oluşturmak bakımından ulusal sınır önem taşır.[12] Sınırın ötesindeki dünya hakkında verilen bilgiler genellikle iç mekânın benzersizliğini ve farklılığını güçlendirmek içindir.

Gelecek kuşaklara vatandaşlık bilinci aşılamak

Vatan sevgisi, aidiyet ve sadakat gibi değerler aşılanarak öğrenciler kolektif kimliğe dahil edilmek istenmektedir.[13]

İktidarın ürettiği "meşru ve kolektif" bilgiyi yaygınlaştırmak

Okul coğrafyasının bir özelliği de devlet tarafından onaylanmış ve matbu olarak sunulan bilginin teyit edilmeye gerek du-

12 Lisa L. Zagumny ve Lydia M. Pulsipher, "The Races And Conditions Of Men": Women In Nineteenth-Century Geography School Texts In The United States" Breanda Yeoh, Deborah Dixon (ed.), *Gender, Place & Culture*, Londra: Routledge, 2004, s. 412.

13 Floya Anthias ve Nira Yuval Davis, *Racialised Boundaries: Race, Nation, Colour, Class And The Anti Racist Struggle*, Londra: Routledge, 1993, s. 4. Ayrıca bkz. Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*.

yulmaması, meşruiyetinin kendinden menkul sayılmasıdır;[14] ülkenin her yerinde okutulan haritalar, grafikler ve şekiller statik, standart, nesnel bilgi olarak sunulmaktadır.[15]

Dolayısıyla okul söylemi genç vatandaşlar tarafından içselleştirilmesi gereken vatan imgesini kurmaktadır. Burada söylemin vatan üzerinde belirli bir otoriter gerçeklik kurduğunu düşünebiliriz. Bu bakımdan biz de okul söylemini deşifre etmek için Foucault'nun kastettiği anlamda "eleştirel söylem analizi"ne bir sorgulama biçimi olarak başvuracağız. Çünkü buradaki amacımız belirli bir araştırma sorusuna yanıt bulmak değil, yukarıda saydığımız bir ontolojik ve epistemolojik niyet ve misyonlarla oluşturulmuş okul söylemini deşifre etmektir. Söylem analizi sayesinde, "sorguladığımız nokta"nın var olduğu koşulları anlamaya ve o koşulların yeniden üretildiği zihniyet ve algı kalıplarına bakmamız olanaklı hale gelmektedir. Çünkü toplumsal iletişimin olduğu her noktada bir söylem vardır ve bunu çözümleyerek parçalarına ayırmak mümkündür.

Şunu unutmamak gerekir ki Türkiye'de coğrafya disiplini Cumhuriyet'in kurumları arasında en geç gelişen alandır; coğrafya kitaplarındaki standartlaşmanın gecikmesi, haritaların tutarsızlığı, yer adlarının tam olarak belirginleşmemesi, 1941 yılındaki kongreye dek prototip bir okul programının uygulanmamış olması, bölge taksimatının 1941 sonrasında bile netleşememesi ve haritalar için teknik donanımın yeterli olmaması gibi etkenlerle coğrafya eğitiminde Tarih ve Dil alanında gördüğümüz gibi bir hâkim bir söylem ya da tez geliştirilmemiştir. Bu yüzden Türkiye'deki coğrafya ve iktidar ilişkisini özellikle Doğu Anadolu'daki isyanlar bağlamında Foucaultcu bir *Panopticon*[16]

14 Michael Apple, *Ideology and Curriculum*, Londra: Taylor and Francis Books, 1994, s. 133.

15 Joel Spring, *American Education: An Introduction to Social and Political Aspects*. Reading: Addison-Wesley, 1991.

16 *Panopticon* terimi ilk kez Anglosakson felsefeci Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından dairesel yapıdaki bir hapishane modeli olarak öne sürülmüştür. Bu hapishanenin özelliği merkezden avluya bakan tüm hücrelerin gözetlenebilir olmasıdır. *Panopticon* Michel Foucault'nun eserlerinde Batı toplumlarının gözetleme mekanizmalarını deşifre etmek için bir metafor olarak sıkça kullanmıştır.

ve disiplin ablukası olarak yorumlayan çalışmalara[17] bütünüyle katılmak mümkün görünmemektedir. Türk devletinin özellikle Doğu Anadolu'daki isyanları bastırmak üzere uyguladığı askerî önlemler, otoriter ve baskıcı politikalar Foucaultcu bir "iktidar" paradigmasına ihtiyaç duyulmadan da deşifre edilebilir. 1920-1950 dönemi Türkiye'sinde Foucault'nun kastettiği teknik anlamda her yere nüfuz etmiş bir "iktidar"dan söz edemeyiz. Çünkü bize göre Türk devleti bu dönemde Foucault'nun sözünü ettiği modern kontrol ve disiplin mekanizmalarına sahip değildir, ama bunu inşa etme gayretindedir. 1923'te yeni kurulan devlet kendi gerçekliğini yaratma çabasındadır ve henüz eğitim üzerinde hâkimiyetini kuramamıştır; ancak yine de belirli standartlar tesis etmek aşamasındadır.

Kısacası, bizim çalışmamıza göre Türkiye'de 1940'ların sonuna dek mekân üzerinde Foucault'nun kastettiği anlamda iktidar kuran bir denetim ve ehlileştirme mekanizması, bir teknik altyapı ve standardizasyon mevcut değildir. Burada bizce Türkiye bağlamında kullanmaya uygun olan yalnızca Foucault'nun bilgi-iktidar denklemi ve okul kitapları söylemi arasındaki ilişkiyi açığa çıkaran "eleştirel söylem analizi" metodudur.[18] Bu metot okul kitapları ve ulusçuluk söylemi çözümlemelerinde dünyada farklı örnekler için kullanılmaktadır.[19] Bu açıdan bakıldığında okuldaki sınıf ortamının bazı ortak özellikleri vardır, okul söylemi öğrencilere ders metnini yegâne ve ni-

17 Bkz. Özkan, *a.g.e.*, s. 158. Özkan çalışmasında Foucault'yu örneğin Dersim isyanını bastıran devlet pratiklerini analiz ederken kullanmıştır. Ama bizce bu vakayı analiz etmek için ulus-devlet mantığını sorgulamak ve hatta Osmanlı devletinin isyan bastırma tekniklerine yeniden bakmak daha uygun görünmektedir.

18 Foucault'nun "eleştirel söylem analizi" metodu birçok eserinde karşımıza çıkmaktadır: *The Order Of Things*, Londra: Tavistock Publications, 1970; *The Archeology of Knowledge*, Londra: Routledge, 1972; *Power and Knowledge*, Colin Gordon (ed.), Essex: Longman, 1980.

19 C. Luke, S.d e Castell ve A. Luke, "Beyond Criticism: The Authority of The Schooltext", *Curriculum Inquiry*, c. 13, no. 2., 1983, s. 111-127; W. A Callahan, "National Insecurities: Humiliation, Salvation adn Chinese Nationalism", *Alternatives* (29) 2004, s. 119-218; Joseph Zajda, "History, Ideology and Citizenship: New History Textbooks in Russia, yayımlanmamış doktora çalışması, Melbourne: Austalian Catholica University, 2004.

hai bir bilgi gibi sunar. Bu noktada ideoloji-söylem ilişkisi de açığa çıkmaktadır. Çünkü söylemin mimarı ulusçuluk ideolojisini temsil eden devlettir. "İdeoloji" terimi ile kastetiğimiz kendi içinde bütünselliği, iç dizimi olan bir sistemdir. Bu sistem kendi içinde yinelenen temel kalıplara referans vererek doğruluğu kendinden menkul gerçeklikler üretir. Örneğin harita, bayrak gibi semboller ulusçuluk ideolojisinde, vatan, sınır, bağımsızlık, sadakat gibi anlamlarla zihinlere yüklenmektedir. Bu çerçevede Foucaultcu söylem sadece bir güç ve hâkimiyet mücadelesinin alanı değil, iktidarın öznesi ile nesnesi arasındaki etkileşimin kendisidir.

Türkiye'de okul coğrafyasının kurumsallaşması

Türk Coğrafya Kurumu, coğrafyacı Alagöz'ün deyimiyle, 1932'de doğan "büyük kardeşlerinden" (Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu) 10 sene sonra 12 Mart 1942'de 325 üye ile kurulmuştur.[20] Bu tarihe dek Türkiye coğrafyası hakkında 2400 eser (harita, dergi, kitap, makale) üretilmiştir ve bu kaynakların 1.000 tanesi Türkçe, 1.400'ü ise yabancı dildedir ve yabancı yazarlar tarafından yazılmıştır (900'ü Almanca, 300'ü Fransızca, 150'si İngilizce, 40 kadarı da İtalyanca).

Türkiye'de okul söyleminin mimarı olan, ilk ve ortaöğretim kitaplarına yön veren 2 nesil coğrafyacıdan söz edebiliriz. İlk nesil coğrafyacılardan öne çıkan isimler Kabataş Lisesi Coğrafya Öğretmeni Saffet Geylangil ve öğrencisi Faik Sabri Duran'dır.[21] İlk nesil coğrafyacılardan Faik Sabri Duran Maarif Vekilliği tarafından eğitim için Fransa'ya gönderilmiştir. İlk nesil

20 Cemal Alagöz, "Türk Coğrafya Kurumunun Amaçları ve Çalışmaları", *Türk Coğrafya Dergisi*, Nisan 1943, Ankara, sayı II, yıl 1, s. 398.

21 Uzun süre Galatasaray Lisesi Coğrafya Öğretmenliği yapmış olan Duran'ın başlıca kitapları: *Osmanlı Coğrafya-ı Tabii ve İktisadisi*, İstanbul: Millet- Emiri kitap no. 88, 1917; *Yeni Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1928; *Türkiye Coğrafyası: Lise 1. devre*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1929; *Türkiye Coğrafyası: Lise 3. devre*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932; *Türkiye Coğrafyası: Lise 3. sene*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1938; *Yeni Türkiye Coğrafyası: Orta 3. devre*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1938; *Türkiye Coğrafyası: Lise 1. devre*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1940.

içinden Maarif Vekilliği bütçesinden okutulan birçok coğrafyacı vardır. Bu kişiler arasında Fransa'da okutulan Ali Macit Arda (Galatasaray Lisesi Coğrafya Öğretmeni) ve Viyana'da eğitim gören Hamit Sadi Selen (Siyasal Bilgiler Okulu Coğrafya Öğretmeni) dikkat çekmektedir. Bu nesil İstanbul'da Fransa ekolünü yani Vidal de la Blache'ın temsil ettiği beşeri ve iktisadi coğrafya ekolünü kurmuştur.[22] Ali Macit Arda, Vidal de La Blache'ın öğrencisi Jean Brunhes'in *Beşeri Coğrafya* eserini ayrıca Gallo-vedec-Mavrette lise kitaplarından *Avrupa ve Genel Coğrafya serisini* Türkçeye çevirmiştir.

İkinci nesil coğrafyacılar yine Avrupa'ya devlet bursu ile gönderilen Besim Darkot (İstanbul Üniversitesi), Ali Tanoğlu (İstanbul Üniversitesi), Ahmet Ardel (İstanbul Üniversitesi), Cemal Arif Alagöz (Ankara DTCF)[23] ve İ. Hakkı Akyol'dur (İstanbul Üniversitesi). Bu kuşak 1933 Üniversite Reformu ile İstanbul Üniversitesi'ndeki coğrafya eğitimine katkıda bulunmuşlardır. Fransa ekolünü takiben C. Dé Almeida, F. Schrader, M. Duboi, M. Fallex'ten tercümeler yaparak coğrafya okul kitaplarının güncellenmesini sağlamışlardır.[24]

Cumhuriyet dönemi okul kitabı yazarları Faik Sabri Duran, Ali Macit Arda ve Hamid Sadi Selen gibi ilk nesil coğrafyacılardır. Bunların içinde Faik Sabri Duran'ın fiziki ve beşeri coğrafya dengesini kurmaya çalıştığını, Ali Macit'in –V. de La Blache ve J. Brunhes'in etkisiyle– beşeri-iktisadi coğrafyaya ağırlık verdiğini, Hamid Sadi Selen'in ise fiziki coğrafyaya yoğunlaştığı ve tarihselci F. Ratzel ekolü çerçevesinden baktığı görülmektedir.[25] İkinci nesil coğrafyacılardan Besim Darkot ve C. Arif Alagöz'ün ise Fransız ekolün etkisinde olduğunu görürüz. Daha çok yükseköğrenime dönük yayın yapan coğrafyacılardan İ.

22 Erol Tümertekin, "Beşeri Coğrafya" *Cımhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler 11*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1997, s. 187-215.

23 Cemal Arif Alagöz'ün, "Coğrafya Gözü ile Hatay" (1944), makalesine çalışmamızın 5. Bölümü'nde Hatay meselesi kısmında değinmiştik.

24 İ. Hakkı Akyol, "Son Yarım Asırda Coğrafya" *Türk Coğrafya Dergisi*, no. 1, s. 3-22, Ankara, 1943.

25 Sırrı Erinç, *Elli Yılda Coğrafya*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, II, 1973, s. 12.

Hakkı Akyol ve Reşat İzbırak Alman ekolünün fiziki coğrafya esaslarına bağlı kalmışlardır.

Okul kitaplarının analizine geçmeden önce iktidarın milli eğitim kurumlarının coğrafya müfredatı konusunda nasıl bir yol izlediğine bakalım. Çalışmamızın Yedinci Bölümü'nde gördüğümüz gibi 1941 Coğrafya Kongresi ile belirli bir standarda sokulan müfredat 1941'e dek karışıklıklar içermektedir. 1. Coğrafya Kongresi'nde dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel okul kitapları ile ilgili karışıklığı şöyle dile getirmektedir:

> Memleket çocuklarına kudretimizin azamisiyle çalışıp iyi kitap vermek ve onları teşettüt ve başkalıklardan kurtarmak ıstırarındayız. Bunun zararını çok gördük ve buna mukabil ayrılıkları bertaraf etmek için sarf ettiğimiz emeklerin güzel neticelerini de elde ettik. Mesela ecnebi dili kitaplarında yaptığımız birleştirme tecrübesi faydalı olmuştur. Aynı şeyi coğrafya için de yapmamız lazım. Coğrafya tedrisatını da bu kargaşalıktan kurtaracağız ve tek kitaba gideceğiz. Resim, harita ve muhteva bakımından tevhit edilmiş coğrafya kitaplarını öğretmen ve talebe eline tevdi edebilmek Vekilliğimizin büyük arzularından biridir. Bu hususta kongrenin yüksek yardımını rica ederim.[26]

Türkiye'de coğrafya müfredatı

Türkiye'de Maarif Vekili Mustafa Necati başkanlığında alınan kararla 1926 yılında Milli Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuştur ve yine 1926'da ilk mektep yeni müfredat programı hazırlanmıştır. Bu program on yıl uygulanmış, 1936 ve 1942 yıllarında gözden geçirilmiş, 1948 yılına dek varlığını korumuştur. Milli Talim ve Terbiye Dairesi 28 Mart 1926 gün 3393 sayılı yönetmeliğe göre okullarda kabul olunacak her türlü sistematik düzenleme için yetkili kılınmıştır. Buna göre bakanlık hesabına bastırılması gereken okul kitaplarını tespit etme ve onay verme yetkisi de bu kurumdadır. Bu kurum 1937'de Talim Ter-

26 1. Coğrafya Kongresi, Açış Nutku, 1941, s. 7.

biye Kurulu'na dönüşmüştür. Kurumun amacı "aile ocağından sonra milli kültür ile ilk temas edilen eğitim kurumlarının genç vatandaşları milli dil ve tarih araştırmaları ışığında" terbiye etmesidir.[27]

Talim Terbiye Kurulu Türkiye'de eğitimin her dalında olduğu gibi coğrafya alanında da temel ilkeleri belirlemiştir. Coğrafya dalının nasıl kategorize edileceği konusunda 1933 Üniversite Reformu'ndan 1947'ye dek bir tartışma olmuştur, 1933 reformu ile coğrafya bölümlerinin ikiye ayrılarak fiziki coğrafyanın fen fakültesine bağlanması, beşeri coğrafyanın da edebiyat fakültesine bağlanması öngörülmüştür. Bu bölünme gerçekleşmese de Faik Sabri Duran, Macit Arda, Hamit Sadi Selen gibi coğrafyacılar üniversiteden ayrılmış ve ortaöğretim coğrafya kitaplarının yazımı ile ilgilenmeye başlamışlardır.[28] Coğrafyanın fen mi yoksa edebiyat alanında mı tanımlanacağı tartışması okul müfredatına da yansımıştır. 1937 yılında fen alanında tanımlanan coğrafya dersleri 3 saate çıkarılmıştır, 1947 yılında ise fen alanındaki ders saati 1'e düşmüş, edebiyat alanında 2'ye çıkarılmıştır. Bu durum bir bakıma ders programını belirleyenlerin fiziki coğrafyaya (Alman ekolü) ya da beşeri ve ekonomik coğrafyaya (Fransız ekolü) daha yakın durmaları ya da ikisi arasında geçirgenlikler olması ile bağlantılı olabilir.[29] Coğrafya bölümünün edebiyat fakültesinde bırakılmasını savunanlar tarih ile coğrafya disiplinini bir bütün olarak gören, bir bakıma "coğrafyayı tarihin sahnesi sayan, tarihsiz coğrafyayı hareketsiz bir cesede, coğrafyasız tarihi vatansız bir serseriye benzeten"lerdir.[30] Bu sav Ritter-Ratzel ekolünün Fransa etkisiyle harmanlanmış halidir. Coğrafyanın fen mi yoksa ede-

27 Ahmet Hamdi Özer, "Talim ve Terbiye Kurulu İşleri" *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s. 160.

28 Erinç, *a.g.e.*, s. 19.

29 Coğrafyanın bir disiplin olarak hem fenni hem de beşeri/sosyal bir boyuta sahip olduğunu anımsamak gerekir. Bu yüzden özellikle etnik ulusçuluklar tarafından toprak, –ırk, kan bağı– kimlik arasındaki bağları gösterebilmek için kullanılmıştır. Örneğin Almanya'daki Nazi ideolojisi coğrafyanın bu boyutunu ve çalışmanın giriş bölümlerinde sözünü ettiğimiz Ratzel'in *Lebensraum* yaklaşımı tamamen kendi çalışmalarını kanıtlamak üzere kullanmıştır.

30 Erinç, *a.g.e.*

bi alanda mı tanımlanması konusundaki kararsızlığın bir örneğini aşağıdaki 1924-1947 yılları arasındaki Lise Coğrafya Dersleri Haftalık Ders Çizelgesi'nde bulacaksınız.

ÇİZELGE
1924-1947 Yılları Arasındaki Lise Coğrafya Dersleri Haftalık Ders Çizelgesi[31]

Yıllar	*Lise 1*	*Lise 2*	*Lise 3 Fen Edebiyat*
1924	1	1	1 1
1927	2	2	1 1
1937	2	2	3 1
1947	2	2	1 2

Okul kitaplarına bakıldığında 1924 Lise Öğretim Programı'nın 1936'ya dek varlığını koruduğu gözlemlenmektedir. Bu programda önce dünyanın bütün olarak coğrafi nitelikleri, sonra coğrafya biliminin esasları işlenmiştir, Dünya ve Güneş sisteminin tanıtımı, fiziki coğrafya (akarsular, sahiller, madenler), nebati ve hayvani kaynaklar, beşeriyet, nüfus, ırklar, lisanlar, "medeni memleketler" ve "henüz vahşi bulunan memleketler" şeklinde dönemin Batı medeniyeti merkezli yaklaşımına uygun olarak bir sınıflandırma yapılmıştır.

İktisadi coğrafya konusunda ise dünyadaki gıda ve hammaddeler tanıtılmış, nakil vasıtaları, yollar, limanlar, ticaret merkezleri işlenmiştir. Bu konuda da memleketler "müstahsil ve müstehlik" olarak iki kategoride incelenmiştir. Lise 2. sınıfta da devletler coğrafyası konusunda bu iktisadi sınıflandırmanın siyasi alanda da korunduğunu görmekteyiz, sömürge devletleri müstemlekeleri ile birlikte incelenmiştir. Aşağıda 1924 yılından itibaren küçük düzeltmelerle 1948 yılına dek korunan Lise 1.-2.-3. sınıfları müfredatının ana başlıklarını yansıtan 3 adet tablo bulacaksınız:

31 Bkz. Yılmaz Geçit, "Liselerde Coğrafya Öğretim Amaçlarına Yönelik Tarihsel Bir Analiz", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 17, İstanbul, 2008, ve "Cumhuriyet Dönemi Lise Coğrafya Eğtim Programları üzerine Bir Çalışma" *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 18, s. 149-178.

TABLO 1
Lise 1 – Umumi Coğrafya Dersi Öğretim Programının Başlıca Konuları

Arzın Keşfi	Ticaret Yolları, Kutupların, Denizlerin Keşfi
Coğrafya İlmi	Arzın Temsili, Haritalar
Kâinatta Arz	Mesleki Şemsi, Arzın Hareketleri, Tabii Kaynaklar
Beşer	Nüfusun Toplandığı Merkezler, Nüfusun Zümre Teşkil Ettiği Noktalar, Irklar, Lisanlar, Medeni ve Henüz Vahşi Bulunan Memleketler
Beşer ve Tabiat	Tabiatın İnsan Üzerinde Tesiri, İskân ve Faaliyet Merkezlerinin Mevkilerini Değiştirmesi
İktisadi Coğrafya	Gıda Maddeleri, Nesci Maddeler: Müstahsil ve Müstehlik Memleketler

TABLO 2
Lise 2 – Büyük Devletler ve Komşu Memleketler Coğrafyası Dersi Öğretim Programı

Komşu Devletler	Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Sovyetler İttihadı, İtalya, Almanya, Fransa (Müstemlekatı), İngiltere (Müstemlekatı), Belçika ve Felemenk (Müstemlekatı), İran, Japonya, ABD, Brezilya, Arjantin.
Türkiye ile Olan İlişkiler	İktisadi, Harsi, Siyasi
Coğrafi Vaziyet	Hudut, Avarız, İklim, Sular, Nebati Hayvani Hayat, Ecnas, Hükümet, Tabii Servet, İktisadi Hayat ve Nakil Vasıtaları, Ticaret ve (Müstemlekat)

TABLO 3
Lise 3 – Türkiye Coğrafyası Dersi Öğretim Programı

Türkiye Coğrafyası Genel Vaziyet	Tabii Ahval, Tabii Taksimat, Tabi Servet, İklim, Nüfus	İktisadi Hayat
Hükümet Şekli	İdari Taksimat	Askerî Teşkilat
Ticaret	Ticari Maddeler	Ticari Merkezler

1942 yılından sonra basılan ilköğretim ve lise kitaplarına 1941 Coğrafya Kongresi'ne ve müzakerelere katılan aktif isimler damgasını vurmuştur. Ortaokul kitaplarında Hamit Sadi

Selen'in imzası, lise kitaplarında (lise 3. sınıf) Besim Darkot ve Cemal Alagöz imzası vardır. Çizelge 2'de gördüğünüz gibi 1941'deki Kongre'den sonra tüm okullarda coğrafya öğretimi tek tipleştirilmiş, hafta 2 saatlik ve 3 öğretim yılında da aynı konular okutulacak şekilde düzenlemiştir. Ayrıca okul kitapları bakımından 1926-1936 arası müfredatın aynı kaldığını ve 1948'e dek okul kitaplarının küçük değişikliklerle 30 defa kadar basıldığını görmekteyiz.

ÇİZELGE 2
1942 Coğrafya Öğretim Programına Göre Derslerin Dağılışı

Liseler	*Ders adı*	*Sınıf*	*Haftalık ders saatleri*
Genel Liseler	Umumi Coğrafya	I	2
	Devletler Coğrafyası	II	2
	Türkiye Coğrafyası	III	2
Ticaret Liseleri	Umumi Coğrafya	I	2
	Devletler Coğrafyası	II	2
	Türkiye Coğrafyası	III	2
Sanat Okulları	Umumi Coğrafya	I	2
	Devletler Coğrafyası	II	2
	Türkiye Coğrafyası	III	2
Öğretmen Okulları	Umumi Coğrafya	I	2
	Devletler Coğrafyası	II	2
	Türkiye Coğrafyası	III	2

Okul kitaplarında ulus kimliği ve vatan

Analiz edilen kitaplar ve dönemleştirme

Yukarıdaki bölümde sunduğumuz müfredat analizi bize coğrafya eğitiminin 1941 1. Coğrafya Kongresi öncesi ve sonrası olarak iki ayrı dönem halinde ele alınabileceğini göstermektedir. Biz 1928-41 arası 1. dönem, 1941-50 arası 2. dönem şeklinde ayırmayı uygun bulduk. Bu çalışmada Milli Kütüphane (Ankara), Eski Kitapçı koleksiyonları (İstanbul-Ankara), İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Fakülte Kütüphanesi, Marmara (İstanbul) ve Ankara (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) üniversi-

telerinin arşiv ve kütüphanelerinden elde edebildiğimiz malzemeye dayanarak (okul kitapları, okul müfredatı ile ilgili çalışmalar ve yardımcı malzeme) aşağıda kısaca 1. ve 2. dönemlerin arka planına yer vereceğiz. Sonraki bölümde de okul söyleminin analizini yapmaya çalışacağız.

1928-1941 dönemi arka plan

Bu döneme ait 13 adet kitap incelenmiştir. Kitapları listelerken Selçuk Trak'ın[32] 1942'de basılan *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliyografyası* çalışmasının ilk-ortaöğretim ve lise mektep kitapları listesini esas aldık ve listemize çeşitli kaynaklardan bulduğumuz kitapları ekledik.[33]

Analiz yaparken, özellikle 1928 Harf Devrimi öncesi kitaplar Osmanlıca bilgisi gerektirdiği için 1928'e dek olan döneme ikincil kaynaklar yardımıyla bakmaya çalıştık. Bu konuda az sayıda akademik çalışma olması, 1928'e dek bilgimizin sınırlı

---

32 Selçuk Trak, *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliografyası*, Ankara: DTCF Fakültesi Yayınları, Coğrafya Serisi, 1942, s. 219.

33 1928-1941 dönemi için incelenen kitapların listesi şöyledir:

- Besim Darkot ve Cemal Alagöz, [1927], *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1932-33. Bu kitap Kültür Bakanlığı'nın 1936 sayılı kararına göre tadil edilmiştir, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939-1940.
- Emin Ali, *Türk Çocuklarına Tarih-Coğrafya Dersleri*, İlk mektep 4. sınıf, Türk Kitapçılığı Limited Şirketi, [1927], 1933, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Yurt Bilgisi*, ilkokul 5. sınıf, İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1927-1928. Gölpınarlı'nın kitabı Kaynak yayınları tarafından Türkçeleştirilerek yeniden basılmıştır, *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- Faik Sabri Duran, *Yeni Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1928; *Türkiye Coğrafyası*: Lise 1-3, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1929, 1932; *5 Kıta Coğrafyası*, 1930, Lise 1, 1. devre, 2. sınıf; *Lise 3 İçin Coğrafya Soruları*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935; *Yeni Türkiye Coğrafyası*, Lise 3, İstanbul: Kanaat, 1938; *Yeni Türkiye Coğrafyası*, Orta 3, İstanbul: Kanaat, 1938.
- A.S. Kazancıoğlu, *İlk Mekteplere Yeni İlk Coğrafya*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1929; *Yeni Orta Coğrafya*, 3. sınıf, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1935-1936.
- H. S. Selen, *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1930.
- Saffet Geylangil, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya, 5. sınıf*, İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitabevleri, 1938-1939.

olmasına yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilk on yıllık döneminde okul kitapları genelde Fransızca ve Almancadan serbest çeviri yöntemi ve harita desteği ile yazılmış, ya da Osmanlıcadan Yeni Türkçeye çevrilmiştir.

Cumhuriyet'e kadar olan dönemi kısaca özetleyecek olursak 1915 yılı coğrafya ile ilgili sistematik çalışmaların başladığı bir tarih olarak karşımıza çıkar; bu tarihte 1870'te kurulan Dar-ül Fünun, İstanbul Üniversitesi adını almış ve coğrafya ile ilgili telif ve çeviri eserlerin yazılmasına zemin olmuştur. Çalışmamızın başında Türkçülük akımlarını tartışırken Balkan savaşları sonrasında vatan algısının Turan imgesine doğru uzandığını ve Türklerin zemin arayışına girdiğini daha önce belirtmiştik. Osmanlı'nın son dönemindeki Türkçülük akımlarında, Turan imgesi, bir dil ailesi ve Türklerin anavatanı (Orta ve Kuzey Asya coğrafyası) olarak popüler fikriyatta yerini almıştı.[34] Turan imgesi okul söyleminde 1916'lardan 1920'lere dek karşımıza çıkmaktadır. Bunun yansımasını 1916'larda örneğin dönemin Mehmet Asım (Us)[35] ve Ahmet Cevat (Emre)'nin[36] *Anadolu Yavrusu'nun Kitabı* (1917) adlı coğrafya eserinde görüyoruz, bu eserde "Turan eski Türklerin vatanı" olarak tanımlanmaktadır.[37]

---

34 Bkz. Kushner, *a.g.e.*, s. 41-43.

35 Mehmet Asım'ın sonradan Us soyadını alan Mehmet Asım Us olduğunu tahmin ediyoruz. II. Meşrutiyet döneminin önemli kişilerini karikatürize ederek anlatan, eleştirileriyle siyasi yazar kimliğini de ortaya koyan bir Meşrutiyet aydınıdır. Mehmet Asım Us'un eleştirileri, 1910-1911 yılları arasında *Tanîn* gazetesinde tefrika halinde yayınlanmış, 1911'de de kitap olarak basılmıştır. Bkz. Mehmet Asım Us, *Karikatür: II. Meşrutiyet döneminin ünlü simaları*, Seval Şahin (yay haz.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002. Ayrıca burada küçük bir not düşelim: Daha önce Beşinci Bölüm'de Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1937'de, Hatay meselesi ile ilgili olarak, başında İsmet İnönü'nün bulunduğu hükümeti, bir makale yazdığını belirtmiştik ve Atatürk'ün kaleme aldığı metin 'Asım Us' müstear adıyla *Vakit* gazetesinde yayımlamıştır. Yazı, Hatay sorununun çözülmesinde ve hükümetin üzerinde etkili olmuştur. Burada Atatürk'ün siyasi mizah-eleştiri yazıları yazan Us'a bir gönderme yapmak istediği de düşünülebilir.

36 Ahmet Cevad Emre (1871-1961) dilbilimci, çevirmen ve yazar. Türk Dil Kurumu'nda dilbilgisi ve sözcük derleme encümenlerinde çalışmış ve bu konularda eserler vermiştir.

37 Mehmet Asım Us ve Ahmed Cevad Emre, *Anadolu Yavrusunun Kitabı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1917, s. 280.

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet dönemi okul kitapları arasında bir kıyas yapılacak olursa 1930'lara dek Türklük dışında farklı etnik kimliklerden söz edildiği, 1930'ların sonunda ise bu kimliklerin yekpare tanımlandığı görülmektedir. Örneğin 1917 tarihli bir okul kitabında Anadolu'nun etnik haritası farklı kimlik adlandırmalarını barındırmaktadır, nüfus kompozisyonu şöyle verilmiştir: "Müslüman (12.559.786), Rum (1.614.971), Ermeni (1.214.452) ve diğerleri (226.006)."[38]

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken her iki dönemin okul söyleminde etkin olan coğrafyacı Faik Sabri Duran[39] olmuştur. Duran'ın ilk coğrafya kitabı 1917'de[40] basılmış, uzun süre sultani mekteplerinde ve iptidai muallim mekteplerinde okutulmuştur; Osmanlıca yazdığı, *Türkiye Coğrafyası* ve *Kıtalar Coğrafyası* gibi kitaplarını, Harf Devrimi'nden sonra Yeni Türkçeye çevirmiştir. Duran, Kanaat Kitabevi'nden çıkan ve defalarca basılan yayınlarıyla 1917'den 1940'a dek ilk, orta ve lise okul kitaplarının başyazarıdır. Duran'ın Cumhuriyet döneminde de okul coğrafyası söyleminin en önemli mimarlarından biri olduğu söylenebilir. Özellikle Dar-ül Fünun, Mülkiye Mektebi, yüksek muallim ve maliye mekteplerinde coğrafya öğretmenliği yapmış olan Duran'ın Kanaat Kitabevi tarafından basılan eserleri ve yardımcı okul kitapları da önemlidir.[41] Ayrıca bu dönemde Duran'ın hocası olan Saffet Geylangil'in, Beşim Dar-

38 Asım ve Cevad, *a.g.e.*, s. 188.

39 Duran coğrafyacı ve yazardır. (1882-1943) İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yapmış, 1908'de Fransa'ya gönderilmiştir. Öğrenimi bitince (1912) İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde coğrafya öğretmenliği yapmıştır. 1920'den sonra idari hizmetler ve öğretmenlikte bulunmuştur. 1941'de Birinci Coğrafya Kongresi'nin çalışmalarına katılmış, Türk Coğrafya Kurumu'nun kurucuları arasında yer almıştır.

40 F. S. Duran, *Osmanlı Coğrafyayı Tabii ve İktisadisi*, İstanbul: Millet Emiri Kitap, 1917. Bkz. Selçuk Trak, *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliografyası*, DTCF-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Coğrafya Serisi, no. 1, Ankara: Uzluk Basımevi, Ankara, 1942.

41 Faik Sabri Duran'ın okul kitapları yanında yazdığı diğer coğrafya eserleri, *Afrika* (1915), *Yeni Avrupa Coğrafyası* (1915), *Amerika ve Avustralya* (1916), *Hayvanlar Âlemi* (1938), *İnsanlar Âlemi* (1939), *Kâşifler Âlemi* (1944), *Coğrafyaya İlk Adım* (1934), *Atlaslar: İlk Atlas, Orta Atlas, Büyük Atlas* (1937). Duran ayrıca çeşitli ölçeklerde Asya, Avrupa ve Türkiye haritaları hazırlamıştır.

kot ve Cemal Alagöz'ün kitapları defalarca basılmıştır.[42] Ayrıca İstanbul Kız Öğretmen Okulu Coğrafya Öğretmeni Abdülkadir Kazancıoğlu'nun 1928-1936 yılları arasında muallim mekteplerinde okutulan kitaplarını görüyoruz.[43]

İncelediğimiz malzeme, bize coğrafya disiplininin ulusallaşmasının 1940'lara doğru gerçekleştiğini, coğrafya eğitimine verilen önem ve ağırlığın zaman içinde arttığını söylemektedir. Resmî coğrafya kurgusunun uzun bir süreç içinde okul söylemine yansıdığını, öğrencilere belirli bir köken anlatısı ve Türk medeniyeti fikrinin benimsetilmek istendiğini görüyoruz. Coğrafi kimlik olarak 1930'lardan 1940'lara uzanan dönemde daha çok Türklüğün Asyatik kökenleri vurgulanmış, okul kitaplarında dünyadaki kıtalar tanıtılırken Asya ilk sırayı almıştır.[44] Osmanlı'dan tamamen kopuk, kökü Asya'da ama yüzü Batı'ya ve "özünde var olan medeniyete" dönük bir kimlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Daha sonra da ele alacağımız gibi 1930'ların coğrafya kitaplarında özellikle "Anadolu ile Orta Asya'nın bütünlüğü" akademik çalışmalardan elde edilen coğrafi verilerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Vatan kavramının 1932 Tarih Tezi etkisiyle, "Türklerin Orta Asya ve Anadolu arasında kurgulanan bir koridordan" geçmesiyle temellendirildiğine değinmiştik. Bu bağlamda 1935'te kurulan Dil- Tarih Coğrafya Fakültesi'ne devlet tarafından siyasal bir misyon atfedildiği söylenebilir. Üniversitede yapılan arkeolojik araştırmalar ve coğrafi etütler Asyatik köken ve Türk medeniyetinin bilimsel zeminini inşa etmeye odaklanmışlardır. Devlet, coğrafi kimliğin inşası için toprak ve etnisite arasında organik, ilmi ve fenni bağlar kurma peşindedir. İktidarın

---

42 Geylangil, Saffet, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya, 5. sınıf*, İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitabevleri. (1938-1939) Darkot ve Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, İlkokul 5. sınıf Kültür Bakanlığı'nın 1936 yılındaki kararına göre tadil edilmiştir, İstanbul: Kanaat Kitabevi (1939-1940).

43 A. S. Kazancıoğlu, *Yeni Türkiye-Milli Coğrafya*, İstanbul: Millet Emiri Kitap, Milli Matbaa, 1926.

44 1941 Kongresi'nden sonra ise bu değişecek, okul kitaplarında kıtalar tanıtılırken ilk sırayı Amerika alacaktır.

bu konudaki beklentisi "toprak ve etnik kimlik" arasında dolaysız bağlar kurarak bu bağlara "bilimsel" açıklamalar getiren coğrafyacı ve tarihçilerin yetiştirilmesidir. Zaman zaman bu nesiller yetişene dek bu görevi devlet adamlarının bizzat kendilerinin yerine getirdiği görülmektedir. Nitekim 1934-35 tarihlerinde Atatürk'ün talimatıyla CHF Genel Sekreteri Recep Peker, Ankara ve İstanbul üniversitelerinde İnkılap Tarihi okutmuş, derslerinde kan ve ırk temalarını işlemiştir.[45] Bir bakıma "meşru bilgi"yi ve ulusçuluk ideolojisini üretecek ve aşılayacak uzmanlar oluşana dek iktidarın kendisi bu "etnik zemini inşa etmeye" girişmiştir.

İncelediğimiz okul kitapları malzemesinde görebildiğimiz kadarıyla Cumhuriyet eğitim politikasında belirli bir "ideal Türk çocuğu" modeli çizmiştir. Örneğin Tek Parti döneminde partinin 3. Kongresi'nde (1931) eğitim politikası sekiz ilke ile tarif edilmiş, "eğitim siyasetinin temel taşı cehaletin yok edilmesi" olarak tanımlanmıştır. Bu kongrede eğitimdeki ana hedefin "cumhuriyetçi, vatansever, değerli vatandaşlar yetiştirmek" olduğunun altı çizilmiş, "çocukların bedensel ve zihinsel gelişiminin zaferle dolu tarihimizden besleneceği, eğitimin ulusal olması gerektiği ve yabancı fikirlerden azade tutulması gerektiği" vurgulanmıştır. Her köyde ilkokul açılmasının şart olduğu, bu okullardaki müfredatta hijyen ve tarımsal teknikler konusunda eğitim verileceği, çocuklara ahlak değerleri ve disiplin aşılanması zorunluluğu dile getirilmiştir. Bu hedefler II. Milli Eğitim Şûrası'nda 1943'te yinelenmiş ve ek olarak Türk dilinin millileştirilmesi hedefi ifade edilmiştir.[46]

---

45 Recep Peker, *İnkılap Dersleri Notları*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936, s. 5-8, ayrıca bkz. Orhan Türkdoğan, "Milli Eğitim Sisteminde Kimlik Arayışı", *Türk Dünyası Tarih*, 97, 1995, s. 15.

46 T. Verschoyle, "Education in Turkey", *International Affairs*, c. 26, no. 1, 1950, s. 60; Kemal Koçak, "'Talim ve Terbiye'nin Türk Eğitim Politikalarındaki Tarihi Yeri", Kaynak: http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/kemalkocak3.pdf, erişim tarihi: 01.06.2010. Ayrıca bkz. Kemal Koçak, "Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı (yayımlanmamış doktora çalışması), Ankara, 1998, s. 39-65.

Cumhuriyet için coğrafyanın siyasal bir boyut kazanmış olduğunu Duran'ın şu cümlelerinden çıkarıyoruz:

> Coğrafya bu son senelerde mühim bir değişime uğradı. Bundan otuz sene evvelki şeklinden artık çıktı ve son tereddütlerini atarak asıl maksat ve gayesine kavuştu. Mevcut ilimler arasında kendine mühim bir yer hazırladı. Bilinmeyen esaslara dayanan eski coğrafyanın karışık ve faydasız tekerlemeleri ile artık yetinilemez. Bundan böyle öğretmenler derslerinde öğrencilerine yalnız isim ezberlemekle vakit geçiremezler. Kıtalar, memleketler hakkında öğrencilerde unutulmaz hatıralar uyandırmaya, zihinlerde kalıcı izler bırakmaya, doğal olayları, çevrenin tesirini araştırmayı ve açıklamayı onlara alıştırmaya borçludurlar. Çünkü bugünün coğrafyası, yalnız ruhsuz isimler, uzun ve manasız rakamlar coğrafyası değil; fikirler, muhakemeler, mülahazalar coğrafyasıdır...[47]

Coğrafi eğitiminin sadece yurt bilgisi ezberletmek ve aktarmaya değil düşünceye yöneltme özelliğini de vurgulayan Duran'a göre çevre-insan faktörleri karşılıklı etkileşim içindedir. Duran'ın söyleminde Yves Lacoste'un altını çizdiği vatandaşlık bilinci ve coğrafi kimlik ilişkisi özellikle gözetilmektedir. Duran, coğrafya ilminin ulus inşasında artan öneminin farkındadır ve öğrencilere şöyle seslenmektedir.

> [...] Coğrafya bize yaşadığımız memleketi tanıtır ve vatanımızı bize sevdirir. Memleketimizin hayat membalarını, şahsiyetini, güzelliğini, kabiliyetini ve bu kabiliyetten nasıl istifade edileceğini, memleketin muhtelif köşelerinde, muhtelif şartlar altında yaşayan ahalisini birbirine iyice tanıtır, her birinin geçinme tarzlarını, ihtiyaçlarını ve birbirine nasıl yardım edebileceklerini öğretir ve bu suretle vatandaşlar arasındaki tanışma ve sevişme bağlarını kuvvetlendirir. Bu tariften coğrafyanın pek lüzumlu ve faydalı bir ilim olduğunu anlarız.[48]

---

47 Faik Sabri Duran, *5 Kıta Coğrafyası*, İstanbul: Letafet Matbaası, "Avrupa" adlı eserinin önsöz kısmı, 1930.

48 Faik Sabri Duran, *Coğrafya Ortamektep Sınıf 1*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1935-1936, s. 15.

Dönemin ünlü coğrafya profesörlerinden Hamit Sadi Selen (1892-1968) coğrafya disiplinindeki gelişime dikkat çekmiştir. Selen'in aşağıda sözünü ettiği ikilik Fransız (beşeri coğrafya) ve Alman (fiziki coğrafya) ekolünde var olan farklı coğrafi yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır:

> 18. yüzyılda tabii coğrafya sahasında büyük hamleler oldu. Tabiat bilimlerinin çok değer kazandığı bu devirde coğrafyada insana pek az yer veriliyordu... 19. asır başında coğrafyanın tarih ile ilgisi azalıyor, buna mukabil yeni vücut bulan jeoloji ile sıkı bir bağlılık kuruyordu. Böylece coğrafyada yeniden bir ikilik ortaya çıktı. Bu defaki ayrılık tabii ve beşeri coğrafya şeklinde kendini gösteriyordu. Bu devirde coğrafyaya müspet bilim mahiyeti vermek gayreti onu daha ziyade tabii sahaya sevk ediyordu. Çünkü insan iradesinin etkisi altında bulunduğu kabul edilen tarihi ilimlerde pek az müspet bilim karakteri görülüyordu.[49]

1941-1950 dönemi arka plan

Çalışmamızda bu döneme ait 9 kitap[50] incelenmiştir. Kitaplar coğrafi söylemin kurucusu olan ikinci nesil coğrafyacılara aittir. Bu dönemde serbest çeviri yönteminin terk edildiğini, yurtdışında devlet bursu ile okutulan coğrafyacıların yurda dönmesi ile telif kitapların üretilmeye başlandığını görüyo-

---

49 H. S. Selen, "Tarih ve Coğrafya'da Konu Birliği", *Atatürk Konferansları* 2, Ankara, 1970, s. 31.

50 Kitapların listesi şöyledir: Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1942; H. S. Selen, *Ortaokullar İçin Tatbikatlı Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942-1943; N. Seçkin ve A. Devrimci, *Büyük Devletler Ve Komşu Hükümetler Coğrafyası*, İstanbul: Üçler Basımevi, 1946; Fuat Baymur, *Coğrafya Öğretimi*: İlkokul Öğretmenleri Meslek Kitapları Serisi, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1946; Mefharet Arkın ve Osman Yalçın, *Yeni Coğrafya*, İlkokul Sınıf 4, İstanbul: Bir Yayınevi, 1948; Ferruh Sanır, Tarık Asal ve Hayri Günden, *Coğrafya* İstanbul: MEB, 1948; H. Aksan ve K. Bilbaşar, *Yeni Programlara Göre Orta Okullarda Öğretmen Öğrenci İçin Tarih-Coğrafya Yurddaşlık Bilgisi*, 1950; Nurettin Seçkin, *Coğrafya*, Orta III, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954; Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Atlaslı Coğrafya*, İstanbul: Güven Yayınevi, 1954.

ruz. Bu dönem akademik anlamda da yurda dair tetkiklerin yapıldığı ve coğrafi eserlerin üretildiği bir dönemdir. Bu dönemde okul kitaplarına damgasını vuran Hamit Sadi Selen'in,[51] Cemal Alagöz ve Besim Darkot'un[52] eserleri olmuştur, 1950'lerden sonra ise Sırrı Erinç ve Sami Öngör'ün kitapları[53] öne çıkmaktadır. İstanbul ve Ankara Üniversitesi öğretim elemanlarının yanında lise ve enstitü coğrafya öğretmenlerinin de telif eser yazdığı görülmektedir.[54]

1940'ların başından itibaren 1950'lerin ortasına dek karşımıza çıkan önemli bir nitelik coğrafi kimliğin Asyatik kökende aranmasının düşüşe geçmesidir. Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel başkanlığında Grek-Latin kaynaklardan ve Rönesans, Reform hareketlerinin temel kaynaklarından çeviriler yapılmaya başlanmış, başka deyişle Batılı kimliğe daha ağırlık verilmeye başlanmıştır.[55] Orta Asya coğrafyasına dönük ırk ve dil merkezli medeniyet anlatısı sönümlenmiş, Avrupa'da çöken faşizm'le biyolojik ve morfolojik araştırmalar kesilmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi Amerika ile siyasi ilişkilerin artması ile coğrafya kitaplarında Amerika Kıtası'na daha çok yer ve önem verilmeye başlandığı gözlenebilir.[56]

---

51 H. S. Selen, *Ortaokullar İçin* Tatbikatlı *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942-43.

52 Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, [1942], Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul: 1948; Besim Darkot ve Cemal Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, [1927], Kültür Bakanlığı'nın 1936 yılındaki kararına göre tadil edilmiştir. İlkokul 5. sınıf, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939-40.

53 Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Atlaslı Coğrafya*, Güven Yayınları, İstanbul: 1969.

54 N. Seçkin (Gazi Terbiye Enstitüsü Coğrafya Öğretmeni) ve A. Devrimci (Haydarpaşa Lisesi Coğrafya Öğretmeni) *Büyük Devletler Ve Komşu Hükümetler Coğrafyası* (Yardımcı Kitap), İstanbul: Üçler Basımevi, 1946. Ferruh Sanır (DTCF, Doçent), Tarık Asal (M.E.B Orta Öğretim Şube Müdürü) ve Hayri Günden (Ankara Gazi Lisesi Coğrafya Öğretmeni), Coğrafya V. İlkokul Kitapları, Ankara: MEB (1947), Fuat Baymur (Gazi Terbiye Enstitüsü Coğrafya Öğretmeni). *Coğrafya Öğretimi: İlkokul Öğretmenleri Meslek Kitapları Serisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1946; H. Aksan ve K. Bilbaşar, *Yeni Programlara Göre Orta Okullarda Öğretmen Öğrenci İçin Tarih-Coğrafya Yurddaşlık Bilgisi*, 1950.

55 Türkdoğan, *a.g.e.*, s. 17.

56 Hatta bu konuda 1. Coğrafya Kongresi'ndeki ders programlarına ilişkin raporda ortaokulun birinci sınıfında senenin büyük kısmını işgal edecek olan umumi coğrafya bilgilerinden sonra Amerika-Okyanusya ve kutuplar ile baş-

Okul söyleminde etnik zeminin inşası

Bu bölümde okul söyleminin resmettiği vatan, Türklük, Anadolu, Orta Asya kökeni ve dünya tasavvurlarını seçtiğimiz temsili metinler çerçevesinde betimlemeye ve yorumlamaya çalışacağız.

1928-41 olarak belirlediğimiz 1. dönemde karşımıza çıkan ana temalar Türk kimliğinin Anadolu coğrafyası ile sınırlanması, Asyatik köken ve medeniyet anlatısı ve komşu ve yabancı ülkelerden gelecek tehditlere dair hissedilen "kartografik endişe"dir. Bu savunmacı söylemin en önemli nedeni Milli Mücadele ile çizilen Cumhuriyet'in sınırlarının güvenliğini tesis etme ihtiyacıdır.

2. dönem olarak adlandırdığımız 1941 sonrası ise daha çok komşularla yapılan ticaret öne çıkmaktadır. İç mekânda da Orta Asya köken anlatısı geriye çekilmiş, daha çok ekonomik coğrafya ve nüfus bilgileri öne çıkmıştır. 1941 sonrası söylemde homojen bir Türk kimliğinin baskın olduğunu, diğer etnik kimliklerden söz edilmediğini, farklılıkların ancak bölgesel ve coğrafi anlamda tanındığını görüyoruz. 2. dönemde kartografik endişenin yerini artık "jeopolitik konum" almıştır. Batı ile ilişkiler (1952'de NATO üyeliği) Türkiye'nin dünyadaki farklı siyasi kutupları ve coğrafi kıtaları birleştiren "merkez" veya "köprü" şeklinde tanımlanmasına yol açmıştır.

1928-1941 arası okul kitapları

Türklüğün coğrafi sınırları

Bu bölümde 1928-1941 arasındaki 1. dönemde basılan coğrafya kitaplarında vatan ve etnisite arasındaki bağın nasıl örüldüğünü, Türkiye'nin etnik zemin olarak yeni kuşakların zih-

lanacağı ifade edilmiştir. Daha önceki programlarda kıtalar Asya kıtası ile başlamaktadır. Bu değişikliğin sebebi olarak "6. sınıfın yükünün azaltılması ve Amerika kıtasının umumi coğrafya derslerine her hususta misaller verebilmesi imkânının göz önüne alındığı" ifade edilmiştir. Bkz. 1. Coğrafya Kongresi, 1941, s. 15.

ninde nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışacağız. Ankara Hükümeti'nin ilk Maarif Vekili, Lozan görüşmelerinde Türk delegasyonunda da önemli rol oynamış olan Rıza Nur (1879-1942) dur.[57] *Türk Yurdu* (1924) dergisinde çıkan bir makalesinde ilginç saptamalar ve bağlar kurmuştur; savunduğu iddialara göre "Urartu, Elam, Sümer, Hitit gibi Anadolu'nun tarihî kavimleri Turan ailesine aittir, bu kavimler daha sonra Grek, Roma ve Bizans hâkimiyetlerinde Turani niteliklerini yitirmiştir".[58]

Kemalist yaklaşımın Büyük Türkçülüğe meydan verecek yaklaşımlara set çekmesi ile Turan teması ve referansı coğrafya kitaplarında geriye itilmiştir. Ama ileride de göreceğimiz gibi 1930'lardaki kitaplarda kültürel anlamda Türk dünyasını gösteren haritalarda Turan adı tamamen yok olmamıştır.

1941'e kadar olan okul söyleminde sıkça karşımıza çıkan temalardan biri Cumhuriyet sayesinde Anadolu Türklerinin millet olarak dünyadaki diğer Türklerden farklı olduğudur. Kazancıoğlu bu durumu şöyle tarif edilmektedir:

> Türklerin en ileri giden kısmı Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Türklerdir. [...] Türkiye Türklerinden sonra Tatar Cumhuriyeti gelir. Bu cumhuriyet Rus Sovyet bayrağı altındadır. Geniş Rusya arazisinde yaşayan Türklerin en ileri gidenleri bunlardır. Sayıları üç milyon kadardır. [...] Başkır Türklerinin sayısı 1,5 milyon kadardır. Ural dağlarında Orta Asya'nın Altay dağlarına kadar yayılan geniş bozkırlarda Kır-

57 Rıza Nur, Meclis'te 1. Dönem ve 2. Dönem'de, ve öncesinde II. Meşrutiyet'in ilanı ile açılan Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın ilk döneminde Sinop milletvekilliği yapmış, TBMM tarafından seçilen I. İcra Vekilleri Heyeti içinde genç Türkiye'nin ilk Maarif Vekili (Eğitim Bakanı) olmuş, Moskova Antlaşması ve Lozan Antlaşması müzakerelerine katılmış bir siyaset adamı, yazar, Türkolog-tarihçi ve hekimdir. Mustafa Kemal Paşa ile arası açılan Dr. Rıza Nur, milletvekili olduğu halde, İzmir suikastına karışanların yakalanıp idam edilmeleri ve bunların kendisi gibi muhalif kimseler olmaları sebebiyle yurdu terk etmiştir. 1926 yılında Paris'e yerleşmiş oradan Mısır'a geçmiştir. Bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na Milliyetçilik ve Muhafazakârlık Üzerine Yazılar*, Emre Taylan (ed.), İstanbul: Kapı Yayınları, 2010. Rıza Nur 1939-143 yılları arasında yayınlanan Türkçü dergiler arasında yer alan *Tanrıdağ* dergisinin kurucusudur. Bu konudaki analizler için bkz. Özdoğan, *a.g.e.*, s. 201, 208-209, 243-44.

58 Rıza Nur, "Devletimizin Mahiyeti ve Milli Adı", *Türk Yurdu*, 15, no. 162, Kasım 1924, s. 53-54.

gızlar ve Türk Kazaklar yaşar. Bunlar çalışkan ve çabuk çoğalan Türklerdir.[59]

Türk ulusunun kendi devletini kurması ile diğerlerinden daha ileri gittiği söyleyen Kazancıoğlu, Türkiye Cumhuriyeti'ni millet tanımını en çok hak eden varlık olarak sunmaktadır:

> [...] Türk ırkı ve Türk dili, tarihten evvelki zamanlardan itibaren Orta Asya'dan Ege Denizi'ne kadar olan yerleri kaplamış bulunan Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan Yarımadası bir anayurttur. Türk milleti tarihte daima göze çarpan bir birlik göstermiştir. Türk milleti daima hâkim olan uzvi vasıflarıyla, müşterek dilleriyle, kültürleriyle bugünkü millet tarifine en uygun büyük bir cemiyettir.[60]

Yine aynı eserde Türkiye Türklerinin devlet kurma yeteneği ön plana çıkarılmıştır:

> Türkiye Türklerinden başkaları müstakil devlet kuramamışlardır. Bunların bir kısmı Rusya'nın Afgan ve İran'ın, bir kısmı Çin'in idaresi altında yaşamaktadır."

Yeryüzündeki Türklerin sayısı 50-60 milyon arasında bir rakam olarak verilmiştir; Resim 12'deki haritada Türklerin yaşadığı yerler tanıtılırken bu yerlerin haritada Turan adı altında sunulması dikkat çekicidir.

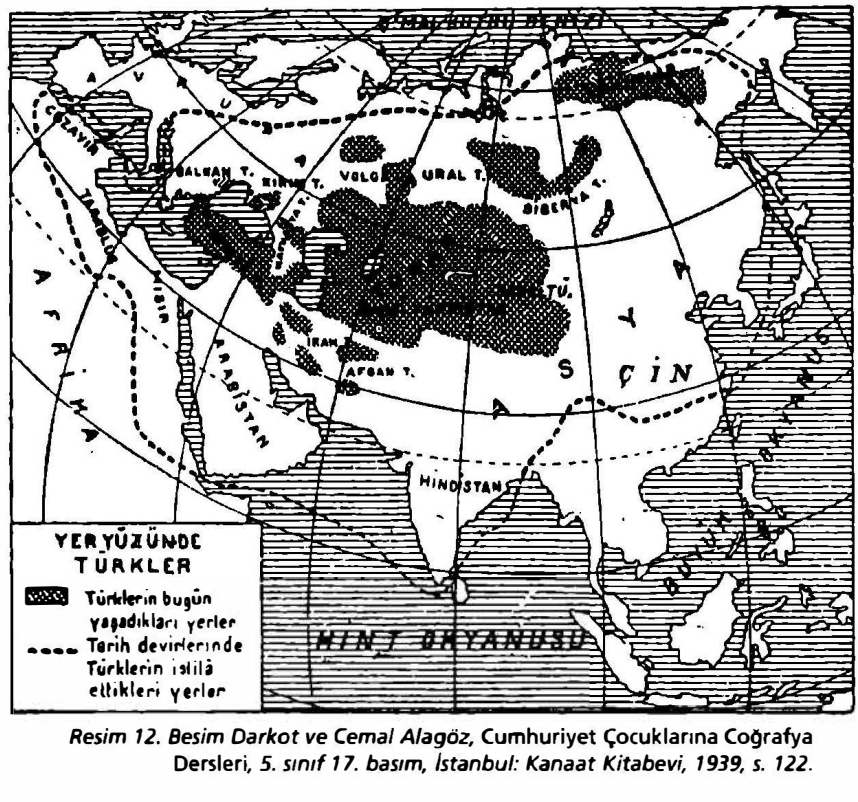
Resim 12'teki haritanın birçok kopyasını kitaplarda görmekteyiz, biz burada Besim Darkot ve Cemal Alagöz'ün kitabında olan kopyaya yer verdik. Yeryüzündeki Türkleri gösteren haritanın yanında Darkot ve Alagöz şu bilgileri vermiştir:

> Türk milleti başka birçok milletlerden tarihinin eskiliği ve yeryüzünde kaplamış olduğu yerin genişliği ile ayrılır. Zamanımızdan 60 asır evvel Türklerin yüksek Asya düzlüklerinde yaşadığı biliniyor. O vakitten beri göçebelikle, harplerle ataları-mız bu memleketlerden etrafa dağılmışlardır.[61]

59 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 162 vd.

60 *Y.a.g.e.*, s. 53.

61 Besim Darkot ve Cemal Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri*, 5. sınıf, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 122-123.



Resim 12. Besim Darkot ve Cemal Alagöz, Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri, *5. sınıf 17. basım, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 122.*

Tarihsel olarak Türklerin Orta Asya kökeni 60 asır geriye götürülmüş ve Orta Asya'dan çıkarak Anadolu'da siyasi birliklerini tesisi eden "Türkiye Cumhuriyeti Türkleri" bu geçmişe dayandırılmıştır.

> [...] Anadolu ve Doğu Trakya üzerinde kurulan "Türkiye Cumhuriyeti" Türklerin tamamıyla müstakil bir devlet teşkil ettiği en fazla toplu bulunduğu ülkedir. Türkiye nüfusunun hemen hepsi Türk'tür.

"Yeryüzündeki Türkler" konu başlığı altında Trakya ve Halep'te sınırların dışında kalan Türklere de özellikle vurgu yapılmıştır.

Fakat bir kısım Türkler Cumhuriyet'in hududu dışında kalmış bulunuyorlar. Mesela Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Avrupa'ya kadar genişlediği sıralarda Balkan Yarımadası'nda yerleşen Türklerin oğulları bugünde o topraklarda yaşıyorlar. Bir kısmı göçmen oldular. Cenup hudutlarımızda da Halep yakınlarında birçok köylerin halkları Türk'tür.

Kemalist söylemin en karakteristik özelliği Anadolu'yu Türk kimliğini sınırlayan coğrafi bir gerçeklik olarak görmesidir. Cumhuriyet çocuklarına yazılan okul kitaplarında Anadolu'nun Türklerin vatanı olarak ortaya çıkışı Sevr, Milli Mücadele ve Lozan süreçleri çerçevesinde anlatılmış, çizilen sınırlar vatanın bütününe dair bir iç mekân bilincini harekete geçirmiştir. Buna göre sınırların içinde kalan mekân, herkesin eşit derecede paylaştığı ortak ve homojen bir kimlik kalıbı getirmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın ilkokul 5. sınıfta okutulan *Yurt Bilgisi* (1927) kitabında Anadolu haritasına bakan öğrenci resminin altında verilen şu bilgiler ve öğütler Cumhuriyet çocuğuna verilmek istenen Türklük ve vatan algısını güzel özetlemektedir:

> Anadilleri, duyguları, istekleri, çıkarları bir olan bireylerin hepsine birden millet derler. Millet kendini idare ve bağımsızlığını korumak için bir hükümet yaparsa devlet adını alır. Milletin üstünde oturduğu toprağa "vatan" derler. Ben Türk'üm, vatanım Türklerin yaşadığı topraklardır. Ankara, İstanbul, İzmir nasıl vatanımsa, Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars da öyle vatanımdır. Çünkü orada da Türkler oturuyor, Türkçe konuşuluyor; oradaki kardeşlerimin çıkarı ile benim çıkarım bir, duygularımız bir, isteklerimiz bir... Oraya bir düşman saldırırsa, onlarla beraber ben de o düşmana göğsümü geriyorum.
>
> [...] Türk milleti tarihin en eski ve en şerefli bir milletidir. Ta Orta Asya'dan kalkmış, bir taraftan Hindistan'ı, Çin'i, İran'ı, Anadolu'yu, öbür taraftan Avrupa'nın en önemli kısmını zapt etmiştir.
>
> Milletim yalnız askerlikte değil, medeniyette de ilerlemiş bir millettir. Avrupa'da papazlar din kuvvetiyle milleti ellerine almış, cahil bırakmışken, Türk ilinde birçok kitaplar yazılıyor,

âlimler yetişiyordu. Türk'ün ayak bastığı yere bilim nuru girmiş, medeniyet güneşi doğmuştur.[62]

Türklük dışındaki kimlikleri zikretmek bakımından Faik Sabri Duran' ın *Türkiye Coğrafyası* kitabının 1929 baskısı ile 1938 baskısı arasındaki fark bize durumu net bir şekilde göstermektedir. 1929 baskısında "Türkiye'de Ecnas ve Ahali" başlığı altında incelediği halklar şöyle tanımlanmaktadır.

> Şarki Anadolu'da Türkler arasında bir miktar Kürt vardır. Bundan başka Kafkasya'dan hicret etmiş olan Çerkezler, Gürcülerle Balkan Yarımadası'ndan Türkiye'ye gelmiş olan Arnavut, Boşnak gibi cinsler bulunur[...] Türkiye'de ekalliyet teşkil eden diğer cinsler Rumlar, Ermeniler, Musevilerdir.[63]

Kitabın 1938 baskısında konu başlığı "Türkiye ve Türkler" olarak değiştirilmiş, metinde Kürt sözcüğüne yer verilmemiştir, bunun yerine "Şarktaki göçebeler muhtelif aşiretlere mensuptur,"[64] ifadesi kullanılmıştır.

1930'larda Anadolu Türklüğünün tarihsel köklerini kuran bir söylem dikkati çekmektedir. Bu söylem Anadolu ve Türklük ilişkisini Türk Tarih Tezi'nde gördüğümüz Orta Asya köken anlatısına bağlamaktadır. Dolayısıyla 1930'larda Turan haritasının yerini Orta Asya haritaları ve Asyatik köken kurgusu almıştır. Bu söylemdeki mantık şudur: Cumhuriyet Türklerinin vatanı Anadolu'dur, Türkler Anadolu'nun otokton halkıdır, çünkü Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş ve medeniyetin beşiğini burada kurarak dünyaya yaymışlardır.

1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarındaki okul söyleminde ana tema Türkiye Cumhuriyeti'nin coğrafi anlamda kuruluşudur. Faik Sabri Duran, 1929 yılında basılan ilk mekteplerin 4. sınıfı için yazdığı *Türkiye Coğrafyası* kitabında, Lozan Antlaşması ile kurulan sınırları şöyle tarif edilmektedir:[65]

---

62 Abdülbaki Gölpınarlı, *Yurt Bilgisi*, ilkokul 5. sınıf. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1927-28, s. 23-24.

63 Duran, *Türkiye Coğrafyası*, Lise 3, Ankara: Maarif Vekaleti, 1929, s. 176.

64 Duran, *a.g.e.*, 1938 baskısı, s. 146.

65 Duran, *a.g.e.*, s. 8.

> Türkiye İskenderun, Antakya ve Musul havalisinde bir miktar Türk hariç olmak üzere Anadolu'da Türklerin sakin bulunduğu bilcümle memleketlerde milli hudutlarını temin ediyor, ecnebilere verilmiş olan imtiyazlar lağvediliyor ve memleket çoktandır malik olmadığı tam bir istiklale sahip oluyordu. Büyük halaskârımızın pek değerli rehberliği ile mühim inkılaplar yapan Türkiye artık milli, demokratik, laik ve tamamıyla asri bir hükümet şekline giriyordu.

Abdülkadir Sadi Kazancıoğlu *Yeni Orta Coğrafya* (1935-1936) kitabında Cumhuriyet Türkiyesi'nin geçirdiği aşamaları şöyle ifade etmiştir:

> Sevr uçurumunu dolduran ve Türk milletini Lozan zirvesine çıkaran yol, kuvvetle, cesaretle birlikte ve daha önce Osmanlı devletinin inhilâline mâni olmak için çalışmış olan Atatürk'ün kumandası altında geçilen büyük yoldu.[66]

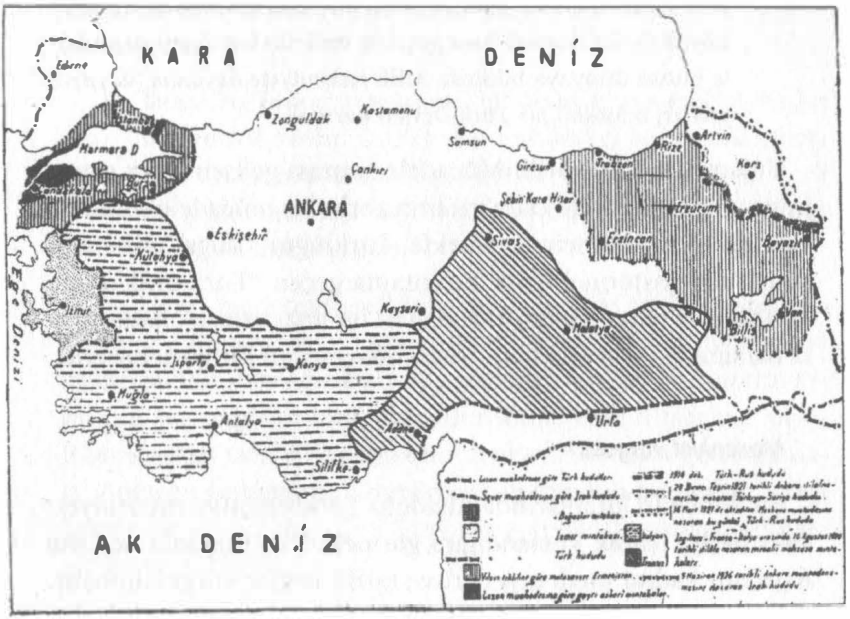
Bu ifadede ilginç olan nokta Osmanlı'nın parçalanmasına engel olmak için harekete geçen bir Atatürk ve önder imgesidir. Diğer coğrafya kitaplarında ise Osmanlı ve Türkiye imgesi birbirine tezat şekilde anlatılmaktadır. Örneğin Hamit Sadi Selen'in kitabında (1930) Osmanlı ülkesinin yapısının aksine Türkiye'nin çeşitli ülke, kavim veya gruplardan oluşmadığı yeni Türk devletinin yekpare Türk ulusu tarafından kurulduğu vurgulanmakta, Osmanlı'dan tamamen kopuk ve farklı bir Türkiye tarifi yapmaktadır.[67]

Faik Sabri Duran *Türkiye Coğrafyası* (1932) kitabında da "Türkiye'nin en sonunda siyasi ve etnik olarak bütünlük arz eden bir ülke olarak tesis edildiğini, ulusal sınırlarla yeni Türkiye'nin ve Cumhuriyet idaresinin doğduğunu" ifade eder.[68] Yine aynı eserde Duran "Milli Mücadele sonucunda "Türk olmayanların ya vatanın dışında kaldığını ya da dışarı atıldığını,

66 Kazancıoğlu, *Yeni Orta Coğrafya, 3.sınıf*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1935-1936, s. 8.

67 Hamid Sadi Selen, *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1930, s. 3.

68 F.S. Duran, *Türkiye Coğrafyası*, Lise 3. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1932, s. 10-11.



Resim 13. Kaynak: Abdülkadir Sadi Kazancıoğlu, Yeni Orta Coğrafya, *İstanbul: Remzi Kitabevi, 1936-1937, s. 6.*

böylelikle ulusal bütünlüğe ulaşıldığını ve Türk olmayan Müslüman grupların (Çerkez, Boşnak, Arnavut, Gürcü, Kürt) eninde sonunda Türkleştiğini" ifade eder.[69]

Türklüğün sınırlarının nasıl çizildiği hakkında Kazancıoğlu'nun kitabındaki Sevr ve Lozan haritalarının karşılaştırılması dikkat çekicidir: "Türkiye'nin bugünkü sınırları Atatürk'ün kılıcıyla çizilmiştir," diyen Kazancıoğlu'na göre "*Sevr ölüm, Lozan hayat; Sevr saltanatın, Lozan Cumhuriyet'in*dir."[70]

Resim 13'teki haritanın altındaki metinde Türkiye'nin kuruluş mücadelesi şöyle tasvir edilmektedir:

69 Duran, *a.g.e.*, s. 177-178.

70 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 4-5. Metindeki vurgular yazara aittir.

> Türkler anayurtlarının dört bucağından saldıran düşmanlara karşı yaralı bir aslan gibi bir müddet baktıktan sonra, kendi dehalarını en kuvvetli ve ateşli bir surette nefsinde toplayan *Büyük Önder Atatürk* başa geçti ve milletin istediğini şu sözlerle bütün dünyaya bildirdi: *Milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız, şartsız, müstakil bir Türk Devleti kurmak.*[71]

Yukarıdaki ifade Milli Mücadele sonrası gelişen zafer söylemine aittir; yeni kuşaklara vatanın zorlu bir mücadele sonunda elde edildiğini bilincini vermekte, Türklüğün "doğal" ve somut sınırlarını göstermektedir. Bu kitapta geçen "Türk milleti için Anadolu ve hatta Balkan Yarımadası bir anayurttur," ifadesi hala Balkanlar'a dair duyulan vatan hissiyatının bir göstergesidir.

Medeniyet vurgusu

Bu dönemin kitaplarında Anadolu Türklüğünün, medeniyetlerin beşiği olarak kutsandığını görmekteyiz, Anadolu ile Orta Asya'nın kadim medeniyetleri ve tarihî bağlar vurgulanmıştır. Kazancıoğlu (1935-1936) Anadolu'yu hem Avrupa hem de Asya medeniyeti ile şöyle ilişkilendirmiştir:

> Eski zamanların parlak medeniyetleri Anadolu'da yer ederek dünyanın başka taraflarına yayılmışlardır (Ege, Frik, Lit, Eti medeniyetleri gibi). Dünyada Anadolu kadar tarihi vak'alar görmüş geçirmiş başka bir yer gösterilemez. Bundan dolayı Anadolu'ya Eski Asya denmiştir.[72]

Özellikle 1930'lardaki "medeniyet" kavramı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeryüzündeki diğer Türkler ile olan en önemli bağı olarak tasavvur edilmektedir. Kemalist anlayış, mevcut Orta Asya coğrafyası ile reel siyaset üzerinden ilişki kurma seçeneğini tamamen dışarıda bırakarak, "Dış Türkler" ile olan etno-kültürel bağları tarih dışı bir koridordan geçirmiş ve bunu "medeniyet bağı"na tercüme etmişti. Bu durum

71 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 4.

72 *Y.a.g.e.*, s. 114.

okul söylemine yansımış, medeniyet kavramı ile hem Türkiye'yi siyasi olarak dış Türklerin zemininden ayırma hem de Türklük dünyasına yol gösterici ışık tutma misyonu vurgulanmıştır:

> Bütün bu Türklerin müşterek bir tarihi ve pek eski büyük bir medeniyeti vardır. Dil, kan ve tarih birliği her nerede olursa olsun Türk'ün daima kalbinin birlikte çarptığını gösterir. Türk birliğinin temel taşı ve gözünün çevrilmiş olduğu ışık kaynağı *Türkiye Cumhuriyeti'dir.*[73]

Türklerin medeniyet sahibi olması fikri ile şehir kurma (el-Medine / medeniyet)[74] arasındaki bağlar kurulmuş olması muhtemeldir. Örneğin Saffet Geylangil'in 1938-39 öğretim yılına ait bir coğrafya kitabında dünya üzerinde kuşbakışı hayali bir seyahat tarif edilmektedir; bu seyahatte "Kongo ormanları, Amazon ormanları, Himalayalar üzerinden timsahlar, vahşi hayvanlar görülürken Çin Türk iline gelince insanlar, şehirler görünmeye başlıyor".

> 40. en dairesi üzerindeyiz, Asya Rus Türkistanı, Hazer Denizi, Kafkasya... İnsanlar çok farklı, medeni dediğimiz kılıkta yani bizim gibi... Şimdi sevgili yurdumuzun üzerindeyiz, önümüzde Erzurum yaylaları uzanıyor, kuzeye doğru Artvin'den başlayarak bütün Karadeniz kıyısını kaplayan yeşil çam ormanları, fındık ağaçlar [...] Batı Anadolu, Anadolu'nun en zengin ve verimli köşesi, şehirler çok sık, insanlar çok çalışkan.[75]

Türkiye'nin dünyadaki coğrafi konumu, iki büyük denizi birbirinden ayırışı, doğu ile batıyı birleştirmekle kalmayıp "batıya doğru" uzanışı ile adeta kişileştirilerek anlatılmış, Türki-

---

73 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 163. Vurgu yazara aittir.

74 Arapçadaki "medeniye" sözcüğü şehir anlamındaki "el Medine"den gelmektedir. "El-medeni" şehirli anlamındadır. Avrupa dillerindeki "civilization" terimi de Latince "civil" (şehirli) sözcüğünden türetilmiştir. Bkz. Nesimi Yazıcı, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 3.

75 Saffet Geylangil, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya*, 5. sınıf, (1938-1939) İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitabevleri, s. 14.

ye'nin "doğal" olarak ticaret yollarına paralel olması ve "bu yolların eski Eti medeniyetinin ürünü" olması coğrafyanın tarihsel olanla bütünleştirilmesine örnek oluşturmaktadır. Bu noktada Eti medeniyetinin izleri modern Türk ulusuna mal edilmektedir.

> [...] Avrupa ile Asya arasında büyük bir köprü gibi batıya uzanmış, Karadeniz ile Akdeniz'i birbirinden ayırmıştır. Biraz daha dikkat edecek olursak görürüz ki ne Asya'da ne Afrika ve Amerika'da doğudan batıya uzanan başka büyük bir yarımada yoktur. Doğudan Batı'ya uzanmak demek, dünyadaki karaların çoğunu toplamış olan şimal yarımküresindeki büyük ticaret yollarına muvazi uzanmış bulunmak demektir. [...] En eski zamanlardan beri Avrupa ile Asya arasında bağlantı işini gören yolların başları Anadolu'dadır. Anadolu'da en eski yolları Etiler çizmişlerdi.[76]

Anadolu'nun gelişmiş medeniyetlere ev sahipliği yapması hatta maden sanayinin burada doğmuş olması da Kazancıoğlu'nun kitabında özellikle vurgulanmış, böylelikle "medeniyet"in Türklerin ve Anadolu'nun "cevherine ve tarihine özgü" bir nitelik olduğu mesajı türlü şekillerde genç nesillere aktarılmaya çalışılmıştır.

> [...]eski zamanların birçok devirlerinde Anadolu'nun parlak medeniyetlere yurt oluşuna yardım eden sebeplerden biri de tabii zenginliklerin bolluğu değil midir? Yapılan tarihi tetkikler dünyanın en eski maden sanayinin Anadolu'da doğduğunu göstermiştir. Milattan 700 sene evvel altın, gümüş gibi kıymetli madenlerin basılarak para diye kullanılması Lidya'da başlamıştır.[77]

Resim 14'teki kitap kapağında şehir kurmanın önemi göçebelikten kurtulma ve toplumsal gelişim ve refah düzeyinin artmış olması anlamına gelmektedir. Bu eserin kapağında solda göçebeliği simgeleyen bir çöl bedevisi, sağ köşede ekvato-

76 *A.g.e.*, s. 160.

77 Kazancıoğlu, *y.a.g.e.*, s. 114-115.

ru temsil eden bir manzara vardır. Ortada ise teknoloji ve medeniyeti temsil eden şehir manzarasının (gökyüzünde uçan zeplin, denizde seyir halinde bir gemi) İstanbul'un tarihî yarımada siluetine yerleştirildiğini görürüz.



Resim 14. Faik Sabri Duran'ın Coğrafya *kitabının kapağı, 1932.*

Şehir kurma kültürü ile medeniyet arasındaki ilişkinin yanında Cumhuriyet kimliğinin merkezi olarak başkent Ankara'nın yeni bir merkez olarak tarif edilişi de önemlidir. Stratejik bir merkez olarak seçilen Ankara, hiçbir düşmanın kolay kolay yetişemeyeceği bir noktadadır. "Bozkırdan medeniyet çıkaran" Türklerin sembolü olarak tasvir edilen bu kent, Orta Anadolu'nun bozkırları ortasında Türk azminin tabiat kuvvetlerine karşı kazanılmış bir "medeniyet zaferi" olarak anılmaktadır:

Ankara'nın "bozkırdaki çekirdek"[78] olarak adlandırılması dönemin kalkınma ve mekân perspektifini yansıtmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk bu dönemde Yunus Nadi ile yaptığı bir konuşmada, "Bu çölden bir hayat çıkarmak, bu inhilalden bir teşekkül yaratmak lazımdır. Mamafih sen oradaki boşluğa bakma. Boş görünen o saha doludur, çöl sanılan bu âlemde saklı ve kuvvetli bir hayat vardır. O millettir, Türk milletidir," demiştir.[79] Bu ifade toprakta gizlenen bir millet kudretine dikkat çekmekte, adeta "boş" gibi görünen bir yerden ulusun ruhunun yükse-

78 Kemal Tahir'in Nisan 1965'te *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen "Bozkırdaki Çekirdek" adlı romanı, eğitim tarihinde de reform olarak değerlendirilen Köy Enstitüleri'ni anlatır.

79 Akt. Meltem Ahıska, "İstanbul Üzerinde Ankara", *İstanbul*, sayı 36, 2001, s. 51-55.

leceği varsaymaktadır. Ankara'ya bu şekilde metafizik bir boyut katılmış, ulusa fizikötesi, mucizevi bir uyanış misyonu yüklenmiştir. Resim 15'te Kazancıoğlu'nun kitap kapağında bu fikrilerin bir temsilini okumak mümkündür.

Orta Asya ve Küçük Asya'nın fiziki ve beşeri coğrafya bakımdan sürekliliği

1941'e dek okul kitaplarında Anayurt tasavvuru ile coğrafi konumun birbiri ile bütünleştirilerek ifade edilmesi dönemin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziki ve kültürel kategoriler arasında bir geçişgenlik gözlenmektedir. Bu bağlamda birçok coğrafya eserinin (özellikle Asya Kıtası hakkındaki bölümlerin) Türk Tarih Tezi'nin ana önermelerinin etkisinde yazıldığı açıktır.

Duran'ın (1932) eserinde Asya tanıtılırken "Türk memleketleri" adı altında toplanan bölge hakkında şu betimleme yapılmıştır:

> Sibirya ovasının güneybatısından Hazar Denizi'ne uzanan ve üç tarafı dağlar ile çevrilmiş bulunan parçasına *Türkistan* ismi verilir. Bu memleketlerin şarkında Tanrı Dağları, Pamirler ve Karanlık Dağlar arasında kalan havzaya da *Çin Türkeli* denir.[80]

Bu tanımlamadan sonra beşeri olarak Türk soyunu temsil eden fotoğraflara yer verilmiştir. Örneğin Yarkentli bir genç kız fotoğrafının altına "Anadolu çocuklarına ne kadar benzediğine dikkat ediniz," şeklinde bir ibare konmuştur. Yine aynı kitapta "Orta Asya'da Türk anayurdunun bugünkü sakinlerinden bir Türk çocuğu tipi"ne örnek olarak fotoğrafa yer verilmiştir (bkz. Resim 16).

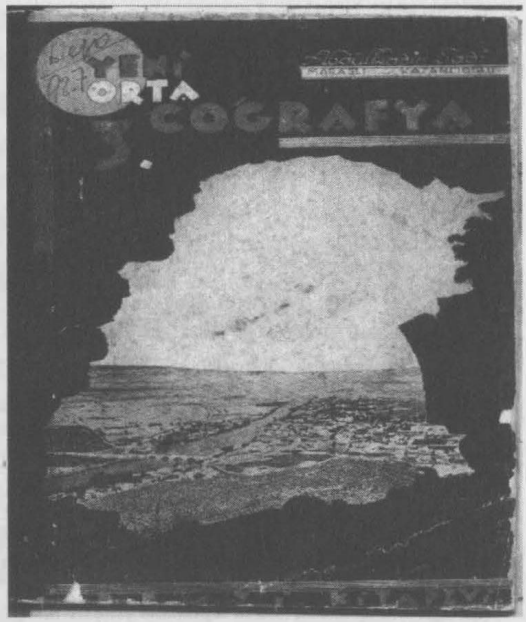
Öğrencilere vazife olarak "Orta Asya'da Türk anayurdunu gösteren basit bir kroki çizerek üzerindeki dağ, göl ve ırmakları göstermeleri" verilmiştir.[81]

---

80 Faik Sabri Duran, *Coğrafya: Orta mektep 1. Sınıf*, [1932], İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1935-36, s. 61-68.

81 *Y.a.g.e.*, s. 23 vd.

Resim 15. İstanbul kız Öğretmen Okulu Coğrafya Öğretmeni olan Abdülkadir Kazancıoğlu'nun Yeni Orta Coğrafya *(1. basım 1932 İstanbul: Remzi Kitabevi) kitap kapağında "karanlığın yırtılışı" resmedilmiştir. Yırtılan yerden görünen barajların suladığı bir bozkır manzarasıdır. Ankara'nın yeni kurulan Cumhuriyet'in merkezi olmasıyla bu imgeler arasında kolaylıkla çağırışımlar kurulabilir. Toplumsal gelişim hem ilim sanat, teknikte ilerleme ve hem de belirli bir mekânı mamur kılma anlamında medeniyet ile ilişkilendirilmektedir.*





Resim 16. Kaynak: Faik Sabri Duran, Coğrafya: Orta mektep 1. sınıf, *İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1935-1936, s. 16.*

Duran, kitabında "Asya"yı iki ırka ayrılmaktadır: beyaz ve sarı ırk.

> Beyaz ırkın esasını Baykal Gölü civarındaki Altaylar boyunca Orta Asya'dan başlayarak Hazar Denizi, Karadeniz, Ege sahillerine ve Tuna kenarlarına uzanan Türkler teşkil eder. Hindular, İranlılar, Kürtler, Ermeniler, Gürcüler, Çerkezler, Araplar, Suriyeliler, Museviler, beyaz ırkın ikinci derece sınıflarını teşkil ederler.
>
> Sarı ırk Şarki Asya'da bulunur. Bu gruba Avrupalılar Moğol ırkı derler. Bugün Moğolistan'da Çin-Hindi'nde, Çin'de, Japonya adalarında yaşayan insanlar bu ırktandır.

Ayrıca yine aynı kitapta dil bakımından Asya Kıtası "Türkçe, Hint-Avrupa, Sami ve Moğol dillerine" ayrılmıştır. Türkçeyi "Orta Asya, Anadolu, Kırım, Kazan, Azerbaycan, Türkistan Türkleri ile Kırgız, Kazak, Yakut ve Başkırtların" kullandığı vurgulanmıştır; "Avrupalıların dil kökenine denk delen Hint-Avrupa dilini konuşan milletler hakkında yapılan tetkikler sonucu Türk anayurdunda konuşulan Türkçe ile çok açık yakınlık gösterdiği" ifade edilmiştir. Bu söylemde Asya'nın adeta dünyanın merkezi gibi sunulması dikkat çekicidir: "Avrupa Asya'nın şimali garbisinde adeta bu kıtanın bir yarımadası gibi tasvir edilmekte, "Asya ile Avrupa'ya bir arada Avrasya dendiği, bu iki kıtanın iklim, nebat bakımından benzerlikler gösterdiği" vurgulanmaktadır.

Fiziki coğrafyadaki benzerliklere yaslanarak Asya ile Anadolu'nun "özü" itibariyle aynı olduğu hatta Anadolu'nun "Küçük Asya" adlandırmasından yola çıkılarak "dünyanın en büyük kıtası olan Asya'nın birçok tabii hadiselerinin Anadolu'da toplandığı" dile getirilmektedir. Bu *doğal* benzerlik şöyle açıklanmaktadır:

> Asya'nın ortası büyük sıradağlarla çevrilmiş yüksek yaylalar halindedir. Anadolu'nun iç tarafı da böyledir. Asya'da geniş yerlerde hüküm süren ayrı ayrı iklimlerin çoğuna Anadolu'da tesadüf olunur. Orta Anadolu'nun sert iklimi, Orta Asya'nınki-

ne benzer. Karadeniz kıyılarının yağışlı iklimi, Doğu Asya iklimini andırır, Akdeniz kıyılarımızın sıcak iklimi Çin Hindi iklimine yaklaşır. Asya'nın orta yerlerinde denize su vermeyen geniş çukurluklar, kapalı göller vardır. Anadolu'nun iç taraflarında da hidrografinin hususiyetlerinden biri budur. Asya'nın büyük ırmakları çok yerde ikizdir, Anadolu'nun da ırmakları çifttir[...] bu gibi sebeplerden dolayı Anadolu Asya'nın bir özü sayılmış ve kendisine Küçük Asya denmiştir.[82]

Türkiye'nin komşuları: "Kartografik endişe"

1941'e dek okul kitaplarında özellikle ön plana çıkan başka bir tema Türkiye'nin "topraklarında komşularının gözü olan bir ülke" olarak tasvir edilmesidir. Milli Mücadele'den Hatay meselesine dek "topraklarımızda göz diken düşman imgesi" tazedir. Hatay meselesinde tartıştığımız gibi güney sınırının sabitlenmesi 1939'a kadar sürmüş, Hatay vatan toprağı olarak Türkiye'ye katıldıktan sonra ülke sınırları statükocu bir çerçeve içine alınmıştır. Bu bağlamda "komşu" ve "düşman" imgelerinin nasıl iç içe geçtiğini görebilmek amacıyla okul kitaplarında komşu devletlerin nasıl tanımlandığına bakmak bize yol gösterecektir.

Batı Anadolu coğrafyasının Yunanistan ve Türkiye uluslarının inşa süreci için travmatik bir anlam taşıdığı yadsınamaz komşulardan Trakya ve Ege bölgesi sınırında "evvelden Osmanlı idaresinde olan topraklar" kimi zaman "düşmanlarımız" olarak tanımlanmaktadır. Bazı metinlerde ise "Osmanlı" sözcüğüne hiç yer verilmemekte "Bu yerler eskiden bizim idaremizdeydi," gibi bir ifade kullanılmaktadır. Savunmacı bir söylem içinde yazılmış ifadeler bize Kurtuluş Savaşı'nın anısı ve Yunan orduları ile yapılan savaşın izlerinin belleklerde taze bir şekilde durduğunu göstermektedir. Kazancıoğlu'nun (1929) ilkokullar için hazırlanan coğrafya kitabında komşularımız ile ilgili şöyle tanımlamalar yapılmaktadır:

82 Kazancıoğlu, Yeni Orta Coğrafya, 1936-37, s. 115.

Bulgaristan'la yaptığımız alışverişin ehemmiyetine rağmen, Bulgarlar sayılı düşmanlarımızdandır. Çünkü memleketlerinde bulunan Türklere karşı yaptıkları hareketlerden başka, Paşaeli'yi bizden alarak Adalar ve Marmara denizlerine açılmak isterler.

İstiklal muharebelerimizde Sakarya ve Afyon önünde yedikleri Türk darbeleri ile perişan olarak vatanımızdan tart olan Yunanlılar, eskiden garbi Anadolu sahillerinde vücuda getirmiş oldukları müstemlekeler zamanını hiçbir vakit unutmamışlardır. Sahillerimizin önünde, Anadolu'nun tabii parçalarından olan Midilli, Sakız, Limni, Sisam gibi adaları elinde bulunduran ve Türklerin aleyhinde olmak üzere Büyük Yunanistan hülyalarının tahakkukuna fırsat gözleyen Yunanistan Türkiye'nin belli başlı düşmanlarındandır.[83]

Batı Anadolu coğrafyasına dönük "kartografik endişe"[84] Yunanistan'daki coğrafya okul kitapları için de geçerlidir. Yunanistan'ın 1870'lerden 1920'lere uzanan mekân siyaseti konusunda yapılan çalışmalar coğrafya derslerinde benzer kaygıların ve yayılmacı hayallerin yeni nesillere aktarıldığını göstermektedir.[85]

Geylangil'in (1938-39) okul kitabında da "komşu memleketler" adı altında Yunanistan ve Bulgaristan toprakları incelenmiş ve şöyle tarif edilmiştir:[86]

---

83 A.S. Kazancıoğlu, *İlk Mekteplere Yeni İlk coğrafya*, 1929, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, s. 21-22.

84 "Cartographic Anxiety" terimi ilk defa Sankaran Krishna tarafından Hint ulusçuluğu bağlamında kullanılmıştır. Bkz. Sankaran Krishna "Cartographic Anxiety", *Political Geography: A Reader*, J. Agnew (ed.), Londra: Arnold, 1997, s. 81-92.

85 R. S. Peckam, "Map Mania: Nationalism And The Politics of Place in Greece, 1870-1922", *Political Geography*, sayı 19, 2000, s. 77-95; R. S. Peckam, *National Histories Natural States*, Londra: I. B. Tauris, 2001. Ayrıca bkz. Vasilia Lilian Antoniou, "Does History Matter? Temporal and Spatial Projections of the Nation and Identity in Post 1974 Greek History School Boks", yayımlanmamış doktora tezi, İtalya, European University Institute, Ocak 2004; Yasemin Nuhoğlu Soysal ve Vasilia L. Antoniou, "Nation and The Other in Greek and Turkish History Textbooks", Yasemin Nuhoğlu Soysal ve Hana Schissler (ed.), *The Nation Europe and the World*, New York: Berghahn Books, 2005. s. 105-120.

86 Saffet Geylangil, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya, 5. sınıf*, İstanbul: İnkılap ve Cumhuriyet Kitabevleri, 1938-1939, s. 23-38.

> Yunanistan Balkan Yarımadası'nın güneyinde Mora bölgesi ile Mora'nın kuzeyindeki topraklarından ibaret idi. Büyük savaş sonucu büyüdü. Rumeli'ndeki Yanya, Manastır, Selanik gibi vilayetlerimizin birçok yerlerini ona verdiler. Ege Denizi'ndeki adaları da aldı. Bize en çok sınırı olan ve en çok bizimle alışverişi bulunan bir memlekettir.[...]En çok bizden mal alır, biz ondan az alırız.

Komşularla olan ilişkide dikkat çekici bir nokta ülkeler arasındaki sınırın nasıl hangi antlaşmalarla ve mücadelelerle çizildiği hakkında bilgi verilmemesi, "sınır"ın oluşumunun tepeden inme bir olay gibi anlatılmasıdır. Aşağıdaki örnekte (Kazancıoğlu 1935-36) görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma hikâyesi "sınırımız oraya düşmüş" ya da "vilayetlerimizi onlara verdiler" gibi ifadelerle geçiştirilmiştir.

> Bugünkü vaziyette Edirne, Yunan ve Bulgar sınırları üzerine düşmüş bulunduğu için, iyi topraklarının bir parçası bu devletlerde kalmıştır.[87]

Komşu ülkelerde ilgili kartografik endişenin yanında, komşu ülkeleri barındırdıkları Türk azınlığa veya "Türk soylu nüfusa" göre tarif etme eğilimi ağır basmaktadır (Geylangil, 1938-39):

> Bulgaristan ile ilgili:
> Bulgarlar da Türk soyundandır. Balkanlar'a geldikten sonra, Islavlaştılar ve Ortodoks oldular. Bulgaristan'da yarım milyondan fazla Türk vardır, eskiden daha çoktu. Hep bize hicret ediyorlar.
>
> Kafkaslarla ilgili:
> Kafkasya: Bu memleket bugün Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri adı altında yaşayan Rusya'nın elindedir. Ahalisi karışıktır. 7 milyon nüfusun yarısına yakını Türk ve Müslüman'dır.[88]
>
> Afrika ile ilgili:
> Afrika'nın en medeni halkı Mısır'da oturanıdır. Onun da sebe-

87 Kazancıoğlu, *a.g.e.*, s. 114.

88 Geylangil, *a.g.e.*, s. 25-38.

bi Mısır'da eski zamanlarda Türkler tarafından kurulmuş olan medeniyettir.[89]

Irak ile ilgili:
Irak Krallığı: Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı topraklar. Bu bölge büyük savaştan evvel Türkiye idaresinde idi. 1923'te meşruti bir krallık oldu. Bununla beraber yine az çok İngiliz himayesinde bir hükümettir. Milattan 4-5 bin yıl evvel buralarda Sümer Türkleri oturmuş ve Mezopotamya'da mükemmel bir medeniyet kurmuşlardı. [...] Musul'da dünyanın en zengin petrol, neft ve zifi kaynakları vardır. [...] Musul halkının çoğu Türk'tür.

Darkot ve Alagöz'ün (1939) kitabında da Irak konusu işlenirken Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin dışında kalan ve zengin petrol yataklarına sahip olan Musul'un Türkiye'nin "doğal bir parçası" olduğuna dair argümanlar geliştirilmiştir:

Cenup Doğu Anadolu'da Dicle Irmağı boyunca cenuba doğru inelim: Arazinin düzleştiğini, sıcaklıkların arttığını, yağmurların azaldığını görürüz. Fakat burası asıl Irak değildir. Doğrudan doğruya memleketimizin bir parçası iken bizden ayrılan Musul bölgesidir.

[...] Daha cenuba gidersek yağmurların tamamıyla azaldığı, yazların çok sıcak geçtiği, ırmak boyunca hurmalıkların sıralandığı bir başka memleket önümüze çıkar: Burası asıl Irak'tır.

[...] Irak'a hiç benzemeyen ve ahalisi en ziyade Türk olan Musul bölgesi dışında Iraklıların çoğu Arap'tır. Bunların ırmak kenarlarında, kasabalarda yaşayanları ziraatle, göçebe olan diğer kısmı da çobanlıkla geçinir. Musul bölgesinde, Kerkük civarında zengin petrol membaları vardır. Bu petroller demir borularla Akdeniz kıyılarında Trablusşam ve Hayfa limanlarına gönderilmektedir.[90]

89 *Y.a.g.e.*, s. 72.

90 Darkot ve Alagöz, *Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 16-18.

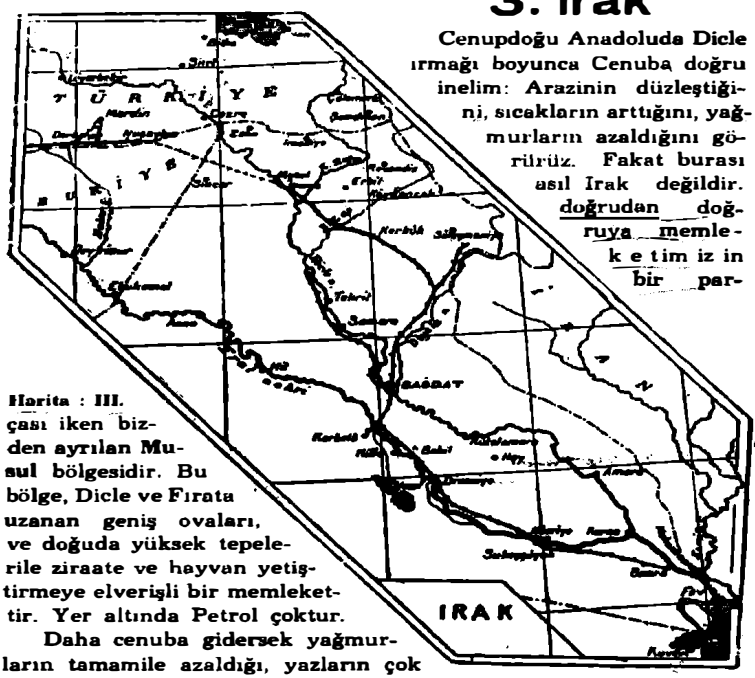
Yukarıdaki pasajda dikkat çeken nokta 1923'ten sonra askıya alınarak daha sonra 1925-26'da halledilmiş olan Musul meselesinin 1939 yılında 17. basımını yapmış olan ilkokul 5. sınıf kitabında hâlâ Türklerin ülkesinin parçası olarak tarif edilmesidir. Bunun nedeni Hatay'ın ilhakından sonra yeniden Musul ve Kerkük'ü gündeme taşımak fikrinin filizlenmesi ve genç kuşakların zihninde bu bölgeye dair bir Türk perspektifi çizmek olabilir.

İran halkı er[illegible]de çiftlik ve hayvan yetiştirmekle geçinir. İran **Halıları**, büt[illegible]nyada tanınmıştır. Son zamanlarda bulunan petroller İran[illegible] dünyanın mühim petrol memleketlerinden biri derecesine çıkarmıştır.

Bu memleket Bayazıt - Erzurum - Trabzon transit yoluyla bize halı, tömbeki gibi şeyler satar, bizden tuz, tütün, kumaş, [Avrupa malı] v. s. alır.

3. Irak

Cenupdoğu Anadoluda Dicle ırmağı boyunca Cenuba doğru inelim: Arazinin düzleştiğini, sıcakların arttığını, yağmurların azaldığını görürüz. Fakat burası asıl Irak değildir. doğrudan doğruya memleketimizin bir par-



Harita : III.

çası iken bizden ayrılan **Musul** bölgesidir. Bu bölge, Dicle ve Fırata uzanan geniş ovaları, ve doğuda yüksek tepelerile ziraate ve hayvan yetiştirmeye elverişli bir memlekettir. Yer altında Petrol çoktur.

Daha cenuba gidersek yağmurların tamamile azaldığı, yazların çok

Resim 17. Kaynak: Besim Darkot ve C. A Alagöz, Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri, *İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s. 16.*

Aynı şekilde Hatay meselesinin tartışıldığı dönemde Suriye ile ilgili Geylangil'in (1938-39) kullandığı şu ifadeler dikkat çekicidir:

> Suriye ahalisi cinsçe ve dince karışıktır. Burada hayli Türk vardır, hatta Antakya bir Türk şehridir. Ahalinin çoğu da Müslüman'dır. [...] Halep Suriye'nin en meşhur şehirlerindendir. Antakya Asi Nehri üzerindedir. Antakya ve İskenderun bölgesi tamamen Türk'tür. Buraya Hatay adı verilir. Son zamanlarda burası Atatürk'ün yüksek zekâsı ile istiklalini kazandı.[91]

Yukarıdaki pasajı okurken dikkat edilmesi gereken nokta henüz Hatay'ın Türkiye'ye katılmadığı, Hatay'ın bağımsızlık ilan ettiği bir dönemde yazılmış olmasıdır. Resmî söylemi takiben bu topraklar gelecek kuşaklara Türklük, Sümer Türkleri ve Türklerin kurduğu Mezopotamya medeniyeti üzerinden tarif edilmektedir. Genel anlamda güneydeki komşu ülkeler tarif edilirken "Türk medeniyetinin arkaik varlığı" rutin bir şekilde bu kitaplarda vurgulanmaktadır. Eski zamanlarda başarılmış işlerin bütünsel biçimde "Türk medeniyeti" altında gruplandırılması, dönemin baskın reflekslerinden biridir.

1941-1950 arası okul kitapları

Nüfus ve ulus

1941-1950 arası okul kitaplarına homojen bir Anadolu-Türk kimliği söyleminin yerleştiği görülmektedir. Özellikle kitaplarda 1920'lerde zikredilen Kürtlerin varlığından hiçbir şekilde söz edilmemekte, gayrimüslimler de şehirlerde yaşayan önemsiz bir azınlık grubuna indirgenmektedir. Örneğin, Hamid Sadi Selen'in (1942-1943) ortaokullar için yazdığı eserde özellikle "Türkiye'nin nüfusu Türklerden bileşiktir," cümlesini görürüz. Selen'e göre "Yalnız bir iki büyük şehirde Rum, Ermeni, Yahudi bulunmaktadır ki, sayıları 400 bini

91 Geylangil, *a.g.e.*, s. 27.

geçmez."[92] Besim Darkot'un kitabında ise homojen Türk nüfusunun meydana gelişi şöyle açıklanır:[93]

1) Yabancı ayrılıkçı etnik gruplar ülkeden koptular.

2) Yunanlılar Yunanistan'a mübadele sonucu gittiler.

3) Ermeniler Anadolu'yu terk etti.

Bu bağlamda "Türk nüfusunun ulusal birliği" teması sıkça karşımıza çıkmaktadır. Besim Darkot'un liselerde okutulan *Türkiye Coğrafyası* (1948) kitabına göre[94] bu nüfusun en önemli niteliği "her memlekette görülmeyen ulusal birlik"tir. Türkiye nüfusu "kendi varlıklarını yurdun varlığına bağlamış olan, yani Türklerden" meydana gelir.

Darkot'a göre "din bakımından %98'i Müslümandır, 1935 sayımına göre 226 bin Hıristiyan vardır ve bunlar daha ziyade İstanbul'da yaşayan Rum ve Ermenilerdir ve buna ek olarak yine çoğu büyük şehirlerde yaşayan Museviler vardır." Darkot'un yorumuna göre "Türklerin birliği içinde insanları farklılaştıran coğrafi şartlara göre şekillenen geçim yollarıdır; Batı ve Güney bölgelerinde ziraat ve yemişçilik yapanlar, İç Anadolu'da tahıl üretimi yapanlar, Doğu bölgelerimizde hayvancılık yapanlar, Karadeniz'de ise iklim bölgesinin ürünlerini yetiştiren ve denizcilik yapanlar" vardır. Bütün bu insanlar "farklı çalışmaları ile birbirini tamamlar ve Türkiye'yi kendine yetecek bir bütün haline koymaya yardım ederler". Darkot'un çizdiği bu resimde "nüfusun birlik ve dayanışması" etnik farklılıkları dışarıda bırakmaktadır; bu mantığa göre farklılık sadece yaşanılan coğrafi şartlardan kaynaklanır, yani "bütünlüğü bozacak etnik bir farklılık"tan ziyade coğrafyanın getirdiği "doğal" çeşitlilik ve dayanışma söz konusudur.

1941 sonrası okul söyleminde dikkati çeken başka bir özellik bölgelerin iklim ve yer şekillerinden başka zirai üretim, ormanlar, madenler, ulaşım ve ticaret yolları bakımından da birer

92 H. S. Selen, *Tatbikatlı Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942-1943, s. 63-67.

93 Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, [1942], İstanbul: Maarif Matbaası, 1948, s. 110.

94 *Y.a.g.e.*, s. 77-78.

kaynak olarak tarif edilişidir. Bu konuya kısaca ekonomik coğrafya başlığı altında değineceğiz.

Ekonomik coğrafya

1941 sonrası okul söyleminde vatanın ve bölgelerin aynı zamanda bir üretim ve tüketim kaynağı, yani ulusal pazar olarak görülmesi söz konusudur. Türkiye coğrafyası okul kitaplarında tahıl ziraati, hayvancılık, sanayi bakımından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Besim Darkot'un kitabında Cumhuriyet hükümetinin endüstrileşme programındaki amacı "1) yurdumuzu şimdiye kadar olduğu gibi başka memleketlere hammadde gönderen ve yapılmış eşya alan bir pazar halinden kurtarmak, 2) hem ziraat hem endüstri alanında kendi kendine yetebilecek bir bütün haline koymak" şeklinde açıklanmıştır.[95] "Yurdumuzu Tanıyalım" başlığı altında ekonomik coğrafyaya dair verilere yer verilmekte, toprağın bereketi kutsanarak sunulmaktadır:

> Türkiye. Üzümler memleketi, tütünler memleketi. Pamuğun, buğdayın, arpanın yurdu. Kayısının, incirin, elmanın vatanı. Bereketi topraktan köpürmüş Türkiye. Sende ne yok ki: Fındık sende yetişir. Portakalın, dudun iyisi sendedir. Mısır en iyi senin topraklarında boy atar. İpekböceği en sağlam ipi sende örer. [...] Bereketli toprağının altında da hazineler gömülü. Bakırlı, demirli, kömürlü, kromlu, petrollü bir karış toprağına paha biçilmez.[96]

Darkot, ulaşım ve yol yapımının ülkenin ekonomik ve siyasal birliğine hizmet eden bir faktör olduğunu vurgulamış, "memlekette varlığı bilinen en eski kara yollarının 40 yüzyıl evvele ait Eti yolları olduğunu" ifade etmiştir. "Osmanlı devletinin parlak devirlerinde yollara ve imara önem verildiği, ama daha sonra kendi haline bırakıldığı"nı belirten Darkot'a göre

95 *Y.a.g.e.*, s. 191.

96 Mefharet Arkın (Erenköy Kız Lisesi tarih Coğrafya Öğretmeni) ve Osman Yalçın (İskilip Resim-İş öğretmeni), *Yeni Coğrafya, İlkokul Sınıf 4*, İstanbul: Bir Yayınevi, 1948, s. 13.

Türkiye Cumhuriyeti'nin başarılarından biri de ulaşım konusunda yapılan atılımlardır, "İstanbul-Edirne, Balıkesir-Çanakkale, Samsun-Diyarbakır, Trabzon-Erzurum arasındaki yollar tamir edilmiş, yeni yollar açılmıştır, Lozan Antlaşması ile kabotaj hakkını elde eden Türkiye'de Türk limanları arasında yolcu ve eşya taşıma inhisarı Türk gemiciliğine bırakılmıştır". Ayrıca yine aynı metinde "Büyük Şef İsmet İnönü demiryolu yapmaya çok önem vermiş, 1928-1937 arasında memlekette yapılan tekmil demiryolları satın alınarak devlet idaresinde toplanmıştır," denilmiştir.[97]

Bu dönemde okul söyleminde yeni kurulan Cumhuriyet'in komşulara dönük "kartografik endişesi" azalmış, komşularımızdan gelecek tehditlerden çok ticaret hacmine yer verilmiştir. Anımsayacağımız gibi Yunanistan, 1930'lardaki okul kitaplarında düşmanlarımızdan sayılırken 1940'larda Batı'daki komşumuz olarak tarif edilmektedir. İki ülke arasındaki kömür, buğday, yün, zeytin, tütün, üzüm alışverişine değinilmekte, hatta kitapta Yunanistan milli kıyafetleriyle iki Yunan çocuğun fotoğrafı ile temsil edilmektedir.[98] Güney komşularımız Irak ve Suriye topraklarındaki petrol sahaları ve geçiş yolları özellikle belirtilmektedir. İran'ı ve Sovyetler Birliği'ni tanımlarken yüzölçümü ve nüfus bakımından Türkiye ile karşılaştırmalar yapıldığı görülmektedir. Yüzölçümü bakımından "Sovyetler Birliği ve büyük kısmı çöllerle kaplı İran bir tarafa bırakılırsa Türkiye bütün diğer komşularından daha büyüktür." Nüfus olarak ise Türkiye 1950 sayımına göre 20.935.000 kişi ile Avrupa'dan daha tenha, Irak, İran, Suriye'den daha kalabalık" olarak tarif edilmiştir.[99]

Yeryüzünde Türkler

Bu dönemde "Dünya Türkleri" teması altında Asyatik köken vurgusu yine göze çarpsa da, 1930'lara kıyasla vurgu da-

97 Darkot, *a.g.e.*, s. 203.

98 Arkın ve Yalçın, *a.g.e.*, s. 93.

99 Nurettin Seçkin, *Coğrafya, Orta III*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954, s. 11.



Resim 18. "Yeryüzünde Türkler Nerelerde Yaşarlar, Nerelerde Çoğunluktadır?" Bkz. Sırrı Erinç ve Sami Öngör, 1954, s. 142.

ha geriye çekilmiştir. Dünyadaki Türklerden söz edilirken Doğu ve Batı ve Kuzey Türkleri diye ayırımlar yapıldığını Anadolu Türklerinin Batı Türkleri olarak kategorize edildiğini görmekteyiz.

1948 yılına ait başka bir kaynakta yine "Yeryüzünde Türkler" adlı konu başlığı altında Türklerin yaşadığı coğrafya Batı ve Doğu Türkeli olarak ayrılmıştır. Bu topraklar Türklerin tarihsel anayurdunun bir parçası olarak tarif edilmiştir. Türk Tarih Tezi'nin etkisi altında yazılmış bu bölümde "tarihin yazdığı devirlerden binlerce yıl önce, Avrupa yerlileri sık ve geçilmez ormanlarda iki yana kımıldayamıyorken, ağaç kovuklarında ve mağaralarda birbirinden habersiz yaşarken Türklerin arpa, buğday, ektikleri, saban kullandıkları ve hayvanları evcilleştir-

diği ve toplu halde yaşadıkları"[100] ifade edilmektedir. Yine aynı kaynakta "bugün dünyada Türklerin 65 milyon kadar olduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş ülkelere yayıldığı zamanlardan Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Suriye, Irak, Kuzey Afrika'ya ve Mısır'a dek yerleşen Türklerin torunlarının halen oralarda oturduğu, İstiklal Savaşı'ndan sonra Yunanistan'daki Türklerin yurdumuzdaki Rumlarla değiştirildiği, her yıl Bulgaristan'da ve Romanya'da yaşayan Türklerin bir kısmının yurdumuza göç ettiği" belirtilmiştir.

Eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu alanı "Türklerin dünyaya yayılmış olma hali" olarak yorumlayan bu söyleme göre Türkiye dünyadaki köprü konumunu korumakta ve yeryüzündeki Türklerin çekim merkezi olmaktadır. Böyle bir yorum aynı zamanda Türkiye için "Asya, Avrupa, Afrika'yı birleştiren köprü, merkez ya da geçit" olduğu fikrini pekiştirmektedir

Jeopolitik konum

1920'ler ve 1930'lardan farklı olarak, 1940'larda ortaya çıkan iç ve dış siyasi faktörler Türkiye'nin coğrafi kimliğini uluslararası alanda yeniden tarif etmeye itmiştir. 1941 sonrası okul kitaplarında Türkiye'nin bölgesel ve genel olarak giderek artan bir jeopolitik önem vurgusu göze çarpmaktadır. Okul kitaplarına geçmeden önce 1940'ların siyasi ortamında kısaca "jeopolitik" kavramının nasıl algılandığına değinelim. İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa ve Alman modellerinin de "jeopolitik" adı altında tartışıldığını, Türkiye'nin tarafsızlığını tesis ederken her iki modelde de belirli bir mesafe alındığını görüyoruz. Bu dönemde fikir adamlarının söyleminde ve basında çıkan yazılarda "Türk jeopolitiği ne olmalı?" sorusu vardır. Bu soruya İkinci Dünya Savaşı koşullarında Fransız, Alman ve Rus jeopolitiğine bakarak yanıt aranmaktadır. Dönemin önemli sosyolog-

100 Ferruh Sanır (DTCF Doeçenti), Tarık Asal (MEB Orta Öğretim Şube Md.), Hayri Günden, (Ankara Gazi Lisesi, *Coğrafya, İlkokul Kitapları V*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1948, s. 69.

larından Z. Fahri Fındıkoğlu'nun 1941'de henüz savaş başlarken saptadığı şu sorunsal önemlidir:[101] "Tarafsız kalan Türkiye birçok sürprizler hazırlayan böyle bir harp sonu için kendisine mahsus bir jeopolitik davası hazırlamalı mı? İlim adamlarını bu iş için seferber etmeli midir?" Bir yandan jeopolitikayı yeni siyasal oyunların kılıfı olarak gören Fındıkoğlu[102] bir yandan da Türkiye'nin kendi önlemlerini alması taraftarıdır; sorduğu sorunun cevabını şöyle vermektedir:

> Bence milli tesanüt, ordu kadar böyle bir Türk jeopolitiği de, yarınki dünya mücadelelerinde milli davalarımızı müdafaa edecek, siyasi şahsiyetlerin işine yarayacak faydalı bir vasıtadır. Hele hudutlarımıza herhangi bir şekilde göz dikecek olanlara karşı bu yeni ilmin silahını kullanmak hayati bir zaruret olacaktır.

Bu bağlamda "jeopolitika" dışardan ithal edilen ve bir şekilde takip edilmesi gereken bir ilim olarak Türkiye'nin coğrafya söylemine girmiştir. Bu söylem genelde denge, merkez, köprü gibi metaforlarla uzun süre varlığını sürdürmüştür, halen de sürdürmektedir. 1941 sonrası kurulacak dünya düzeninde ve Türkiye'nin 1952'deki NATO üyeliğini takiben denge, merkez ve köprü söylemleri daha stratejik bir renk alacaktır.

Bu bağlamda 1941 sonrası okul kitaplarında ülke topraklarına jeopolitik kimlik biçildiğini görüyoruz. Örneğin Marmara Bölgesi'nin "köprü" olması veya Türkiye'nin dünyadaki 3 kıtayı birleştiren bir "merkez" olduğu söylemine sıkça rastlamaktayız. Resim 19'da Mefharet Arkın ve Osman Yalçın'ın yazdığı okul kitabında "köprü" literal anlamı ile Asya ve Avrupa arasına çizilmiştir; Resim 20'de ise Türkiye merkezli bir dünya var-

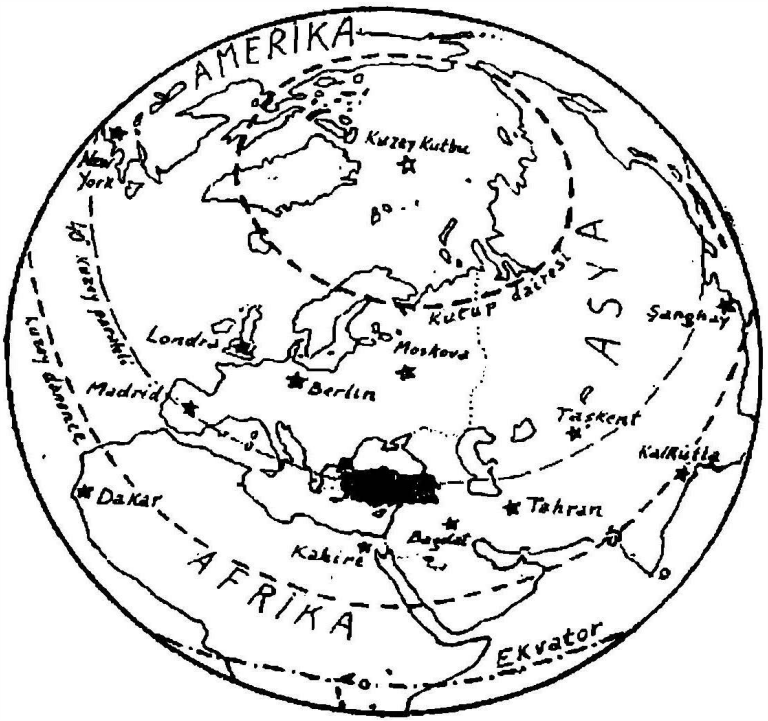
---

101 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Jeopolitik", *Cumhuriyet*, 1941, akt. Dr. M. Koyulhisarlıoğlu (et al.), *Jeopolitik: İlmi Antoloji Denemesi*, İstanbul: Gençlik Kitabevi Neşriyatı, İçtimai Eserler serisi, no. 7, 1946, s. 82-84.

102 Fındıkoğlu'na göre savaşın bu en buhranlı senelerinde (1939-1941) savaşan orduların arkasında ilim yapan Alman, Rus, İngiliz, Fransız jeopolitikacıları savaşın sonunda daha aktif olacaklar, "coğrafyacılık perdesi" altında yeni haritaların düzenlenmesinde siyasetçilere "türlü aldatmacalarla" rehberlik edeceklerdir. *Y.a.g.e.*, s. 90.



Resim 19. Mefharet Arkın ve Osman Yalçın, Yeni Coğrafya, *İstanbul. 1948, Bir Yayınevi, s. 21.*



Resim 20. Sırrı Erinç ve Sami Öngör, Atlaslı Coğrafya, İlkokul 5. sınıf. İstanbul: Güven Yayınları, 1954, s. 135.

dır, Türkiye üç kıtayı birleştiren bir orta nokta olarak sunulmuştur.

Sırrı Erinç ve Sami Öngör'ün *Türkiye Coğrafyası* kitabında Türkiye dünyanın merkezindedir. Böylelikle Türkiye Asya-Avrupa-Afrika kıtalarını birbirine bağlayan, arzın odağında yer alan bir konumda gösterilmiştir.[103]

Yine diğer bir kitapta benzer şekilde Türkiye, "Asya, Avrupa ve Afrika'yı birleştiren" bir konumda resmedilmekte ve "Avrupa'dan Asya'ya en kısa yolun Türkiye'den geçtiği" ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Anadolu, Asya Kıtası'nın Avrupa'ya doğru en çok uzanmış bir yarımadası, bir geçit köprüsü" olarak tarif edilir. "Boğazlar ise bir kilit taşı"dır. Bu konumu ile "Türkiye dünyanın en önemli yerini" kaplamaktadır.[104]

Sonuç olarak 1928-1942 ve 1941-1950 arası 1. ve 2. dönem olarak ele aldığımız okul söyleminde Foucaultcu açıdan baktığımızda okul söyleminin mimarları olan coğrafyacıların devlet otoritesine dayanarak milli eğitimin vatansever bireyler yetiştirme amacı doğrultusunda bir gerçeklik ürettiğini görürüz. İktidarın uygulaması bu sürece içkindir. Ulusçuluk bilinci çerçevesinde üretilen okul söylemi Foucault'nun kullandığı anlamda iktidar-bilgi denklemini yeniden üretmektedir.

Anthony Smith ve Benedict Anderson'dan esinlenerek "inşa edilen etnik zemin" olarak adlandırdığımız vatan tasavvuru, okul söylemiyle buluşmuş, genel anlamda yaşanılan dönemin Türklük anlatıları ile paralel gitmiştir. Bir bakıma okul coğrafyası "tarihselci" ya da "tarih dışı" anlatı kalıplar oluşturmuştur. Bu kalıpları coğrafi verilerle pekiştirmeye çabalamıştır. Biz yukarıda altını çizdiğimiz misyonlar (sınır, kolektif aidiyet, meşruiyet) açısından Türkiye'deki okul söylemini incelerken şu noktaları dikkate değer bulduk:

---

103 Sırrı Erinç ve Sami Öngör, *Atlaslı Coğrafya*, İlkokul 5. sınıf. İstanbul: Güven Yayınları, (tarihsiz), Sırrı Erinç ve Sami Öngör'ün yayımlanmış ortaöğretim kitapları bibliografyasına bakıldığında (http://www.e-cografya.com/sayfalar.php?detayID=124&talan=7) bu kitabın 1941 sonrası yazıldığı tahmin edilebilir).

104 Mefharet Arkın (Erenköy Kız Lisesi Tarih ve Coğrafya Öğretmeni) ve Osman Yalçın (İskilip Resim-İş öğretmeni), *Yeni Coğrafya, İlkokul Sınıf 4*, İstanbul: Bir yayınevi, 1954, s. 112.

i) Sınır bilinci: Özellikle "Türkiye Cumhuriyeti", "Komşu Ülkeler" ve "Yeryüzündeki Türkler" arasındaki kıyas, ayırım ve tanımlamalarda belirgin bir şekilde açığa çıkmaktadır.

ii) Kolektif aidiyet ve sadakat: 1920'lerdeki söylemde Milli Mücadele, Sevr, Lozan'da yaşanan süreçlerle gelen ulusal gurur ve zafer temasında görünür hale gelmektedir. 1930'lardaki söylemde Türklerin dünyaya medeniyet taşıması teması, 1940'larda ise Türkiye'nin jeopolitik konumu, dünya haritasında "köprü", "denge" ve "merkez" konumlarda sunulmasında yine ulusal gurur, sadakat ve özgüven hissi işlenmektedir.

iii) Bilginin "tekliği ve meşruluğu:" Bilginin resmî söylem tarafından üretilmesi ve bilimsellik iddialarıyla donatılması tek parti iktidarının eğitim siyasetinin genel karakteri olarak göze çarpmaktadır. Türkiye örneğinde okul söylemini üretenler devlet bursu desteği ile ulusal bir misyon ile Fransa ve Almanya'da coğrafya eğitimi alarak gelen ve coğrafyanın ulusal anlamda kurumsallaşmasını sağlayan fikir adamlarıdır.

1. döneme ait okul söylemini 2. dönem ile kıyaslayacak olursak 1. dönemin ilk yarısında vatan ve nüfus tanımlarında henüz homojen bir Türklük algısı yoktur. Osmanlı geçmişinden kalan çok etnili ve çok dinli yapının izlerinin halen var olduğunu görürüz. Yine bu dönemde Turancı yaklaşımlar ve büyük Türkçülüğe dair referanslar korunmaktadır. 1.dönemin ikinci yarısında bu referanslar kaybolmaya başlamış okul söylemine Türk Tarih Tezi'nin ana kavramları damgasını vurmuştur. Medeniyet vurgusu, Orta Asya-Anadolu ilişkisi ve Anadolu Türklüğünün köken anlatısı coğrafi argümanlarla (ırk ve fiziki coğrafyanın sürekliliği) desteklenmiştir.

1. dönem okul söyleminin geneline hâkim olan bir "kartografik endişe"den söz edilebilir. Bu durum savaşlar sonrasında elde kalan Anadolu'nun savunmacı bir üslupla benimsenmesinden kaynaklanmakta, komşu ülkeler "düşman" olarak tanımlanabilmektedir. Bu endişe söyleminin hitap ettiği bir "ideal Türk çocuğu" vardır, ondan beklenen vatan savunmasına hazır olmak ve daima teyakkuzda kalmaktır. Gelecek kuşaklardan ülkeyi koruma ve kendini onun için feda etme" bilincine

sahip olması, toprakla bir organik aidiyet kurması beklenmektedir. Vatan sevgisi de bu bağlamda bireysel değil kolektif anlamda yapılması gereken bir fedakârlıktır. Foucaultcu perspektiften bakıldığında okul söylemi bütün bu aidiyet kavramlarını "vatan sevgisi" adı altında içselleştirecek olan özne kalıpları üretmekte ve teyakkuz halini normalleştirmektedir.

2. dönemde ise bu kartografik endişenin sönümlendiğini, komşu ülkelere dair dış ve iç ticarete dönük daha pragmatik bir dil kullanıldığını görürüz. Yine bu bağlamda yurt bilgisinin artması amacıyla ekonomik coğrafyaya dair bilgilere yer verilmiş, farklı coğrafi bölgelerin ürettiği ve sahip olduğu zenginlikler (maden, zirai ürünler, hayvansal ürünler) detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bölgesel farklılıklar farklı kimlikler olarak değil, birbirini tamamlayan bütünün parçaları olarak sunulmuştur. Bu açıdan endüstri ve ulaşım coğrafyasının konulara eklendiğini ve bu konuların bütünsel bir kalkınma perspektifinden işlendiğini görürüz. Bu dönemde vatanın imarına ilişkin Cumhuriyet idaresinin yaptığı katkı ve icraatlar övülürken Osmanlı'nın son döneminde vatanın başıboş bırakıldığının altı çizilmektedir.

Yine 1. dönemden farklı olarak 2. dönemin son yarısında özellikle vurgulanan diğer önemli nokta, Türkiye'nin dünyadaki konumudur. İlk dönemde incelediğimiz kitaplarda vatan sevgisi ve savunması "kartografik endişe"ye dayanırken 2. dönemde buna "jeopolitik önem"in eklendiğini söyleyebiliriz. Bununla kastedilen Türkiye'nin Asya, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağlayan merkez bir rol oynadığı ve Asya ile Avrupa'yı bir köprü şeklinde birleştirdiğidir (bkz. Resim 19). Bu köprü metaforu Türk ulusal kimliğinin hem Asya hem de Batı dünyasından beslendiğine, ikisi arasında bir geçit olduğuna işaret eder. "Köprü" söylemine göre Türkiye gücünü mevcut doğal "coğrafi konumu"ndan almakta ve bu yüzden değerli kılınmaktadır. Önemli kavşaklar arasında, birbiriyle ilişki kuran coğrafi bölge ve kıtalar arasında, geçiş noktalarında olmak Doğu-Batı, Asya-Avrupa arasında konumlanmak, ülkeyi özel bir konuma yükseltmektedir. Dolayısıyla jeopolitik önem

okul söyleminde "savunmacı bir vatan sevgisine" dayanak yapılmaktadır. Herhangi bir açık tehdit olmasa da kıymetli konumuyla vatan, "uğruna ölünecek bir mekân"a dönüşmektedir. Bu tarz önermelerden doğan bir özcü yaklaşım ulusun "doğal" özelliklerini yansıtarak ulusu sabit bir gövde olarak tasarlamaktadır. Bu tarz söylemlerin sadece Türkiye'ye özgü olmadığını da belirtmek gerekir. Örneğin Azerbaycan'daki okul söylemini analiz eden bir çalışmada da benzer bulgularla karşılaşmak mümkündür. Azerbaycan'daki okul söyleminde de aynı şekilde Doğu-Batı, Asya-Avrupa, Güney-Kuzey arasında olmanın ülkeyi özel ve ayrıksı kıldığı iddiası savunmacı vatan yaklaşımları üretmektedir.[105]

Okul söyleminde "arzın merkezindeki Türkiye" tasavvuru, ülkeye yüklenen bir rol olarak da düşünülebilir. Kitaplardaki dünya ve Orta Asya haritalarında Anadolu Türkleri, "Batı Türkleri" (bkz. Resim 18) şeklinde tanımlanmış, adeta "Doğu'daki Türk dünyasına örnek olma" misyonu ile donatılmışlardır. Bu bağlamda hem 1. dönemde hem de 2. dönemdeki söylemde "yeryüzündeki Türkler" ile kurulan ilişkinin altı çizilmiş, hem Anadolu Türkleri ve diğer Türkler arasındaki siyasi sınır vurgulanmış, hem de Türkiye Cumhuriyeti bir çekim merkezi veya önder devlet olarak sunulmuştur.

105 Şammas Salur, "Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Eğitim Sistemine Yansıması", yayımlanmamış doktora çalışması, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bölüm 4, İstanbul, 2005.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Sonuç

Bu çalışmada Kemalist ulusçuluk söyleminde vatan kavramını siyaset ve coğrafya ilişkisi üzerinden anlamaya çalıştık. Öncelikle siyasi coğrafya alanındaki temel ekollerin devlet, toprak ve toplum ilişkisine bakışını analiz ettik. Kuramsal yaklaşımlar bize mekânın kolektif bellek için hatırlatıcı bir çerçeve ve coğrafi bağlam çizdiğini, bu çerçevenin coğrafyanın vatanlaşma sürecinde kullanıldığını gösterdi. Bu yönüyle mekân, devlet tarafından fiziksel ve söylemsel olarak sürekli inşa edilmekte, değişen siyasi koşullara ve aktörlere göre yeniden kurgulanmaktadır.

Çalışmamızda vatan kavramının anlamlandırılması ile ilgili gördüğümüz önemli bir nokta, Osmanlı mirasını her ne kadar reddetse de, Kemalist ulusçuluğun vatan söyleminin bu mirastan izler barındırdığıdır. Osmanlı İmparatorluğu toprakları çözülürken ortaya çıkan "imparatorluk vatanseverliği"ne içkin olan devlet vurgusu, Türkiye Cumhuriyeti vatan algısında da mevcuttur. İmparatorluk vatanseverliği ulus-devlette "devlet vatanseverliğine" doğru evrilmiş, devlet bütünleştirici öğe olarak varlığını dönüştürerek korumuştur.

Kemalizm, Türkçü akımların mirasını kendi bünyesinde eriterek dönüştürmüştür. Büyük Türkçülüğün dil ailesi ve ırk

üzerinden tanımladığı soyut anavatan imgesini Türk Tarih Tezi'nin içinde eritmiş ve Küçük Türkçülükteki somut vatan algısını Anadolu'ya yeniden bir tarih yazarak bünyesine almıştır. Bu bünyeden doğan "Türkiye" coğrafi ve tarihsel bir gerçeklik üzerine değil normatif (Batı medeniyeti ile akrabalık, Eti Türkleri gibi) kökensel imgeler üzerine inşa edilmek istenmiştir. Osmanlı döneminden beri baki kalan tavır mekânın devletle eş tutulmasıdır, başka deyişle vatan, bayrağın dalgalandığı bir hâkimiyet sahasıdır. Bunda sadece devlet geleneğinin değil, "Doğu Sorunu" bağlamında tanımlanan uluslararası güç dengesinin de payı vardır. Sevr antlaşması ile Türklere bırakılan "mini yurt", son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli'deki sınırların muğlaklığı, Musul meselesinin uzun süre askıya alınması, Hatay meselesinin 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dek gündeme taşınmaması bize uluslararası dengelerin gözetildiğini ve vatan sınırları konusunda katı bir teritoryal ilkenin işlemesinden ziyade pragmatik bir siyaset güdüldüğünü göstermektedir.

Kemalist söylemde vatanın bütünlüğünü kuran öğe, dönemsel olarak ve olaylara göre değişiklik göstermektedir. Vatan parçaları olarak görülen Musul ve Hatay hakkındaki savlar buna örnek oluşturmaktadır. Örneğin 1923'teki Lozan müzakerelerinde Musul'un Türk yurdu olduğu savı dil ve ırk öğelerine dayandırılmıştır. Bölgede yaşayan Yezidilerin "Kürt" olduğu, Kürtlerin de Türklerle "Turani ırk birliği" içinde olduğu iddia edilirken, Kürtlerin de "üstün bir soy" olduğu ifade edilmiştir. Fakat 1925'teki Şeyh Sait İsyanı sırasında Kürtlerin "üstün soy taşıdığı" fikri tamamen bir kenara bırakılarak "Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız," söylemine ağırlık verilmiştir. Musul ve Hatay meselelerinde karşımıza çıkan "Arapça tekellüm eden Türk" ifadesi önemlidir. Bu ifade, dil ve ırk öğelerinin pragmatik şekilde vatan parçalarını kuşatmak için kullanıldığına işarettir. Buradaki mantık, dili Arapça da olsa burada bazı Türklerin Arapça konuşmasına ırksal bir anlam verilemeyeceğidir. Beşinci Bölüm'de ele aldığımız gibi 1940'lardaki ünlü coğrafyacılarından Cemal A. Alagöz de yap-

tığı Hatay gezisinde "Arapça konuşsa da Arapça'nın Türk'ün bünyesine dokunamadığını" savunmuştur.

İç mekânın vatanlaşması temelde iskân ve yer adları siyasetinden beslenen, harita ve okul söylemi ile yeniden üretilen bir süreçtir. Bu sürecin sürekli kendini yenileyen dinamik bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin yer adları bakımından Türkiye'nin pek çok yerinde özellikle köy adları ikili bir özellik göstermektedir. Yöre halkının bildiği ve kullandığı adla resmî çevrelerde kullanılan adlar farklıdır. Halk genellikle yerel kültüre yerleşmiş, bilinen geleneksel adı kullanmakta, resmî çevrelerse o yerin resmî adını kullanmaktadır. Bu durum vatanın devletin belirlediği çerçeve üzerinden "inşa edilmiş etnik bir zemin" olduğunu savını desteklemektedir. Anthony Smith'in "etnik zemin" hakkında vurguladığı önemli noktayı yeniden anımsayabiliriz. Smith, ulus kurgusu bir elit manipülasyonu olsa bile en azından bu kurgunun içinde halkta rezonans yaratacak kavramlar kullanıldığını iddia etmektedir. Oysa Türkiye'de iç mekânın vatanlaştırılması süreci mekân ve insan arasındaki tarihî ve coğrafi bağı zedelemiştir. Çünkü etnik zemin yukarıdan aşağıya dayatılan normlar ve siyasi uygulamalarla (zorunlu göçler, iskân ve yer adları siyaseti gibi) inşa edilmek istenmiştir. Biz de bu nedenle Smith'in etnik zemin kavramını baş aşağı çevirerek yani yukarıdan aşağıya dayatılan normatif vatan algısını çözümleyerek Türkiye örneğini anlamlandırmaya çalıştık.

Vatan'ın normatif bir şekilde kurulmasının en önemli nedenlerinden birinin vatan-anavatan ayırımını yaparken tartıştığımız, imparatorluktan ulus-devlete geçerken yaşanan mekânsal kayma ve daralma olduğunu söyleyebiliriz. Bu kayma sonucu toprak ve nüfus arasında tarihî ve coğrafi kopukluklar olmuş, anavatan-vatan arasındaki boşluklar, Türk Tarih Tezi (TTT), Orta Asya kökeni gibi öğelerle doldurulmaya çalışılmış, bu durum da etnik kökenin mitolojik hatta tarih dışı bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Bu bağlamda TTT'de Hitit medeniyeti ve Türkler arasında bağ kuran savlar Hatay tartışmasında uygulamaya sokulmuş, "Eti Türkleri" kavramı icat edil-

miştir. Ama bu kavram popüler kullanımda herhangi bir yankı bulmadan zaman içinde resmî söylemin dayanağı olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla devlet söyleminde yer alan bu tarz kimliklendirme çabalarının halkta istenilen rezonansı yaratabildiği kuşkuludur. Yer adları siyaseti bakımından halkta belirli bir rezonansın yakalanamadığı günümüze dek süren tartışmalardan anlaşılmaktadır.

DTP Milletvekili Hasip Kaplan 20 Nisan 2008 tarihinde TBMM Başkanlığı'na bu konuda bir kanun teklifi vermiştir. Teklifte 1949 yılında çıkarılan 5442 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu uyarınca değiştirilen yer adlarının eski haline getirilmesi talep edilmektedir. Bu teklifin önemi, adı geçen kanuna dayanarak bugüne kadar 30 bin kadar coğrafi yer ismi (en çok Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da olmak üzere) "Türkçeleştirildiği halde" tartışmanın bitmediğini göstermesidir.

Öte yandan militer boyutuyla vatan söyleminin belirli bir yankı bulduğu söylenebilir. Coğrafi bağlam, güvenlik ve devletin bekası üzerinden kurgulandığı için ve halen Güneydoğu'da savaş devam ettiği için vatan savunması söylemi ("şehit kanı ile sulanmış topraklar", "vatan namustur", "söz konusu vatansa gerisi teferruattır" gibi popüler ifadelerle) belirli bir rezonans yaratmaktadır. Bu durum coğrafyanın vatanlaşması sürecinde devletin aidiyetin merkezine konduğunu, vatandaşlara "militan vatanseverlik" zerk edildiğini göstermektedir.

Cumhuriyet dönemi coğrafyacıların vatanlaştırma sürecinde etkilerine baktığımızda Coğrafya Kongresi'nin ve okul söyleminin geç de olsa devlet tarafından araçsallaştırıldığını görmekteyiz. Coğrafyanın okul söylemi ilk dönemde Türk Tarih Tezi gölgesinde ilerlemiş, Sekizinci Bölüm'deki haritalarda da örneklerini göstermeye çalıştığımız gibi coğrafyadan çok Türklerin Asyatik kökeni ve medeniyet vurgusunu meşrulaştıran imgeler üretilmiştir. Bir bakıma Türk Tarih Tezi'ni ayakta tutmak için coğrafi olgular kullanılmaya çalışılmıştır. 1941 sonrası ikinci dönemde ise vatanın ekonomik ve nüfus potansiyeline odaklanıldığını, farklı etnik adlandırmaların tamamen Türklük adı altında eritildiğini, Asyatik kökenden ziyade Batı ile Ame-

rika ile ilişkilerin odak noktasına alındığını görmekteyiz. İkinci Dünya Savaşı sırasında dünya konjonktüründe atağa kalkan "jeopolitik ilmi" yüzünden okul kitaplarında da "jeopolitik önem" söylemi artmıştır. Bu söylemin Türkiye'nin siyasi gücünün ve kimliğinin sahip olduğu "hassas coğrafi konuma" indirgendiğini görmekteyiz. "Türkiye'nin Asya ile Avrupa kıtaları arasında bir köprü" olması, "Balkanlar'ın, Kafkasya'nın ve Ortadoğu'nun gövdesi" olarak adlandırılması, "Batı uygarlığı ile Doğu uygarlığının bir sentezi" olması, "Türkiye'nin genç nüfusunun yaşlı Avrupa'ya umut vermesi" gibi söylemler günümüze dek canlılığını korumuştur. Jeopolitik söylem ve kimlik meselesi farklı düzeylerde derinlemesine (uluslararası ilişkiler, eleştirel jeopolitik düşünce, siyasi coğrafya, siyasal antropoloji) farklı analizler gerektirmektedir. Bu analizler coğrafya ve tarih eğitiminin ulusal çerçeveye sıkışmadan evrensel ve küresel anlamda yeniden kurgulanmasına yardımcı olacaktır. Örneğin TÜSİAD girişimi ile lise son sınıflarında okutulmak üzere 2001 yılında hazırlanan coğrafya kitabı bu yönde yapılan olumlu gelişmelere örnek oluşturmaktadır.[1] Kitapta Anadolu'da kurulan devletler ve bu devletlerin coğrafyası ele alınmakta, demografik yapı tarihsel ve coğrafi olarak ele alınmaktadır. Örneğin Mersin-Adana-Tarsus bölgesinde kurulan Kilikya Ermeni prensliği, Urfa kontluğu gibi çok sayıdaki tarihî oluşum haritalarla anlatılmış, Anadolu'da konuşulan 15'e yakın anadil resmî nüfus sayım sonuçlarına göre tasnif edilmiştir. Türkiye'nin demografik yapısı ve anadil ilişkisi hakkında 1925 ile 1965 yılları arasındaki sayım sonuçlarına yer verilmiş, örneğin Lazca konuşanların sayısının 40 yıl içinde 5'te 4 oranında azaldığı vurgulanmış, Zazaca ayrı bir kalem olarak gösterilmiştir.[2] Kısaca bu kitap, ulus inşa döneminde resmî söylemde hiç değinilmeyen ya da tabu olarak görülen birçok tema ve sorunsalın tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

1 TÜSİAD, *Coğrafya 2001*, Yayın Koordinatörü: Füsün Üstel, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, 2001. Bu kitabın 1. 2. ve 3. bölümü Fransızca kaynaklardan tercüme edilmiştir. 4. bölümde ise "Türkiye" başlığı konularının uzmanı olan bir grup akademisyen ve araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bkz s. 149, 170.

2 *A.g.e.*, s. 199.

Özellikle 1950 sonrasındaki okul söylemi hakkında yapılacak yeni analizler ve araştırmalar vatan kavramının seyrini izlememize yardımcı olacak ve vatan kavramının taşıdığı anlamları güncel siyaset çizgisi ile birlikte yorumlamamıza olanak verecektir. Bu bağlamda Kemalist ulusçuluğa alternatif olarak doğan, Anadolu'ya dair farklı vatan imgeleri üreten yaklaşımların 1950'lerden itibaren hareket alanı kazandığını söyleyebiliriz. Bizim araştırmamızda kısaca değindiğimiz (memleketçilik, İslamcı, Türkçü, Mavi Anadoluculuklar) yaklaşımlardan özellikle İslamcı ve Türkçü çizgilere yakın duran yaklaşımlar Osmanlı tarih ve kültürünü, Türk-İslam sentezine varan bazı dip akıntıları yüzeye taşımışlardır. 1950 sonrasında gelişen vatan kavramlarının seyrini izleyecek olan araştırmalar bize İslam ve Osmanlı mirasının Anadolu coğrafyası ile nasıl ilişkilendirildiğini gösterecektir.

Özetle, Türkiye'deki etnik zemin inşası, bize Fransız ve Alman ekollerinde gördüğümüz "mekânın uluslaşması" ve "ulusun mekânsallaşması" süreçlerinin iç içe geçen süreçler olabileceğini göstermiştir. Ulusun mekânsallaşmasında kendinden olmayanı mekândan silen *disimilasyonist* bir siyaset izlendiğini, mekânın uluslaşmasında ise tüm öğelerin tek bir kimlikle kuşatıldığını yani *asimilasyonist* bir siyaset izlendiğini gördük. Türkiye'de din farkına göre disimilasyonist bir siyaset uygulandığı, soy ve etnik köken farkına göre ise asimilasyonist bir siyaset güdüldüğü söylenebilir. Vatanın Türklük üzerinden tanımlanması ya mevcut coğrafyadaki çeşitli kültür ve katmanların Türklüğe indirgenmesini ya da farklı olanın tamamen dışarıya atılma süreçlerini beraberinde getirmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki mekân ve ulus ilişkisinin asimilasyonist ve disimilasyonist boyutundan yola çıkılarak çeşitli seviyelerde daha derinlemesine araştırmalar yapmak mümkündür. Bu çalışmalar çeşitli gruplara (Kürtler, Aleviler, Çerkezler, Yahudiler gibi), belirli şehir ve bölgelerin iskânına ya da süreçlere (mübadele, tehcir, gibi) odaklanılarak yapılabilir. Bu temalar hakkında yapılacak mikro çalışmalar ulus ve mekân ilişkisinin boyutlarını daha da genişletecek ve aydınlatacaktır.

Ek söz: Günümüzde vatanı düşünmek

Türkiye'deki ulus inşasının ilk yıllarından beri mekân ve iktidar arasında bir gerilim vardır. Coğrafi bir bellek oluşturmak, tarihsel bellek oluşturmaktan daha farklı bir donanım ve altyapı gerektirdiği için ulusal coğrafya tezleri pek gelişememiştir. Bu bağlamda mekân daha çok silinerek yapılandırılmıştır. 1. Coğrafya Kongresi'nin 1941 yılı gibi geç bir tarihte yapılması, yer adlarına, vatanın bölgelere ayrılmasına, coğrafya ders kitapları ve müfredata dair düzenlenmelerin 1941 sonrasına sarkması bunun göstergesidir. Bu tarihe dek resmî coğrafya söylemi, Türk Tarih Tezi'nin (1932) gölgesinde kalmıştır.

Okul coğrafyası, milli güvenlik ve vatandaşlık eğitimi ile "vatanın nasıl sevileceğini" gösteren, iskân ve zorunlu göç politikası ile mekânı "şenlendiren" devlet, vatan sevgisinden çok bir tür devlet vatanseverliği geliştirmiştir. 1950'lerdeki çok partili siyaset bu tasavvurun yanına başka anlamlar katmış, ulusal pazarın yapılanmasıyla birlikte vatan sevgisi "gayretli", "mesuliyetli" ve "jeopolitik konum ve duyarlıkların farkında" olan vatandaşlara yüklenmiştir. Çok partili siyaset, çoğul bir ortam yaratmaktan ziyade her siyasi oluşumun devletin uzantısı olduğu fikrini pekiştiren "milli beraberlik" ve "devlet ve vatanın bölünmez bütünlüğü"ne oynamıştır.

Vatan sevgisi, "vatan borcu" olarak tanımlandıkça, hukuk, eşitlik, sosyal haklar konusunda çekilen güncel ve somut sıkıntılar ifade edilememiş, böylelikle kolektif bilinçte filizlenecek reel bir vatan sevgisinin önü tıkanmıştır. Coğrafyayı, dağı, taşı, suyu, toprağı, tüm güzellikleri ifade eden, romantize eden vatan güzellemeleri güdük kalmıştır. İnsan coğrafyası bakımından insanların mekân bilinci çarpıtılmıştır. Söz konusu çarpıklık vatan kavramının yalnızca siyasi otoritenin sınırları olarak tanımlanmasına yol açmamış, yaşanılan coğrafyaya karşı sorumluluk bağını da azaltmıştır. Zorunlu göçler, yer adlarının değiştirilmesi gibi politikalar sonucunda coğrafya ile ilişki ya köksüzleşmiş ya da fayda-çıkar ilişkisine dönüştürülmüştür. Eğer bugün ekosistemle ilgili bir dengesizlikten söz edili-

yorsa belki ilk önce toprak-insan-devlet ilişkisinden başlamak gerekir. Popüler söylemde "Vatan toprağı kutsaldır, kaderine terk edilemez", "Vatan namustur", "Vatan için yaşanmaz ölünür; vatana el uzatanın elbet hesabı görülür" gibi sloganların çeşitlenerek artması bu çarpık bilince işaret etmekte, toprak ve vatana dair imgelem borç, ölüm, fedakârlık, öç ve endişe hisleri ile kaplanmaktadır.

Vatan imgesinin temel içeriğini, Osmanlı topraklarının dağılmasıyla başlayan, Cumhuriyet'e miras kalan ve günümüze dek gelen "kartografik endişe" oluşturur. Söz konusu endişenin ulusal bilinçte bir alt titreşim olarak korunmasının ana nedenlerinden biri "içeriye" ve "dışarıya" karşı duyulan güvensizliktir. Türk ulusçuluğunun tarihsel algısına göre komşu ülkeler mekânsal olarak hep daha "büyük" olmak arzusu taşırlar. Zaman zaman medyada yer alan "Büyük Yunanistan", "Büyük Ermenistan" ve "Kürdistan"ı gösteren, çeşitli renklere bölünmüş Türkiye haritaları ve sansasyonel anlatılar uzun süre bu endişeyi beslemiştir.

1990'larda vatan vizyonuna dair "köprü ülke", "jeopolitik konum" retoriğinin ön plana çıktığını, komşu coğrafyalardaki (Balkanlar, Orta Asya ve Avrasya) yeni devlet ve etnik gruplarla Türklük üzerinden ilişkiler kurulduğunu görüyoruz; hatta bu dönemde Çin Seddi'ne kadar uzanan bir Türk dünyasından bahsedilmiştir. Siyasal konjonktüre bakıldığında bu dönemde Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunun geri çevrilmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi dış ilişkileri etkileyen faktörler olmuştur. Türkiye, Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülkeler arasında yer alarak yeni ülkeleri "Türki cumhuriyetler" olarak tanımlamıştır. 1930'larda Türklüğün kök mekânı olarak mistifiye edilen Orta Asya, reel siyaset alanında bir "kimlik mekânı" olarak canlanmıştır. 2000'lerden sonra ise Türk dış politikası söylemindeki coğrafi muhayyilenin hayli değiştiğini görüyoruz. 2000'lere dek komşu coğrafyalar ile etnik kimlik ve "kartografik endişe" üzerinden kurulan ilişki, medeniyet, bölgesel ve kültürel ittifaklar, ortak din kültürü üzerinden kurulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede AK

parti iktidarı Türkiye'yi dünyada yeniden konumlandırmış, dış politika söyleminde "köprü ülke" retoriğinden vazgeçmiş, bunun yerine "merkez ülke" tanımı yapmıştır. "Merkez ülke" rolü üzerinden, komşu coğrafyalar ile stratejik çıkarları buluşturan yeni bir söylem geliştirilmiştir.

"Merkez ülke" rolü, eskiden Osmanlı mülkü olan topraklarla şimdi yeniden nasıl bir ilişki kurulacağını tarif etmeye çalışmaktadır. Bu tavır elbette karşı tepkiler üretmiştir ve tepkiler temelde vatan kavramı etrafında toplanmıştır. Örneğin Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Çetin Doğan'ın görev devri nedeniyle veda konuşması sırasında, "Mehmetçiğin kanını Galiçya'da, Yemen'de akıttık; niçin akıttığımızı hâlâ soruyoruz", ifadesi "Yemen vatan toprağı mıydı?" sorusu "vatan toprağının neresi" olduğuna dair bir tartışma başlatmıştır. Bu noktada Doğan'ın Osmanlı askerini "Mehmetçik" olarak tanımlamasının bir kavram karmaşasının yansıması olduğunu görmek gerek. Bunun temel nedeni Osmanlı'nın "Memalik-i Şahane"si ile Cumhuriyet'in "vatan"ı arasındaki kavramsal kopukluk ve süreksizliklerin netleşememesidir. Bunun ötesinde Çetin Doğan'ın sorusuna *Hürriyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmenliği yapan Ertuğrul Özkök'ün "Komutan'ın tarih bilgisinden yoksun olduğuna, 'nasibini almamış' bulunduğuna inanmak istemediğini vurgulayarak, "Şunları yüzünüze söylemeyi çok isterdim: Mehmetçik orada kan verdi. Çünkü oraları vatan toprağı idi. Savunduğumuz yer vatan toprağı idi", şeklinde yanıt vermesi ise bir başka içinden çıkılmaz vaziyet arz etmektedir.

Kavramsal kopukluk ve süreksizlikleri netleştirmenin bir yolu Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yemen, Galiçya gibi sınır boylarına ne amaçla gidildiği, dönemin tarihselliği içinde neler olduğuna bakmaktır. Aksi takdirde popüler medya ve okul söyleminde ve hatta üniversitede okutulan kitaplarda süregelen milliyetçi ve mukaddesatçı tarih söylemleriyle yine aynı karmaşanın kucağına düşülür. Öncelikle imparatorluk mantığının nasıl işlediği çözümlenmeli, iç ve dış mekânın sosyo-politik anlamının ne olduğu düşünülmeli, siyasi örgütlenmenin hangi koşul ve fırsatları göz önünde bulundurarak yaptığı anlaşılma-

lıdır. Aksi takdirde Tarihçi Prof. Dr. Salih Özbaran'ın da belirttiği gibi çok etnili, birçok memleketten mürekkep, yani *Memalik* olan bir imparatorluğu, coğrafi, etnik ve siyasi sınırları, yani *vatan* mantığı üzerine kurulu ulus-devlet üzerinden tartmak gibi beyhude bir çaba içinde kıvranılır. Bu bağlamda zaman ve mekânın sosyopolitik bir örgütlenme şekli olduğunu her dönemin kendi tarihsel ve coğrafi koşulları içinde bir yapı arz ettiğini unutmamak gerek.

Günümüzde mekân ve sınır algısı farklı bir nitelik kazanmıştır; coğrafya artık pasif bir sahne değil, bir dinamik aktör veya süreç olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda ulus-devletin güç ve egemenlik sahası olan vatanın sınırları, küreselleşme- yerelleşme adı verilen siyasi-kültürel süreçlerin etkisiyle sarsılmaktadır. Sınırlar modern zamanlarda olduğu gibi devletler, uluslar, ırklar ve diller üzerinden değil, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik alanlar, din-medeniyet, gelişme kutupları, enerji bölgeleri, ticaret ağları hatta sanal ortamlar üzerinden çizilmekte ve örgütlenmektedir. Coğrafya, postmodern paradigmalarla, "etno-mekân", "kentsel mekân", "üçüncü mekân" gibi kavramlarla yeniden algılanmaktadır.

Yeni mekân algısı, hem ülkelerin hem de şehirlerin yeni merkezler olarak tanımlanmasında ve giderek "markalaşma"sında da rol oynamaktadır. Bir ürün için markalaşma daha çok satış ve kâr elde etmesi anlamına gelirken, şehir ve ülke için daha fazla ziyaretçi, daha fazla yatırımcı ve daha fazla gelir anlamına gelmektedir. Rekabetin küresel çapta hız kazanmasıyla dünyanın her köşesindeki ziyaretçiler, yatırımcılar ve sakinler için çekim merkezi olmak yöneticiler için önemli hale gelmeye başlamış, devlet söyleminde kalkınma süreci de bir "markalaşma ve pazarlama mantığı"na tercüme edilmiştir. Eskiden ülkenin "temsil edilmesi veya tanıtılması" sorunundan söz edilirken, şimdilerde satışı teşvik etmek (promosyon) ön plana çıkmıştır. Örneğin 2008 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı 15 ilde marka şehir oluşturmak için çalışmalara başlandığını ilan etmiş, 2010'da İstanbul, Macaristan'ın Peç ve Almanya'nın Essen kentleriyle birlikte 2010 Avrupa Kültür Başkenti olmaya hazır

bulunarak Türkiye'deki "marka şehir"in bir prototipini oluşturmuştur.

Günümüzdeki "markalaşma" sürecine paralel olarak, inşa döneminden gelen "kartografik endişe" varlığını devam ettirmiştir. Örneğin son yıllarda popüler tabirle "yabancıya toprak satışı" olarak adlandırılan konunun tartışılma biçimi, ana akım Türk ulusçuluğunun "vatan" ve "yabancı" vizyonunun değişmediğinin göstergesidir. 2003 yılında Tapu ve Köy Kanunu'nda yapılan değişiklikler "vatan toprakları üzerinde oynanan oyunlar" olarak görülmüştür. Yasaya göre Türk vatandaşı olmayan bireylere kendi ülkelerindeki karşılıklılık ilkesine göre taşınmaz mal edinme hakkı tanınmıştır. Yasayı eleştirenler "yabancıya toprak satışı"nın Türkler için ölümcül tehlike arz ettiğini, "Sevr'in hortlatıldığını" iddia etmiştir. Öte yandan yasayı savunanlar da tamamen faydacı bir zihniyetle konuya yaklaşmış, "ekonomik akıl"a gönderme yaparak böylelikle Türkiye'nin artık küresel piyasa aktörü olmasına sevinerek, genel refah seviyesinin artacağını iddia etmiştir. Bu iki kutuplu tartışmanın ötesinde gayrimenkul satışlarını tetikleyen temel olgudan yani "uluslararası emekli göçü"nden hiç söz açılmamıştır. Uluslararası emekli göçünün Türkiye'ye yönelmesine neden olan koşullara, kimlerin ne şekilde gelip Türkiye'ye yerleştiğine dair araştırmalara kulak asılmamıştır.

İspanya, Yunanistan, İtalya ve Fransa'nın güney kıyılarından sonra Türkiye kıyılarının bir göç merkezi haline gelmesi, bir zamanlar Avrupa'ya ucuz emek yollayan Türkiye'ye şimdi Avrupalı emeklilerin göçmesi başlı başına bir araştırma konusudur. Uluslararası emekli göçü, neo-liberal siyasetin şekillendirdiği küresel emlak pazarı ile birlikte gelişen yeni bir olgudur. Bu konuda bölgesel, sosyal, ekonomik düzlemde nasıl politikalar üretileceğini, tarım ve orman arazilerindeki usulsüz inşaatlarla nasıl başa çıkılacağını tartışmak yerine, gayrimenkul alanların "yabancı" olması tartışılmıştır. "Kartografik endişe" ve "ekonomik akıl" arasında gidip gelen sarkaç, bu konudaki somut politika tartışmasını paralize etmiştir. Medyada bolca "Türkiye'nin işgal haritası"na yer verilmiş, Akdeniz kıyıları-

na yerleşen emekli Avrupalıların Türkiye'yi nasıl gizlice böleceğine dair senaryolar yazılmaya başlanmış, çoğu yanlış ve tutarsız gayrimenkul istatistikleri yayımlanmıştır. Oysa dünyadaki mekân, yaşam alanı ve mülkiyet algısı değişmiş, ulaşım kolaylığı, teknolojik gelişmelerin rüzgârıyla büyüyen yeni ulusötesi yaşam tarzları doğmuştur; insanlar yaşam alanlarını doğup büyüdükleri coğrafya ile değil farklı ülke ve mekânlar arasında kurdukları hareketlilik eksenleriyle tanımlamaya başlamışlardır.

Dünyada değişen mekân algısı ve coğrafya tasavvurları Türkiye'deki yeni coğrafya okul kitaplarının söylemini de etkilemiştir. Örneğin 2001'de bir grup uzman araştırmacının hazırladığı, TÜSİAD tarafından basılan yardımcı ders kitabı *Coğrafya*'da dünya, jeopolitik ve kültürel gezegen olarak incelenmekte, bölgeler ve kentler yeni merkezler olarak tanıtılmaktadır. Kitapta Anadolu, kültürel coğrafyası insanlık tarihinin katmanlarını taşıyan bir "çekirdek bölge" olarak tanımlanmış, kültür ve yerleşme coğrafyası bağlamında Helenistik, Roma ve Bizans, Selçuklu ve Osmanlı mirasının ortaklığı üzerine oturan bir Türkiye resmi çizilmiştir. Türkiye "yükselen bölgesel bir güç" olarak tarif edilmiş, hedef ise "Avrupa Birliği'ne üye olmak ve Avrasya'da etkin olmak" şeklinde vurgulanmıştır. TÜSİAD'ın sunduğu Türkiye portresi Milli Eğitim Bakanlığı müfredatında kısa zamanda yankı bulmuş gibi görünmektedir. İlköğretim 6. ve 7. sınıf 2005 yılı öğretim programı çerçevesinde Sosyal Bilgiler eğitiminde "küresel vatandaşlık" eğitimi hedeflenmiş, Ortaöğretim 10. ve 11. sınıf coğrafya kitaplarında "Mübadele, İşçi Göçleri, Kimlik, Küresel Kentler" gibi konu ve kavramlar ele alınmıştır. Ekolojik denge, kültür ve nüfus politikaları gibi süreçlerin karşılaştırmalı olarak tanıtılması, Türkiye'nin artık homojen bir varlık olarak değil "mekânsal bir sentez" olarak adlandırılması dikkat çekicidir. Bu bağlamda, okul kitaplarında ulus ve vatan merkezli değil, "dünya" ve "bölge" merkezli bir anlayış göze çarpmakta, küreselleşme sürecine eklenmek isteyen bir Türkiye portresi çizilerek, coğrafyanın kültürel ve ekonomik potansiyelinin vurgulandığı görülmektedir.

Vatan imgesi bir etki-tepki sarmalı içinde farklı şekiller almakta, giderek daha çok simgeselleşmektedir. Vatan, ulus-devlet mantığı içinde zaten yüzyıllardır ulusal kimlikleri tekleştirmek için bayrak, harita gibi simgeler aracılığı ile logo haline gelmiştir. Ulusal sembollerin gündelik hayatın alışkanlıklarına sinmesi, banknotlar, demir paralar, pullar, günlük gazete logoları üzerinden düşüncelere yerleşmesi ulusçuluk çalışmaları literatüründe, ünlü "banal milliyetçilik" tabiri üzerinden hayli tartışılmıştır. Logolaşmanın yeni süreçlerle kesişen en çarpıcı tarafı ise ulusal mekânı *portatif* kılmasıdır. Böylelikle popüler-kültürel alanda bayrak veya harita logosu kolayca açılıp kapanabilmektedir. Bugün durumun banal milliyetçiliğin daha ötesinde, ulusun mekânsallığına dair önemli belirtiler gösterdiğini algılamak gerek. Bir simgenin her yerde olması hiçbir yerde olmamasıdır. Yani örneğin "toprakların sahibi"nin her yere durmadan bunu hatırlatıcı (bayrak, harita vb.) işaretler koyması, sahip ve ait olmaya dair derin bir şüphe ve endişeyi ifşa etmektedir.

Bununla beraber sanal ortamda ulusal logo ve çeşitli ulusal simgelerin küresel aktörler tarafından kullanılması bir gurur ve sevinç kaynağı olabilmektedir. Örneğin Cumhuriyet'in 87. yılında dünyaca ünlü arama motoru *Google*, sadece Türkiye sayfasına özel olarak 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı için tasarlanmış olan logoyu kullanmış ve bu durum büyük bir övgüyle karşılanmıştır. Müteakiben *Google* "vatan şairi" olarak bilinen Mehmet Akif Ersoy'un doğum gününde de aynı uygulamaya giderek özel tasarımlı logo üretmiştir. Fakat bunun üzerine *Google*'a Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan 10 Kasım ile ilgili özel tasarımlı logo kullanmadığı gerekçesiyle yoğun eleştiriler gelmiş, bu eleştirilere cevaben, *Google* Türkiye İletişim Ofisi özel açıklama yapmak durumunda kalmıştır.

Yaşanılan dönüşümler kaçınılmaz olarak kendi iç çelişkilerini üretecektir. Dönüşüme karşı verilen ilk doğal tepki, soyut vatan imgesine yeniden sarılmaktır; ancak toprağa bağlılık ve yerellik, küreselleşmeye karşı kimi zaman bir direniş alanı olarak görülse de, aynı zamanda küreselleşmenin bir uzantısıdır.

Sonuç olarak kimlik ile mekân arasındaki bağın gücü, yeniden gündeme gelmekte, yerel ve bölgesel özgünlükler sınır ötesi ortamda ağırlık kazanmaktadır. Türkiye, yaşadığı büyük dönüşüm içinde, muhafazakârlaşma-tepkici ulusçuluk kıskacında, vatan kavramı ile daha uzun yıllar hesaplaşmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Coğrafya Kitapları

Aksan, H. ve Bilbaşar, K., *Yeni Programlara Göre Orta Okullarda Öğretmen Öğrenci İçin Tarih-Coğrafya Yurddaşlık Bilgisi*, 1950.

Alagöz, Cemal Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Coğrafya Dersleri*, Ankara, 1926.

Ali, Emin, *Türk Çocuklarına Tarih-Coğrafya Dersleri, İlk mektep 4. sınıf*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1933.

Arkın, Mefharet ve Yalçın, Osman, *Yeni Coğrafya, İlkokul Sınıf. 4*, İstanbul: Bir Yayınevi, 1948.

Asım, Mehmet ve Cevad, Ahmed, Anadolu *Yavrusunun Kitabı*, İstanbul: Matbaai Amire, 1917.

Baymur, Fuat, *Coğrafya Öğretimi*, İlkokul Öğretmenleri Meslek Kitapları Serisi, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1946.

Binbaşı Hüseyin, *Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat Coğrafyası*, Istanbul: Mihran Matbaası, 1887.

Darkot, Besim ve Alagöz, Cemal, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi 1927 (Bu kitap Kültür Bakanlığı'nın 1936 sayılı kararına göre tadil edilmiştir. Bkz. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939-1940).

Darkot, Besim, *Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1942.

Duran, Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafya-ı Tabii ve İktisadisi*, İstanbul: Millet-Emiri Kitap, 1917.

Duran, Faik Sabri, *Türkiye Coğrafyası: Lise 3*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1932.

Duran, Faik Sabri, *Yeni Türkiye Coğrafyası*, İstanbul: Marifet Matbaası, 1928.

Duran, Faik Sabri, *Yeni Türkiye Coğrafyası, Lise 3*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938.

Duran, Faik Sabri, *Lise 3 İçin Coğrafya Soruları*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935.

Duran, Faik Sabri, *Türkiye Coğrafyası: Lise 1-3*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1929.

Erinç, Sırrı ve Öngör, Sami, *Atlaslı Coğrafya*, İstanbul: Güven Yayınevi, 1954.

Geylangil, Saffet, *Yeni Resimli ve Haritalı Umumi Coğrafya, 5. sınıf*, İstanbul: İnkılâp ve Cumhuriyet Kitabevleri, 1938-1939.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yurt Bilgisi, İlkokul 5. sınıf*, İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1927-1928 (Gölpınarlı'nın kitabı Kaynak Yayınları tarafından Türkçeleştirilerek yeniden basılmıştır. Bkz. Gölpınarlı, *Yurt Bilgisi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007).

Kazancıoğlu, A. S., *İlk Mekteplere Yeni İlk coğrafya*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1929.

Kazancıoğlu, A. S., *Yeni Orta Coğrafya, 3. sınıf*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1935-1936.

Kazancıoğlu, A. S., *Milli Coğrafya*, İstanbul: Millet-Emiri Kitap, 1917.

Sanır, Ferruh; Asal, Tarık ve Hayri Günden, *Coğrafya* İstanbul: MEB, 1948.

Seçkin, N. ve Devrimci A., *Büyük Devletler Ve Komşu Hükümetler Coğrafyası*, İstanbul: Üçler Basımevi, 1946.

Seçkin, Nurettin, *Coğrafya, Orta: III*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1954.

Selen, H. S., *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Milliyet Matbaası, 1930.

Selen, H. S., *Ortaokullar için Tatbikatlı Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1942-1943.

Şeref, Abdurrahman, *Istatistik ve Coğrafyay-i Ümrani*, İstanbul: Dersaadet, 1898.

TÜSİAD, *Coğrafya 2001*, yayın koordinatörü: Füsün Üstel, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, 2001.

Kongre Metinleri ve Belgeler

Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar-Müzakere Zabıtları, Ankara: Maarif Vekâleti, 1932.

Birinci Coğrafya Kongresi: Raporlar, Müzakereler, Kararlar, 6-21 Haziran 1941, T.C. Maarif Vekilliği, Ankara.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridеleri, Ankara: TBMM Kültür ve Sanat Yayınları, 1992.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi, klasör 7, dosya 1335/14, fihrist 18-2,18-3, sayı 82, vsk. 1783, Ekim 1982.

***Belleten* Dergileri**

Belleten, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

– c. II, sayı 7-8, 1. Teşrin, 1938.

– c. VIII, sayı 29, 2. Kanun, 1944.

– c. XLV/1, sayı 177, Ocak 1981.

– c. XLIX, sayı 193, Nisan 1985.

Basın Arşivleri

Ayın Tarihi, Kasım 1936.

Cumhuriyet, 27 Eylül 1936, 10 Ekim 1936, 28-29 Ocak 1937, 9 Mayıs 1938, 24 Haziran 1939, 1 ve 7 Haziran 1938, 3 Temmuz 1937.

Son Posta, 3 Ekim 1936.

Tan, 24 Eylül 1936.

Ulus, 24 Eylül 1936, 28 Şubat 1937.

Vakit, 12 Nisan 1931.

Kitaplar

Ada, Serhan, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu 1918-193*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Adamof, E. E., *Anadolu'nun Taksimi*, çev. H. Rahmi, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.

Agnew, J., *Place and Politics*, Boston: Unwin, 1987.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Altınay, Ayşe Gül, *Vatan Millet Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Altınay, Ayşe Gül, *The Myth of the Military-Nation*, New York: Palgrave MacMillan, 2004.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, Londra: Verso, 1983 [*Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1993].

Anthias, Floya ve Davis, Nira Yuval, *Racialised Boundaries: Race Nation Colour Class And The Anti Racist Struggle*, Londra: Routledge, 1993.

Apple, Michael, *Ideology and Curriculum*, Londra: Taylor and Francis Books, 1994.

Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Arar, İsmail, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul: Yenigün Haber Ajans ve Yayınları, 1997.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Arık, Remzi Oğuz, *Coğrafyadan Vatana*, İstanbul: MEB Kitapları, 1969.

Arık, Remzi Oğuz, *Türk Milliyetçiliği*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980.

Arslan, Emir Şekip, *İttihatçı Bir Arap Aydının Anıları*, çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları: İstanbul, 2005.

Assman, Jan, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara: Atam Yayınları, 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Nimet Arsan (ed.), Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1961.

Avcıoğlu, Doğan, *Türklerin Tarihi*, Ankara: Tekin Yayınları, 1978.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961.

Aydın, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.

Aydın, Suavi, *Kimlik Sorunu Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Ankara: Öteki Yayınları, 1998.

Ayvazoğlu, Beşir, *Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na Milliyetçilik ve Muhafazakârlık Üzerine Yazılar*, Emre Taylan (ed.), İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.

Balkan, Ethem Ruhi, *Hatıralar Canlı Tarihler*, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1947.

Barnard, F. M., *J. G. Herder on Social and Political Culture*, Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Bıyıkoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.

Bilmez, Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Blache, Vidal de la ve Martonne, P. Emmanuel de, *Principles of Human Geography*, Bingham: Constable Publishers, 1926.

Blache, Vidal de la, *Personality of France*, (çevirmeni bilinmiyor), Londra: Christophers, 1928. Brubaker, Rogers, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları: Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Ankara: Temel Yayınları, 1982.

Cebesoy, Ali Fuat, *1907'de Misak-ı Millî*, Faruk Sükan (ed.), İstanbul: Acar Matbaacılık Yayınları, 1989.

Connolly, William, *The Ethos of Pluralization*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

Connor, Walker, *Ethnonationalism*, Princeton: Princeton University Press, 1994.

Copeaux, Etienne, *Türk Tarih Tezi'nden Türk İslam Sentezi'ne*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.

Crampton, Jeremy ve Elden, Stuart, *Space, Knowledge and Power: Foucault & Geography*, Hampshire: Ashgate, 2007.

Çavdar, Tevfik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1971.

Çelik, Edip, *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

Çelik, Edip, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

Dağıstan, Adil ve Sofuğlu, Adnan, *İşgalden Katılıma Hatay*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2008.

Demirel, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji/ II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Doğruel, Fulya, *İnsaniyetleri Benzer*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Dumont, Paul, *Mustafa Kemal*, Brüksel: Complexe, 1983.

Dündar, Fuat, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul: Doz Yayınları, 1999.

Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Elden, Stuart, *Understanding Henri Lefebvre Theory and the Possible*, Londra: Continuum, 2004.

Erdeha, Kemal, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Erinç, Sırrı, *Elli Yılda Coğrafya*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973.

Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992.

Evans, L., *Türkiye'nin Paylaşılması 1919-1924*, çev. T. Alanay, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.

Fichte, J. G., *Addresses to the German Nation*, Gregory Moore (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge*, çev. A. M. Sheridan Smith, Londra: Routledge, 2002.

Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Yayınları, 2000.

Foucault, Michel, *The Order Of Things*, Londra: Tavistock Publications, 1970.

Foucault, Michel, *Power/Knowledge*, çev. Colin Gordon, New York: Pantheon, 1980.

Foucault, Michel, *Discipline and Punishment*, çev. Alan Sheridan, New York: Penguin, 1995. Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983 [*Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı, İstanbul: Hil Yayınları, 2008].

Gellner, Ernest, *Encounters with Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1994 [*Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998].

Gologlu, Mahmut, *Tek Partili Cumhuriyet (1931-38)*, Ankara: Gologlu Yayınları, 1974.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Ankara: Devlet Kitapları, 1976.

Gökalp, Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi*, Yusuf Çotuksöken (ed.), İnkılâp Kitabevi: İstanbul, 1991.

Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Massachusetts: Harvard University Press, 1992.

Gülsoy, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000.

Hanioğlu, Şükrü, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

Hanioğlu, Şükrü, *The Young Turks in Opposition*, Oxford: Oxford University Press, 1995 *[Bir Siyasal Örgüt Olarak "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ve "Jön Türklük" (1889-1902)]*.

Harvey, David, *The Condition of Postmodernity An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford: Blackwell, 1990.

Hegel, G. W., *Lectures on the History*, çev. E. S. Haldane, Nebraska: Nebraska University Press, 1995.

Herder, Gottfried, *Outlines Of A Philosophy Of The History Of Man*, çev. T. Churchill, Londra: Luke Hanfard, 1803.

Herder, Gottfried, *Yet Another Philosophy of History*, çev. Ioannis Evrigenis ve Daniel Pelerin, Indianapolis: Hacket Publication, 2004.

Herder, Gottfried, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menscheit*, M. Bollacher (ed.), Frankfurt: Deutscher Klassiker Verlag, 1989.

Hettner, Alfred *Grunzüge der Laenderkunde 1*, Leipzig: Otto Spanner, 1907.

Hobsbawn, Eric, *Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Hutchinson, John ve Smith, Anthony (ed.), *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, c. 4, Londra: Routledge, 2000.

Huyugüzel, Faruk, *Necip Türkçü*, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı, 1988.

İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969.

İnan, Arı, *Prof. Dr. Afet İnan*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Jameson, Fredric, *Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism*, North Carolina: Duke University Press, 1991.

Kadıoğlu, Ayşe, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Kadri, Hüseyin Kazım, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, İsmail Kara (yay. haz.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000,

Karaca, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Vatan Yolunda*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1980.

Kaufmann, Thomas Da Costa, *Toward a Geography of Art*, Chicago: University of Chicago Press, 2004.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: TTK, 1991.

Kemal, Namık, *Vatan Yahut Silistre*, Mustafa Nihat Özön (ed.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.

Khoury, Philip, *Syria ve French Mandate*, Princeton: Princeton University Press, 1987.

Kırzıoğlu, Fahrettin, *Bütün Yönleri ile Erzurum Kongresi*, Ankara: Ziraat Bankası Kültür Yayınları, 1993.

Kili, Suna ve Gözübüyük, A.Şeref, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-İttifaktan Günümüze)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Kohn, Hans, *Prelude to Nation-States The French and German Experience: 1789-1815*, New Jersey: D.Van Nostrand Company Inc., 1967.

Kohn, Hans, *The Idea of Nationalism*, New York: Macmillan, 1967.

Koyulhisarlıoğlu, M. (ed.), *Jeopolitik İlmi Antoloji Denemesi*, İstanbul: Gençlik Kitabevi Neşriyatı, 1946.

Kunt, Metin ve Woodhead, Christine, *Kanuni ve Çağı Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Kushner, David, *The Rise of Turkish Nationalism 1876-1908*, Londra: Frans Cass, 1977.

Lacoste, Yves, *Coğrafya Savaşmak İçindir*, Ankara: Doruk Yayınları, 2004.

Lefebvre, Henri, *The Production of Space*, Oxford: Blackwell, 1991.

Linke, Max, *Ritters Leben und Werk: Ein Leben für die Geographie*, Quedlinburg: Verlag Janos Stekovics, 2000.

Mann, Michael, *States: War and Capitalism Studies in Political Sociology*, Oxford: Blackwell, 1988.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1898-1908*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Massey, Doreen *Space Place and Gender*, Cambridge: Polity Press, 1994.

Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

Meray, Seha, *Lozan Barış Konferansı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.

Meray, S. ve Olcay, O. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1977.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: Altındağ Yayınları, 1968.

Oktay, Cemil, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası 1919-1980*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Ortaylı, İlber, *Tarihimiz ve Biz*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

Önal, Sami, *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2002.

Özbaran, Salih, *Bir Osmanlı Kimliği 14. ve 17. yüzyıllarda Rum /Rumi Aidiyet ve İmgeleri*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2004.

Özdoğan, Günay Göksu, *Turan'dan Bozkurt'a Tek parti Döneminde Türkçülük*, çev. İsmail Kaplan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültür'ün Resmi Kaynakları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Parla, Taha, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Füsun Üstel ve Sabir Yücesoy (ed.) İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Peckam, R. S., *National Histories Natural States*, Londra: I. B. Tauris, 2001.

Peker, Recep, *İnkılap Dersleri Notları*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936.

Polar, Z., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Sebepleri*, İstanbul: Ak Kitabevi, 1962.

Ratzel, F., *Deutschland: Einführung in die Heimatkunde*, Leipzig: E. De Gruyter, 1907.

Rüstow, D. A. ve Ward, R. E., *Political Modernization in Japan and Turkey*, New Jersey: Princeton University Press, 1970.

Sack, Robert, *Human Territoriality*, New York: Cambridge University Press, 1986.

Sakallı, Bayram, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele*, İstanbul: Örgün Yayınları, 1982.

Seviğ, Vedat Refik, *Türkiye'nin Devletler Hususi Hukuku Düzeni İle İlgili Kanun ve Andlaşmalar*, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971.

Sılay, Mehmet, *Hatay'da Sosyo Kültürel Çevre*, Antakya: Hatay Yayınları, 1994.

Sloterdijk, P., *An den Quellen des Terrors*, Frankfurt am Main: Suhrkampf, 2002.

Smith, Woodruff, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 1986.

Smith, Anthony D., *National Identity*, Harmondsworth: Penguin Books, 1991.

Smith, Anthony D., *Myths And Memories Of Nation*, Oxford: Oxford University Press, 1999.

Smith, Anthony D., *Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell, 1986.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.

Spring, Joel, *American Education: An Introduction to Social and Political Aspects*, Reading: Addison-Wesley, 1991.

Stirling, Paul, *Cumhuriyet Türkiyesinde Toplumsal Değişim ve Kontrol*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 1981.

Şerif, Ahmet, *Anadolu'da Tanin*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Cumhuriyetin Harcı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Topçu, Nurettin, *Milliyetçiliğimizin Esasları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1978.

Trak, Selçuk, *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliografyası*, Ankara: DTCF Fakültesi Yayınları, 1942.

Tuan, Yi Fu, *Topophilia: A Study Of Environmental Perception Attitudes And Values*, New Jersey: Englewood Cliffs, 1974.

Tuan, Yi Fu, *Landscapes of Fear*, Oxford: Blackwell, 1978.

Türk Tarih Cemiyeti, *Türk Tarihinin Ana Hatları: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.

Türkdoğan, Berna, *Anavatana Katılışının 60.yıldönümünde Hatay*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2001.

Ülken, H. Z., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya: Selçuk Yayınları, 1966.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya: Selçuk Yayınları, 1966.

Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Üstel, Füsun, *Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Üstel, Füsun, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Wanklyn, Harriet, *Friedrich Ratzel: A Biographical Memoir and Bibliography*, Cambridge: Cambridge University Press, 1961.

Weber, Max, *Economy and Society*, Günther Ross ve Claus Wittich (ed.), Berkeley: University of California Press, 1978.

White, George, *Nation State and Territory*, Maryland: Rowman ve Littlefield Publishers, 2004.

Yıldırım, Hüsamettin, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Ankara: Asam Yayınları, 2001.

Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Zürcher, Erik Jan, *Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Makaleler

Aktar, Ayhan, "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum*, sayı 155, 1996, İstanbul.

Aktar, Ayhan, "Conversion of a 'Country' in to a Fatherland': The Case of Turkification Examined 1922-1932", *Nationalism in the Troubled Triangle*, Palgrave, 2010.

Akyol, İ. Hakkı, "Son Yarım Asırda Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, no. 1, Ankara, 1943.

Alagöz, Cemal, "Türk Coğrafya Kurumunun Amaçları ve Çalışmaları", *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı II, yıl 1, Ankara, 1943.

Altınay, A. ve Bora, Tanıl, "Ordu Militarizm ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Tanıl Bora (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Altınay, Ayşe Gül, "Askerlik ve Eğitim", *Birikim*, sayı *125/126*, İstanbul, 1999.

Altuğ, Seda, "Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919-1939)", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 39, İstanbul, 2008.

Altuğ, Seda, "Misak-ı Milli: 'Sınırlar'ı zorlayan tartışmalar", *Toplumsal Tarih*, sayı 118.

Aslan, Cumhur, "Osmanlı'da Mülkiyet İlişkileri Tartışmaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, no. 28-29, 2002.

Aydın, Suavi, "Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Aydın, Suavi, "Bak Şu Tilkinin Ettiğine: İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar?" *Toplumsal Tarih*, Kasım 2005.

Barck, Karlheinz ve Reynolds, Anthony, "Walter Benjamin and Erich Auerbach: Fragments of a Correspondence", *Diacritics*, c. 22, no. 3/4, Commemorating Walter Benjamin, 1992.

Bell, Duncan S. A., "Mythscapes: memory, *mythology and national identity*", *British Journal Of Sociology*, c. 54, sayı 1, 2003.

Bernasconi, Robert, "Irk Kavramını Kim İcat Etti? Herder'in Avrupa Merkezcilik Eleştirisi", haz. Zeynep Direk, çev. İsmail Esiner, Tendü Meriç, Nazlı Öktem, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Besim, Darkot, "Türkiye Coğrafyasının Kuruluşuna Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sayı 1, İstanbul, 1951.

Bora, Tanıl, "Milliyetçiliğin Vatanı", *Birikim*, sayı 213, İstanbul, 2007.

Brubaker, Rogers, "Civic and Ethnic nations in France and Germany", *Ethnicity*, Smith Anthony ve Hutchinson, John (ed.), Oxford: Oxford University Press, 1996.

Callahan, W. A., "National Insecurities: Humiliation, Salvation and Chinese Nationalism", *Alternatives: Global, Local, Political*, c. 29, 2004.

Claval, P., "France: From Michelet to Braudel", *Geography and National Identity*, Oxford: Institute of British Geographers Blackwell, 1994.

Czaplinski, P., "The Mythic Homeland in Contemporary Polish Prose", *Chicago Review: Special Issue on New Polish Writing*, c. 46, no. 3-4, çev. Karen Underhill ve Thomas Tabako, Chicago, 2000.

Çadırcı, Musa, "Osmanlı Imparatorluğu'nda Kura Usulüne Geçilmesi – 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askeri Tarih Bülteni*, no. 18, Ankara, 1985.

Çağaptay, Soner, "Race Assimilation and Kemalism", *Middle Eastern Studies (40)*, sayı 3.

Çavdar, Tevfik, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Dervişoglu, Fatih M., "Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrâde-i Milliye Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 2/6, 2009.

Doğanay, Rahmi, "Misak-I Milli'ye Göre Lozan", *Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 11, sayı 2, Elazığ.

Düwell, Kurt, "Deutschlands Auswaertige Kulturpolitik 1918-1932", *Grundlinien Und Dokumente*, Köln: Köln Üniversitesi, 1976.

Eberhard, Wolfram, "Nomads & Farmers in Southeastern Turkey", *Oriens*, c. 6, Leiden: E. J. Brill, 1953.

Elden, Stuart, "Terror and Territory", *Antipode: A Radical Journal of Geography*, c. 39, New Jersey: Wiley Blackwell, 2007.

Ersanlı, Büşra, "History Textbooks as Reflections of The Political Self: Turkey (1939's and 1990's)", *Int. Journal of Middle East Studies*, no. 34, 2002.

Finkelstein, Gabriel, "Romanticism Race and Recapitulation", *Essays on Science and Society Sciencemag*, c. 294, no. 5549, Washington D.C.: American Association for the Advancement of Science (AAAS), 2001.

Foucault, Michel, "Subject and Power", *Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: University of Chicago, 1982.

Gauss, P., "Umwandlung des Sandschak Alexandrette in 'Republik Hatay'", *Geographische Zeitschrift*, sayı 44: 10, 1938.

Geçit, Yılmaz, "Liselerde Coğrafya Öğretim Amaçlarına Yönelik Tarihsel Bir Analiz", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 17, İstanbul, 2008.

Georgeon, François, "Yusuf Akçura", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Gökalp, Ziya, "Halka Doğru", *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Arkadaş Basımevi, 1939.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "Ordu Millet Düşüncesi", *Toplumsal Tarih, sayı 164*, İstanbul, 2007.

Häkli, Jouni, "Cultures of Demarcation: Territory and National Identity in Finland", *Nested Identities*, G. H. Herb ve D. H. Kaplan (ed.), Lanham: Rowman & Littlefield, 1999.

Hettner, Alfred, "Die Einheit der Geographie in Wissenschaft und Unterricht", *Geographische Abende im Zentralinsitut für Erziehung und Unterricht 1*, Berlin: Mitler, 1919.

Işık, Oğuz, "Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması", *Toplum ve Bilim*, İstanbul, 1994.

Jaeschke, G., "Die Freiheitskampf des Türkischen Volkes", *Die Welt des Islams*, c. 14, Berlin, 1932.

Jongerden, Joost, "Crafting Space Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey", *European Journal of Turkish Studies* (online), Ekim 2009 (erişim tarihi 03.03.2010).

Jürgenson, Aivar, "On the Formation of The Estonians' Concepts of Homeland and Home Place", *Pro Etnologia 18*, 2004.

Kadıoğlu, Ayşe, "Milletini Arayan Devlet Türk Milliyetçiliğinin Açmazları", *75. Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Artun Ünsal (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1998.

Kaiser, Robert, "Homeland Making and The Territorialization of National identity", *Ethnonationalism in The Contemporary World: Walker Connor And The Study Of Nationalism*, D. Conversi (ed.), Londra: Routledge, 2002.

Karaboran, H. H., "Türkiye'de Mevki adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, no. 60, dizi 17, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

Karacasu, Barış, "Mavi Kemalizm-Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Karaömerlioğlu, Asım, "Role of Religion and Geography in Turkish Nationalism: The Case of Nurettin Topçu", *Spatial Conceptions of the Nation*, Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas ve Çağlar Keyder (ed.), Londra: Tauris Academic Studies, 2010.

Kasaba, Reşat, "Antakya'da Farklı Kimlikler: Tarihsel Bir Bakış", *Akdeniz Dünyası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kaymaz, Nejat, "Misak-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1977.

Kirschoff, "Einleitung zu den Verhandlungen über Schulgeographie", *Verhandlungen des 1. Deutschen Geographentages zu Berlin*, Berlin: D. Reimer, 1881.

Kocatürk, Utkan, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, c. 1, Ankara, 1985.

Kolluoğlu-Kırlı, Biray, "The Play of Memory, Counter-Memory: Building İzmir on Smyrna's Ashes", *New Perspectives in Turkey*, no. 26, İstanbul: Tarih Vakfı, 2002.

Koraltürk, Murat, "Sarıkamış Harekâtı, Ali Rıza Efendi'nin Hatıraları", *Toplumsal Tarih*, sayı 161, İstanbul, 2007.

Köni, Hasan, "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", *Atatürk Yolu*, yıl 2, sayı 4, Ankara, 1989.

Kramer, Fritz L., "A Note on Carl Ritter", *Geographical Review*, The American Geographical Society, no. 49, New York, 1959.

Krishna, Sankaran, "Cartographic Anxiety", *Political Geography: A Reader*, J. Agnew (ed.), Londra: Arnold, 1997.

Kuran, Ercüment, "Fuat Köprülü'nün Milliyetçiliği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, Konya, 1997.

Kuzio, Taras, "The Myth of The Civic State", *Ethnic and Racial Studies*, c. 25, no. 1, Oxford, 2002.

Linke, Max, "Carl Ritter", *Geographers Bibliographical Studies 5*, Londra, 1981.

Luke, Carmen vd., "Beyond Criticism: The Authority of The Schooltext", *Curriculum Inquiry*, c. 13, no. 2, 1983.

Nalçaoğlu, Halil, "Vatan: Toprakların Altı Üstü ve Ötesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Nihal, H. ve Naci, A., "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", *Türkiyât Mecmuası*, İstanbul, 1928.

Nuhoğlu, Yasemin Soysal vd., "Nation and The Other in Greek and Turkish History Textbooks", *The Nation Europe and the World*, Yasemin Nuhoğlu Soysal ve Hana Schissler (ed.), New York: Berghahn Books, 2005.

Öktem, Kerem, "The Nation's Imprint: Demographic Engineering and The Change of Toponymes in Republican Turkey", *European Journal of Turkish Studies Thematic Issue* no. 7, Paris, 2008.

Özbudun, Ergun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *75. Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Artun Ünsal (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1998.

Özbudun, Ergun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Özdoğan, Günay Göksu, "Turkish Nationalism Reconsidered: 'The Heaviness' of Statist Patriotism in Nation Building", *Nationalism in the Troubled Triangle*, A. Aktar, N. Kızılyürek ve U. Özkırımlı (ed.), Chippenham & Eastbourne: Palgrave Macmillan, 2010.

Özdoğan, Günay Göksu, "Turkish Nationalism Reconsidered: The 'Heaviness' of Statist Patriotism in Nation Building", Hampshire: Palgrave, 2010.

Özdoğan, Günay Göksu, "Dünyada ve Türkiye'de Turancılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Özdoğan, Günay Göksu, Tokay, Gül (ed.), "Civic Versus Ethnic Nation: Transcending the Dual Model?", *Redefining the Nation State and Citizen*, İstanbul: Eren Yayınları, 2000.

Özer, Ahmet Hamdi, "Talim ve Terbiye Kurulu İşleri", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Özkan, Hande, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Coğrafya Ve Mekân Anlayışları: Yatay Bir Dönemlendirme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, sayı 94, İstanbul.

Peckam, R. S., "Map Mania: Nationalism And The Politics of Place in Greece 1870-1922", *Political Geography*, sayı 19, 2000.

Pekeşen, Berna, "The Exodus of Armenians from the Sanjak of Alexandretta in the 1930's", *Turkey Beyond Nationalism*, Hans Lukas Kieser (ed.), Londra: Tauris, 2006.

Penrose, Jan, "Nations States and Homelands in Nationalist Thought", *Nations & Nationalism* c. 8, Oxford: Blackwell, 2002.

Purcell, Mark, "A Place for the Copts: Imagined Territory and Spatial Conflict in Egypt", *Ecumene* 5 (4), 1998.

Ratzel, Friedrich, "Studies in Political Areas: The Political Territory in Relation to Earth and Continent", *The American Journal of Sociology*, c. 3, no. 3, 1897.

Ratzel, Friedrich, "Studies in Political Areas III", çev. Ellen C. Semple, *The American Journal of Sociology*, c. 4, no. 3, 1898.

Ratzel, Friedrich, "Man as a Life Phenomenon on the Earth", *The History of the World. A Survey of Man's Record: Pre-history – America and Pacific Ocean*, c. 1, H. F. Helmot (ed.), New York: Dodd Mead and Company.

Rocker, Rudolf, "Romanticism and Nationalism", *Nationalism and Culture*, çev. Ray E. Chase, Montreal: Black Rose, 1998.

Ruggie, John Gerard, "Territoriality and beyond: Problematizing modernity in international relations", *International Organization* 47 (1), 1993.

Said, Edward, "Invention memory and place", *Critical Inquiry: 26*, 2000.

Sakin, Serdar, "Misak-ı Milli'nin Hazırlanışı ve İlanı ile İlgili Görüşler", *Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, sayı 13, Kayseri, 2002.

Sandner, G., "In Search for German Identity", *Geography and National Identity*, D.Hooson (ed.), Oxford: Institute of British Geographers, 1994.

Sarınay, Yusuf, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Hatay", *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Berna Türkdoğan (haz.), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.

Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XII, Ankara, 1996.

Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XII, Ankara, 1996.

Sertoğlu, M., "Erzurum Kongresi'nin Bilinmeyen İki Belgesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. III, sayı 13.

Smith, Anthony D., "National Identity and Myths of Ethnic Descent", *Nationalism: Critical Concepts in Political Science*, c. 4, John Hutchinson ve Anthony D. Smith (ed.), Londra: Routledge, 2000.

Smith, Anthony D., "Culture Community and Territory", *International Affairs*, 1996.

Soja, Edward, "The Political Organization of Space", *Commision on College Geography Resource*, no. 8, Washington D.C.: Association of American Geographers, 1971.

Soysal, İsmail, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", *Belleten*, c. XLIX, sayı 193, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.

Şimşir, Bilal, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", *Belleten*, c. XLV/1, sayı 177, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981.

Tavakoli-Targhi, Mohamad, "Going Public: Patriotic and Matriotic Homeland in Iranian Nationalist Discourses", *Strategies*, c. 13, no. 2, Londra, 2000.

Topçu, Nurettin, "Başyazı", *Hareket*, sayı 73, İstanbul, 1972.

Tunçay, Mete, "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlamentoculuğu'nun İlk Yüzyılı 1876-1976*, Siyasi İlimler Türk Derneği (haz.), Ankara: Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, 1976.

Tunçay, Mete, "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parlementoculuğu'nun İlk Yüzyılı 1876-1976*, Siyasi İlimler Türk Derneği (haz.), Ankara: Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, 1976.

Tunçel, Harun, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, sayı 2, Elazığ, 2000.

Turan, A. Nezihi, "Millî Misak'ın 70. Yılı", *Milli Kültür*, sayı 69, 1990.

Tümertekin, Erol, "Beşeri Coğrafya", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler 11*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1997.

Türkdoğan, Orhan, "Milli Eğitim Sisteminde Kimlik Arayışı", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 97, Ankara, 1995.

Unat, Faik Reşit, "Misak-ı Milli Beyannamesi", *Aylık Ansiklopedi*, no. 3, 1944.

Uygur, Nermi, "Yer Adları", *Türk Dili Dergisi*, Ankara, 1967.

Uzer, Umut, "Racism in Turkey", *Journal of Muslim Minority Affairs*, c. 22, Londra, 2002.

Ülker, Erol, "Assimilation Security and Geographical Nationalization in Interwar Turkey: The Settlement Law of 1934", *European Journal of Turkish Studies Thematic Issue* no. 7, Paris, 2008.

Ünder, Hasan, "Millet-i Müsellaha ve Medeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, c. 32, İstanbul, 1999.

Üstel, Füsun, "Türk Milliyetçiğinde Anadolu Metaforu", *Tarih ve Toplum*, sayı 109, İstanbul, 1993.

Üstel, Füsün, "Türk Ocakları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Üstel, Füsun, "İmparatorluk'tan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları", İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Vandergeest, Peter, Peluso, Nancy Lee, "Territorialization and State Power in Thailand", *Theory and Society*, c. 24, no. 3, 1995.

Verschoyle, T., "Education in Turkey", *International Affairs*, c. 26, no. 1, Oxford, 1950.

Vialon, Martin, "The Scars of Exile", *Yeditepe'de Felsefe 2*, c. 1, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 2003.

Williams, Smith, "The National Construction of Social Space", *Progress in Human Geography*, 1983.

Woodruff, D., "Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum", *German Studies Review*, c. 3, no. 1, Northfield, 1980.

Yakut, Kemal, "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 62, c. XXI, Ankara, 2005.

Yerasimos, Stefanos, "İskenderun Sancağı: Bir Toprak Parçası Oluşturma ve Bütünleştirme Süreci", *Milliyetler ve Sınırlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat 1*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Yücebaş, Hilmi, "Bütün Cepheleriyle Namık Kemal", *"Namık Kemal Hakkında"*, İstanbul: A. H. Yaşaroğlu Kitapçılık, 1959.

Zagumny, Lisa, Pulsipher ve Mihelic, "'The Races And Conditions Of Men': Women in Nineteenth-Century Geography School Texts in The United States", *Gender Place & Culture*, Breanda Yeoh ve Deborah Dixon (ed.), Londra: Routledge, 2004.

Zürcher, Eric Jan, "Borders of the Republic Reconsidered", *Bilanço 1923-1998: T.C'nin 75. yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, Tebliğler*, c. 1, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999.

Zürcher, Eric Jan, "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi", *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Zürcher, Eric Jan, "How Europeans adopted Anatolia and Created Turkey", *European Review*, c. 13, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Tezler

Akpınar, Özkan, "Geographical Imagination in School Geography during the Late Otoman Period: 1876-1908", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Antoniou, Vasilia Lilian, "Does History Matter? Temporal and Spatial Projections of the Nation and Identity in Post-1974 Greek History School Books", yayınlanmamış doktora tezi, European University Institute, Floransa, 2004.

Arkman, Ceren, "The Launching Of The Turkish Thesis Of History: A Close Textual Analysis," yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2006.

Durgun, Sezgi, "Nationalism, Nietzsche and Ressentiment", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Central European University, Budapeşte, 2004.

Koçak, Kemal "Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi (1923-1992)", yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998

Salur, Şammas "Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Eğitim Sistemine Yansıması", bölüm 4, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005

Türken, Elçin, "Golden Age Discourse and Nationalism Through the Ages", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul, 2003.

Zajda, Joseph, "History, Ideology and Citizenship: New History Textbooks in Russia", yayımlanmamış doktora tezi, Australian Catholica University, Melbourne, 2004.

Rapor-Taslak

Erder, Sema, "Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskân Politikaları", TÜBİTAK projesi – yayımlanmamış rapor taslağı, 2009.

İnternet Kaynakları

Encyclopædia Britannica Online, "Paul Vidal de La Blache" maddesi, http://www.britannica.com/EBchecked/topic/627886/Paul-Vidal-de-la-Blache. Erişim tarihi: 11.02.2010.

Erdem, Hakan, "Türkistan ne canibe düşer ağam?", *Star* gazetesi web sitesi, http://www.stargazete.com/acikgorus/turkistan-ne-canibe-duser-agam-haber-194332.htm. Erişim tarihi: 15.06.2009.

Gürsoy, Cevat R., "Türkiye'nin Coğrafi Taksimatında Yapılması İcabeden Bazı Tashihler", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1231/14061.pdf. Erişim tarihi: 06.06.2010.

Kocatürk Utkan, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 3, c. I, Ankara, 1985. İnternet versiyonu için bkz. http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1026. Erişim tarihi: 03.04.2009.

Koçak, Kemal, "'Talim ve Terbiye'nin Türk Eğitim Politikalarındaki Tarihi Yeri", http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/kemalkocak3.pdf. Erişim tarihi: 01.06.2010; mevzuat: http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/559.html. Erişim tarihi: 05.09.2009.